

National Institute for Economic Research

International Scientific-Practical Conference
**ECONOMIC GROWTH IN THE
CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

XVIth Edition
October 12-13, 2022

**SCIENTIFIC SESSION
„ DEMOGRAPHIC PROCESSES AND
SOCIOECONOMIC SUSTAINABILITY”**

**Conference proceedings
Volume III**

Chisinau, 2022

National Institute for Economic Research

International Scientific-Practical Conference

**ECONOMIC GROWTH IN THE
CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

16th edition
October 12-13, 2022

Volume III

**SCIENTIFIC SESSION
„DEMOGRAPHIC PROCESSES AND
SOCIOECONOMIC SUSTAINABILITY”**

Conference Proceedings

Chisinau, 2022

Recommended for publication by the *Scientific Council of the National Institute of Economic Research*, Minutes no. 6 of 15.11.2022.

Coordinating Editor:

Gagauz Olga, Habilitated Doctor, Associate Professor

Contributing Editors:

Buciuceanu-Vrabie Mariana, PhD, Associate Professor

Tabac Tatiana, PhD Student, Scientific Researcher

Proofreading (in Romanian):

Popa Lidia

The Scientific Session "Demographic processes and socioeconomic sustainability" was held within the project from the State Program (2020-2023) 20.80009.0807.21 "Migration, demographic changes and stabilization policy".

The authors are responsible for the content and correctness of the texts.

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

"Economic growth in the conditions of globalization", international scientific-practical conference (16; 2022; Chișinău). International Scientific-Practical Conference "Economic growth in the conditions of globalization", 16th Edition, October 12-13, 2022: Conference proceedings / scientific committee: Stratan Alexandru (president) [et al.]; organizing committee: Stratan Alexandru (president) [et al.]. – Chișinău: INCE, 2022 – . – ISBN 978-9975-3583-6-1.

Vol. 3: Scientific session "Demographic processes and socioeconomic sustainability". – 2022. – 246 p.: fig, tab. – Antetit.: Nat. Inst. for Economic Research, Centre for Demographic Research. – Texte: lb. rom., engl., rusă. – Rez.: lb. engl. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – 28 ex. – ISBN 978-9975-3385-7-8. – ISBN 978-9975-3385-8-5 (PDF).

082=135.1=111=161.1

E 15

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16>

© National Institute for Economic Research, 2022, www.ince.md

© Centre for Demographic Research, 2022, www.ccd.ince.md

SCIENTIFIC COMMITTEE:

President:

STRATAN Alexandru, *Habilitated Doctor, University Professor, Correspondent Member of ASM, Rector of the AESM, Moldova*

Vice President:

GAGAUZ Olga, *Habilitated Doctor, Associate Professor, Vice Director for Scientific Activity with the attributions of director, NIER, Moldova*

BELOSTECINIC Grigore, *Academician of ASM, Moldova*

GURSKII Vasilii, *Habilitated Doctor, Director, Institute of Economics, National Academy of Sciences of Belarus*

CHIVU Luminița, *PhD, Professor, General Director of NIER, Romanian Academy*

VIEHE Karl William, *B.A., M.A., J.D., M.L.T., Washington, D.C., USA*

ALBU Lucian-Liviu, *Academician, General Director, Institute for Economic Forecasting, Romanian Academy*

VASILE Valentina, *PhD, Director, Institute of National Economy, Romanian Academy*

LINDE Nina, *PhD, Associate Professor, Director, Institute of Economics, Latvian Academy of Sciences*

MANOLE Alexandru Lucian, *PhD, Professor, Rector, "ARTIFEX" University of Bucharest, Romania*

TESELEANU George, *PhD, Professor, Titular Member, Technical Sciences Academy of Romania*

IORDAN Mărioara, *PhD, Deputy Director, Institute for Economic Forecasting, Romanian Academy*

NEMAN Muradli, *PhD, Vice-Rector, State University of Economics, Azerbaijan*

GOJAYEVA Elmira, *PhD, Associate Professor, State University of Economics, Azerbaijan*

GRINGS Michael, *PhD, Professor, Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany*

DINGA Emil, *PhD, Professor, "Victor Slăvescu" Centre for Financial and Monetary Research, Romania*

MARIN Constantin, *PhD, Director, "Victor Slăvescu" Centre for Financial and Monetary Research, Romania*

URSU Ana, *PhD, r, Institute of Research for Agricultural Economics and Rural Development, Romania*

ILIAȘ Nicolae, *PhD, Professor, University of Petrosani, Romania*

BLYZNIUK Viktoria, *PhD, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine*

COBZARI Ludmila, *Habilitated Doctor, University Professor, Dean AESM, Moldova*

ȘAVGA Larisa, *Habilitated Doctor, University Professor, Rector of TCUM, Moldova*

VASA Laszlo, *PhD, Professor, Szent István University, Hungary*

MIHAI Costică, *PhD, University Professor, Alexandru Ioan Cuza University, Iași, Romania*

KURILO Irina, *Habilitated Doctor, M.V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies, National Academy of Sciences of Ukraine*

CIOBANU Ghenadie, *PhD, Professor, "ARTIFEX" University of Bucharest, Romania*

KOMOROWSKI Piotr, *PhD, Associate Professor, Cardinal Stefan Wyszyński University of Warsaw, Poland*

NIKOLOV Dimitre, *PhD, Professor, Director, Institute of Agricultural Economics, Bulgaria*

ALEXANDRI Cecilia, *PhD, Director, Institute of Agricultural Economics, Romanian Academy*

GAVRILESCU Camelia, *PhD, Institute of Agricultural Economics, Romanian Academy*

PARMACLI Dmitrii, *Habilitated Doctor, University Professor, CSU, Moldova*

MOVILEANU Pavel, *Habilitated Doctor, Doctor Honoris Causa, SAUM, Moldova*

ULIAN Galina, *Habilitated Doctor, University Professor, MSU, Moldova*

GANEA Victoria, *Habilitated Doctor, University Professor, MSU, Moldova*

PERCIUN Rodica, *Habilitated Doctor, Associate Professor, NIER, Moldova*

BAJURA Tudor, *Habilitated Doctor, Professor, NIER, Moldova*

TIMUȘ Angela, *PhD, Associate Professor, NIER, Moldova*

BUCIUCEANU-VRABIE Mariana, *PhD, Associate Professor, NIER, Moldova*

COLESNICOVA Tatiana, *PhD, Associate Professor, NIER Moldova*

VINOGRADOVA Natalia, *PhD, Associate Professor, NIER, Moldova*

ROJCO Anatolii, *PhD, Associate Professor, NIER, Moldova*

IORDACHI Victoria, *PhD, Associate Professor, NIER, Moldova*

NOVAC Alexandra, *PhD, Associate Professor, NIER, Moldova*

ORGANIZING COMMITTEE:

President:

STRATAN Alexandru, *Habilitated Doctor, University Professor, Correspondent Member of ASM, Rector of the AESM, Moldova*

Vice President:

TIMUȘ Angela, *PhD, Associate Professor, NIER*

GAGAUZ Olga, *Habilitated Doctor, Associate Professor, Deputy Director, NIER*

POPA Nicolae, *Scientific Researcher, Deputy Director, NIER*

PERCIUN Rodica, *Habilitated Doctor, Associate Professor, NIER*

POPA Viorica, *PhD, NIER*

COLESNICOVA Tatiana, *PhD, Associate Professor, NIER*

VINOGRADOVA Natalia, *PhD, Associate Professor, NIER*

NOVAC Alexandra, *PhD, Associate Professor, NIER*

IANIĞLO Alina, *PhD, NIER*

BORDIAN Elena, *Director of TSRB, NIER*

IAȚIȘIN Tatiana, *PhD Student, Scientific Researcher, NIER*

LUCAȘENCO Eugenia, *PhD Student, Scientific Researcher, NIER*

FALĂ Victoria, *PhD Student, Scientific Researcher, NIER*

CIOBANU Mihail, *PhD Student, Scientific Researcher, NIER*

TABAC Tatiana, *PhD Student, Scientific Researcher, NIER*

CEBAN Alexandru, *PhD Student, Scientific Researcher, NIER*

POPA Lidia, *Editor-in-chief, NIER*

SANDULESCU Alexandru, *NIER*

CONTENTS

FOREWORD	7
Olga GAGAUZ, Valeriu PROHNIȚCHI CONTURILE NAȚIONALE DE TRANSFER PENTRU REPUBLICA MOLDOVA: PROFILUL DE VÂRSTA AL CONSUMULUI ȘI VENITULUI DIN MUNCĂ	9
Mariana BUCIUCEANU-VRABIE DEFICITUL CICLULUI DE VIAȚĂ AL POPULAȚIEI ÎN VÂRSTĂ: DOVEZI ȘI IMPLICAȚII ÎN BAZA CONTURILOR NAȚIONALE DE TRANSFER	19
Olga PENINA CHANGES IN MORTALITY INEQUALITIES BETWEEN RURAL AND URBAN POPULATIONS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AFTER INDEPENDENCE	27
Андрей КРИВЕНКО ДИНАМИКА СМЕРТНОСТИ В ПРИДНЕСТРОВЬЕ В 2014-2021 ГГ.	39
Анастасия БОБРОВА ТРАНСФОРМАЦИЯ БЕЛОРУССКОЙ СЕМЬИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ	48
Ludmila SLYUSAR UKRAINIAN FAMILY IN THE CONDITIONS OF WAR AND FORCED MIGRATION	57
Inga CHISTRUGA-SÎNCHEVICI PARTICULARITĂȚI ÎN IMPLEMENTAREA CONCEDIULUI PATERNAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA	65
Лидия ТКАЧЕНКО ВЛИЯНИЕ ДИНАМИКИ ОЖИДАЕМОЙ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЖИЗНИ НА ПЕНСИОННУЮ ПОЛИТИКУ	76
Галина САВЕЛЬЕВА, Светлана ЗАХАРОВ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА	93
Diana CHEIANU-ANDREI IMPACTUL MIGRAȚIEI PĂRINȚILOR ÎN OPINIA COPIILOR	107
Ecaterina DELEU PROCESUL DE INTEGRARE A MIGRANȚILOR ȘI A COPIILOR ACESTORA: DE LA ASIMILARE ȘI ACULTURAȚIE, LA TRANȘNAȚIONALISM	119
Алексей ПОЗНЯК МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ КАК ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	133

Ирина МАЙДАНИК ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ МИГРАЦИЯМИ И ИЗМЕНЕНИЯМИ КЛИМАТА В УКРАИНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ	146
Vitalie ȘTÎRBA MIGRAȚIA INTERNĂ ÎN MOLDOVA: SCHIMBĂRI ÎN PROFIL TERITORIAL	158
Tatiana TABAC MIGRAȚIA INTERNAȚIONALĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA ÎN PROFIL TERITORIAL	165
Olga POALELUNGI OPORTUNITĂȚI ȘI IMPEDIMENTE ÎN PROCESUL DE IMIGRARE A STRĂINILOR PENTRU STUDII ÎN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR DIN ÎN REPUBLICA MOLDOVA	173
Mariana CRÎȘMARU MODELE DE INEGALITATE EDUCAȚIONALĂ ÎN RÂNDUL TINERILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA	177
Iryna KURYLO, Svitlana AKSYONOVA IMPACT OF RUSSIAN FULL-SCALE MILITARY INVASION ON VULNERABLE SOCIO-DEMOGRAPHIC GROUPS IN UKRAINE: PROBLEMS, CONSEQUENCES AND SOLUTIONS	186
Mihaela SAVU, Delia TESELIOS LEGĂTURA DINTRE POPULAȚIE ȘI DEZVOLTAREA DURABILĂ LA NIVELUL ECONOMIEI ROMÂNEȘTI	195
Ecaterina GRIGORAȘ FACTORI ASOCIAȚI CU NIVELUL SCĂZUT AL FERTILITĂȚII ÎN REPUBLICA MOLDOVA	204
Irina PAHOMI MORTALITATEA PREMATURĂ ÎN PANDEMIA COVID-19	212
Valentina COTELNIC ABORDĂRI METODOLOGICE PRIVIND CALCULUL PIERDERILOR ECONOMICE DIN DIZABILITATEA POPULAȚIEI ÎN REPUBLICA MOLDOVA	219
Анна КИВАЧУК ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ БРАЧНОСТИ В МОЛДОВЕ	235

FOREWORD

The scientific session Demographic processes and socioeconomic sustainability, held by the Center for Demographic Research of the National Institute for Economic Research (NICE), brought together around 30 scientists from the economic, social, and demographic fields, representatives of scientific research institutions and universities from Moldova, Romania, Ukraine, Belarus, and Italy. The session provided applied demographers with the unique opportunity to display their work, strengthen their network, and bring the applied demography community together.

Within the session, the issues related to demographic changes in the European region were discussed. Some specific topics such as the implementation of the National Transfer Accounts, Generation and Gender Survey in Moldova (2020), the efficiency of the retirement systems, push and pull factors of international migration, the situation of children with migrant parents, mortality under Covid-19, fertility transition, youth's social integration, etc. shed light on the current situation and showed opportunities for improvement. The topic of socioeconomic and demographic policies (childcare, social security benefits, sustainable development, etc.) has aroused particular interest. Follow recommendations and suggestions were proposed:

- ✓ sectoral public policies straightening in increasing productive economic employment of the population and promoting the principles of active and healthy aging;
- ✓ mortality reduction through access increase to quality medical services for the population, especially from rural areas and socially vulnerable categories, promoting a healthy lifestyle and preventing health-risk behavior;
- ✓ improving standards of living of families with children, family support policies developing, women's access to the workforce fostering and ensuring that both working women and men can do their fair share in dealing with care and household responsibilities at home;
- ✓ support services for children and families' development, psychological support for children whose parents worked/work abroad; facilitating access to individual, family, and psychological counseling to ensure emotional balance and mental health;
- ✓ focusing social policies on breaking cycles of disadvantages between generations and preventing poverty reproduction among youth through

comprehensive policy responses related to education, health, the labour market, good governance, and political participation;

- ✓ social exclusion preventing older people empowering to remain active beyond retirement in their communities, the economy, and public life and the strengthening of the social protection system;
- ✓ developing multidisciplinary research teams, systematization of studies, and application of complex methods, such as National Transfer Accounts, socioeconomic forecasting, longitudinal studies, and demographic projections, to identify long-term risks for implementing social programs.

We hope that these scientific papers will arouse the interest of researchers and will contribute to the expansion of research in the field, be useful for policymakers, and lead to new opportunities for further advancing evidence-based policy and practice.

Olga GAGAUZ

CONTURILE NAȚIONALE DE TRANSFER PENTRU REPUBLICA MOLDOVA: PROFILUL DE VÂRSTA AL CONSUMULUI ȘI VENITULUI DIN MUNCĂ¹

**Olga GAGAUZ, doctor habilitat în sociologie, conferențiar cercetător
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova**
<https://orcid.org/0000-0002-1175-1008>, gagauz_olga@ince.md

**Valeriu PROHNIȚCHI, doctor în economie
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova**
<https://orcid.org/0000-0003-1729-4650>, prohnych@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.1>

Abstract. *The NTA methodology is a modern system for estimating intergenerational balances within the System of National Accounts (SNA), which makes it possible to assess the contribution of individual age groups to the production and distribution of national income, as well as to explore the characteristics of income and consumption.*

NTA for Moldova, built for 2019, reflects the features of the socioeconomic context, the level of labor income, opportunities for savings, and the specifics of the consumption of the population. The big size of the economic life cycle deficit, defined as the difference between labor income and consumption, is determined by the low rate of employment and high costs of life in Moldova. The share of private transfers in LCD covering is much higher than that of public transfers. The private sector has a substantial role in intergenerational distribution, especially for the young generation, the older persons also being donors of private transfers. Education and health care are provided predominantly by the public sector. The public pension expenditure represented about one-third of the total volume of public transfers.

People in the 30–48 age span produce the lifecycle surplus. They generate the largest share of labor income and contribute to both private and public transfers.

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilisation policies”. The implementation of the NTS methodology in Moldova was carried out with the financial support of the Population Fund (UNFPA).

Keywords: *national transfer accounts, intergenerational transfers, labor income, consumption, economic life cycle deficit*

JEL: *D64, D69, E01, E20, E29*

UDC: *314.1-053.88+316.334.3 (478)*

Introducere. În Republica Moldova, în deceniile viitoare, declinul demografic și îmbătrânirea populației vor avea consecințe sociale și economice semnificative, având în vedere că comportamentul oamenilor variază în funcție de vârstă. Modificările în structura pe vârste a populației schimbă raportul dintre persoanele aflate în diferite etape ale ciclului de viață

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”. Implementarea metodologiei SNT în Moldova a fost realizată cu sprijinul financiar al Fondului pentru Populație (UNFPA).

care sunt asociate cu un comportament economic diferit, adică: cât produc, cât consumă, cât economisesc etc. Se prognozează o creștere a poverii demografice asupra populației apte de muncă din cauza creșterii vertiginoase a ponderii persoanelor în vârstă (Gagauz et al., 2021). Acești factori pot diminua economiile agregate, reducând astfel fondurile pentru investiții și, prin urmare, rata creșterii economice. Acest lucru se explică prin faptul că persoanele în vârstă tind să economisească mai puțin decât persoanele în vârstă de muncă. Este de așteptat modificarea modelului de consum, reducerea cheltuielilor de consum, ceea ce va afecta prețurile la bunuri și servicii și ratele inflației. Se estimează că îmbătrânirea populației va fi însoțită de presiuni deflaționiste pe măsură ce cererea agregată va scădea; în același timp, politica monetară va deveni mai puțin eficientă, deoarece cererea cohorții vârstnice este mai puțin sensibilă la modificările ratei dobânzii (Braun, Ikeda, 2022; Acemoglu, Pascual, 2017; Le Garrec, Touzé, 2018).

Cheltuielile pentru sistemul de pensii, asistența medicală și protecția socială sunt în creștere, ceea ce, împreună cu o reducere a bazei de calcul a primelor de asigurare, creează o povară semnificativă asupra bugetului țării, care poate duce inclusiv la o creștere a raportului datoriei publice față de PIB și instabilitatea bugetară, formând așa-numitul decalaj bugetar intertemporal. Îmbătrânirea populației va provoca majorarea cheltuielilor și instabilitate financiară, în special în țările cu un nivel scăzut de dezvoltare și în țările aflate în criză (Cho, Lee, 2022). OCDE estimează că, în absența schimbărilor de politică, îmbătrânirea populației ar putea duce la creșterea datoriei publice cu o medie de 180% din PIB în economiile avansate și 130% din PIB în economiile emergente în următoarele trei decenii (OECD, 2019).

În acest context, este necesar de a ajusta politicile publice, precum și activitatea institutelor sociale la schimbările demografice pentru a atenua implicațiile negative ale acestora. Impactul economic al îmbătrânirii populației depinde de costurile și contribuțiile persoanelor în vârstă, de capacitatea statului de a acoperi cheltuielile suplimentare, a stimula acumularea capitalului uman și creșterea economică

Metodologia Conturilor Naționale de Transfer (CNT) este un sistem modern de estimare a fluxurilor intergeneraționale în cadrul Sistemului de Conturi Naționale (SCN), dezvoltat de americani: demograful Ronald Lee și economistul Andrew Mason, care permite evaluarea contribuției diferitelor grupe de vârstă în producerea și distribuția venitului național, explorarea caracteristicilor veniturilor și consumului, impactului schimbărilor demografice, structurii pe vârstă a populației asupra formării și redistribuirii resurselor naționale. CNT cresc capacitatea de a descrie în mod cuprinzător veniturile și consumul în funcție de vârstă și sex, redistribuirile bazate pe vârstă ale transferurilor publice și private și redistribuirile bazate pe active în corespundere cu SCN. Datele privind ciclurile de viață pot încorpora informații

importante despre consumul copiilor și vârstnicilor și despre valoarea economică a muncii acestora (Mason et al., 2017).

Proiectul internațional în domeniu CNT (NTA, 2022) a fost inițiat în anii 2000, iar către anul 2022 peste 90 de țări ale lumii s-au încadrat în implementarea metodologiei CNT. În anii 2014-2017, în cadrul 7-th Framework Programe a fost realizat proiectul AGENTA, care s-a soldat cu unele prognoze privind viitorul impozitelor, transferurilor și serviciilor publice în urma schimbărilor demografice în regiunea europeană.

Republica Moldova s-a conectat la proiectul NTA în 2016 cu suportul financiar al Fondului ONU pentru Populație (UNFPA). Centrul de cercetări demografice a început explorarea activă a NTA în anul 2020, conform obiectivului stabilit în proiectul din programul de stat "Migrația, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației", 2020-2023.

Din punct de vedere macroeconomic, CNT oferă o oportunitate de a extinde unele aspecte ale SCN. Astfel, NTA permite evaluarea impactului schimbărilor demografice în numărul și structura populației asupra dinamicii PIB-ului; estimarea dimensiunii consumului acoperit din venituri din muncă, din remitențe și din venituri din proprietate; analiza modelelor de vârstă ale consumului etc.

La baza CNT se află evaluările deficitului ciclului economic de viață (DCEV) și surselor de finanțare a acestuia în baza cadrului metodologic al CNT. Sistemul CNT este format din trei conturi. Calcularea ciclului economic de viață conține indicatori ai consumului final, venitului din muncă și balanței ciclului de viață pe grupe de vârstă și pentru populația generală. Celelalte două conturi reflectă redistribuirea resurselor din sectorul public și privat pentru a finanța DCEV (Nazarova, Chernyavsky, 2019).

NTA măsoară aspecte importante ale comportamentului economic specific vârstei, în special generarea de venituri, redistribuirea veniturilor între diferite grupe de vârstă și utilizarea lor pentru consum și economisire. Vârsta este unul dintre principalii factori determinanți ai comportamentului economic al indivizilor. Oamenii trec prin trei faze diferite din punct de vedere economic în cursul vieții. Persoanele în vârstă de muncă sunt capabile să-și finanțeze propriul consum producând mai mult decât consumă, în timp ce la tineri și vârstnici consumul depășește venitul lor din muncă. Diferența dintre consum și venitul din muncă poate fi finanțată prin transferuri private (de exemplu, transferuri de la părinți la copii), transferuri publice cum ar fi pensii și finanțarea publică a educației) sau prin redistribuirea de venituri din active prin participarea pe piețele de capital și financiare. Aceste transferuri sunt numite intergeneraționale, deoarece captează fluxuri între diferite generații (între tineri, populația în vârstă aptă de muncă și vârstnici).

Metodologia cercetării. Lucrarea de față are la bază CNT pentru anul 2019, elaborate utilizând metodologia și abordarea conceptuală aprobată (UNDESA, 2013). Calculele se referă la populația cu reședința obișnuită pentru

anul 2019 (BNS), inclusiv dezagregată pe sexe și intervale de vârstă de un an. Datele Cercetării Bugetelor Gospodăriilor Casnice (BNS) pentru anul 2019 au fost folosite pentru a calcula profilurile de vârstă ale venitului, consumului, transferurilor și redistribuirii pe baza activelor pe cap de locuitor.

La construirea CNT sunt utilizați indicatorii și categoriile din cadrul Sistemului de Conturi Naționale (SCN) pentru anul 2019. Aspectul central în elaborarea CNT prezintă determinarea echilibrului ciclului economic de viață pentru toate grupele de vârstă și economia în ansamblu și sursele de finanțare a acestuia. Datele macroeconomice arată volumul consumului public și privat, veniturile din muncă, veniturile din activități independente, transferurile publice și private, fluxurile de redistribuire pe bază de active.

De asemenea au fost folosite datele Ministerului Finanțelor, Serviciului Fiscal de Stat, precum și datele Băncii Naționale (balanța de plăți). Variabilele de macrocontrol au fost utilizate pentru a se asigura că profilurile de vârstă pe cap de locuitor corespund tabloului macroeconomic și pentru a calcula profilurile agregate pe vârstă.

Detaliat metodologia cercetării și particularitățile specifice ale elaborării CNT pentru Republica Moldova sunt prezentate în lucrarea anterioară a autorilor (Гарауз, Прохницьки, 2022).

Rezultatele principale. Categoria principală a CNT este deficitul ciclului economic de viață (DCEV), calculat ca diferență între consumul specific vârstei (privat și public) și venitul din muncă. DCEV măsoară și analizează gradul de dependență economică a populației în ansamblu și pe parcursul ciclului de viață (Mason et al., 2006).

Fluxurile anuale agregate (*Tabelul 1*) arată că în anul 2019 DCEV a constituit 67.6 mlrd lei moldovenești (59,1% din venitul total din muncă și 32,1% din PIB-ul total). Pentru populația tânără cu vârsta cuprinsă între 0-19 ani valoarea agregată a DCEV constituie peste jumătate din total și 95,2% din consumul total al acestora. Celor în vârstă de 65 și peste le revine aproximativ o treime din valoarea agregată a DCEV (20,2 mlrd lei) sau 83,6% din volumul consumului pentru acest grup de vârstă. Populației adulte îi revine un DCEV de 12,2 mlrd lei, ceea ce reprezintă 10,1% din consumul lor total.

Soldul transferurilor publice total pe economie constituie 2,84 mlrd lei. Populația în vârstă aptă de muncă (20-64 ani) este cea care contribuie la formarea fondurilor publice (-16.5 mlrd lei), pe când tinerii și cei în vârstă de 65 ani și peste sunt beneficiari ai acestora. Totuși, transferuri private (19,3 mlrd lei) constituie un volum semnificativ mai mare comparativ cu transferurile publice, fiind în special îndreptate spre copii și tineri (0-19 ani), celor în vârstă de 65+ revenindu-le o cotă mică a acestora (1,6 mlrd lei).

Redistribuirea activelor de stat, total pe economie, prezintă o valoare negativă (-2,5 mlrd lei), dat fiind faptul că veniturile nete oferite de activele publice sunt negative (guvernul plătește mai multe dobânzi decât primește). Economii publice în anul 2019 au fost pozitive.

Redistribuirea activelor private, prezintă o valoare însemnată în totalul redistribuirii private și include venituri din activele financiare (acțiuni, cote-părți în firme etc) și nefinanciare (valoarea atribuită a imobilului).

Tabelul 1. Totalul fluxurilor anuale agregate, 2019, mlrd lei

	Toate vârstele (total pe economie)	Grupe de vârstă		
		0-19 ani	20-64 ani	65+ ani
DCEV	67.6	35.2	12.2	20.2
Consumul	181.9	36.9	120.7	24.2
Veniturile din muncă	114.3	1.8	108.5	4
Redistribuirea pe vârste	67.6	35.2	12.2	20.2
<i>Redistribuirea de stat</i>	0.34	7.79	-18.4	10.95
Transferuri publice	2.84	8.1	-16.5	11.2
Redistribuirea activelor de stat	-2.5	-0.31	-1.9	-0.25
<i>Redistribuirea privată</i>	67.3	27.3	30.7	9.3
Transferuri private	19.3	20.4	-2.7	1.6
Redistribuirea activelor private	48	6.9	33.4	7.7

Sursa: calculat de autori.

Contul ciclului economic de viață (*Tabelul 2*) demonstrează că consumul public (valoare agregată) constituie doar a șasea parte (32 mlrd lei) din consumul total (181.9 mlrd lei), pe când consumul privat prezintă o parte covârșitoare (149.9 mlrd lei). Cea mai mare cotă a consumului public prezintă cheltuieli pentru educație și ocrotirea sănătății 18,1 mlrd lei). Restul (13.8 mlrd lei) se referă la consumul în alte scopuri în afara de educație și sănătate, cum ar fi cheltuieli administrative, apărare etc.

Veniturile din muncă includ venituri din salariu și din auto ocupare. În calcularea venitului salarial au fost luate în considerare și veniturile migranților circulari, care se află peste hotare mai puțin de 12 luni. În anul 2019 acesta a constituit 16,9 mlrd lei sau 17,4% în volumul total al veniturilor salariale. Venitul din auto ocupare (17,4 mlrd lei) a constituit 15,2% în volumul total al veniturilor din muncă.

Tabelul 2. Contul ciclului economic de viață, 2019 mlrd lei

	Toate vârstele (total pe economie)	Grupe de vârstă		
		0-19 ani	20-64 ani	65+ ani
DCEV	67.6	35.2	12.2	20.2
Consumul	181.9	36.9	120.7	24.2
<i>Consumul public</i>	32.0	13.1	14.5	4.4
Consumul pentru educație	9.6	8.1	1.5	0
Consumul pentru sănătate	8.5	1.7	4.4	2.4
Consumul în alte scopuri în afara de educație și sănătate	13.8	3.3	8.6	1.9
<i>Consumul privat</i>	149.9	24.2	105.9	19.8
Veniturile din muncă	114.3	1.8	108.5	4
Salariu	96.8	1.3	93.2	2.3
Venitul din autoocupare	17.4	0.4	15.3	1.7

Sursa: calculat de autori.

Divizând consumul total în consum privat și public per capita în funcție de vârstă (*Fig.1*), observăm că ponderea consumului privat în totalul consumului este de câteva ori mai mare decât a celui public, acesta fiind în creștere constantă după naștere până la atingerea cotei maxime la vârsta de 31 de ani (71,8 mii per capita pe an), apoi scade treptat, dar nu se micșorează sub nivelul mediu de consum. Nivelul înalt al consumului privat la vârstele cuprinse între 20 și 35 de ani este legat de formarea familiei și nașterea copiilor. Consumul public per capita este substanțial mai înalt pentru copii în vârstă cuprinsă între 5 și 8 ani, constituind circa 24 mii de lei per capita pe an. Către vârsta de 25 de ani consumul public înregistrează valori scăzute, care, cu unele fluctuații, se mențin, până la vârsta de 55 de ani, apoi fiind în creștere, dar ne semnificativă.

Valorile agregate ale consumului public și privat (*Fig.2*) reflectă și structura populației (efectul cohortelor), în special consumul privat. În anul 2019, cele mai mari valori ale consumului privat s-au înregistrat pentru cele mai numeroase cohorte, care sunt și în faza de reproducere.

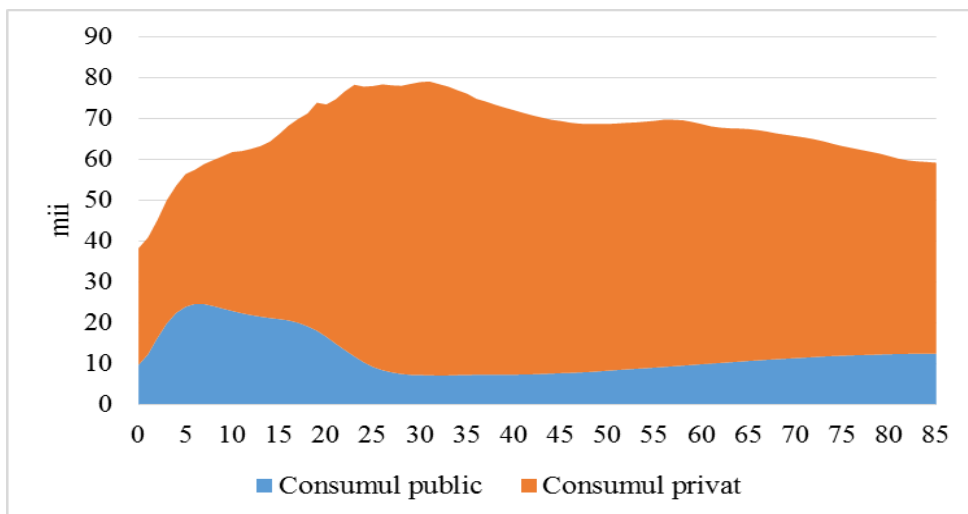

Figura 1. Consumul public și consumul privat, per capita, MDL

Sursa: calculat de autori.

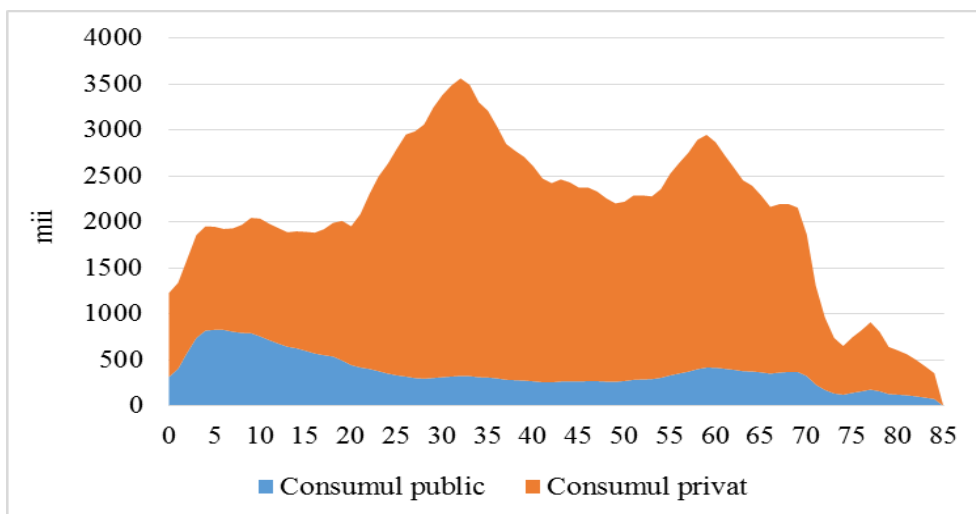

Figura 2. Consumul public și consumul privat, valorile agregate, MDL

Sursa: calculat de autori.

Profilul pe vârste a venitului din muncă per capita (*Fig.3*) reflectă situația socioeconomică din țară și particularitățile ocupării pe piața forței de muncă. Cele mai înalte valori ale veniturilor din muncă per capita sunt înregistrate pentru populația tânără cu vârste cuprinse între 30 și 40 de ani (70-73 mii lei pe an), pe când la populația de vârstă prepensionară acestea scad până la 50 mii lei per capita pe an. Aceste diferențe sunt determinate de decalaje salariale dintre diferite sectoare ale economiei naționale și prevalența unor grupuri de vârstă. Astfel, forța de muncă tânără este preponderent ocupată în sectorul serviciilor, comerțului, IT, construcțiilor, transportului – domenii în care salariile sunt mai mari, pe când forța de muncă mai în vârstă

– în sectorul agricol, în care salariile sunt semnificativ mai scăzute (Prohnițchi, 2021). Profilul de vârstă a veniturilor din auto ocupare demonstrează persistența acesteia la toate vârstele. Cele mai mari valori ale venitului din auto ocupare se înregistrează la vârstele cuprinse între 40 și 50 de ani, constituind circa 10-11 mii lei per capita pe an. Cuantumul mic al pensiilor impune oamenii să obțină venituri din auto ocupare și la cele mai înaintate vârste (70+), cuantumul anual al venitului fiind de circa 4 mii lei pe an.

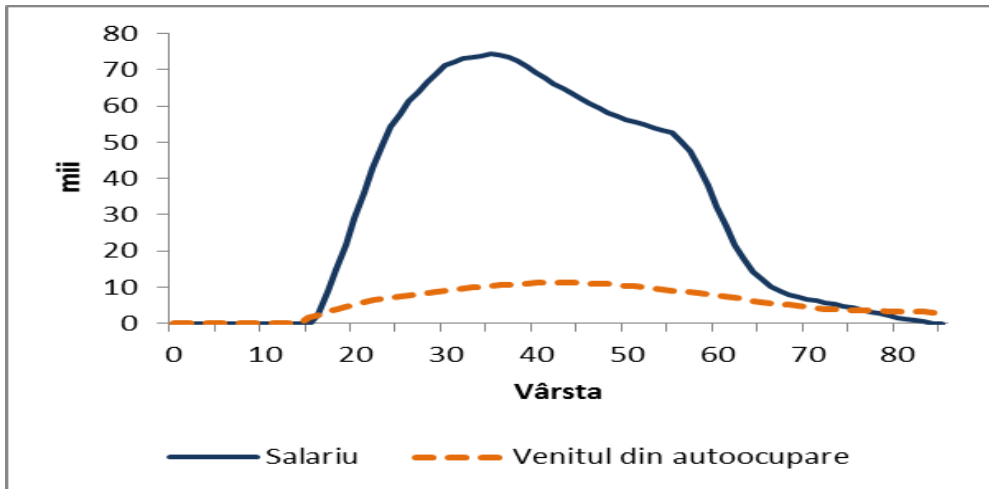

Figura 3. Venitul din muncă, per capita, MDL

Sursa: calculat de autori.

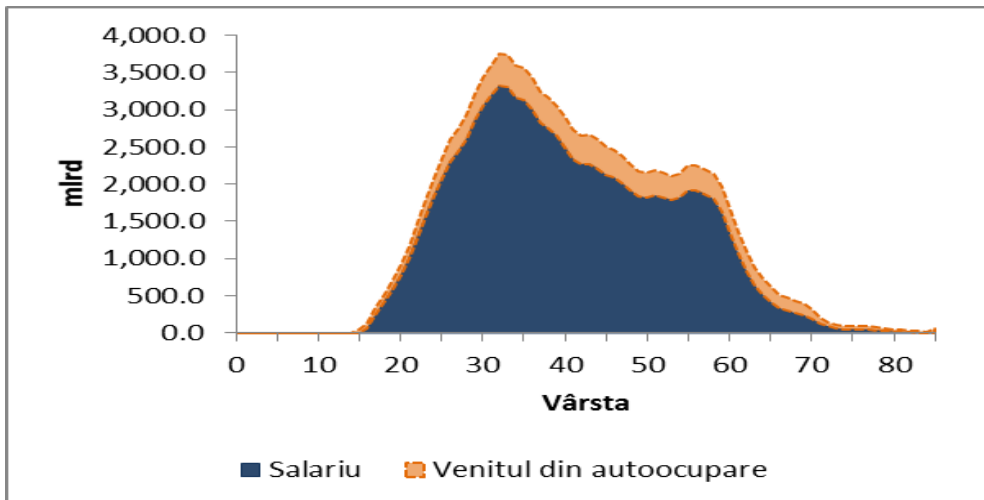

Figura 4. Venitul din muncă, valorile agregate, MDL

Sursa: calculat de autori.

Valorile agregate ale veniturilor din muncă reflectă structura pe vârste a populației. Persoanele cu vârstă cuprinsă între 25 și 40 de ani, având cel mai înalt nivel al veniturilor din muncă per capita și prezentând cele mai

numeroase cohorte în structura populației, generează circa 45% din volumul total al veniturilor din muncă. Generațiilor puțin numeroase (41-55 ani), dar și cu venituri mai scăzute le revine mai puțin de o treime din venitul global din muncă.

Distribuția procentuală a fluxurilor din consumul total și pe grupe de vârstă (*Tabelul 3*) arată că pentru populație în ansamblu, veniturile din muncă acoperă 62,8% din volumul consumului, veniturile din redistribuirea activelor - 25%, transferurile private - 10,6%, transferuri publice - 1,6%. Populația în vârstă aptă de muncă (20-64 de ani) este donatorul principal al transferurilor publice (formarea fondurilor publice prin taxe și impozite) și transferurilor private. Statul intervine cu transferuri preponderent în baza obligațiilor de asigurare socială, transferurile publice constituind 46,4% în totalul consumului persoanelor în vârstă de 65 de ani și peste. De asemenea, transferurile publice ocupă o parte însemnată (22,7%) în structura fluxurilor procentuale raportate la consumul tinerilor (0-19 ani)

Tabelul 3. Fluxurile procentuale din volumul consumului total și pe grupe de vârstă

	Total pentru toate vârstele	Grupe de vârstă		
	Total	0-19	20-64	65+
Venituri din muncă	62,8	4,7	90,1	16,4
Transferuri private	10,6	54,9	-2,2	6,5
Transferuri publice	1,6	22,7	-14,0	46,4
Venituri din redistribuirea activelor	25,0	17,7	26,1	30,7

Concluzii. Valoarea DCEV reflectă modelele de vârstă ale activității economice ale populației, nivelurile de consum și venitul din muncă, precum și structura populației. Durata scurtă a perioadei productive, când venitul depășește consumul, este determinată de o perioadă lungă de dependență a copiilor/tinerilor, precum și retragerea relativ timpurie de pe piața forței de muncă, dar în cea mai mare măsură de nivelul scăzut de ocupare și de venituri scăzute din muncă.

Evident că îmbătrânirea demografică rapidă prognozată pentru Republica Moldova (Gagauz et. al., 2021) va majora ponderea populației în vârstă dependentă economic și DCEV. Presiunea pe care o exercită această dezvoltare asupra finanțării transferurilor publice depinde de capacitatea populației în vârstă de muncă de a asigura aceste transferuri. Respectiv, una dintre direcțiile principale în reducerea DCEV este creșterea nivelului de ocupare a populației în vârstă de muncă, majorarea veniturilor, ceea ce va contribui la acumularea economiilor care pot fi utilizate pentru acoperirea

cheltuielilor necesare în perioada de după retragerea de pe piața forței de muncă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Acemoglu, Daron, and Pascual Restrepo. 2017. "Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in the Age of Automation." *American Economic Review*, 107 (5): 174-79. DOI: 10.1257/aer.p20171101
- Braun, R. A., & Ikeda, D. (2022). Why aging induces deflation and secular stagnation. *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper*, 12. <https://doi.org/10.29338/wp2022-12>
- Cho, D., & Lee, K. W. (2022). Population aging and fiscal sustainability: Nonlinear evidence from Europe. *Journal of International Money and Finance*, 126, 102665.
- Gagauz O. et al. (2021). Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare / O. Gagauz, M. Buciuceanu-Vrabie, I. Pahomii [et al.]. – Chișinău: INCE, 2021. – 168 p. <https://doi.org/10.36004/nier.ccd.2021.978-9975-89-248-3>
- Le Garrec, G. & Touzé, V. (2018). Macroeconomics in the Age of Secular Stagnation. *Revue de l'OFCE*, 157, 69-92. <https://doi.org/10.3917/reof.157.0069>
- Mason, A., Lee, R., & NTA Network. (2022). Six Ways Population Change Will Affect the Global Economy. *Population and Development Review*, 48(1), 51-73.
- Nazarova A.G., Chernyavsky A.V. (2019). Aggregate Transfer Accounts for the Russian Federation: Framework for Construction and Analysis. *Voprosy statistiki*, 26(4):32-44. doi: <https://doi.org/10.34023/2313-6383-2019-26-4-32-44>. (In Russ.)
- NTA (2022). National Transfer Accounts. Understanding the generational economy. <https://www.ntaccounts.org/web/nta/show/>
- OECD (2019). Fiscal challenges and inclusive growth in ageing societies. https://www.mof.go.jp/english/policy/international_policy/convention/g20/annex3_2.pdf
- Prohnițchi, V. (2021). Socioeconomic impact of the Covid-19 pandemic and of the response policy in Moldova: an intergenerational perspective based on the computable general equilibrium model. *Economy and Sociology*, (2), 6–19. <https://doi.org/10.36004/nier.es.2021.2-01>
- UNDESA (2013). National Transfer Accounts Manual: Measuring and Analysing the Generational Economy <https://ntaccounts.org/doc/repository/NTA%20manual%202013.pdf>
- Гагауз О. Е., & Прохницки В. (2022). Национальные трансфертные счета Молдовы-2019: особенности построения и некоторые результаты. *Демографическое обозрение*, 9(2), 65-80. <https://doi.org/10.17323/demreview.v9i2.16206>

DEFICITUL CICLULUI DE VIAȚĂ AL POPULAȚIEI ÎN VÂRSTĂ: DOVEZI ȘI IMPLICAȚII ÎN BAZA CONTURILOR NAȚIONALE DE TRANSFER¹

Mariana BUCIUCEANU-VRABIE, doctor în sociologie, conferențiar cercetător
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-7743-7206>, buciuceanuvrabie@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.2>

Abstract. *The paper presents some results of the analysis of the Life Cycle Deficit (LCD) of the population aged 60 and over, based on the data frame of the National Transfer Accounts (NTA) for 2019. Based on age profiles of aggregate data is attested that the LCD of the elderly population in Moldova is about 41% of the LCD of all ages. The primary sources of livelihood for the elderly are not so much income from work but public transfers (payments for social programs, including pensions, healthcare and social services) – 37.8%. Redistribution of private asset-based reallocations plays a fairly significant role in financing the consumption of older people (30.7% of consumption). Along with advancing age, the economic activity of the population inevitably decreases. During the pre-retirement period, the self-employment labor income remains to have a special role in supplementing incomes and becoming the only source after age 75. People aged 60-75 continue to be donors in intergenerational transfers. Only after the age of 75+, do the elderly become recipients of private transfers. A gender characteristic is that older women remain the main beneficiaries of private transfers due to higher life expectancy. The aging of the population will accelerate in the coming decades, according to forecasts. Therefore, the share of the economically dependent population and the LCD will increase. More vigorous policy efforts are required to improve productivity and increase the potential of the working-age population, including by ensuring active and healthy aging and social security for the elderly.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilization policies”.

Keywords: *National Transfer Accounts, life cycle deficit, population ageing*

JEL: *J11, J18*

UDC: *314.1, 332.8*

Republica Moldova a intrat într-o fază în care evoluțiile demografice nu oferă bonusuri pentru dinamica economică. Modificările în structura de vârstă a populației, creșterea numărului persoanelor în etate induc o majorare continuă a ratei de dependență a vârstnicilor, cu efect direct asupra standardelor de trai, creșterea volumului transferurilor pentru fondul social, pensii, pentru sistemul de sănătate. O populație îmbătrânită pune presiune asupra bugetului, asupra societății în ansamblu, deoarece numărul de lucrători scade în raport cu numărul de consumatori. Acest fenomen este cuantificat prin raportul de susținere dintre numărul total de lucrători față de

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”. Implementarea metodologiei CNT în Moldova a fost realizată cu sprijinul financiar al Fondului pentru Populație (UNFPA).”

numărul de consumatori (care include pe fiecare – copil, tânăr, vârstnic). De altfel, potrivit prognozelor demografice (Gagauz et.al. 2021) către anul 2040 la 100 persoane în vârstă economic activă (20-64 ani) vor reveni 42 de vârstnici de 65 de ani și peste, valoare dublă în raport cu anul curent, și 30 de copii (0-19 ani) (Figura 1). Indicatorii ocupaționali sporadici pentru populația în vârstă activă, emigrarea persoanelor tinere intensifică riscul pierderilor economice în viitor. În ultimul deceniu devine tot mai accentuată necesitatea de monitorizare a balanței intergeneraționale la venituri și consum, inclusiv pentru previziuni sistematice ale bugetului public. Conturile Naționale de Transfer (CNT) permit o analiză complexă a faptului câți bani publici sunt cheltuiți pentru oameni în diferite etape ale vieții lor, dar și resursele masive, pe care familiile înseși le transferă între generații, în numerar și în timp (Sambt, J., Hammer, B., & Isteniț, T. 2021).

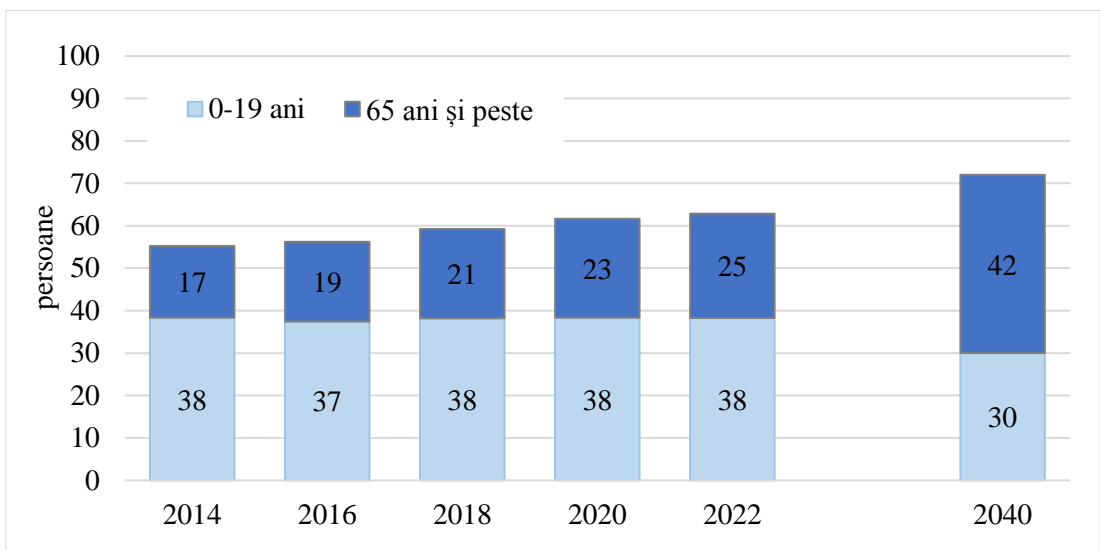

Figura 1. Rata de dependență demografică a copiilor (0-19 ani) și vârstnicilor (65+ ani), per 100 persoane de vârstă 20-64 de ani

Sursa: calculat în baza datelor BNS și a prognozei demografice elaborate de CCD (Gagauz et.al., 2021)

Pe axa vieții, la începutul și spre sfârșitul vieții, trăim o perioadă lungă când consumăm mai mult decât producem prin muncă. Potrivit metodologiei CNT, aceasta este perioada Deficitului Ciclului Economic de Viață (DCEV), când valoarea totală a bunurilor și a serviciilor consumate de membrii unei grupe de vârstă depășește valoarea bunurilor și serviciilor produse de membrii ei. Prezentul articol vine cu o analiză a particularităților ciclului economic de viață și a deficitului acestuia pentru populația în vârstă de 60 de ani și peste, luând drept bază cadrul de date complexe ale CNT pentru anul 2019. Potrivit datelor statistice actualizate, în structura pe vârste a populației practic fiecare

a patra persoană din țară este în vârstă de 60 de ani și peste (593 mii persoane sau 22.8% în totalul populației), iar dintre acestea mai mult de jumătate (60.1%) sunt femei.

Deficitul ciclului economic de viață crește semnificativ la grupele de vârstă mai înaintate, veniturile devenind tot mai mici, iar sistemul de sprijin pentru perioada de după pensionare mai problematic. Asociat cu o perioadă lungă de dependență acest deficit este determinat cel mai mult, totuși, de nivelurile scăzute de ocupare a populației și de veniturile mici. În baza profilurilor de vârstă ale datelor agregate ale CNT, se atestă faptul că DCEV al populației în vârstă de 60 de ani și peste constituie aproximativ 41% din deficitul estimat pentru toate vârstele sau peste 27.5 milioane lei.

Pe axa vieții femeile au un deficit mai mare în raport cu bărbații, atât în perioada vieții economic active, ca urmare a dedicației pe care o au pentru rolurile familiale (nașterea, creșterea și îngrijirea copiilor), cât și după vârsta de 60 de ani, femeile rămânând în proporție mai mare văduve, trăind solitar și cu o longevitate mai mare comparativ cu bărbații, dar și cu venituri tradițional mai mici. Valorile agregate pe totalitatea generațiilor în vârstă de 60-70 de ani arată un DCEV dublu mai mare în cazul femeilor comparativ cu situația bărbaților.

Tabelul 1. Deficitul ciclului economic de viață (DCEV) pentru populația de 60 de ani și peste, milioane lei, valori agregate

Vârsta	Total	Bărbați	Femei
60 ani +	27.506.517	9.805.911	17.700.606
<i>Pe grupe de vârstă</i>			
60-64 ani	7.285.688	2.467.086	4.818.602
65-69 ani	8.566.447	3.284.375	5.282.071
70-74 ani	4.642.969	1.703.241	2.939.728
75-79 ani	3.491.801	1.217.338	2.274.462
80 ani +	3.519.613	1.133.870	2.385.742

Sursa: estimat în baza Conturilor Naționale de Transfer calculate de Valeriu Prohnițchi

Individual, pe cap de locuitor în vârstă de 60 de ani, deficitul ciclului economic de viață este de circa 20 mii lei anual (sau 1630 lei lunar) în cazul bărbaților și de aproape 37 mii lei anual (sau 3054 lei lunar) în cazul femeilor. Pe măsura înaintării în vârstă crește și DCEV, la vârsta de 70 de ani fiind deja de 51.3 mii lei anual la bărbați și 56.6 mii lei la femei. După vârsta de 75 de ani discrepanța de gen dintre valorile nominale (per capita) ale DCEV se micșorează, iar valoarea deficitului se menține în medie peste 56.1 mii lei/ per capita anual (sau 4675 lei / per capita lunar).

Creșterea deficitului ciclului de viață a populației în vârstă de 60 de ani și peste este conectată direct cu veniturile de muncă, întreruperea vieții productive, continuitatea activității de muncă. Specific țării noastre este că la

vârsta de (pre)pensionare prezența pe piața muncii este sporadică, iar veniturile de muncă sunt mici. Din datele Indicelui Îmbătrânirii Active se atestă că după vârsta de 55 ani doar una din patru persoane este angajată în câmpul muncii formale. La momentul stabilirii pensiei, de asemenea doar 1/4 din pensionari pentru limita de vârstă erau angajați în câmpul muncii (BNS, 2022). Potrivit CNT, în anul 2019 venitul salarial al unei persoane de 60 de ani era puțin peste 32 mii lei anual (sau circa 2700 lei lunar), fiind în scădere continuă pe măsura înaintării în vârstă. După vârsta de 75 ani venitul salarial este nesemnificativ, circa 4400 lei per capita anual. Autoocuparea are un rol special pentru completarea veniturilor populației în vârstă. Veniturile din autoocupare constituie 1/3 din totalul veniturilor de muncă printre persoanele de 60 de ani și peste, iar după vârsta de 75 de ani devine practic singura sursă de venit activ. Din perspectiva de gen, femeile atât pe parcursul vieții, cât și după pensionare au venituri de muncă mai mici, inclusiv din autoocupare. Generațional, din datele agregate se atestă că și la vârste foarte înaintate (după vârsta de 80 de ani) femeile continuă să-și câștige surse de venit prin autoocupare, totuși, acestea sunt foarte mici, în medie până la 3000 lei anual. Această realitate este și un factor al bunăstării materiale precare a populației în vârstă, peste 41% din persoanele de 65 de ani și peste fiind sub pragul sărăciei absolute (BNS, 2021), accentuându-se pentru cei din mediul rural, cu o activitate predominant agricolă, și foarte evident pentru femei.

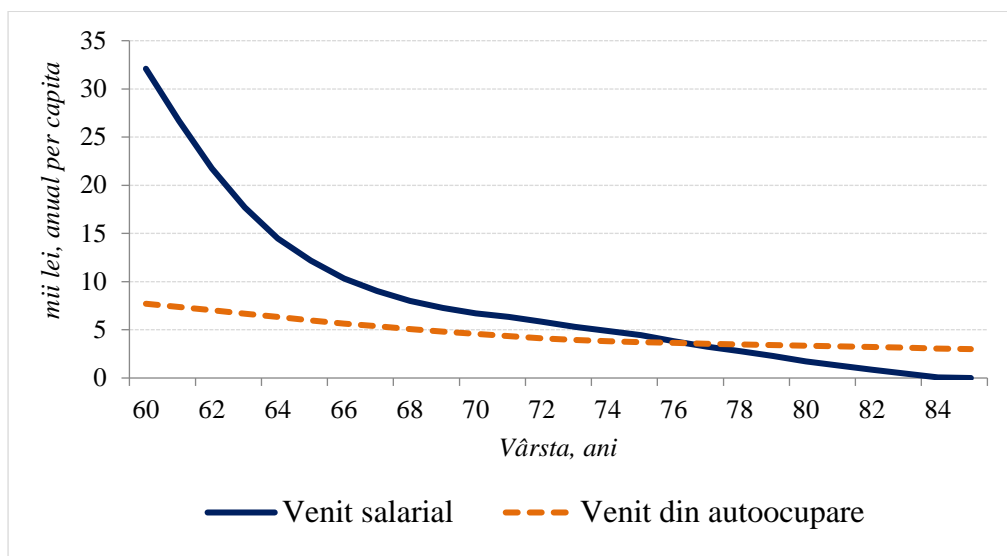

Figura 2. Veniturile de muncă ale populației în vârstă de 60 de ani și peste, mii lei, per capita anual

Sursa: estimat în baza Conturilor Naționale de Transfer calculate de Valeriu Prohnițchi

Particularitățile transferurilor către populația în vârstă. În sistemul CNT, transferurile includ toate fluxurile gratuite de bunuri între persoane, inclusiv plăți sociale și servicii de la stat, plăți fiscale și deduceri pentru asigurări sociale, transferuri între gospodării și în cadrul gospodăriilor. Sectorul public joacă un rol important în transferurile către populația în vârstă. Volumul transferurilor totale către persoanele în vârstă este aproape de două ori mai mare decât transferurile către cel mai tânăr segment al populației (0-17 ani). Circa 39% din transferurile publice "intrări" (*inflows*) au ca recipienți persoanele în vârstă de 60 de ani și peste.

Majoritatea resurselor necesare persoanelor în vârstă sunt furnizate de sectorul public prin sistemul de pensii și de asistență medicală. Un capitol important al diferitelor plăți (*other cash*) sunt efectuate pentru protecția socială a populației în vârstă, inclusiv ajutorul social și diverse ajutoare, pentru încălzire, perioada rece, indemnizațiile etc. Decalajul de gen semnificativ în speranța de viață determină lungimea perioadei de pensionare și durata primirii transferurilor: femeile sunt beneficiare cu aproximativ 11 ani mai mult decât bărbații (Gagauz et.al., 2021). În termeni agregați, transferurile publice de pensii sunt dublu mai mari pentru femeile în vârstă (8073,4 mil lei) comparativ cu bărbații (4411,3 mil lei). Cu toate acestea, pe cap de locuitor, beneficiile anuale ale transferurilor de pensii sunt mai mici pentru femei decât pentru bărbați, fapt explicat parțial de scăderea participării pe piața muncii ca urmare a rolului matern, specificul activităților economice (de regulă mai puțin plătite), a veniturilor mai mici în această perioadă, ulterior pensii mai mici. Diferențele de gen aici, sunt determinate și de numărul mai mare al femeilor în vârstă de pensionare, inclusiv ca urmare a supraviețuirii mai mari și a ratei înalte de mortalitate prematură la bărbați. Conform datelor Casei Naționale de Asigurări Sociale, la începutul anului 2022, numărul total al pensionarilor pentru limită de vârstă era de 520,9 mii persoane, femeile constituind peste 69%. Persoanele în vârstă de 60 de ani și peste aveau o pondere de circa 98% în totalul pensionarilor pentru limită de vârstă, dintre aceștia 68,5% fiind femei. Mărimea medie a pensiei pentru limită de vârstă în 2022 a constituit în cazul bărbaților 2960,6 lei, pe când la femei 2432,2 lei (BNS, 2022).

În ce privește cheltuielile statului la capitolul sănătate, circa 40% în totalul consumului public pe acest domeniu revine populației în vârstă, de două ori mai mult comparativ cu consumul populației de 0-17 ani. Pe parcursul vieții, având în vedere necesitățile specifice maternității, adresabilitatea mai mare, și modul de viață mai sănătos, dar și numărul mai mare a generațiilor de femei în vârstă de 60 de ani și peste, balanța consumului serviciilor de sănătate este feminizată (Gagauz and Prohnitski, 2022). Se observă că la vârstele mai înaintate (vârsta de 75 de ani și peste) diferențele de gen se micșorează, estimând în medie, peste 7 mii lei per capita anual.

Cert este faptul că deși persoanele în vârstă sunt etichetate de regulă doar ca beneficiari și consumatori a transferurilor publice, din datele CNT se atestă că și după pensionare, inclusiv la vârstele înaintate, acestea continuă să fie donatori de transferuri publice contribuind la formarea fondului public. În medie, pe cap de locuitor în vârstă de 75 de ani și peste aceste transferuri "ieșiri" (*outflows*) constituie până la zece mii lei anual. Prin continuarea vieții active pe piața muncii vârstnicii continuă să plătească impozite, dar și alte taxe (din proprietate, pământ agricol, ș.a.).

Un rol important în acoperirea DCEV populației îl au și transferurile în interiorul gospodăriilor (*intrahousehold*) și între gospodării (*interhousehold*), ultimele, conform metodologiei CNT, se referă la remitențe. Un comportament economic uzual pentru Moldova este că populația activă investește în copiii săi, care, la rândul lor, finanțează îngrijirea părinților la bătrânețe. Din datele CNT se atestă că în cadrul gospodăriilor (*intrahousehold*) persoanele în vârstă de 60 ani și peste continuă să fie donatori pentru membrii familiei lor și doar după vârsta de 77 de ani devin recipienți de la membrii familiei. Remitențele sunt un ajutor important pentru vârstnici pe toată axa vieții rămase. Volumul total al transferurilor din remitențe pentru persoanele în vârstă, constituie 3,3 mln lei în valori agregate ceea ce reprezintă circa 12% din DCEV a populației de 60 de ani și peste, sau 18% în totalul transferurilor de remitențe pentru toate vârstele. În termeni nominali valorile oscilează în descreștere de la 8500 lei per capita anual la vârsta de 60 de ani, la circa 2200 lei anul pentru vârstnicii de 80 de ani și peste. Cu înaintarea în vârstă, acestea devin tot mai mici, în special pentru bărbați.

Ceea ce poate cheltui populația la bătrânețe depinde doar de acumulările pe care le-au făcut pe parcursul vieții economice active. Potrivit metodologiei CNT, acumulările presupun diverse alocări la nivelul gospodăriei care provin din firme, terenuri agricole, vânzarea bunurilor ș.a. dar și costul propriei locuințe (ca proprietatea privată), deși persoana nu are venit din ea fiindu-i ca loc de trai și nu un imobil dat în chirie. Pentru specificul țării, aceasta este o lacună metodologică, întrucât se raportează la un cost ipotetic atribuit locuinței, ceea ce distorsionează volumul acumulărilor reale. Totodată, prin BGC nu se reflectă în totalitate venitul din proprietăți și capital al populației, ca rezultat al ponderii înalte a non răspunsurilor și/sau a subestimării veniturilor proprii. Din datele CNT se atestă că după vârsta de 60 de ani, populația nu dispune de acumulări private, iar veniturile din active sunt foarte modeste.

Fluxul surselor care compun consumul în rândul populației în vârstă. Analiza datelor CNT arată că principalele surse de trai pentru persoanele în vârstă și care acoperă consumul lunar al acestora sunt (*Figura 3*): *transferurile publice* (circa 38%) ce includ diverse plăți pentru programe sociale, inclusiv pensii, asistență medicală și servicii sociale, aportul acestora fiind în creștere odată cu vârsta; *realocările bazate pe active private* (30.7%) –

se referă la dividende din bancă, costul casei vândute, a mașinii și alte proprietăți, însă aici trebuie de menționat că valoarea acestor realocări este mai degrabă presupusă decât una obiectivă, ca urmare a unor neajustări metodologice specifice țării în calcularea unor indicatori ai CNT, dar și a datelor incomplete din cadrul BGC; *veniturile de muncă* (26.1%) inclusiv salarial și din autoocupare; *transferurile private* - 6,5%, inclusiv inter- și intra- gospodării.

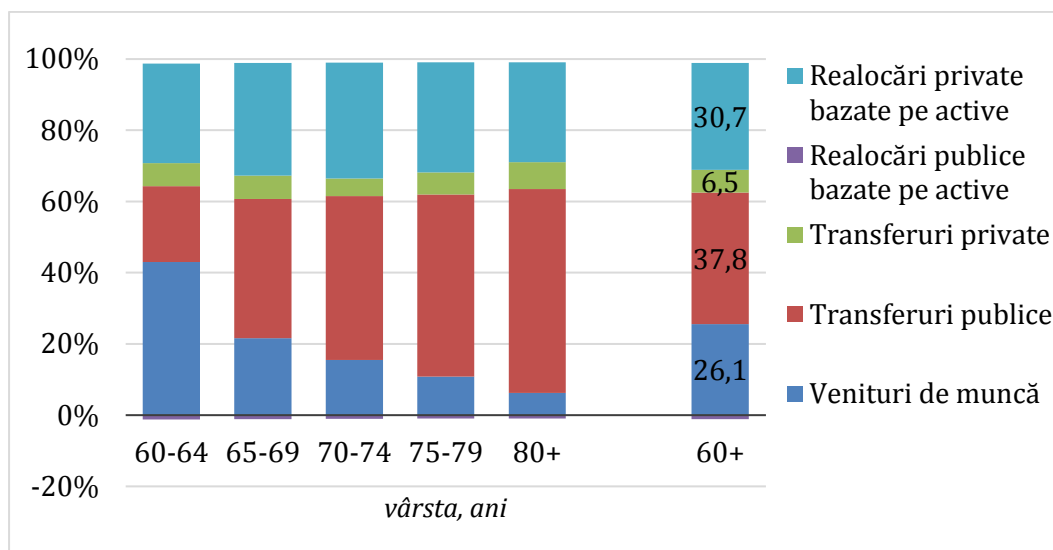

Figura 3. Ponderea surselor care compun consumul populației în vârstă de 60 de ani și peste, pe grupe de vârstă, % din valorile agregate

Sursa: estimat în baza Conturilor Naționale de Transfer calculate de Valeriu Prohnițchi

Constatăm că deși în totalul transferurilor publice pentru populația în vârstă, ponderea pensiei crește, constituind 3/4 din aceste transferuri, aceasta nu înseamnă că pensia acoperă mai bine cheltuielile vârstnicilor, evidențiindu-se, de fapt, suportul insuficient al statului pentru acest grup vulnerabil. Practic, 2/3 din sursele ce compun consumul populației de 60 de ani și peste este din contul propriu și al familiei, activitatea pe piața muncii, transferurile și realocările private.

În aspect de gen, ponderea transferurilor publice și a celor private sunt mai mari în rândul femeilor (40.8%, respectiv 9.5%) comparativ cu bărbații (33.2%, respectiv 1.8%), fapt explicat prin efectivul mai mare al femeilor de 60 de ani și peste, longevității feminine, dar și a văduvelor care trăiesc singure și primesc suportul familiei. Pentru bărbați o sursă mai importantă în acoperirea cheltuielilor prezintă venitul din muncă (32.6% comparativ cu 22% în cazul femeilor).

Concluzii. Transferurile din sectorul public pentru pensii, asistență medicală și îngrijire pe termen lung reprezintă o problemă deosebită pe

măsură ce populația îmbătrânește, deoarece aceste plăți absorb o mare parte din bugetul public. Studiile în domeniu indică în baza proiecțiilor faptul că, de obicei, aceste programe vor fi nesustenabile cu excepția cazului în care impozitele vor fi mărite, sau numărul beneficiarilor va scădea, ori prin coroborarea acestor două componente. Ca urmare a îmbătrânirii populației scăderea ratei de sprijin fiscal pentru bugetul public este inevitabilă. Pentru țările europene, către anul 2050, se estimează că pentru a compensa costurile crescute ale îmbătrânirii populației, și a echilibra veniturile și cheltuielile fiscale în bugetul public (de stat și local combinat) fie veniturile fiscale vor trebui să fie mai mari cu 14%-28%, fie cheltuielile mai mici cu 14%-28%, sau chiar o combinație a celor două (Lee and Mason, 2017) și nu doar pe componenta de bunăstare socială. Restructurarea programelor de transferuri publice este o sarcină dificilă din punct de vedere politic pentru guverne întrucât se abordează prin creșterea vârstei de pensionare și prin corelarea mai strânsă a nivelului prestațiilor cu disponibilitatea veniturilor fiscale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- BNS (2022). Vârșnicii în Republica Moldova în anul 2021. https://statistica.gov.md/ro/varstnicii-in-republica-moldova-in-anul-2021-9578_59794.html
- BNS (2021). Nivelul de trai al populației. Sărăcie și inegalități. http://statbank.statistica.md/PxWeb/pxweb/ro/30%20Statistica%20sociala/30%20Statistica%20sociala_04%20NIV/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774
- Gagauz O. et al. (2021). Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare / O. Gagauz, M. Buciuceanu-Vrabie, I. Pahomii [et al.]. – Chișinău: INCE, 2021. – 168 p. <https://doi.org/10.36004/nier.ccd.2021.978-9975-89-248-3>
- Gagauz O., Prohnitski V. (2022) Gender profile of income and consumption: evidence from the national transfer accounts of Moldova. În: *Economy and Sociology*, 2022, Nr. 1, 87-99. <https://doi.org/10.36004/nier.es.2022.1-08>
- Lee Ronald and Mason Andrew (2017). Cost of Ageing. *Finance & Development*. March 2017 Vol. 54, No. 1.
- Sambt, J., Hammer, B., & Isteniĉ, T. (2021). The European National Transfer Accounts: Data and Applications. *Economic and Business Review*, 23(3), 184-193. <https://doi.org/10.15458/2335-4216.1287>

CHANGES IN MORTALITY INEQUALITIES BETWEEN RURAL AND URBAN POPULATIONS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AFTER INDEPENDENCE

Olga PENINA, PhD in medicine

Nicolae Testemitanu State University of Medicine and Pharmacy of the
Republic of Moldova,
Doctoral School of Medical Science

<https://orcid.org/0000-0002-3884-2751>, penina.olga@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.3>

Abstract. *In the Republic of Moldova, life expectancy started growing moderately since 2005 after decades of deterioration. Little is known about changes in mortality differences between rural and urban populations. The research aimed to analyse rural-urban disparities in mortality by sex and cause of death in the Republic of Moldova since independence. Material and methods. Age-standardized death rates were computed by sex and cause for different periods since 1991. Absolute and relative inequalities in mortality were computed with 95% confidence intervals. Results. A positive rural-urban gradient was identified for major cause-of-death groups, except for neoplasms and infectious diseases. The socioeconomic crisis of the 1990s was accompanied by a reduction in mortality disparities as a result of considerable growth in cardiovascular mortality among urban men and women. In rural areas, the crisis led to an increase in mortality, mainly from respiratory system diseases and digestive system diseases. Recent progress in population health observed nationally after 2005 has been accompanied by a widening rural-urban gap due to faster improvements in urban areas. Conclusions. Even though all-cause mortality was consistently lower for the urban population than for the rural population, the former was more sensitive to the socioeconomic crisis of the 1990s and the COVID-19 pandemic than the latter. To reduce rural-urban inequalities in mortality, preventive measures need to target key risk factors for diseases of the circulatory, digestive and respiratory systems and external causes in rural areas.*

The study was carried out in the framework of Project 21.00208.8007.02/PD "Socio-demographic and regional mortality disparities in the Republic of Moldova"

Keywords: *The Republic of Moldova, mortality, rurality, disparities, causes of death, population health*

JEL: *I100*

UDC: *314.14(478)*

Introduction. Numerous studies have shown that urban and rural areas differ as far as population health is concerned. In many developed countries such as England or Germany, a positive urban-rural gradient for all-cause mortality was observed, suggesting higher death rates in urban areas than in rural ones (Allan et al., 2019). The opposite situation characterised by a negative urban-rural gradient or rural-urban gradient was described for some post-communist countries (Mesceriakova-Veliuliene & Kalediene, 2021) and the USA (James, 2014). Finally, there is a more complex U-shaped relation with lower rates in semi-rural areas and higher rates in urban areas and remote rural areas (Barnett et al., 2001). In the former Soviet Union countries, a rural-

urban gradient in mortality is very common. In Lithuania, death rates among men and women aged 30 and over are moderately higher in rural settings for the majority of causes of death, with the exception of cancer (Jasilionis et al., 2006). In Belarus, a high level of poverty and alcohol consumption underpins higher homicide mortality rates in rural areas and a growing rural-urban divide (Stickley et al., 2009). Sociodemographic aspects of rurality in the republic, including mortality trends and patterns, have been discussed in a number of studies. Moldova's rural population, which makes up 60% of the total population, has higher poverty rates and lower access to medical services. In 2020, the level of absolute poverty was 2.5-fold higher in rural areas compared with urban areas (Buciuceanu-Vrabie Mariana, 2021). Some studies have pointed to the rural-urban gradient for all-cause mortality since 1980 (Paladi et al., 2013).

The goal of the research was to analyse rural-urban disparities in mortality by sex and cause of death in Moldova since independence. Our research questions were as follows:

1. How have rural-urban mortality inequities changed in Moldova since independence?
2. What are the causes of death that account for the mortality gradient between rural and urban populations?

Material and Methods. Data were analysed for the following periods: 1991-93, 2003-05, 2014-16, 2017-19 and 2020. Given the considerable impact of COVID-19 infection on the overall mortality trend in 2020, this year was analysed separately. We used the depersonalized death records by sex, age and place of residence (urban/rural) codified under the 9th revision (1991-93) and the 10th revision (2003-05, 2014-19) of the International Classification of Diseases and Causes of Death (ICD). For the period 1991-93, the population counts were computed on the basis of intercensal estimates for the whole country (Penina et al., 2015) and redistribution of the population by place of residence derived from the official annual figures (National Bureau of Statistics, 2022a). For the period 2003-05, population counts refer to the 2004 Census (National Bureau of Statistics, 2021), while for other periods the official annual estimates based on adjusted 2014 Census results were used (National Bureau of Statistics, 2022b). In this study, ill-defined causes of death, including the item "Senility" were treated as previously suggested at the national level (Penina et al., 2022). In particular, for the period 1991-93, deaths codified under the item "Senility" were attributed to cardiovascular items. For other periods, ill-defined causes of death were proportionally redistributed between other causes.

For the five periods mentioned above, age-specific death rates were produced by sex for all causes and the following seven main groups of causes of death: infectious diseases, neoplasms, diseases of the circulatory system,

diseases of the respiratory system, diseases of the digestive system, external causes and other causes of death. Standardised death rates (SDR) for all causes and main groups of causes of death were computed using the European standard population (European Commission, 2013). 95% confidence intervals (CI) were calculated according to Dobson's method. Absolute and relative disparities were measured by calculating rate difference (RD) and rate ratio (RR) with 95% confidence intervals. RD was calculated as the difference between SDR in rural areas and SDR in urban. RR was calculated as the ratio of SDR in rural areas to SDR in urban areas. The confidence intervals were used to compare an estimate (e.g., SMR in the rural area) against a benchmark value (e.g., SMR in the urban area). If the benchmark value was outside the 95% CI for the estimate, the difference between the estimate and the benchmark was statistically significant ($p < 0.05$). Non-overlapping confidence intervals constructed for RD and RR indicated a statistically significant difference ($p < 0.05$) (APHO, 2010).

The change in rate difference (RD) between the period t and period $t+n$ was calculated as follows:

$$(\text{RD}_{\text{period } t+n} - \text{RD}_{\text{period } t}) / \text{RD}_{\text{period } t} \times 100 \quad (1)$$

The change in rate ratio (RR) between period t and period $t+n$ was calculated as follows:

$$(\text{RR}_{\text{period } t+n} - \text{RR}_{\text{period } t}) / (\text{RR}_{\text{period } t} - 1) \times 100 \quad (2)$$

Data were analysed in R.

Results. Standardised death rates with 95% confidence intervals in 1991-93, 2003-05, 2014-16, 2017-19 and 2020 by cause of death and place of residence are shown in Figure 1 for males and Figure 2 for females. Figures 3 and 4 illustrate, respectively, the changes in absolute difference (RD, rate difference) and absolute difference (RR, rate ratio) by sex over the study periods.

Mortality from all causes was higher in rural areas than in urban areas for all time periods ($p < 0.05$), with the exception of the male population in 2020. Taking into account the specificity of the 2020 mortality pattern, the impact of COVID-19 infection was analysed separately. Among rural males and females, standardised death rates were higher for diseases of the circulatory system, diseases of the respiratory system and diseases of the digestive system for all the periods and for external causes, with the exception of 2003-05 ($p < 0.05$). On the contrary, neoplasm mortality was consistently higher in urban areas than in rural areas ($p < 0.05$). Mortality from infectious diseases was not significantly different between urban and rural areas, except in 2003-

05 among men and the last two observation periods among women. Mortality from other causes of death was higher in rural areas only at the beginning of the 1990s (Fig.1, Fig.2).

The maximum values of absolute (RD, rate difference) and relative (RR, rate ratio) differences in all-cause mortality were found in 2014-16 both in males (RD=370 deaths per 100000; RR=1.15 times, $p < 0.05$) and females (325 deaths per 100000; RR=1.2, $p < 0.05$). After excluding 2020 due to a considerable impact of COVID19, rural-urban mortality disparities for all causes were minimal in 2003-05 for males (RD=131 deaths per 100000; RR=1.05, $p < 0.05$) and females (RD=229 deaths per 100000; RR=1.12, $p < 0.05$) (Fig.3, Fig.4).

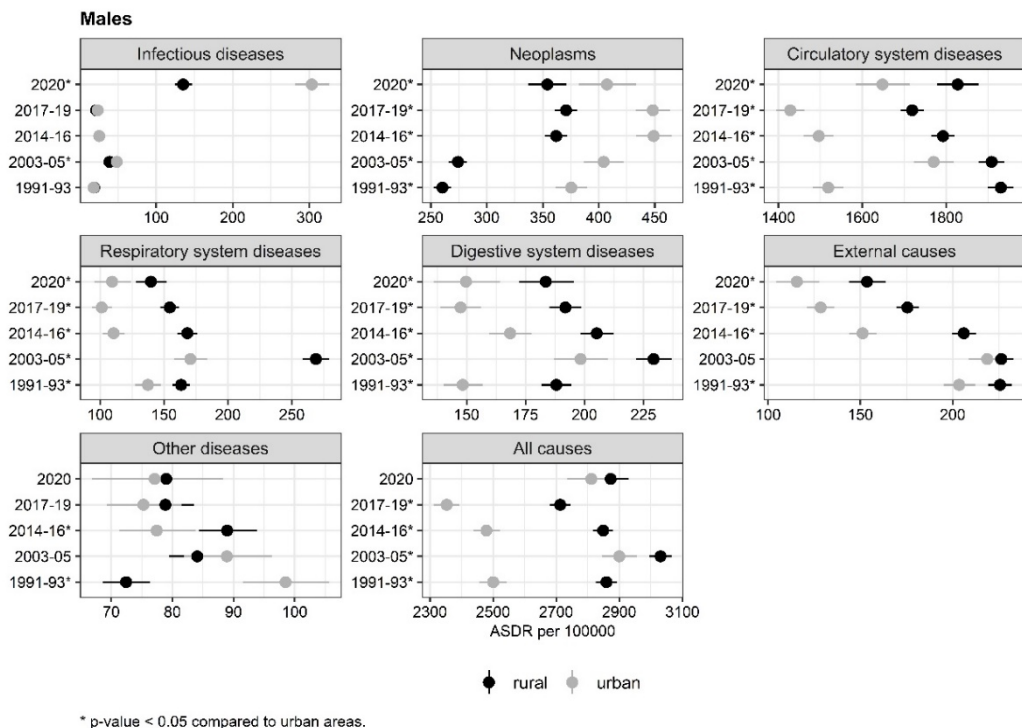

Figure 1. Age-standardised death rates and 95% confidence intervals for main groups of causes of death by urban-rural residence in 1991-93, 2003-05, 2014-16, 2017-19 and 2020, Moldova, males (per 100000)

Source: author's calculations based on NBS, NAPH data.

Changes in absolute and relative inequalities in mortality between rural and urban populations were examined for four periods:

- a) The period of stagnation/deterioration of population health (between 1991-93 and 2003-2005);
- b) The period of improvement (between 2003-05 and 2014-16);
- c) The period of recent changes (between 2014-16 and 2017-19);

d) The effect of COVID-19 infection (between 2017-19 and 2020).

Period of deterioration (between 1991-93 and 2003-05)

Between 1991-93 and 2003-05, standardised death rates in rural areas increased statistically significantly for all causes, infectious diseases, respiratory system diseases, digestive system diseases and other diseases ($p < 0.05$). At the same time, changes in mortality rates from circulatory system diseases and neoplasms were not substantial in rural areas during the period of deterioration ($p > 0.05$). In urban areas, however, both men and women experienced significant growth in cardiovascular mortality ($p < 0.05$). This increase in cardiovascular mortality in urban areas (15% in males and 12% in females between 1991-93 and 2003-05) contrasts with a relatively unchanged situation in rural areas. The deterioration between 1991-93 and 2003-05 in urban settings was also statistically significant for infectious diseases, diseases of the digestive system among men and women and diseases of the respiratory system among men ($p < 0.05$). Unlike cardiovascular mortality, the increase in standardized death rates from respiratory diseases in 2003-05 was much higher in rural areas than in urban areas (e.g., 60% in rural males vs. 20% in urban males) (*Fig.1, Fig.2*).

Inequalities in all-cause mortality were substantially reduced in 2003-2005 compared to 1991-93 as a result of a faster increase in mortality in urban areas than in rural areas, especially among males. Absolute difference in cardiovascular mortality diminished by 66% in males ($RD_{1991-93}=412$, $RD_{2003-05}=138$ per 100000, $p < 0.05$) and 41% in females ($RD_{1991-93}=325$, $RD_{2003-05}=192$ deaths per 100000, $p < 0.05$). The relative differences for this cause of death decreased considerably ($RR_{1991-93}=1.27$, $RR_{2003-05}=1.08$, $p < 0.05$). However, because of a marked increase in rural mortality from diseases of the respiratory system, relative difference for this type of pathology increased by more than 65% in males ($RR_{1991-93}=1.19$, $RR_{2003-05}=1.58$, $p < 0.05$) and females ($RR_{1991-93}=1.30$, $RR_{2003-05}=1.93$, $p < 0.05$). In 2003-05, urban-rural inequalities in mortality from external causes became negligible both in terms of absolute and relative differences (*Fig.3, Fig.4*).

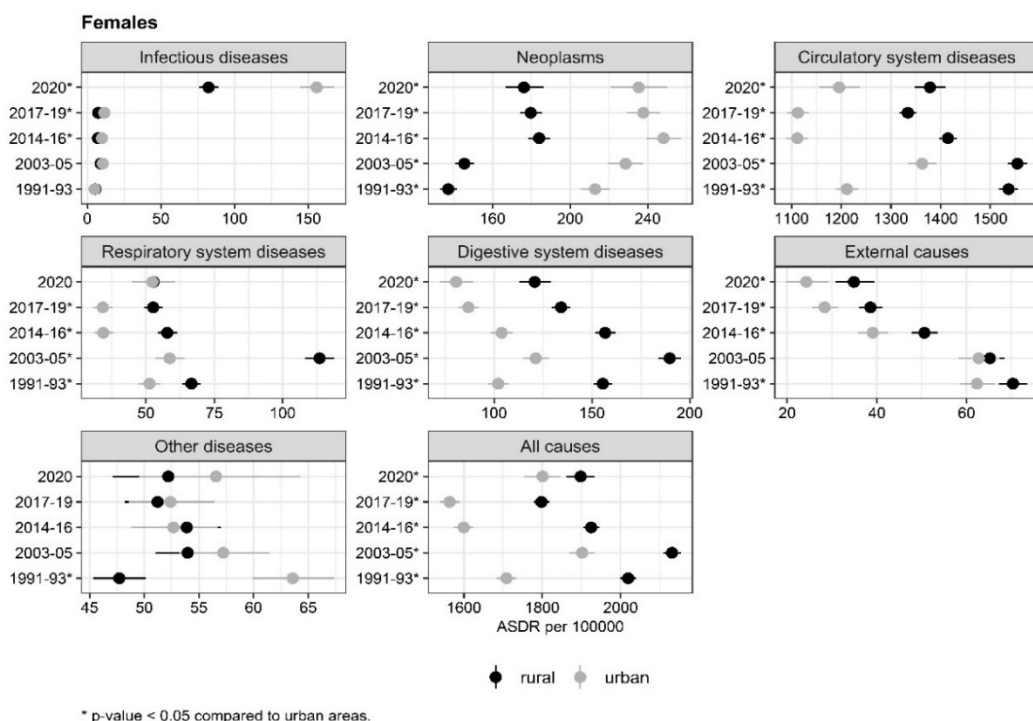

Figure 2. Age-standardised death rates and 95% confidence intervals for main groups of causes of death by urban-rural residence in 1991-93, 2003-05, 2014-16, 2017-19 and 2020, Moldova, females (per 100000)

Source: author's calculations based on NBS, NAPH data.

Period of improvement (between 2003-05 and 2014-16)

Between 2003-2005 and 2014-2016, standardized mortality rates among men and women decreased in rural and urban areas for all causes of death and major groups of causes of death ($p < 0.05$), except for neoplasms and the residual group of causes of death for both sexes and diseases of the respiratory system among women. Neoplasm mortality increased during this period in both sexes ($p < 0.05$). Positive changes in all-cause mortality and cardiovascular mortality were more pronounced in urban areas than in rural areas, particularly among urban males, who experienced a considerable deterioration in their health during the previous period. On the other hand, rural men and women recorded a sharper decline in mortality from diseases of the respiratory system. In rural areas, the growth in neoplasm mortality was stronger in rural than in urban areas, particularly among men (Fig.1, Fig.2).

Because of a faster decline in mortality in urban areas compared to rural areas, disparities by place of residence reached the highest levels ever seen after independence. During this period, the absolute difference in cardiovascular mortality between rural and urban settings more than doubled in males ($RD_{2003-05}=139$, $RD_{2014-16}=296$ deaths per 100000, $p < 0.05$) and increased by 58% in

females ($RD_{2003-05}=192$, $RD_{2014-16}=303$ deaths per 100000, $p<0.05$). Relative differences in mortality from diseases of the circulatory system increased by 60% in males ($RR_{2003-05}=1.08$, $RD_{2014-16}=1.2$, $p<0.05$) and 48% ($RR_{2003-05}=1.14$, $RD_{2014-16}=1.27$, $p<0.05$) in females. Progress in mortality from diseases of the digestive system and external causes was also more marked in urban areas than in rural ones. In 2014-16, disparities between urban and rural areas for external mortality among men increased more than six times in terms of absolute difference ($RD_{2003-05}=8$, $RD_{2014-16}=55$ deaths per 100000, $p<0.05$) and by 90% in terms of relative difference ($RR_{2003-05}=1.03$, $RR_{2014-16}=1.36$, $p<0.05$). In 2014-16, neoplasm mortality, by contrast, increased significantly, more in rural areas than in urban areas and more for males than for females. Male absolute inequality was reduced by 33% ($RD_{2003-05}=-131$, $RD_{2014-16}=-87$ deaths per 100000, $p<0.05$) and relative inequality by 66% ($RR_{2003-05}=0.68$, $RR_{2014-16}=0.81$, $p<0.05$) (Fig.3, Fig.4).

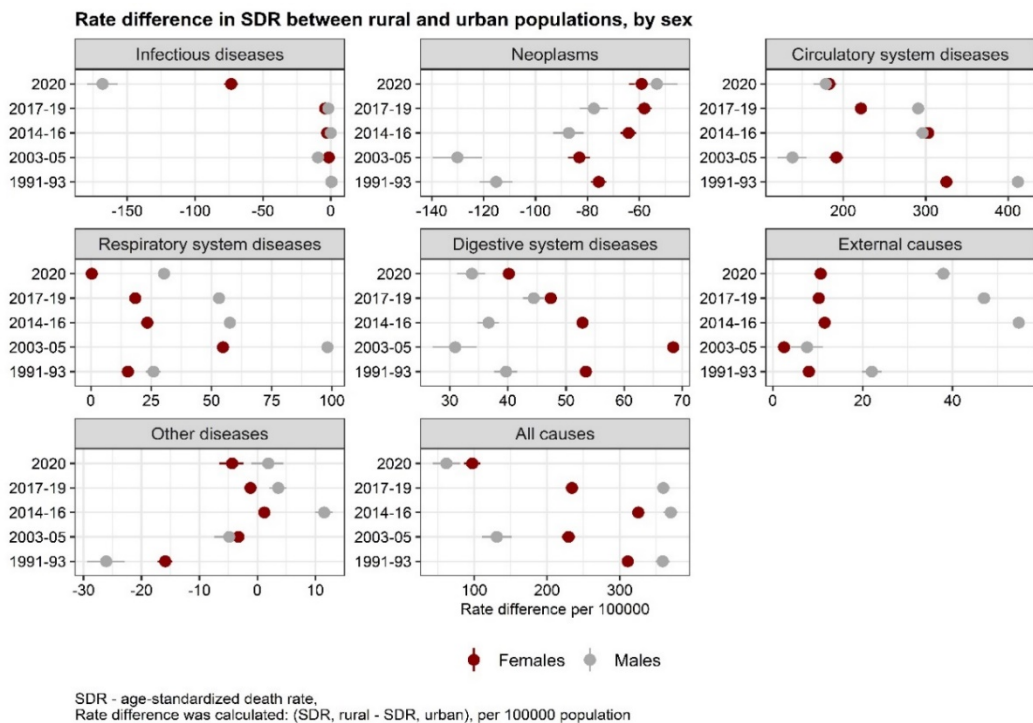

Figure 3. Rate difference of age-standardized death rates and 95% confidence intervals for main groups of causes of death by sex in 1991-93, 2003-05, 2014-16, 2017-19 and 2020, Moldova (times)

Source: author's calculations based on NBS, NAPH data.

Recent changes (between 2014-16 and 2017-19)

Between 2014-19 and 2017-19, improvements previously seen between 2003-05 and 2014-16 continued only for certain causes of death, but this time it was more evident in rural areas than in urban areas, particularly among rural women. The reduction of standardised mortality rates among rural men and

women was statistically significant for all causes of death, diseases of the circulatory system and external causes of death ($p < 0.05$). A sizeable decline in mortality was also observed for digestive system diseases among rural women and other diseases among rural men ($p < 0.05$). In urban areas, by contrast, the decline in all-cause mortality was statistically significant only for men, but not for women. As well, changes in mortality caused by diseases of the circulatory system were not substantial in urban areas ($p > 0.05$). Positive changes in urban mortality were important only for diseases of the digestive system and external causes of death ($p < 0.05$) (Fig.1, Fig.2).

Among men, inequalities between rural and urban areas in overall mortality have not changed significantly in both absolute and relative terms ($p > 0.05$). At the level of causes of death, inequalities in absolute and relative mortality among men increased statistically significantly for diseases of the digestive system and decreased for other causes. Among women, the reduction in cardiovascular mortality from 2014-16 to 2017-2019 was more marked in rural areas, which reduced the gap between rural and urban areas. Rate difference for this cause and sex diminished by 27% ($RD_{2014-16} = 303$, $RD_{2017-19} = 221$ deaths per 100000, $p < 0.05$), while rate ratio by 35% ($RR_{2014-16} = 1.27$, $RR_{2017-19} = 1.20$, $p < 0.05$) (Fig.3, Fig.4).

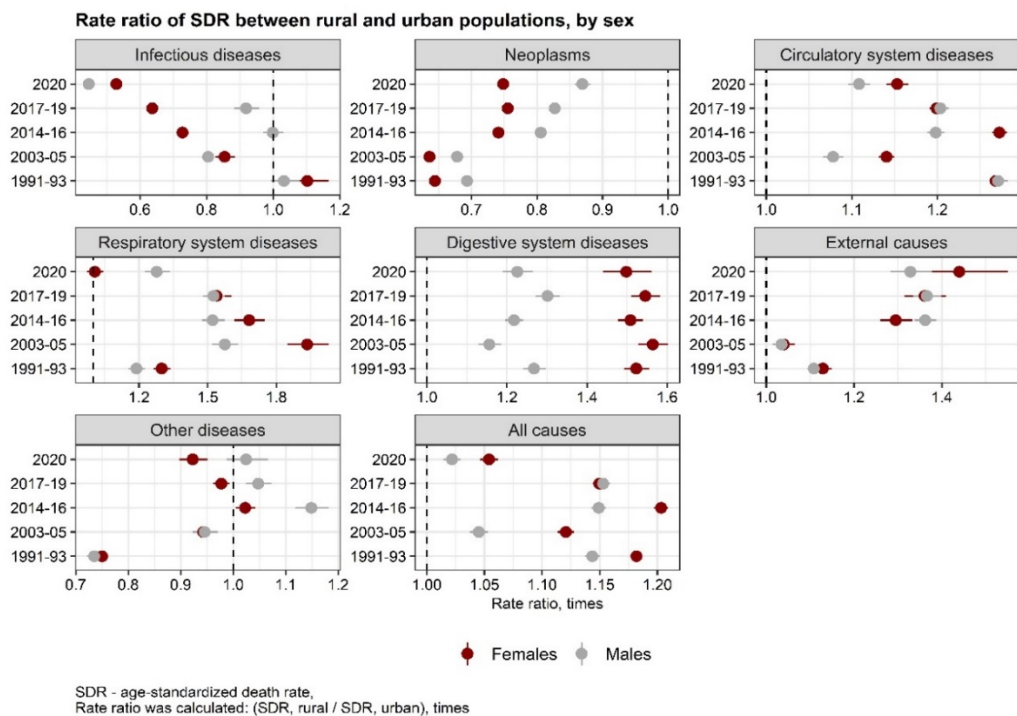

Figure 4. Rate ratio of age-standardized death rates and 95% confidence intervals for main groups of causes of death by sex in 1991-93, 2003-05, 2014-16, 2017-19 and 2020, Moldova (times)

Source: author's calculations based on NBS, NAPH data.

The effect of COVID-19 infection (between 2017-19 and 2020)

During the pandemic year, all-cause mortality increased in both areas, but the urban population was more affected than the rural population. Among rural and urban men, there was a statistically significant increase in mortality in 2020 relative to the previous period for infectious diseases and cardiovascular diseases ($p < 0.05$). Among rural women, mortality rates rose statistically significantly in 2020 only for infections, while among urban women, they also increased for diseases of the circulatory and respiratory systems ($p < 0.05$). The most dramatic increase in mortality occurred in the case of infectious diseases. Standardized indicators for this cause of death increased 13 times for urban males and 6 times for rural males, whereas the increase for females was 14-fold and 11-fold, respectively (*Fig.1, Fig.2*).

In 2020, the absolute difference in mortality from all causes was reduced by more than 80% in men and 60% in women ($p < 0.05$) compared to the prior period. The relative difference in overall mortality became nearly nil in 2020 for men ($RR=1.02$, $p > 0.05$) and women ($RR=1.05$, $p < 0.05$). Among men, the rate difference between rural and urban areas decreased in 2020 compared to the period 2017-19 for neoplasms, circulatory system diseases, respiratory system diseases, digestive system diseases and external causes of death ($p < 0.05$). Among women, the reduction of the rate difference was important only for diseases of the circulatory, respiratory and digestive systems. As a result of a much larger increase in COVID-19 mortality in urban areas than in rural areas in 2020, the rate ratio for infectious diseases increased by 85% for men and 23% for women (*Fig.3, Fig.4*).

Discussion, conclusions. This study addressed the issue of mortality disparities between rural and urban populations in Moldova since independence. The data were analysed by sex across four different periods for all causes and major groups of causes of death. According to the international recommendations, mortality disparities were analysed in absolute and relative terms. Excluding 2020, when rural-urban mortality differentiation changed dramatically, mortality rates for both men and women were statistically significantly higher in rural areas than in urban areas for all causes of death, circulatory system diseases, respiratory system diseases and digestive system diseases. For neoplasms, a negative rural-urban mortality gradient was detected. Higher risk of death from external causes was associated with rurality throughout all periods except 2003-05.

Rural and urban populations had a different reaction to the severe socioeconomic crisis of the 1990s. Urban men and women experienced a much deeper health deterioration compared to their rural counterparts first and foremost due to a considerable increase in mortality from circulatory system diseases. At the same time, rural population was more affected by respiratory system diseases and digestive system diseases. These differences between rural and urban populations concerning the changes in mortality patterns

during the socioeconomic crisis are very likely reflect their underlying causes. The striking jump in cardiovascular mortality in urban areas mirrors the immense stress the adult population faced after a sudden transition to a market economy and associated with it social and economic turmoils. On the other hand, the rural population remained nearly untouched by cardiovascular mortality deterioration, but experienced a very profound rise in mortality associated with poverty and an excessive alcohol consumption such as diseases of the respiratory and digestive systems. National studies have demonstrated a considerable increase in adult mortality from pneumonia and liver cirrhosis during the socioeconomic crisis of the 1990s (Penina et al., 2022).

Improvements in overall mortality observed at the national level after 2005 were not homogeneous in rural and urban areas. Urban population whose health was affected in the 1990s much more compared to the rural population showed more rapid improvements for circulatory system diseases, external causes of death, digestive system diseases. As a result, disparities in all-cause mortality increased again in 2014-16 and became close to the values observed immediately after proclaiming independence.

Even though the rural-urban gradient in mortality was statistically significant in Moldova since independence, the social and economic perturbations such as the crisis of the 1990s affected more seriously the urban population than the rural population. The consequences of the crisis in the 1990s led to an increase in cardiovascular mortality in urban areas, not rural ones. This fact considerably reduced mortality inequalities between the two areas at the turn of the millennium. The decline in all-cause mortality observed at the national level since 2005 was associated with an increasing gap between rural and urban populations. Although mortality from neoplasms was systematically higher in urban areas than in rural ones, disparities have been reducing recently due to a more rapid deterioration in rural areas. In 2020, the mortality gradient between rural and urban populations disappeared for men and was substantially reduced for women. As in the 1990s, the urban population was more susceptible to the health crisis brought about this time by the COVID-19 pandemic. Admittedly, greater population aggregation in urban areas and poor public transport systems in urban areas have resulted in a more rapid spread of infection here compared to rural areas.

To overcome the problem of inequalities in mortality by place of residence, attention must be paid to population health programmes aimed at reducing the excess rural mortality from circulatory system diseases, digestive system diseases, respiratory system diseases and external causes of death.

Acknowledgements

The study was carried out in the framework of Project 21.00208.8007.02/PD “Socio-demographic and regional mortality disparities in the Republic of Moldova”.

REFERENCES

- Allan, R., Williamson, P., & Kulu, H. (2019). Gendered mortality differentials over the rural-urban continuum: The analysis of census linked longitudinal data from England and Wales. *Social Science & Medicine*, 221, 68–78. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.10.005>
- APHO. (2010). *Technical Briefing 3. Commonly used public health statistics and their confidence intervals*. Association of Public Health Observatories.
- Barnett, S., Roderick, P., Martin, D., & Diamond, I. (2001). A multilevel analysis of the effects of rurality and social deprivation on premature limiting long term illness. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 55, 44–51. <https://doi.org/10.1136/jech.55.1.44>
- Buciuceanu-Vrabie Mariana. (2021). Impactul condițiilor economice și sociale asupra dinamicii demografice [Impact of economic and social conditions on demographic dynamics]. In *Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independența: Provocari principale și politici necesare [Population of the Republic of Moldova after 30 years of independence: Principal challenges and necessary policy]* (pp. 142–153). Serviciul Editotial, INCE. <http://dspace.ince.md/jspui/handle/123456789/1459>
- European Commission. (2013). *Revision of the European Standard Population—Report of Eurostat’s task force—2013 edition*. Publications Office of the European Union. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/KS-RA-13-028>
- James, W. L. (2014). All rural places are not created equal: Revisiting the rural mortality penalty in the United States. *American Journal of Public Health*, 104(11), 2122–2129. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.301989>
- Jasilionis, D., Stankūnienė, V., & Shkolnikov, V. M. (2006). *Socio-demographic mortality differentials in Lithuania, 2001-2004. Outcomes from the first census-linked survey*. Statistics Lithuania, Institute for Social Research.
- Mesceriakova-Veliuliene, O., & Kalediene, R. (2021). Changes in Mortality Inequalities in Urban and Rural Populations during 1990-2018: Lithuanian Experience. *Medicina (Kaunas, Lithuania)*, 57(8), 750. <https://doi.org/10.3390/medicina57080750>
- National Bureau of Statistics. (2021). *Population structure by sex, age and district, according to 2014 population census. Usually resident population (after official adjustments)*. Data provided in electronic format

- National Bureau of Statistics. (2022a). *Permanent population as of January 1 by years, ages, areas and sex*. National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. <https://statistica.gov.md>
- National Bureau of Statistics. (2022b). *Usual resident population as of January 1 by years, ages, areas and sex*. National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. <https://statistica.gov.md>
- Paladi, G., Gagauz, O., Buciuceanu-Vrabie, M., & Penina, O. (2013). The Rural area under demographic change. *Akademos: Revista de Știință, Inovare, Cultură Și Artă, Nr. 3(30)*, 57–66.
- Penina, O., Jdanov, D., & Grigoriev, P. (2015). Producing reliable mortality estimates in the context of distorted population statistics: The case of Moldova. *MPIDR Working Paper WP-2015-011*, 35 p. <https://doi.org/10.4054/MPIDR-WP-2015-011>
- Penina, O., Meslé, F., & Vallin, J. (2022). *Mortality trends by causes of death in the Republic of Moldova, 1965-2020*. Tipografia CEP Medicina. <https://library.usmf.md/ro/library/medicina-sociala-si-management/penina-o-mesle-f-vallin-j-mortality-trends-causes-death>
- Stickley, A., Leinsalu, M., & Razvodovsky, Y. E. (2009). Homicide in post-Soviet Belarus: Urban–rural trends. *European Journal of Public Health, 19(1)*, 117–120. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckn124>

ДИНАМИКА СМЕРТНОСТИ В ПРИДНЕСТРОВЬЕ В 2014-2021 ГГ.

Андрей КРИВЕНКО, кандидат географических наук
Приднестровский университет м. Т.Г. Шевченко

<https://orcid.org/0000-0002-3096-6979>, crivenco@inbox.ru

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.4>

Abstract. *The negative trends in mortality rates in Transnistria have been noticeably intensified in recent years due to the COVID-19 pandemic. According to regional data, the first death from coronavirus was recorded on March 31, 2020, and so far the total number of deaths from this cause has been 2234 people. An overview of mortality rates is presented, according to the data of the statistical service of Transnistria. In 2021, there was a significant increase in the total number of deaths, as well as an increase in the absolute number of deaths in older age groups. The structure of causes of death has undergone a significant change, among which infectious and parasitic diseases have taken second place, causing almost 20% of deaths in 2021 (compared to 1.4; in 2019). The increase in morbidity and mortality of the population significantly worsens the economic situation in the region.*

Keywords: *Transnistria, mortality, COVID-19 pandemic, causes of death*

JEL: J110

UDC: 314.14(478)

Введение. Социально-экономический кризис, охвативший Приднестровье еще со времени распада СССР, существенно отразился на характере репродуктивного поведения жителей региона. Относительно высокие показатели рождаемости, наблюдаемые в 80-х гг., уже к 1992 г. сменились падением рождаемости. В 1990 г. общий коэффициент рождаемости превышал 17‰, но уже к 1993 г. стал менее 12‰ и еще ниже в последующие годы. Наименьшие показатели (7-8‰) зафиксированы в первой половине 2000-х гг., своего рода «ямы» рождаемости Приднестровья. В этот период отказ от деторождения усугублялся деформацией половозрастной структуры, когда стала снижаться доля численности женщин в репродуктивном возрасте в общей численности населения.

Неблагоприятными были и тенденции смертности. Абсолютная численность умерших в Приднестровье с 1990 г. и вплоть до начала периода пандемии колебалась в пределах с 6,6 тыс. до 8,3 тыс. С учетом снижения численности населения, за этот период произошел значительный рост общего коэффициента смертности, примерно в 1,5 раза - с 10 до 15‰. Важнейшие причины такого высокого уровня смертности в Приднестровье: растущее старение населения, а также относительно невысокий показатель продолжительности жизни, что во многом является следствием сложных социально-экономических условий жизни и несовершенной системы здравоохранения. Интерес

представляет исследование показателей смертности населения региона и влияния пандемии COVID-19 на динамику процесса в последние годы.

Данные и методы. Исследование основывается на данных, предоставляемых статистической службой Приднестровья (Государственная служба статистики ПМР), включая данные текущего учета населения. Следует признать недостаточно высокое качество данных текущего демографического учета в регионе (Кривенко 2020). Узость демографической базы и устаревшие методики затрудняют моделирование демографических процессов в регионе. Региональной службой статистики не ведется расчет таблиц смертности, стандартизированного коэффициента смертности и других значимых показателей демографического анализа. Проблемой остается своевременный и полный доступ к демографическим данным. К сожалению, для исследования недоступными оказались данные служб здравоохранения региона.

Результаты и обсуждение. Негативные тенденции показателя смертности заметно обострились в 2020 и 2021 гг., в силу накапливающегося неблагоприятного эффекта старения населения, но в первую очередь вследствие пандемии.

В Приднестровье первые ограничительные карантинные меры были введены 17 марта 2020 г., как реакция на начало распространения эпидемии в Республике Молдова. 21 марта 2020 г. в Приднестровье были подтверждены первые два случая заражения COVID-19. Это привело к значительному ужесточению карантинных мер, включая ограничение на пересечение границы региона (в том числе и правобережной Молдовой). Эта вынужденная мера серьезно ограничила трудовые поездки жителей Приднестровья, а также возможность осуществлять покупки, получать лечение и посещать родственников на правом берегу. В результате таких ограничительных мер, приднестровские власти первоначально смогли удерживать показатели заболеваемости на более низком уровне, чем в Молдове. Однако, в начале 2021 г. уровень заболеваемости в Приднестровье превысил молдавские показатели.

Приднестровские власти с самого начала пандемии смогли организовать достаточно эффективную систему борьбы с эпидемией. Было создано большое число учреждений для лечения больных COVID-19 и изоляции зараженных, которые переносят болезнь в легкой форме. Для этих целей были переоборудованы непрофильные неинфекционные отделения больниц (невралгические, терапевтические и др.), а также санатории, военные училища. Власти смогли закупить необходимые лекарственные средства для лечения больных. Из-за скудности государственного бюджета, часть поставок лекарств осуществлялась за средства компании «Шериф».

Снижение показателей заболеваемости привело к снятию ограничений на перемещение через границу к маю 2021 г., прочие карантинные ограничения (ношение масок, ограничение числа, находящихся в общественных помещениях и др.) были отменены в апреле 2022 г. В августе 2022 г. власти региона вернули часть карантинных мер из-за некоторого роста заболеваемости.

Вакцина от Ковид-19 поступает в Приднестровье только через специализированные учреждения Молдовы. Первая партия вакцины была передана Приднестровью Национальным агентством общественного здоровья РМ (через платформу COVAX). В дальнейшем власти Молдовы передавали Приднестровью 10-15% гуманитарной помощи, поступающей в республику. В регионе были использованы следующие вакцины: Astra Zeneca; Phizer, Спутник V, Sinovac, Sinopharm, Moderna, Johnson&Johnson. На 2 сентября 2022 г., согласно данным службы здравоохранения Приднестровья, курс иммунизации завершили 144 738 человека или 31,2% населения региона (Коронавирус: официальная информация по Приднестровью 2022).

Эпидемия COVID-19 оказала значительное влияние на показатели смертности. Первая смерть от коронавируса в Приднестровье была зарегистрирована 31 марта 2020 г. (Первая смерть от коронавируса в ПМР 2020) 55-летняя женщина скончалась от двусторонней пневмонии, вызванной коронавирусом. Течение болезни осложнялось хроническими заболеваниями – сахарным диабетом и сердечными патологиями. О том, что женщина была инфицирована, узнали лишь после ее смерти (потребовалось время, чтобы получить результаты анализов из Кишинева). Этот случай показывает насколько сложным является процесс регистрации смерти от причин, вызванных заболеванием COVID-19.

По данным региональной службы, ведающей вопросами борьбы с пандемией, в период с начала пандемии в марте 2020 г. и до 22 августа 2022 г., в регионе было зафиксировано 120 508 случаев заражения коронавирусом. Из этого числа 116 640 человек признаны излечившимися, а 2234 скончались (Сводка COVID-19 2022).

Следует с осторожностью использовать текущие данные о заболеваемости и смертности от коронавируса. В силу того, что учет заболеваемости COVID-19 в Приднестровье не может считаться полным, а процедура установления причин смерти требует большей систематизации, основным инструментом измерения последствий пандемии остается избыточная смертность. Абсолютное число умерших с 2016 г., отмечаемое в пределах около 6,7-6,8 тыс. в 2020 г., выросло до 7,3 тыс., а в 2021 г. почти до 9 тыс.

Таким образом, общее число смертей в 2021 г. оказалось более чем на 30% выше, чем в доковидном 2019 г., а относительный показатель

числа смертей на 1000 жителей за этот период возрос почти на треть с 14,6‰ в 2019 до 19,3‰ в 2021 гг.

Таблица 1. Динамика абсолютной численности умерших в ПМР по возрастным группам (оба пола)

Возрастная группа	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всего	7094	6758	6684	6727	6810	7258	8980
0-9 лет	51	36	44	38	26	27	28
10-19 лет	26	20	19	18	10	12	21
20-29 лет	94	89	52	67	58	43	37
30-39 лет	209	227	186	190	207	191	202
40-49 лет	402	339	333	345	344	368	394
50-59 лет	952	903	800	801	789	794	856
60-69 лет	1582	1540	1587	1591	1582	1781	2119
70-79 лет	1881	1798	1766	1614	1661	1723	2421
80-89 лет	1591	1487	1532	1669	1712	1888	2360
90 лет и старше	306	319	365	394	421	431	542
Число смертей на 1000 жит.	14,5	14,3	14,2	14,4	14,6	15,6	19,3

Источник: По данным службы статистики Приднестровья.

Обращает внимание неравномерный рост смертности среди мужчин и женщин. Так общее число женских смертей с 2019 по 2021 годы возросло более чем на 40%, а мужских только на 20% (Таблица 2, Рис. 1).

Пандемия оказала значительное влияние на смертность в старших возрастных группах, причем резкий рост числа смертей наблюдался у мужчин в возрасте 60 лет и старше, а у женщин и в более молодых возрастных группах. Наибольший урон COVID-19 нанес женщинам в возрасте 60-69 лет (уровень смертности вырос на 2/3) и людям обоих полов в возрасте 70-79 лет (уровень смертности вырос почти на половину).

Следует обратить внимание на значительный рост общего числа смертей и в молодых возрастных группах: у женщин во всех возрастных группах, кроме 20-29 лет; у мужчин в возрасте 10-19 лет (Таблица 2). Среди предполагаемых причин можно выделить значительное снижение качества и доступности медицинских услуг, включая экстренную помощь в связи с переориентацией служб здравоохранения на борьбу с распространяющейся пандемией COVID-19. Этот фактор окажет свое негативное влияние на уровень смертности и в

последующие годы вплоть до восстановления системы профилактической медицины к «доковидному» уровню.

Таблица 2. Динамика изменения показателя абсолютного числа смертей за период с 2019 по 2021 гг. по возрастным группам

	Изменение абсолютной численности смертей в 2021 г. по сравнению с 2019, в %		
	Оба пола	Мужчины	Женщины
Всего	131,9	121,7	141,9
0-9 лет	107,7	72,2	187,5
10-19 лет	210,0	200,0	233,3
20-29 лет	63,8	56,1	82,4
30-39 лет	97,6	84,3	135,2
40-49 лет	114,5	107,5	130,5
50-59 лет	108,5	100,8	123,2
60-69 лет	133,9	115,9	167,4
70-79 лет	145,8	143,6	147,5
80-89 лет	137,9	138,6	137,5
90 лет и старше	128,7	165,3	121,2

Источник: По данным службы статистики Приднестровья

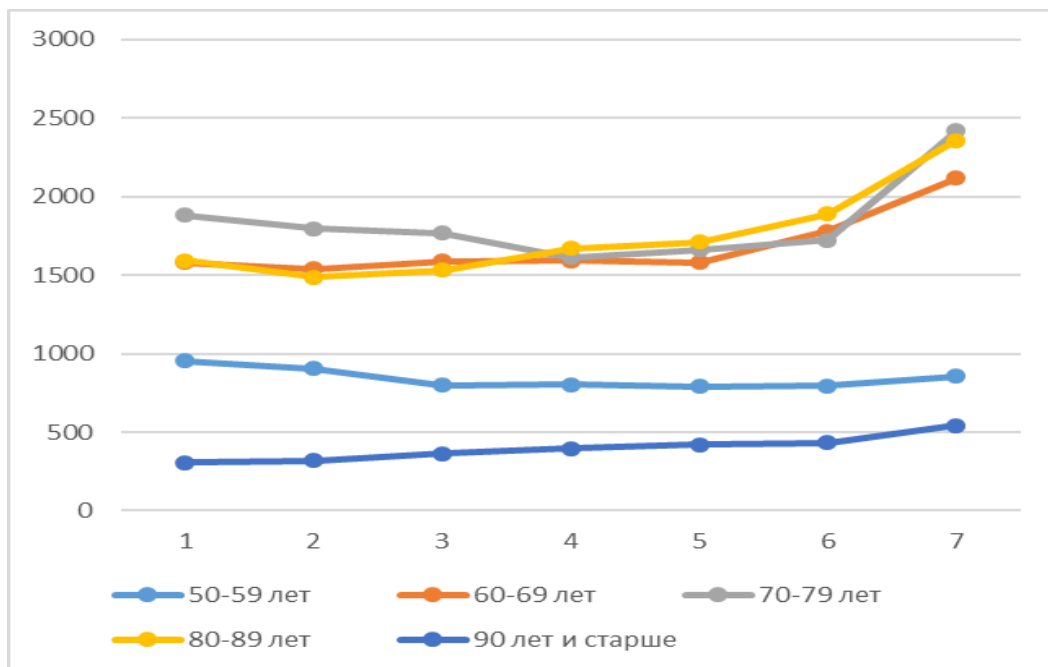

Рисунок 1. Динамика абсолютной численности умерших по старшим возрастным группам (оба пола)

Источник: По данным службы статистики Приднестровья.

Последствия пандемии отражаются и в показателях смертности по причинам. Так, традиционно низкое число умерших по причинам инфекционных и паразитарных заболеваний, которое колебалось в пределах 0,2-0,4 случая на 1000 жителей, в 2020 г. возросло до 1,2, а в 2021 г. составило 3,7 (Таблица 3). Это поставило данную причину смерти на второе место после заболеваний системы кровообращения, опередив показатели смертности от новообразований. Несколько снизившийся показатель смертности от новообразований с 2,7 случаев на 1000 жителей в 2019 г. до 2,4 случаев в 2021 г. является следствием особенностей учета причин смерти (когда приоритет отдавался COVID-19, а не сопутствующим онкологическим заболеваниям), а также ухудшением положения в системе раннего обнаружения и лечения новообразований.

Также за годы пандемии возрос показатель смертности по причине респираторных заболеваний с 0,4 случаев на 1000 жителей в 2019 г. до 1,4 случаев в 2021 г.

Таблица 3. Число смертей на 1000 жителей по причинам в Приднестровье

	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Всего умерших от всех причин, человек	11,8	14,9	14,7	14,5	14,5	14,3	14,2	14,4	14,6	15,6	19,3
из них:											
инфекционных и паразитарных болезней	0,2	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	1,2	3,7
новообразований	1,6	2,2	2,3	2,5	2,5	2,7	2,8	2,7	2,7	2,6	2,4
болезней системы кровообращения	6,2	7,9	8,1	8,3	8,3	8,2	8,1	8,4	8,5	8,6	9,1
респираторные заболевания	0,4	0,6	0,5	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,6	1,4
болезней органов пищеварения	0,8	1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0
несчастных случаев, отравлений, травм, убийств	1,2	1,5	1,1	1,0	0,9	0,9	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
из них:											
самоубийств	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
убийств	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Источник: По данным службы статистики Приднестровья.

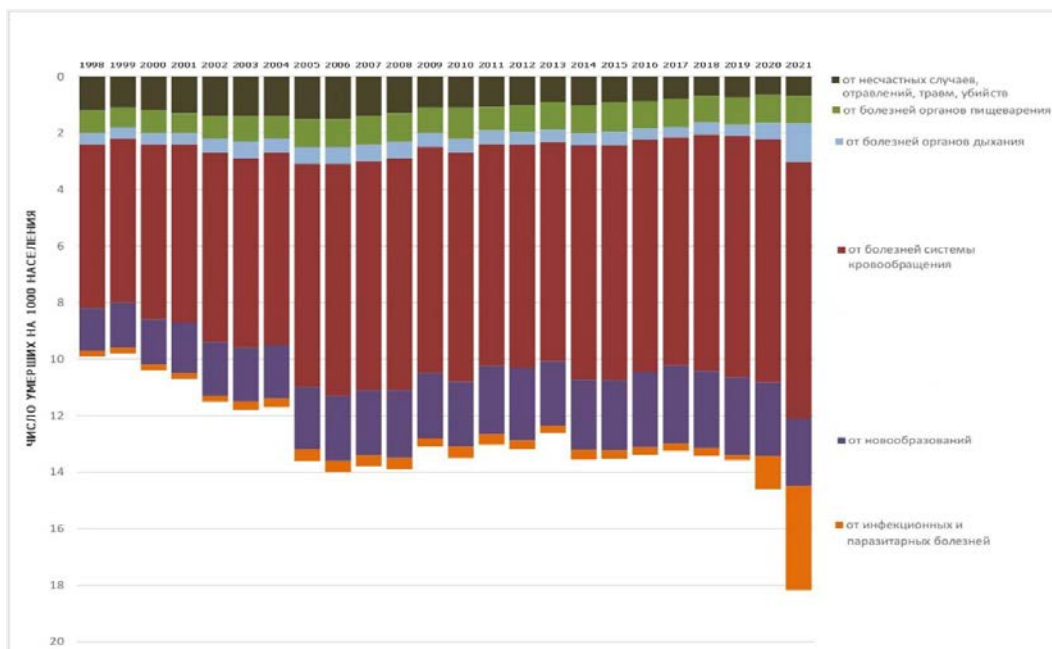

Рисунок 2. Динамика смертности населения Приднестровья по причинам

Источник: По данным службы статистики Приднестровья.

Таким образом, пандемия оказала радикальное влияние на сложившуюся и относительно стабильную в последние годы структуру причин смертности в регионе. Так, доля смертей по причинам инфекционных и паразитарных заболеваний возросла почти в 14 раз! с 1,4% в 2019 до 19,2% в 2021 г. Более чем в 2,5 раза возросла доля смертей по причинам респираторных заболеваний с 2,7% в 2019 г. до 7,2% в 2021 г. За этот период снизилась доля смертей по основной причине – болезни системы кровообращения с 58,2% в 2019 до 47,2% в 2021 г. несмотря на рост общего числа умерших по этой причине.

Текущий 2022 г. демонстрирует устойчивый выход из ямы заболеваемости COVID-19, что постепенно приведет к возвращению к доковидному уровню общего коэффициента смертности в пределах 13-15‰ на 1000 жителей. Сверхсмертность (избыточная смертность) населения в старших возрастных группах в период пандемии оказывает влияние на последующее течение процесса старения населения, замедлив рост доли пожилого населения в регионе.

Выводы. Пандемия COVID-19 резко усилила негативные тренды демографического развития Приднестровья. Важным маркером негативных последствий пандемии является увеличение числа смертей в старших возрастных группах.

Оценка последствий пандемии сложная, но является важной задачей для демографов. Необходимо определить, как рост заболеваемости и смертности влияет на рождаемость и ожидаемую продолжительность жизни. Важно знать насколько масштабны изменения параметров воспроизводства населения и степень их воздействия на социально-экономические процессы.

Оценка трендов смертности в Приднестровье на краткосрочную перспективу исходит из предположения, что в ближайшем будущем пандемия не будет оказывать сильного влияния на показатели народонаселения. Между тем, процессы старения населения (выражающиеся в увеличении их доли в общей численности населения) сохраняют негативный тренд, несмотря на смягчающее влияние сверхсмертности пожилых людей в период пандемии 2020-2022 гг.

Низкий сценарий будет происходить в условиях, при которых продолжится старение населения (увеличение доли пожилых людей в общей численности населения) в силу низкой рождаемости и миграционного оттока лиц в трудоспособном возрасте, а также при негативной социально-экономической ситуации. Социально-экономические условия определяют уровень социальной поддержки пенсионеров, доступность и качество коммунальных, медицинских услуг, а значит показатель ожидаемой продолжительности жизни. Такой сценарий предполагает уровень смертности в пределах 14,5-15%.

Средний сценарий возможен в условиях умеренного старения населения и некоторого роста показателя ожидаемой продолжительности жизни. В этом случае уровень смертности будет в пределах 14-14,5%.

Высокий сценарий возможен при относительно благоприятных условиях, при которых социально-экономические условия позволят обеспечить должный уровень социальной поддержки пожилых людей, а также качество и доступность услуг здравоохранения. Возможный миграционный приток населения молодых возрастных групп позволит улучшить показатели возрастной структуры населения. Впрочем, сложно ожидать значительного улучшения ситуации, а значит даже при таком позитивном сценарии уровень смертности останется высоким – 13,5-14%.

Рост заболеваемости и смертности населения заметно ухудшает экономическую ситуацию в регионе. Растут государственные расходы на социальную защиту и здравоохранение, сокращается численность трудоспособного населения, падает внутреннее потребление. Переход на дистанционный режим работы, наряду с позитивными элементами, также может привести к снижению качества человеческого капитала.

ЛИТЕРАТУРА

Первая смерть от коронавируса в ПМР (2020). ИА Regnum. Доступно: <https://regnum.ru/news/society/2901098.html>

Коронавирус: официальная информация по Приднестровью (2022). Министерство здравоохранения ПМР. Доступно: <http://minzdrav.gospmr.org/covid-19/>

Кривенко А.В. (2020) Демографическая статистика в Приднестровье: направления совершенствования. Экономика Приднестровья. №1-2. С. 18-27

Сводка COVID-19. Данные на 22.08.2022 г. по ПМР (2022). Официальный сайт Министерства внутренних дел Приднестровья. Доступно: <https://mvdpmr.org/novosti/glavnaya-tema-koronavirus/38496-svodka-covid-19-dannye-na-22-08-2022-g-po-pmr.html>

ТРАНСФОРМАЦИЯ БЕЛОРУССКОЙ СЕМЬИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

Анастасия БОБРОВА, кандидат экономических наук, доцент
Центр человеческого развития и демографии,
Институт Экономики, НАН Беларуси
nastassiabobrova@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.5>

Abstract. *The article examines the process of transformation of the family institution in Belarus. Over a hundred years, the Belarusian family has undergone radical changes. As many specialists point out, there has been a transition from a patriarchal (traditional) multi-generational large family to an egalitarian, nuclear, small family.*

A comparison of the results of the 2009 and 2019 censuses reveals the main current challenges for the family institution: an increase in the number of singles, a decrease in the number of families, a decline in the number of married couples with underage children, and a reduction in the average family size. Positive trends include an increase in the number of children in households with underage children and an increase in the proportion of households with three or more children.

One of the main challenges to demographic security is the reluctance to have children. According to census data, women's plans to have children have been assessed. Differentiation in birth planning across the country's districts has been identified.

Based on the available demographic data and the results of the 2019 census, a typology of administrative districts of Belarus by the family structure and reproductive potential has been developed. The typology is based on the principles of rating and the main priorities of demographic security of the Republic of Belarus. Most districts in the Republic of Belarus are characterised by an average level of family structure and reproductive potential. The largest concentration of districts with a transitional type with above-average family structure and reproductive potential indicators is located in Brest, Gomel and Minsk regions.

Keywords: *family structure, reproductive potential, regional family typology*

JEL: J12, J13

UDC: 314(476)

Процесс становления и развития человечества тесно связан с трансформациями демографического развития. Динамика численности и воспроизводства населения играет все более важную роль в международных отношениях и экономике. Важность и значимость демографических проблем признана всеми странами, которые осознали опасность как стремительного роста мирового населения за счет развивающихся стран, так и депопуляции в развитых странах. В современном мире к приоритетным направлениям государственной политики наряду с продовольственной, энергетической, военной безопасностью, относится демографическая, которая обуславливает масштаб многих глобальных проблем человечества.

Достижение демографического оптимума, как исторической цели демографической политики, становится невозможным в силу барьеров,

которые возникают в следствие происходящих социальных и экономических трансформаций. Главенствующую роль среди них занимает трансформация института семьи.

За сто лет белорусская семья претерпела коренные изменения. Как отмечают многие специалисты, от патриархальной (иными словами традиционной), многопоколенной, многодетной семьи произошел переход к эгалитарной, нуклеарной, малодетной.

Одним из определяющих факторов перехода к малодетной семье является урбанизация. Чем выше уровень урбанизации в стране, чем больше крупных городов, тем меньше в них рождается детей по сравнению с сельскими поселениями. Это говорит о том, что поселенческий статус является важным фактором детности, поскольку в малых городах и сельской местности наблюдается более крепкая система родственных связей, способствующая воспитанию большего количества детей. Женщины, живущие в сельской местности, как показывает статистика, склонны в более раннем возрасте заводить детей, они чаще, чем горожанки, рожают трех и более детей.

По оценкам демографов, сельское население является более устойчивым в условиях кризиса и демонстрирует более высокие показатели демографического воспроизводства. Как результат, сохранение суммарного коэффициента рождаемости в сельской местности на уровне, обеспечивающем расширенное воспроизводство даже в кризисные периоды. Вплоть до 2019 г. суммарный коэффициент рождаемости в сельской местности превышал 2,1 ребенка на женщину репродуктивного возраста, что позволяло нивелировать сверхнизкую рождаемость в городах.

Сокращение численности населения, проживающего в сельской местности прямым образом, обусловило спад общей рождаемости.

Несмотря на то, что в сельской местности в настоящее время проживает лишь 22,7% всего населения Республики Беларусь и 16,4% женщин в репродуктивном возрасте, а доля рожденных составляет 23,5%, вклад сельского населения в уровень рождаемости существенно выше, нежели вклад городского, о чем свидетельствует суммарный коэффициент рождаемости. Для обеспечения простого воспроизводства населения величина данного показателя должна составлять 2,15 ребенка на одну женщину. Такое значение коэффициента в Республике Беларусь в последний раз было зафиксировано в 1975–1976 гг. В целом суммарный коэффициент рождаемости в 2019 г. составил 1,382 рождения на одну женщину, что на 10,4% выше в сравнении с 2005 г. и на 1,7% ниже, нежели в 1995 г.

На сокращение рождаемости повлиял рост среднего возраста матери при рождении, который в целом для страны с 1995 по 2018 гг. увеличился на 4,3 года, а при рождении первого ребенка на 3,8 лет. Все

большее число белорусов откладывает рождение ребенка на более поздний срок. Вместе с тем, в городах средний возраст матери существенно выше: при рождении первого ребенка составляет в городской местности 27,1 лет, а в сельской – 25,0 лет.

Сравнение результатов переписей населения 2009 и 2019 годов позволяет отметить основные вызовы для института семьи: рост числа одиноких (с 1 млн до 1,6 млн чел.), сокращение числа семей (с 2691 до 2 612 тыс.), сокращение числа супружеских пар с несовершеннолетними детьми (с 679,9 тыс. до 605,1 тыс.), сокращение среднего размера семьи (с 3,0 до 2,9 человека). По результатам переписи населения 2019 г. выделены и положительные тенденции: рост числа детей в домохозяйствах с несовершеннолетними детьми и увеличение доли домохозяйств с тремя и более детьми с 5,2 до 8,7 %. Рассмотрим их более подробно.

С учетом результатов последней переписи 2019 г. с 1 млн до 1,6 млн человек увеличилось число одиноких граждан, что составляет 17 % от общей численности населения.

Общее число домохозяйств, к которым относятся как группы лиц, совместно проживающих и ведущих общее хозяйство, так и одно лицо, живущее самостоятельно и обеспечивающее себя всем необходимым для жизни, увеличивается.

Вместе с тем, сокращается число семей. За межпереписной период 2009 г. и 2019 г. число семей уменьшилось на 78,8 тысяч и составило 2 612,4 тысячи, из которых 32 % представлены супружескими парами, проживающими только с детьми без других родственников (Рис. 1).

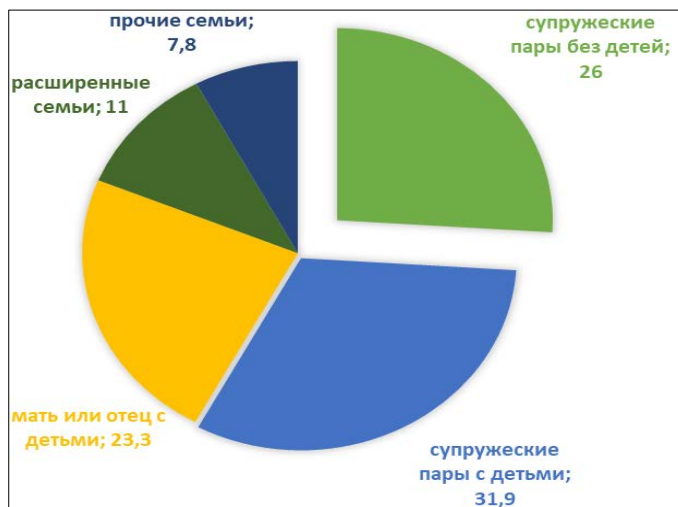

Рисунок 1. Структура семей по составу, % от общего числа семей в Республике Беларусь по данным переписи 2019 г.

Примечание: рисунок создан на основе данных НСТ Белорусь (2021).

Сократилось число семей с несовершеннолетними детьми с 679,9 тысячи до 605,1 тысячи. Растет число семей с одним родителем с 475,8 тысяч в 2009 г. до 608,3 тысяч в 2019 г. Причем если число семей с матерью и детьми выросло на 18,5 %, то число семей с отцом и детьми увеличилось более, чем в 2 раза.

В результате изменений снизился и средний размер семьи, который по данным переписи 2019 г. составил 2,9 человека (3,0 человека в 2009 г.). В предыдущих переписях наблюдалась дифференциация по среднему размеру семьи по типу поселения: в сельской местности значение было чуть выше за счет пожилых родителей, дети которых уехали в города. По данным за 2019 г. такая дифференциация сохранилась только в отношении среднего размера домохозяйств с детьми: 3,4 в городе и 3,7 в сельской местности.

Анализ домохозяйств, имеющих в своем составе детей моложе 18 лет, показал, что их общее число сократилось, но детей стало на 112 тысяч больше. В 2009 г. две трети домохозяйств имели в составе одного несовершеннолетнего ребенка и всего 5,2 % – трех и более детей. По результатам переписи 2019 г. доля семей с двумя и более детьми увеличилась, в том числе трех и более детей до 8,7 %. В домохозяйствах с одним ребенком проживает 734,1 тысяч детей, с двумя – 770,6 тысяч детей, с тремя и более – 352,9 тысяч. Всего одна четвертая детей приходится на сельскую местность.

За двадцатилетний период переписей 2009 и 2019 г. структурные изменения наблюдаются по всем показателям структуры населения по брачному состоянию:

- сократилась доля никогда не состоявших в браке;
- сократилась доля состоявших в браке, в незарегистрированных отношениях;
- увеличилась доля вдовых;
- увеличилась доля разведенных и разошедшихся.

В переписи Республики Беларусь 1999, 2009 и 2019 в категорию состоящих в браке входили официально зарегистрированные в органах ЗАГС браки и совместно проживающие партнеры без регистрации. Категория разведенных также дополнена разошедшими, лицами, чей брак или отношения прекратились, но не зарегистрированы. Сравнение результатов переписей позволяет констатировать существенное сокращение состоящих в браке и в незарегистрированных отношениях людей: с 4989 тысяч в 1999 г. до 4445 тысяч человек в 2019 г. Вместе с тем, увеличивается численность разведенных и разошедшихся – с 658 тысяч в 1999 г. до 842 тысячи человек в 2019 г. В результате изменения претерпевает структура населения в возрасте 15 лет и старше по состоянию в браке (Рис. 2).

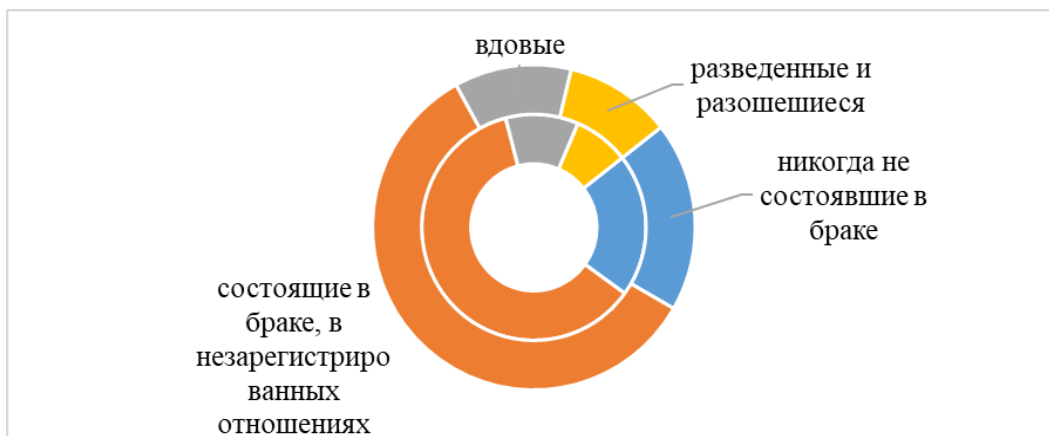

Рисунок 2. Структура населения Республики Беларусь в возрасте 15 лет и старше по состоянию в браке, %, внутренне кольцо – перепись 1999 г., внешнее кольцо – перепись 2019 г.

Примечание: рисунок создан на основе данных НСТ Беларусь (2021).

На трансформацию брачной структуры оказали влияние две группы факторов:

1. Структуры населения (старение населения, диспропорции в половозрастной структуре и по типу поселения, дифференциация показателей смертности по полу)

2. Институциональные (снижение стабильности браков, изменение системы ценностей, размывание функций семьи и др.) (Шнейдер, 2013)

Вместе с тем, даже в условиях турбулентности экономики и усилении геополитических вызовов Республика Беларусь продолжает оставаться в числе стран с высокой долей населения, состоящего в браке, но претерпевая социально-демографические изменения.

На основании имеющихся демографических данных разработана типология административных районов Беларуси по характеру семейной структуры и состоянию репродуктивного потенциала. В основе типологии лежат принципы рейтинговой оценки и основные приоритеты демографической безопасности Республики Беларусь. Критериями различий типов стали основные демографические индикаторы и особенности семейной структуры. Сумма баллов по каждому району или городу положена в основу выделения типов.

Тип 1. Прогрессивный с высоким уровнем состояния семейной структуры и высоким репродуктивным потенциалом.

Тип 2. Переходный тип с показателями состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала выше среднего.

Тип 3. Средний.

Тип 4. Переходный тип с показателями состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала ниже среднего.

Тип 5. Регрессивный с низким уровнем состояния семейной структуры и низким репродуктивным потенциалом.

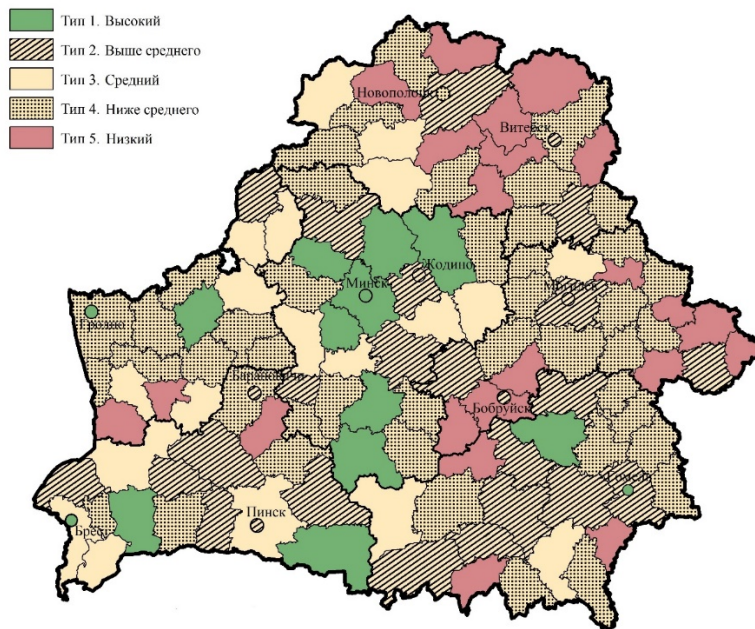

Рисунок 3. Типология районов Республики Беларусь по состоянию семейной структуры и репродуктивного потенциала, 2019 г.

Примечание: рисунок создан на основе данных НСТ Беларусь (2021).

В группу с низким уровнем состояния семейной структуры и низким репродуктивным потенциалом отнесено 22 района (Рис.3). Большая часть регрессивных районов располагается Витебской и Могилевской областях. Районов с прогрессивным типом всего 11, большинство из них располагается в Минской области – 7 районов, в Брестской – два района, в Гомельской и Гродненской по одному району. Из приграничных районов только 2 имеют высокий уровень состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала – Кобринский и Столинский. В Витебской и Могилевской области районы с прогрессивным типом семейной структуры и высоким репродуктивным потенциалом отсутствуют.

Для большинства районов Республики Беларусь характерен средний уровень состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала. Вместе с тем, 22 района имеет уровень выше среднего, а 44 – ниже среднего. Наибольшая концентрация районов с переходным типом с показателями состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала выше среднего располагается Брестской, Гомельской и Минской областях.

К переходному типу с показателями состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала ниже среднего отнесено половина районов Гродненской области и большинство районов восточной части республики. Одной из основных целей является недопущение перехода районов с переходным типом с показателями состояния семейной структуры и репродуктивного потенциала ниже среднего в группу регрессионных, необходимо принять меры для их перехода в группу со средним уровнем либо стабилизация в текущем состоянии.

На демографические процессы кроме структуры существенное влияние оказывают социально-экономические факторы. Среди них наиболее существенное влияние оказывает качество жизни населения, особенно материальное положение и жилищные условия. Рост благосостояния сопровождается ростом или снижением ряда других фактов, влияющих как на рождаемость, так и на смертность. Например, ростом потребностей человека, ростом уровня образования, снижением уровня бедности, распространением здорового образа жизни и другими.

Результаты оценки степени влияния на общее изменение числа родившихся позволяют констатировать преобладающее значение социально-экономических факторов.

В 2019 г. в Республике Беларусь родилось 87,6 тыс. детей, что на 31,4 тыс. меньше, чем в 2015 г. Расчеты показали, что, если бы рождаемость сохранилась на уровне 2015 г. убыль числа родившихся была бы значительно меньше. Однако наибольшее негативное влияние на снижение числа родившихся оказано социально-экономическими факторами (Рис. 4).

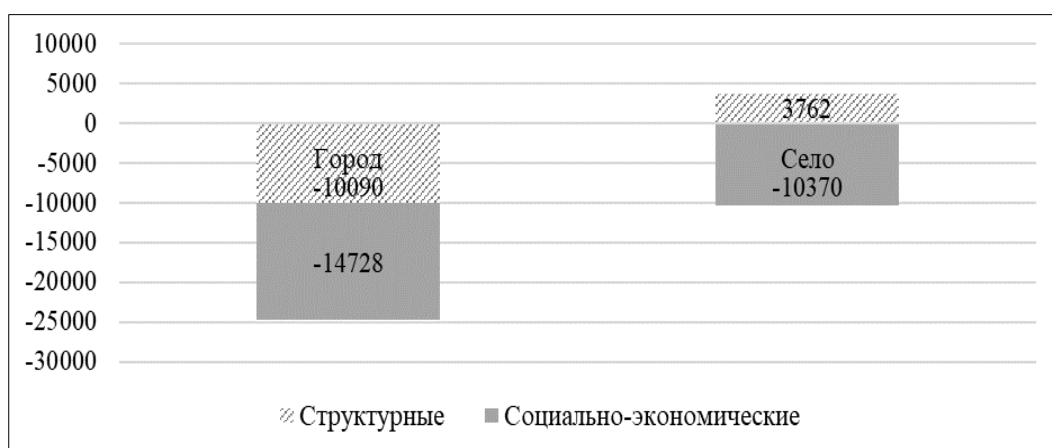

Рисунок 4. Прирост (сокращение) количества родившихся в Республике Беларусь в 2019 г. по сравнению с 2015 г. за счет социально-экономических и структурных факторов, чел.

Примечание: рисунок создан на основе данных НСТ Беларусь (2021).

Влияние последних особенно существенно в городской местности. В сельской местности наблюдается положительное влияние структурных факторов. Структурные факторы, которые оказывали существенное положительное влияние на рождаемость в начале первого десятилетия, потеряли силу в городской местности, где с 2010 г. влияние структурных факторов поменяло свою направленность и стало тормозить рост рождаемости.

Среди основных причин увеличения негативного влияния социально-экономических факторов – трансформация института семьи. Одним из главных вызовов обеспечения демографической безопасности является нежелание рожать детей.

По данным переписи 2019 г. были оценены планы женщин по рождению детей. Так, 30,8% женщин в возрасте 18-49 лет (639,5 тыс.) планируют рождение детей, 57,5% женщин в возрасте от 18 до 49 лет (1193,3 тыс.) не планируют рождение детей. 335,7 тыс. женщин из числа не планирующих рождение детей находятся в активном репродуктивном возрасте – 20-34 года.

Наблюдается дифференциация по планированию рождения детей по районам страны (Рис. 5). Наиболее перспективными с точки зрения мотивации к росту числа детей в семье являются Брестская и Минская область, в которых по сравнению с другими выше численность женщин 18-49 лет.

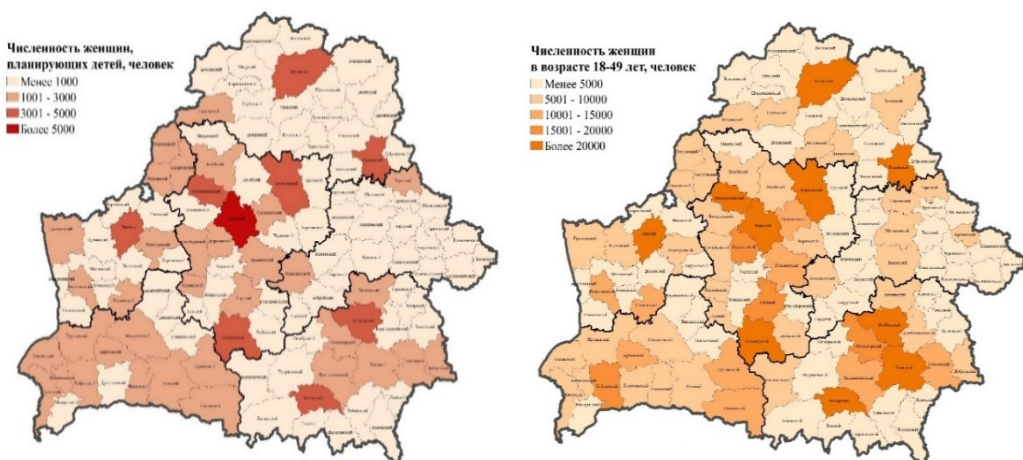

Рисунок 5. Численность женщин 18-49 лет, в том числе планирующих рождение детей по районам Республики Беларусь, по данным переписи 2019 г.

Примечание: рисунок создан на основе данных НСТ Беларусь (2021).

В целом в Республике Беларусь имеется достаточный потенциал для рождения детей, однако требуется усилить мотивацию.

Негативное воздействие трансформации семьи на общественные отношения актуально для большинства стран мира. В зависимости от своих возможностей каждая страна выбирает свой путь в формировании семейной политики. Для Беларуси данная тенденция имеет статус государственного значения, так как семья является одним из основных общественных институтов, который решает комплекс социально-демографических проблем, а также выполняет ряд функций, которые необходимы для развития экономики страны, главной из них является воспроизводственная.

ЛИТЕРАТУРА

Шнейдер Л.Б. Семья. Оглядываясь вперед. Питер, 2013. 368 с.

Белстат (2021) База данных переписи населения // Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – URL: <http://www.belstat.gov.by> (дата обращения: 05.05.2022).

UKRAINIAN FAMILY IN THE CONDITIONS OF WAR AND FORCED MIGRATION

Ludmila SLYUSAR, PhD in economics,
M.V. Ptukha Institute of Demography and Social Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-1679-1674>, slyusarl@ukr.net

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.6>

Abstract. *In recent decades, the form and structure of family associations have been transformed in Ukraine. The war of Russia against Ukraine interrupted the natural process of development of the Ukrainian family. However, family practices in this difficult period testify to powerful family ties and their particular importance in times of war danger. In conditions of war and economic problems, the family becomes a support: family solidarity, mutual assistance, care, the exchange of activities and material resources between family members allows establish life, and sometimes survive. At the same time, the war exacerbated the problems of the Ukrainian family and provoked new risks due to the deformation of the living conditions of the population and negative changes in the marriage and family structure of the population. The result of a full-scale war was: an increase in the number of widows; an increase in the number of single-parent families and families where children live without parents with relatives; weakening of marital ties and in the future there may be an increase in the number of divorces; an increase in the number of lonely older people who do not receive the necessary instrumental support from children and relatives; aggravation of gender problems. The study is based on materials from a sample survey of forced migrants in the city of Ternopil, information from open sources, expert assessments, and data from the State Statistics Service.*

Keywords: family, war, forced migration, relationships, society

JEL: J12-J13

UDC: 314(477)

The war between Russia and Ukraine, which began on February 24, 2022, interrupted the natural process of life and development of the Ukrainian family. The death of a large number of people - both military personnel and the civilian population, forced mass migration within the country and beyond became the causes of deformation and partial disorganization of demographic and socio-economic development. In these conditions, it is especially important to understand the problems and risks for the Ukrainian family, which is a basic institution of society, as well as its role in these extreme conditions. The purpose of this work is the study of the role of family relations in the organization of the life of the population of Ukraine in the conditions of war and forced mass migration, as well as the analysis of challenges and risks for the Ukrainian family.

The research is based on the materials of a sample survey conducted among forced migrants in the city of Ternopil, information from open sources, expert assessments, data from the State Statistics Service, using the methods

of comparative analysis, generalization and induction, a systemic approach and an abstract-logical method.

The modern specificity of the family in Ukraine is due to the combination of post-industrial modernization of the family and marriage, and national peculiarities and traditions. The transformation of the family in Ukraine in the first decades of the 21st century took place in the same direction as in other European countries, and the further integration of the country into the European space gradually strengthened the influence of the European way of life on the marital, family and reproductive behavior of the population, primarily young people (Slyusar, Aksyonova at al., 2010). Modern civilizational features of the organization of family life - the pluralization of forms of family union and marital relations, the increase in the age of marriage and childbearing, the spread of extramarital fertility - are also observed in our country, however, international comparisons testify that Ukrainians register marriage and give birth to children earlier and more often in the traditional marriage than the population of most European countries (Kurylo, Slyusar, Aksyonova at al., 2009).

The majority of the population of Ukraine (about 90%) in the prewar period lived as part of a family, the most common are nuclear and extended nuclear families (i.e. a married couple with children and quite often with one of the parents of one of the spouses). According to sample surveys of the State Statistics Service of Ukraine, the majority of families are small: as of 2020-2021. the average size of an individual household was 2.58 people (in cities - 2.53, in rural areas - 2.67) and no more than 3 people lived in more than 80% of households. The number of large multigenerational families is small. Children under 18 live in 37.7-37.8% of households (*Table 1*).

Table 1. Characteristics of households in Ukraine, 2010-2021

	2010	2013	2015	2018	2019	2020	2021
Average household size (persons) – all	2,59	2,58	2,59	2,58	2,58	2,58	2,58
urban	2,54	2,53	2,54	2,54	2,54	2,53	2,53
rural	2,71	2,70	2,68	2,67	2,67	2,67	2,67
percentage of households with children – all	37,8	37,9	38,2	37,8	37,9	37,7	37,8
urban	38,3	38,4	39,7	39,4	39,5	39,1	39,1
rural	36,7	36,8	34,9	34,6	34,6	34,8	35,

Source: Social and Demographic Characteristics of Households of Ukraine (according to sample survey results), 2010-2021.

The vast majority of Ukrainian families have one child. The traditions of having many children in Ukraine have been lost for a long time, the mass distribution of one-children began in the Soviet period, and in recent decades this process has intensified. The spread of one-children, the reduction in the number of large families occurs both in urban settlements and in rural areas, although in villages the number of children in a family is traditionally higher. As of 2021, according to sample surveys, in Ukraine, 79.5% of families with children have one child, 18.4% of families have two children, and only 2.1% have three or more children (*Table 2*).

Table 2. Distribution of families with children by the number of children in their composition, %

	2010	2013	2015	2018	2020	2021
all						
1 child	73,7	75,6	75,6	75,5	79,4	79,5
2 children	23,1	22,1	21,4	20,9	18,1	18,4
3 children or more	3,2	2,3	3,0	3,6	2,5	2,1
urban						
1 child	79,1	79,2	78,4	77,3	80,2	81,1
2 children	19,3	19,7	19,7	20,1	17,9	17,6
3 children or more	1,6	1,1	1,9	2,6	1,9	1,3
rural						
1 child	61,1	67,0	69,1	71,3	77,8	75,6
2 children	31,6	28,0	25,3	22,7	18,7	20,3
3 children or more	7,3	5,0	5,6	6,0	3,5	4,1

Source: Social and Demographic Characteristics of Households of Ukraine (according to sample survey results), 2010-2021.

In general, the family structure of the population of Ukraine is typical for a modern developed society. In our country, the spread of “classic” types of families (simple and extended nuclear families, in which the majority of the population lives) is combined with a gradual transformation of the structure: single parent and restructured families, transnational, foster families, marriage unions without official registration have become typical.

The most acute problems of the Ukrainian family over the past two decades have been: the instability of marriage, the high level of divorce among the population; mass single-child Ukrainian families; failure of some families to fulfill their parental responsibilities, which has led to the emergence of the problem of social orphanhood among children; the problem of family violence

has not been solved; a large number of single-parent families (in 2021, in 17.9% of families with children, children did not have one or both parents).

At the same time, in Ukraine, as a whole, the traditions of the family lifestyle of the population have been preserved, first of all, family solidarity, mutual assistance of generations in the family, orientation towards marriage relations. Family interaction of generations, family cooperation often changes its forms, primarily due to the territorial disunity of parents and adult children, the growing mobility of the population, differences in the views and lifestyles of representatives of different generations, however, selective studies prove that in most cases older parents support their children at the first stages of their professional activities, help in caring for their grandchildren, and at a later age, if necessary, receive material and instrumental support from their children (Libanova, Kurylo, Slyusar at al., 2014; Kurylo, Slyusar at al., 2014).

The armed aggression of the Russian Federation radically deformed the living conditions of the Ukrainian family. In many regions, the normal habitat housing and social infrastructure has been destroyed, there are no conditions for the realization of the basic human right which is the right to a safe life. Huge human losses became a tragedy for many families and for society as a whole: according to the available incomplete data, 9,000 people died during the fighting during the six months of the war, more than 7,000 civilian casualties caused by shelling; During the war, as of September 15, 384 children were killed, 750 were injured, and 7,716 were forcibly deported.

The war danger has caused forced migration of a large population, mostly women and children, both in the safer regions of the country and abroad: according to surveys, 20% of the country's adult population has changed their place of residence. According to M. V. Ptukha IDSR of the National Academy of Sciences of Ukraine, based on the data of the State Border Service, the number of people forced to leave the country, mainly women and children, is 3.2 million (according to the Office of the UN High Commissioner for Acceleration - 5.3 million people); the number of those forced to change their place of residence within Ukraine is 5.0-5.5 million people (Libanova, 2022). 3.7 million people have applied for temporary asylum in the European Union.

In these extreme conditions, the family, as the most stable, traditional institution of society, plays a crucial role in the mechanism of self-preservation of the population. In the conditions of war and the socio-economic disorganization caused by the war in many territories, the family becomes a support: family solidarity, mutual assistance, care, the exchange of activities and material resources between family members allows you to establish life, and sometimes just survive. During this period, the family mechanism of survival and preservation of human life, proven by many years of experience, works, and the protective function of the family is enhanced. A significant part

of the IDPs, forced to quickly leave the war zone, receive assistance, and often move to relatives in safe regions of the country. In April 2022, researchers of the Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine conducted a survey of internally displaced persons - women with children who moved from the cities of Kyiv and Zaporozhye to a safer region, to the city of Ternopil. According to the data received, 90% of the respondents moved with their relatives (the vast majority with one or both of their parents or spouse's parents, some with siblings), and one in three settled with relatives. Many received help (food, clothes, hygiene products) from relatives and friends, financial assistance was provided by the state and international organizations. Similar data was obtained during a survey of forced migrants in Ivano-Frankivsk: almost half of them temporarily stayed with their relatives.

It should be noted that in the conditions of a full-scale war, the Ukrainians did not refuse to marry; tentatively, it can be argued that the marriage rate in Ukraine in 2022 will not decrease. According to statistics, in the first half of 2022, 103.9 thousand marriages were registered in Ukraine, and this already indicates that the number of marriages in 2022 will be more than in leap year 2020 (in Ukraine a leap year is traditionally considered as unfavorable for marriage) and no less than in 2021.

At the same time, the consequence of a full-scale war is the deformation of the marriage and family structure of the population (an increase in the number of widowed, orphans, lonely elderly people) and the aggravation of a number of previously existing problems of the Ukrainian family (problems of poverty, social orphanhood, fragility of marriage, gender violence).

The main risks for the further development of the Ukrainian family are:

- Deformation of the age and sex structure of the population due to the death of men of working age during the fighting and, accordingly, the deformation of the marriage and family structure: an increase in the number of widows and single-parent families, where only a woman is engaged in raising children. This worsens the economic and educational situation in families with children.
- An increase in the number of families where the maintenance and upbringing of children is carried out not by parents (due to their death, severe injury, deportation, participation in hostilities), but by relatives: grandparents, other relatives. This worsens the educational and economic situation in families: the lack of parent-child interaction (parental love, care, attention) is extremely difficult to compensate, the child may experience psychological and emotional problems.
- The separation of spouses due to the need to protect children from the danger of war over time can lead to a gradual weakening of marital ties and actual divorce without legal registration. Intensive forced migration with gender imbalances often "breaks" families, weakens marriage and family

ties. First of all, families in which women live abroad are at risk, since in this case only virtual contacts between spouses are possible. Although few divorces are currently registered in Ukraine, a compensatory rise in the divorce rate should be expected in the future. An increase in this risk will occur in the event of a prolonged war and the need for a significant number of women with children to stay in safer regions.

- The death or forced migration of family members of working age leads to a deformation of the age structure of the population and an increase in the number of older people (single and married couples of the oldest age) who will not receive the economic support and household assistance they need. Traditionally, in Ukraine, the responsibility for caring for the most elderly, disabled, seriously ill was assumed by the family - adult children or relatives, however, in modern conditions, the provision of this assistance is often impossible. This can lead to a sharp decline in the quality of life of this population group.
- In 2022, during the war, the positive trend towards a gradual decrease in the number of orphans and children deprived of parental care was interrupted, as their number was “replenished” by children affected by the war: their parents died or were seriously injured, missing, forcibly deported, etc. Creating comfortable conditions for the life and harmonious development of this group of children is a difficult task. A consistent policy of caring for these children presupposes the creation of conditions for their upbringing in a family or an environment that is as close as possible to a family environment (in foster families, family-type orphanages, families of guardians).
- A further decline in the birth rate and the spread of single-childhood, both due to the migration outflow of the population abroad, and changes in reproductive plans in the context of a sharp deterioration in the quality of family life
- Due to the war and the occupation of part of the territory, the number of families in a crisis situation has increased. These families not only experienced severe psychological and emotional trials due to the loss of loved ones and relatives, their familiar social environment, but also found themselves in conditions of extreme poverty due to the loss of property, work, housing, sources of livelihood. It is difficult for such a family to support and raise a child, and in the future there is a risk of “the child leaving the family”, i.e. its transfer to state institutional institutions for the maintenance of children (orphanages, boarding schools), which is highly undesirable.
- In conditions of war and in the post-war period, the risks of exacerbating gender problems increase, as the achievement of gender equality at the household level is under threat. The gender balance in childcare and the

distribution of family responsibilities has been destroyed: due to the mobilization of men, all responsibilities for the maintenance, upbringing of children and caring for their safety are transferred to the woman, the workload increases, it is more difficult for a woman to combine motherhood with professional employment.

- Military conflict creates prerequisites for exacerbating the problem of gender-based violence.

Conclusion. It can be stated that during the war, the institution of the family plays a particularly important role in ensuring the ability of society to preserve human potential. The performance of many important functions of the family (maintenance and upbringing of children, their protection, care for the elderly and disabled) is very difficult in these extreme conditions, but the importance of the protective function of the family increases dramatically. The family mechanism of survival and protection of human life: the solidarity of generations, mutual assistance, the exchange of financial and material resources there is the key to the preservation of the Ukrainian population, its further reproduction. The transformation of the form of family associations, which has been observed in Ukraine in recent decades, has not become an obstacle to various forms of family interaction and cooperation. The family, as the most stable, traditional institution of society, plays an important role in the mechanism of self-preservation of the population during this difficult period.

At the same time, the war and the forced mass migration of the population exacerbated the problems of the Ukrainian family (problems of poverty, social orphanhood, fragility of marriage, gender violence). and provoked new risks due to the deformation of the age-sex and marriage-family structure of the population: an increase in the number of widowed, single-parent families, orphans, single elderly people. Many families have found themselves in extreme poverty due to the loss of housing and livelihoods, experienced stress due to the threat to life and the loss of loved ones.

The family has a powerful potential to influence the processes of social development. Comprehensive support for the family, family lifestyle is a prerequisite for the preservation and successful development of the Ukrainian state.

REFERENCES

- Youth and Youth Policy in Ukraine: social and demographic aspects. – K.: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine – 2010.
- Family and family relations: modernity and development trend. – Kyiv: TOB «Основа - Принт» – 2009.
- Situation of older women in Ukraine. Analytical report. The research work of a collective authors under supervision of E. M. Libanova// E. Libanova, I.

- Kurylo, L. Slyusar, S. Akhonyova and others. – Kyiv: Ukr CSR. UNFPA – 2014.
- Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ-Україна» – 2014.
- Libanova E. M., Poznsak O. V., Tymbal O. I. Scale and Consequences of Forced Migration of the Population of Ukraine as a Result of Armed Aggression of the Russian Federation. - Demography and Social Economy – 2022 - № 2 (48) – P. 37-42. - <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

PARTICULARITĂȚI ÎN IMPLEMENTAREA CONCEDIULUI PATERNAL ÎN REPUBLICA MOLDOVA¹

Inga SÎNCHEVICI-CHISTRUGA, doctor în sociologie
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova,
<https://orcid.org/0000-0002-3241-9864>, i_sinchevici@yahoo.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.7>

Abstract. *Paternity leave belongs exclusively to the father, is of short duration and is granted after the birth of a child, intended to allow the father to spend time with his partner and the newborn child. In the Republic of Moldova, this leave lasts 14 days and is granted in the first 6 months after the birth of the child. During paternity leave, the employee benefits from a paternity allowance that cannot be lower than the average monthly insured income and is paid from the state social insurance budget. The article was developed on the basis of the qualitative study "Attitudes and practices applied in the implementation of paternity leave" in which fathers who have children up to 3 years of age and experts involved in family policies were interviewed, conducted in September 2022. The research method was the semi-structured sociological interview. The study data revealed that paternity leave influences the well-being of the child and the couple. The main difficulties in the implementation of paternity leave are: correlating the right to paternity allowance with the work situation and the contribution period; lack of encouragement from employers; poor information of parents regarding the right to paternity leave; discrimination by employers, and colleagues; constraints related to time and circumstances at work; failure to take into account specific circumstances (birth of twins, premature birth, disability or health status of mother or child). The article concludes with recommendations regarding the improvement of policies for granting paternity leave in the Republic of Moldova.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilisation policies”.

Keywords: *paternity leave, paternity allowance, family, child, employer, family policy*

JEL: J13

UDC: 314.1; 305-055.1

Introducere. Politicile de concediu pentru creșterea copilului sunt importante structuri instituționale care reglementează modul în care prețuim și înțelegem rolul bărbaților și femeilor ca părinți și ca lucrători în societatea actuală (Rachelle, 2018). Concediul de paternitate este o componentă de bază a politicilor publice care vizează echilibrul dintre viața profesională și viața privată. Programele de concediu de paternitate favorizează mediile de lucru mai echitabile și contestă normele de gen care stereotipează femeile ca îngrijitoare primare (Secrets, 2020).

Concediul de paternitate este relativ nou în Republica Moldova, cadrul legal fiind aprobat la 15.11.2016 (Hotărârea Nr. 1245 pentru aprobarea Regulamentului cu privire la condițiile de stabilire, modul de calcul și de plată

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

a indemnizației paternale). Acest concediu este, de regulă, de scurtă durată după nașterea sau adoptarea unui copil și este destinat să permită tatălui de a petrece timp cu partenera și copilul. Are o durată de 14 zile, se acordă în primele 12 luni de zile de la nașterea copilului. Până la 01.09.22 acest concediu se acorda în primele 56 de zile (Codului Muncii, art. 124¹ Concediul paternal). Această modificare va oferi mai mult spațiu de manevră pentru tații care se confruntă cu anumite constrângeri legate de timp și circumstanțe la locul de muncă, dar în același timp se va reduce proporția taților care vor implementa concediul paternal în primele două luni de zile de la nașterea copilului. Astfel, cel mai indicat este ca acest concediu să fie utilizat preponderent în primele trei luni de la nașterea copilului, fiindcă aceasta ar fi o perioadă destul de dificilă și solicitantă pentru mamă de a face față responsabilităților de îngrijire și creștere a copilului.

Dreptul la indemnizație paternală se acordă tatălui asigurat în sistemul public de asigurări sociale, angajat în baza contractului individual de muncă sau aflat în raport de serviciu în baza actului administrativ, precum și liber-profesionistului ce practică activitate în domeniul justiției, pentru îngrijirea copilului nou-născut, cu domiciliul sau reședința în Republica Moldova.

În perioada concediului paternal, salariatul beneficiază de o indemnizație paternală care nu poate fi mai mică decât venitul mediu lunar asigurat pentru perioada respectivă și care este achitată din bugetul asigurărilor sociale de stat. Hotărârea de Guvern nr.1245/2016 stabilește condiționarea dreptului la indemnizația paternală de: stagiul de cotizare de cel puțin 3 ani sau de cel puțin 9 luni în ultimele 24 luni premergătoare datei nașterii copilului; realizarea unui venit asigurat în ultimele 3 luni premergătoare lunii nașterii copilului. Experții în domeniu califică aceste prevederi, într-o oarecare măsură, discriminatorii în raport cu bărbații, fiindcă în cazul femeilor asigurate acestea au dreptul la indemnizația de maternitate indiferent de durata stagiului de cotizare. Astfel, ar fi justă și oportună stabilirea dreptului taților salariați la o indemnizație paternală indiferent de mărimea stagiului de cotizare. Norma respectivă ar contribui la excluderea aspectelor discriminatorii în raport cu bărbații și la o implicare mai mare a acestora în îngrijirea copiilor din primele zile după naștere (Oceretnîi, 2021).

La nivel european, legislația privind concediul de paternitate a fost introdusă sau dezvoltată în multe state, în special la sfârșitul anilor 1990. Durata medie a concediului paternal în UE este de 12,5 zile, variind de la o zi în Italia până la 64 de zile lucrătoare zile în Slovenia. În toate cazurile în care durata concediului de paternitate este de șapte zile sau mai scurt, indemnizația este de 100% din venitul anterior. Quantumul indemnizației variază în cazurile în care concediul de paternitate este mai lung de șapte zile (Belle, 2016).

În iulie 2019 a fost adoptată Directiva (UE) 2019/1158 a Parlamentului European și a Consiliului din 20 iunie 2019 privind echilibrul dintre viața

profesională și cea privată a părinților și îngrijitorilor. Până la adoptarea acesteia nu existau standarde minime cu privire la concediul de paternitate, acesta nefiind reglementat nici prin alte convenții la nivel internațional (Oceretnîi, 2021). Noile prevederi impuse de directivă stabilesc: dreptul taților de a beneficia de concediu de paternitate de 10 zile lucrătoare, care urmează să fie efectuat cu ocazia nașterii copilului, fără a fi condiționat de perioada de muncă sau vechimea în muncă, starea civilă sau statutul familial al salariatului; posibilitatea reglementării acordării acestui concediu în formule flexibile (înainte sau după nașterea copilului); cerințe pentru determinarea cuantumului indemnizației la un nivel care să asigure cel puțin venitul ratat de către tată în cazul întreruperii activităților sale din motive legate de starea sa de sănătate, în limita unui plafon stabilit în dreptul intern.

Gradul de abordare a temei în literatura științifică. Cele mai multe rezultate ale studiilor desfășurate privind impactul implementării concediilor de paternitate evidențiază efecte pozitive. Astfel, unele studii relevă că politicile de concediu paternal reduc decalajul dintre participarea mamelor și taților pe piața muncii. Aceste politici vor avea o eficiență mai mare dacă intervin în momentele critice, când bărbații sunt mai deschiși spre schimbarea comportamentului – de exemplu, atunci când devin tați. Este mai probabil ca bărbații să creeze o legătură strânsă cu copiii lor, dacă încep să aibă grijă de ei de la o vârstă fragedă. Astfel, politicile de concediu de paternitate sunt asociate cu o creștere de 4,9% a ratei de participare a femeilor pe piața muncii (Bettelli M. F., 2020).

Unii cercetători autohtoni (Ciobanu C., 2016) consideră că oferirea opțiunii de concediu paternal ar promova egalitatea de gen inclusiv prin diminuarea stereotipurilor de gen. Promovarea acestei politici ar impulsiona angajatorii să treacă peste ezitarea lor la angajarea și promovarea femeilor tinere, ezitare care persistă la moment anume din cauza obligațiilor familiale și concediului exclusiv maternal.

Alte studii evidențiază că implementarea concediilor paternale poate contribui la consolidarea relațiilor familiale. În Islanda părinții eligibili pentru concediul de paternitate au o probabilitate mai mică de a divorța în perioada primilor cincisprezece ani din viața copilului lor. De asemenea s-a evidențiat că concediul de paternitate are cel mai puternic impact în rândul cuplurilor în care mama are un nivel educațional mai mare sau egal cu cel al tatălui (Olafsson & Steingrimsdottir, 2020).

În unele cercetări se sugerează că concediul de paternitate are efecte pozitive asupra implicării pe termen lung a tatălui în îngrijirea copilului (Rege & Solli, 2010).

Nepomnyaschy și Waldfogel (2007) au constatat că tații sunt mai predispuși să-și ia concediu de paternitate la primul lor copil. Acest lucru poate indica fie că sunt mai mulți copii și povara financiară este mai mare, astfel încât tații nu-și permit să-și ia concediu sau că mamele cu mai mulți copii

sunt mai experimentate și, prin urmare, e mai puțin probabil să aibă nevoie de ajutor de la tată în îngrijirea unui copil după naștere. O altă concluzie interesantă este că în cuplurile cu venituri duble, tații care conviețuiesc cu mamele au mai multe șanse să ia concediu decât cei care sunt căsătoriți, reflectând probabil că cuplurile conviețuitoare au atitudini mai egalitare și neutre față de creșterea copiilor decât cei din familii care au atitudini mai tradiționale.

Investigațiile recente au evidențiat probabilitatea că concediul de paternitate poate contribui la reducerea ratei de fertilitate și intențiilor reproductive. Astfel, introducerea a două săptămâni de concediu de paternitate plătit în Spania în 2007 a dus la o reducere a fertilității. Părinții care aveau (doar) dreptul la concediu de paternitate, au avut probabilitatea mai mică să aibă un copil în următorii șase ani, comparativ cu părinți neeligibili. Aceasta se explică prin implicarea mai mare a taților în îngrijirea copiilor, ceea ce a dus la o sporire a activității profesionale în rândul mamelor. De asemenea, intențiile reduse ale taților de a mai avea copii se pot datora gradului de conștientizare crescut al acestora privind costurile de creștere a copiilor și la o schimbare a preferințelor în ceea ce privește numărul copiilor în favoarea calității copilului (Farré & González, 2019).

Metodologia cercetării. Articolul a fost elaborat în baza studiului calitativ, în cadrul căruia au fost intervievați 16 tați, care au copii cu vârsta de până la 3 ani (dintre care 6 au beneficiat de concediu paternal și 10 nu au avut acest concediu), desfășurat în perioada august-septembrie 2022. Metoda de cercetare a fost interviul sociologic semi-structurat, iar instrumentul de cercetare – ghidul de interviu.

Scopul studiului a constat în analiza particularităților, factorilor, dificultăților și beneficiilor în implementarea concediului paternal.

Ipoteza generală a studiului se referă la faptul că accesarea concediului paternal este condiționată de stabilitatea profesională, asigurarea financiară și orientarea valorică a taților.

Caracteristici ale eșantionului. Respondenții aveau vârsta cuprinsă între 23-43 de ani. Activau în diverse domenii de activitate – IT, cultură, antreprenariat, sănătate, construcții, educație, comerț, servicii. Au fost intervievați tați cu nivel de instruire superior, profesional tehnic, gimnazial, liceal.

Rezultate principale. Conform datelor Casei Naționale de Asigurări Sociale, numărul taților care au beneficiat de indemnizația paternală la situația 01.01.2022 constituia 4608 persoane. Dacă raportăm acest număr la totalul născuților-vii, observăm că ponderea taților care beneficiază de concediu paternal este de 15%.

Cuantumul indemnizației paternale constituie 100% din venitul mediu lunar asigurat în ultimele 3 luni premergătoare lunii nașterii copilului (venit din care au fost calculate și plătite contribuții de asigurări sociale). În începutul

anului 2022 valoarea medie a indemnizației de paternitate a constituit 5309,11 lei (Tabelul 1).

Tabelul 1. Numărul de beneficiari de indemnizație de paternitate și cuantumul mediu al indemnizației de paternitate

Anul	Numărul de beneficiari	Cuantumul mediu al indemnizației
01.01.2022	4608	5309,11
01.01.2021	4276	4947,13
01.01.2020	3946	4509,68
01.01.2019	2887	4392,61
01.01.2018	2559	4074,13
01.01.2017	60	4162,33

Sursa: Casa Națională de Asigurări Sociale.

Absolut toți tații participanți în cadrul studiului au subliniat că aflarea în concediu de paternitate a avut efecte pozitive atât pentru el, cât și pentru familia acestuia. Printre acestea se enumeră:

Crearea legăturilor emoționale puternice dintre tată și copil. "Eu compar cu primul copil, cu el nu am stat în concediu. Veneam târziu și obosit după serviciu și nu am reușit să petrec timp cu el. Nici nu înțelegem când crește așa de repede. La cea mică chiar mi-am rezervat timp pentru ea și vreau să vă spun că relația e alta." Ea permanent mă caută, mă așteaptă. Băiatul e mai mult lipit de mama fiindcă doar ea l-a îngrijit de mic". "Copilul se adresează ambilor părinți atunci când are nevoie de ceva, nu numai mamei, cum era înainte".

Dezvoltarea abilităților de îngrijire a nou-născuților. "Fetița era foarte mică, soția avea frică să o băiască. Eu tot aveam careva temeri, dar a trebuit să ajut și de atunci doar eu îi fac băița".

Întărirea încrederii în capacitatea lor de a avea grijă de copii. "Eu niciodată nu m-am gândit că eu o să fiu în stare să mă descurc singur cu un copil mic în timpul cât soția e la universitate. Deja știu că dacă plânge ceva îl deranjează - trebuie să-l schimb, să îi dau mâncare, să nu-i fie cald etc."

Schimbarea atitudinii față de îngrijirea copiilor. "Eu întotdeauna am respectat munca femeii, dar se mai întâmpla ca să zic că nu-i tare greu să stai acasă și să ai grijă de copil. După ce am stat două săptămâni în concediu mi-am schimbat părerea. Femeia după naștere ea numai pe copil îl vede, uită de dânsa. La fiecare geamăt a copilului ea e alături, de aceea e nevoie de cineva care să preia o parte din celelalte munci de casă".

Oferirea suportului celorlalți membri de familie în caz de naștere complicată, naștere prematură, probleme de sănătate. "Al treilea copil al nostru s-a născut prematur. Soția împreună cu cel mic a trebuit să stea în spital 3 săptămâni ca să adauge în greutate. Acasă mai era un copil de școală și unul de grădiniță. Bunicii sunt departe și nu avea cine să ne ajute. De aceea datorită

acestui concediu paternal eu am putut să am grijă de ceilalți doi – să le pregătesc mâncarea, hainele, să verific temele etc.”.

Creșterea responsabilității muncii casnice. *”Eu atunci am înțeles că nu e ușor să ai grijă de un bebeluș și să gospodărești. De asta de atunci eu mai des fac unele treburi care înainte doar soția le făcea – mâncare, călcat, dat cu aspiratorul”.*

Cei mai mulți tați care s-au aflat în concediu de paternitate (4) au recurs la aceasta din **dorința proprie**. *”Copilul nostru a fost tare mult așteptat și dorit, de aceea cum am aflat că există așa posibilitate să stai acasă cu copilul după naștere și încă să fii plătit am zis că o să o utilizez”. Într-un caz **exemplul altor colegi și apropiați** a fost stimulul care i-a influențat să solicite concediu de paternitate. *”La serviciul meu toți tații își iau acest concediu. Ce-i drept responsabil de la resurse umane ne informează și ne propune ca noi să utilizăm acest concediu fiindcă pe ei ca angajatori nu-i afectează acest lucru”.* Pentru un alt tată **necesitatea de a fi alături de soție** a fost motivul care a dus la faptul ca el să beneficieze de acest concediu. *”Copilul s-a născut cu mai multe probleme de sănătate. Nașterea a fost foarte grea, soția era extrem de epuizată. Se impunea să fiu alături de ei”.**

Cauzele neutilizării concediului paternal sunt multiple, astfel în mai multe cazuri tații nu recurg la implementarea concediului paternal din multiple motive. Rezultatele interviurilor ne-au permis să scoatem în evidență următoarele cauze:

Necunoașterea dreptului de a beneficia de concediu paternal. *”La mine copilul s-a născut cu doi ani în urmă. Nici eu, nici soția nu știam de acest concediu deși ambii suntem cu studii superioare”.*

Dubla salarizarea – oficială și ”în plic”. *”Eu lucrez la firmă de transport și la noi nu tot salariul ni se dă pe card. Dacă aș sta cele 2 săptămâni aș primi doar jumătate din leafa mea, soția acum nu lucrează și nu ne-ar ajunge pentru cheltuieli”.*

Angajarea neoficială. *”Eu mă ocup cu reparații, construcții și nu sunt angajat la nimeni de asta nu pot obține concediu paternal. Lucrez atunci când am comandă, chiar după nașterea băiatului eu m-am dus și am făcut la un consătean stabilit în Italia reparație. Pot să stau acasă mai mult numai iarna dacă nu am comenzi și la sărbători”.*

Perioade specifice de activitate a întreprinderii/companiei. *”La noi acum totul este la foc continuu. Este perioada cea mai importantă a anului. Aprovizionarea cu materie primă. De aceea eu nu m-am încadrat în primele 56 de zile după naștere”.*

Dependența de venituri complementare locului de muncă. *”Salariul meu este oficial, dar lucrând la unul dintre cele mai luxoase restaurante din Chișinău pe lângă acest salariu eu mai adun încă unul sau mai mult din ”bacșiș”. Nici nu m-am interesat de acest concediu dar nici nu ar fi avantajos din punct de vedere financiar pentru familia noastră”.*

Imposibilitatea de a lua concediu paternal din cauza lipsei forței de muncă. *"Activez ca și cadru didactic la universitate. Prima dată mi s-a permis fiindcă l-am luat în perioada vacanței de iarnă. Cu al doilea nu mi se permite că nu are cine ține orele în locul meu". "Noi la lucru fiecare facem munca pentru 2-3 angajați. Nici vorbă de așa ceva. Dar ne intră în voie dacă avem nevoie ceva de rezolvat urgent". Cei mai mulți tați conștientizează că din cauza deficitului de angajați la locul de muncă, aflarea lor în concediu de paternitate ar pune pe colegii de serviciu o povară și ar perturba ritmul de lucru. "În general nu există înlocuitori, aceasta înseamnă că colegii lor trebuie să preia din sarcinile mele cât timp mă aflu în concediu".*

Imposibilitatea înlocuirii specialiștilor înalt calificați și specializați în anumite domenii. *"Eu sunt unicul specialist din întreprindere care înțelege cum funcționează întreg sistemul. Nu este alt specialist care să poate preia din sarcinile mele, nici directorul companiei nu mă poate înlocui". Aceasta înseamnă că perioadele de concediu mai scurte creează o povară mai mare și stres decât perioadele mai lungi în care este mai probabil ca organizațiile să caute și găsească o persoană adecvată care să o înlocuiască.*

Atitudinea angajatorului. *"La patronul meu suntem angajați numai bărbați. Nimeni nu își ia și nu o să fiu înțeles dacă eu o să cer. La toți de copii se ocupă cel mai mult soția".*

Situația pandemică. *"Soția a născut în perioada restricțiilor legate de pandemie când și așa trebuia să stăm mai mult pe acasă de aceea nici nu trebuia să mai cer de la serviciu să mă aflu în acest concediu".*

Conceptiile despre rolurile tradiționale de gen în exercitarea muncii casnice și a activității de îngrijire a copiilor, potrivit cărora mama este considerată cea care este responsabilă de îngrijirea copilului.

Implicarea mai sporită a taților în îngrijirea copiilor are efecte benefice asupra dezvoltării cognitive, de comportament a copiilor. Deci, este esențial de implicat tații în îngrijirea copiilor de la momentul nașterii, inclusiv prin oferirea concediului paternal fiindcă are efecte directe asupra bunăstării copilului. Cu toate acestea datele prezentate în *Figura 1* demonstrează că stereotipurile de gen sunt adânc înrădăcinate în conștiința de masă a populației Republicii Moldova și ascunde loialitatea față de tradiția stabilită: pentru un bărbat munca este mai importantă și el este cel care trebuie să câștige bani, să-și asigure familia.

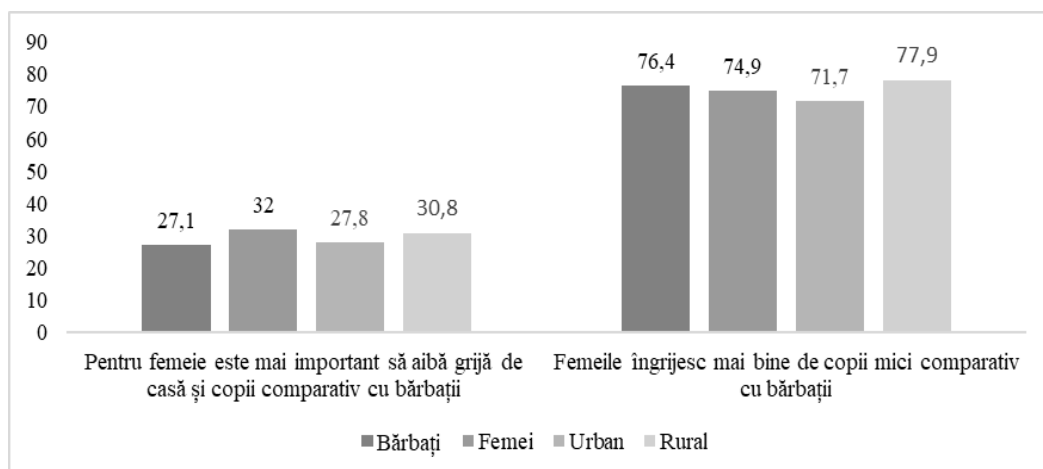

Figura 1. Opiniile populației cu privire la unele responsabilități familiale ale femeilor și bărbaților

Sursa: Republica Moldova – Studiul Generații și Gen (2020). Ministerul Muncii și Protecției Sociale al Republicii Moldova, Biroul Național de Statistică (eșantionul studiului), UNFPA, NIDI-GGP.

Tații care s-au aflat în concediu de paternitate au utilizat acest timp în diferite modalități:

- Implicarea în sarcinile de îngrijire a copilului nou-născut. *"Am ajutat-o mult pe soție fiindcă era după intervenție chirurgicală și-i era dificil să țină copilul în brațe". "În acele două săptămâni noaptea eu mă trezeam și-l legănam când începea să plângă, îi dădeam voie soției să se odihnească după ce îl alăpta".*
- Preluarea activităților de îngrijire și supravegherea celorlalți membri de familie.
- Preocuparea preponderentă pe durata concediului paternațional de soluționarea problemelor gospodărești. *"Sincer să fiu am făcut fațada la casă în timpul concediului paternațional".*
- Continuarea îndeplinirii activităților de serviciu. *"Ceea ce fac eu în companie altcineva nimeni nu poate face, așa că eu am continuat să lucrez doar că de acasă".*
- Tați care erau în concediu paternațional doar la locul de muncă de bază. *"Eu nu am cerut acest concediu de la celelalte două firme cu care lucrez și la ele am continuat să-mi îndeplinesc obligațiunile".*
- Călătorii, odihnă. *"Copilul era foarte liniștit, așa că am profitat și ne-am odihnit la mare".*

Angajatorul este obligat să încurajeze salariații să beneficieze de concediu paternațional. Cazurile în care angajatorul creează situații cu efect de dezavantajare a angajaților care iau concediu paternațional sunt considerate cazuri de discriminare din partea angajatorilor și se sancționează conform legii. Datele studiului realizat ne-a permis să identificăm mai multe tipuri de

angajatori în ceea ce privește opinia lor cu privire la aflarea angajaților în concediu de paternitate:

- Angajatori cu opinii conservatoare *"Patronul meu este de modă veche. Chiar dacă mi-a permis să-mi iau acest concediu nu m-a înțeles din moment ce soția nu lucrează"*. Acești angajatorii pot considera astfel de angajați ca fiind mai puțin devotați și de încredere, reducând astfel probabilitatea ca aceștia să fie promovați și să beneficieze de creșteri de salariu.
- Angajatori care înțeleg și susțin necesitatea utilizării de către tați a concediului paternel dar care din motive obiective nu acceptă. *"La noi nu este posibil așa să-ți iai două săptămâni concediu. Pe cel de odihnă tot îl luăm pe etape, doar o singură dată pe an și atunci vara"*.
- Angajatori care-i încurajează pe angajați să beneficieze de concediul paternel (îndeosebi în domeniul IT).

Totodată concediul de paternitate nu este compatibil cu culturile organizaționale bazate pe etica masculină, deoarece acestea necesită un angajat extrem de flexibil și disponibil fără nicio responsabilitate familială.

În vederea informării și încurajării bărbaților să beneficieze de concediul paternel, MSMPS, în parteneriat cu sectorul asociativ, au realizat un spot video la acest subiect, fiind difuzat la posturile TV și pe rețelele de socializare. În conformitate cu datele interviurilor niciun respondent nu a fost informat din materiale promoționale din mass-media despre posibilitatea accesării concediului paternel ceea ce accentuează necesitatea realizării în continuare a unor materiale complexe despre importanța acestui concediu și modalitatea de a beneficia de el.

O condiție importantă care-i motivează pe tați să-și ia concediu de paternitate este simplitatea sistemului de a beneficia de acest drept. *"Nu a fost nimic complicat să scriu cerere și ulterior să fie depusă la CNAS. Nu a trebuit mult să umblu pe drumuri"*. În conformitate cu regulamentul actual, cererea pentru stabilirea indemnizației paternale se depune personal de către tatăl sau mama copilului, cu prezentarea documentelor confirmative (buletin de identitate al solicitantului; certificatul de naștere al copilului, înregistrat la subdiviziunea competentă a Agenției Servicii Publice; după caz, extrasul din ordinul de acordare a concediului paternel, în original, eliberat de la toate unitățile în care desfășoară activități), la casa teritorială de asigurări sociale de la locul de domiciliu sau reședință ori la casa teritorială în a cărei rază de deservire se află unitatea de la locul de muncă de bază sau în mod electronic prin intermediul portalului guvernamental unic al serviciilor publice ori al paginii web oficiale a Casei Naționale de Asigurări Sociale. Cererea pentru stabilirea indemnizației paternale și actele necesare se examinează în termen de 30 zile calendaristice de la data înregistrării cererii la casa teritorială, în cazul cererii electronice - de la data înregistrării cererii în sistemul informațional. Dacă termenul de depunere a actelor este depășit, casa

teritorială refuză stabilirea indemnizației. În acest caz, în termen de 10 zile calendaristice de la luarea deciziei de refuz, solicitantului i se comunică motivul refuzului.

Tabelul 2. Caracteristicile sociale ale taților care și-au luat concediu de paternitate

Condițiile de muncă	Sunt angajați calificați. Poziția socio-profesională este stabilă.
Situația familială	Se află în concediu de paternitate la primul (4 tați) sau al doilea copil (4 tați). Soția este angajată în câmpul muncii. Sunt dispuși să preia o parte din sarcinile gospodărești.
Venituri	Veniturile salariale depășesc 10000 de lei.
Caracteristici socio-demografice	Preponderent sunt tineri, vârsta medie a respondenților a fost de 34 de ani la momentul nașterii copilului. Dețin studii superioare.
Componenta gospodăriei	Acolo unde este familia extinsă în proporție mai redusă se ia concediu de paternitate.

În conformitate cu datele din tabelul 2, tind să-și ia concediu paternal tații cu nivel înalt de instruire, relativ tineri și cei care au stabilitate la locul de muncă.

Concluzii. Dreptul de concediu paternal este corelat cu situația de muncă a tatălui (tatăl care beneficiază de concediu paternal: veniturile sunt preponderent oficiale și semnificative; tatăl care nu beneficiază de concediu paternal: este dependent de venituri neoficiale; angajat neoficial). Astfel se impune în continuare promovarea angajării și salarizării oficiale integrale fiindcă constrângerile financiare au un impact semnificativ asupra alegerilor oamenilor. Deși beneficiile concediului paternal sunt esențiale (sporirea nivelului de implicare a taților în responsabilitățile casnice, inclusiv de îngrijire a nou-născutului), durata acestui concediu este redusă și nu permite întotdeauna dezvoltarea unor competențe de îngrijire. Legislația și reglementările care promovează utilizarea de către tați a concediului paternal sunt un instrument valoros pentru schimbarea socială dar nu este suficient. Idealurile individuale, normele sociale, conștientizarea beneficiilor implementării concediului paternal sunt esențiale.

În acest context propunem următoarele recomandări: luarea în considerare la acordarea concediului paternal a circumstanțelor specifice, cum ar fi nașterea de gemeni, prematură, dizabilitate sau starea de sănătate a mamei sau a copilului; condiționarea acordării concediului de paternitate de participarea la anumite cursuri de îngrijire a copilului (de exemplu de

puericultură, cazul României); introducerea modalității de utilizare fragmentară (adică pe părți) a concediului paternal; evaluarea posibilității de extindere a perioadei concediului paternal până la 30 de zile calendaristice; angajatorii sunt jucători esențiali în schimbarea comportamentelor și percepțiilor asupra valorii activităților de îngrijire a copiilor, de aceea, se impune conștientizarea angajatorilor asupra beneficiilor implementării concediului paternal; sporirea disponibilității mai multor informații despre importanța implementării politicilor privind concediul paternal.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Belle J. (2016) Paternity and parental leave policies across the European Union. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1666.html
- Bettelli M. F. (2020) The impact of paternity leave mandates on women's employment in the OECD countries. Buenos Aires. <https://repositorio.udes.edu.ar/jspui/bitstream/10908/18499/1/%5BP%5D%5BW%5D%20T.M.%20Eco.%20Fern%C3%A1ndez%20Bettelli%2C%20Malena.pdf>
- Ciobanu C. (2016) Importanța concediului paternal pentru egalitatea de gen. Chișinău. <https://egalitadedegen.md/mdocs-posts/importanta-concediului-paternal-pentru-egalitatea-de-gen/>
- Farré L., González L. (2019) Does Paternity Leave Reduce Fertility? *Journal of Public Economics* 172(1):52-66. DOI:10.1016/j.jpubeco.2018.12.002
- Nepomnyaschy L., Waldfogel J. (2007). Paternity leave and fathers' involvement with their young children: Evidence from the American ECLS-B. *Community, Work and Family*, 10(4), 427-453. <https://doi.org/10.1080/13668800701575077>
- Oceretnîi A. (2021). Analiza comparativă. Politici familiale sensibile la gen: reglementările naționale prin prisma noilor standarde europene. Chișinău. <https://moldova.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/analiza-politici-prietenosae-familiei-0.pdf>
- Olafsson A., Steingrimsdottir H. (2020) How Does Daddy at Home Affect Marital Stability? *Economic Journal*, 130(629), 1471-1500. <https://doi.org/10.1093/ej/ueaa009>
- Rachelle M. (2018) Exploring Teachers' Experiences of Parental Leave Policies in One School Board in Ontario. Electronic Thesis and Dissertation Repository. <https://ir.lib.uwo.ca/etd/5996>
- Rege M., Solli I.F. (2010) The Impact of Paternity Leave on Long-term Father Involvement. *CESifo Working Paper* No. 3130. <https://core.ac.uk/download/pdf/6238666.pdf>
- Secret A. (2020) Daddy Issues: Why Do Swedish Fathers Claim Paternity Leave at Higher Rates than French Fathers? *Student Publications*. 784. https://cupola.gettysburg.edu/student_scholarship/784

ВЛИЯНИЕ ДИНАМИКИ ОЖИДАЕМОЙ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЖИЗНИ НА ПЕНСИОННУЮ ПОЛИТИКУ

Лидия ТКАЧЕНКО, кандидат экономических наук
Институт демографии и социальных исследований имени
М.В. Птухи, НАН Украины

<https://orcid.org/0000-0002-6352-6398>, lidia1tkachenko@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.8>

Abstract. *The article analyzes the policy methods used to reflect the life expectancy dynamics in the pension system design. Increasing life expectancy is more often seen as a challenge for pension systems, as it entails a longer flow of benefits. At the same time, there is a strong argument that the increase in overall life expectancy is accompanied by an increase in healthy life expectancy. Both approaches involve taking into account the impact of increasing life expectancy on the age line between the labour and retirement stages of the life cycle.*

In practice, two policy methods are used to take into account the impact of life expectancy dynamics on the retirement age. In both cases, life expectancy at old age is used, not at birth. The first method involves introducing the expected length of the pay-out period into the pension formula. The second method is based on the forecast of the life expectancy as a benchmark for proportionally raising the retirement age. Both methods cannot work fully automatically and do not relieve policymakers of difficult decisions. The task is greatly complicated if life expectancy indicators do not have a stable upward trend. The COVID pandemic and rising geopolitical tensions could force a rethink of the current pension reform argument.

The sources of the study are international databases (World Population Prospects 2022, Mutual Information System on Social Protection (MISSOC), etc.) and national pension legislation in the countries of Europe and Central Asia.

Keywords: *life expectancy, healthy life expectancy, ageing, retirement age, pension policy, pension reform, pension schemes and parameters*

JEL: *J11, J26*

UDC: *364.35(314.1)*

Вступление. В силу своего комплексного характера, показатели ожидаемой продолжительности жизни давно вышли за рамки сугубо демографических исследований и широко используются для анализа и оценки социально-экономических процессов. Например, ожидаемая продолжительность жизни при рождении является одним из трех компонентов Индекса человеческого развития, отражая достигнутый прогресс в области права людей на здоровье и долголетие (UNDP, 2022). Динамика ожидаемой продолжительности жизни находится в фокусе дискуссий Всемирного экономического форума о будущем системы образования, рынков труда и производительности (WEF, 2022).

Кроме анализа текущих уровней и тенденций, ожидаемая продолжительность жизни или промежуточные показатели таблиц дожития также широко используются в качестве целевых и мониторинговых показателей реализации национальных стратегических документов. Например, в Украине вероятность умереть

в возрасте 20-64 лет входит в перечень индикаторов мониторинга реализации Целей Устойчивого Развития на период до 2030 года по Цели 3 «Крепкое здоровье и благополучие» (Держстат, 2022). Ожидаемая продолжительность жизни при рождении включена в перечень мониторинговых показателей Национальной стратегической программы в области демографической безопасности Республики Молдова (Минюст Республики Молдова, 2022).

Показатели ожидаемой продолжительности жизни прочно присутствуют в процессе разработки и реализации социальной политики. Применительно к пенсионной политике, динамика ожидаемой продолжительности жизни обычно используется для обоснования необходимости параметрических и структурных пенсионных реформ, направленных на противодействие вызовам старения населения. В основе этого взаимодействия лежит теория демографического перехода, согласно которой именно снижение смертности запускает ключевой механизм демографической революции и последующих долгосрочных изменений возрастной структуры населения (Вишневский, 2017).

Обзор литературы. Рост продолжительности жизни чаще рассматривается как проблема для пенсионных систем, поскольку влечет за собой более длительный пенсионный этап жизненного цикла и, соответственно, большой поток выплат и большую нагрузку на пенсионную систему. В то же время, есть веские доводы, что число лет жизни с плохим здоровьем остается примерно одинаковым для всех поколений, то есть при растущей ожидаемой продолжительности жизни удельный вес лет, прожитых с плохим здоровьем, по отношению к общей продолжительности жизни уменьшается (гипотеза относительной компрессии заболеваемости) (ЕС, 2018). Есть также исследования (Школьников, 2014), доказывающие что в реальных поколениях (когортах) рост продолжительности жизни происходит гораздо быстрее, чем показывают обычно используемые периодные показатели продолжительности жизни, рассчитанные по методу условного поколения. Самая значительная часть добавленного времени жизни приходится на возраст старше 65 лет, что дает основания к существенному изменению соотношения между составляющими жизненного цикла.

Концепция активного долголетия была сформулирована в 2002 г. Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ) как вклад в подготовку Второй Всемирной ассамблеи по старению. По определению ВОЗ, активное долголетие состоит в оптимизации возможностей для обеспечения здоровья, участия в жизни общества и безопасности с целью повышения качества жизни людей в ходе их старения (Сидоренко, 2019). В дальнейшем UNECE использовала концепцию

активного старения, которая стала основой для практической реализации Мадридского международного плана действий по проблемам старения (UN, 2002) в регионе. В интерпретации UNECE, акцент делается на три области действий: занятость, участие в жизни общества и самостоятельная (независимая) жизнь, чтобы позволить людям вести активный образ жизни как можно дольше (UNECE, 2012).

В рамках концепции активного старения вызов пенсионной системе со стороны растущей продолжительности жизни может решаться за счет параллельного роста продолжительности здоровой жизни, который открывает возможность постепенной передвигки границы между трудоспособным и пенсионным возрастом, то есть сдвигать переход между трудовым и пенсионным этапами жизненного цикла на более старший возраст. В частности, Конвенция Международной организации труда № 102 «О минимальных нормах социального обеспечения» (МОТ, 1952) достаточно прямо указывает, что установленный пенсионный возраст должен быть не выше 65 лет, а более высокий возраст должен быть надлежащим образом обоснован компетентными органами страны с точки зрения возможности пожилых людей продолжать работать. На практике таким обоснованием обычно служит позитивная динамика ожидаемой продолжительности жизни при достижении определенных возрастных порогов (Ткаченко, 2020).

Цель исследования. Эта статья посвящена анализу приемов политики, которые используются для учета влияния динамики ожидаемой продолжительности жизни в дизайне пенсионных систем.

Методология исследования. Исследование базируется на анализе международных баз данных с демографической и социальной информацией (World Population Prospects 2022, Social Security Programs Throughout the World, Mutual Information System on Social Protection (MISSOC)), а также на сравнительном анализе национальных законодательств в сфере пенсионной политики в странах Европы и Центральной Азии.

Основные результаты. В пенсионной политике динамику ожидаемой продолжительности жизни используют для стимулирования продолжения трудового периода жизненного цикла и более позднего выхода на пенсию. Это делается двумя способами:

- 1) через формулу расчета пенсии, когда ожидаемая продолжительность жизни в пенсионном периоде берется как один из аргументов формулы и, по сути, определяет количество будущих выплат;
- 2) через привязку повышения пенсионного возраста пропорционально росту ожидаемой продолжительности жизни в пенсионном периоде.

В первом случае речь идет о выборе определённого типа пенсионных схем – накопительных или условно-накопительных, в которых на уплаченные взносы предусмотрено начисление некоторого рыночного или условного процента доходности, и пенсионные права изначально оцениваются в денежных единицах как пенсионный капитал. При выходе на пенсию размер выплаты рассчитывается путем деления пенсионного капитала, сформированного за весь период трудоспособного возраста, на количество будущих выплат. В идеале, эта формула предполагает покрытие выплатами всего пенсионного периода и предоставление пожизненного аннуитета, то есть равные выплаты через равные промежутки времени до конца жизни. Таким образом, ожидаемая продолжительность жизни в пенсионном периоде имеет обратную функциональную связь с размером выплаты и играет очевидную роль в определении размера выплат: чем дольше пенсионный период, тем больше знаменатель формулы и тем меньше ее результат. Теоретически эта конструкция выглядит очень привлекательной и эффективной, особенно в части ясного стимула отложить выход на пенсию, чтобы сократить длительность пенсионного периода и получить большую выплату. Но на практике есть много причин и обстоятельств, которые подрывают или вовсе нивелируют этот стимул.

Особенно это касается условно-накопительных пенсионных схем (в международной терминологии – Notional Defined Contributions, сокращенно NDC), которые только имитируют процесс капитализации взносов. На самом деле, это государственные пенсионные схемы, которые функционируют на принципах солидарности поколений, то есть поступления взносов используются для финансирования текущих выплат пенсионерам (в международной терминологии – Pay-As-You-Go, сокращенно PAYG). На персональных счетах плательщиков взносов действительно отражаются начисленные проценты доходности, но они начисляются по условной ставке, которая устанавливается правительством и не является продуктом инвестиционной деятельности, не связана с фондовым рынком. Аннуитетная формула размера выплаты в NDC схемах применяется только в момент выхода на пенсию, далее назначенная пенсия индексируется согласно установленным национальным правилам, и ее размер уже не определяется функциональной связью с продолжительностью периода выплат.

Среди стран СНГ условно-накопительную схему используют Азербайджан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан. Как показывает их опыт, правила оценки условного капитала (особенно за периоды до внедрения персонифицированного учета), ожидаемая длительность пенсионного периода и другие параметры

устанавливаются в произвольном порядке, исходя скорее из ситуативных финансовых соображений.

Например, в **Таджикистане** учет пенсионных прав в схеме NDC и их конвертация в условный капитал специфицированы по трем временным периодам, которые определены Законом Республики Таджикистан «О страховых и государственных пенсиях» 2010 г.:

1) За период до внедрения персонифицированного учета (до 1999 г.) стаж определяется по записям трудовых книжек и других документов. За каждый полный месяц трудового стажа начисляется условный капитал 120 сомони, независимо от фактического заработка человека в этом периоде. Эта сумма определяется по состоянию на 1 января 2013 г. и подлежит ежегодной индексации, начиная с 2014 г.

2) За период с 1 января 1999 г. по 1 января 2013 г. условный капитал начисляется по данным персонифицированного учета в размере фактически поступивших взносов. Индексация капитала в этом периоде производится в соответствии с показателями годового роста средней заработной платы в республике, по данным национальной статистики.

3) За период с 1 января 2013 г. условия отличаются тем, что ежегодная индексация капитала производится на уровень индекса потребительских цен, по данным национальной статистики.

Ожидаемый период выплаты пенсий зафиксирован в законе и составляет 180 месяцев (15 лет, при пенсионном возрасте 58 лет для женщин и 63 года для мужчин). В случае отсрочки выхода на пенсию по возрасту, ожидаемый период выплаты уменьшается на 6 месяцев за каждый полный год отсрочки. Одинаковый ожидаемый период выплаты пенсий для женщин и мужчин является общепринятым порядком в обязательных накопительных и условно-накопительных пенсионных схемах. Тем не менее, очевидно, что мужчины попадают в невыгодную ситуацию из-за более высокого порога пенсионного возраста, а еще нужно учесть, что у мужчин и более короткая продолжительность жизни. Также очевидно, что «бонус» за отсрочку выхода на пенсию вознаграждает только половину периода отсрочки.

Пенсии по возрасту по правилам NDC схемы назначаются с 1 января 2017 г. До этого времени пенсии назначались по Закону «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан» 1993 г., и они остаются в «старой» схеме с установленной выплатой, где размер пенсии рассчитывался как процент от заработка (в международной терминологии – Defined Benefit, сокращенно DB). Статистика показывает, что пенсии, назначенные по правилам «старой» DB схемы в среднем на 25% выше пенсий, назначенных по новым правилам NDC схемы (Агентство социального страхования и пенсий Республики Таджикистан, 2022). Для многих пенсионеров определяющим является

минимальный размер пенсии, а не параметры пенсионной формулы. С учетом вышесказанного, вряд ли можно ожидать проявления значительной стимулирующей роли динамики ожидаемой продолжительности жизни.

Азербайджан в 2017 г. полностью перешел на схему NDC, ранее назначенные пенсии также были пересчитаны по новым правилам. За период до 2006 г., когда еще не было персонифицированного учета, условный капитал оценивается исходя из фиксированной оценки одного года стажа (306 манат за каждый год). Причем за этот период участникам условно начисляется не только сумма взноса, но и определенное число лет стажа. Для людей, которые вышли на пенсию до конца 2020 г., условно начисленный стаж составляет 25 лет, для последующих поколений пенсионеров это число сокращается на один год ежегодно. Если человек может документально подтвердить наличие более длительного стажа за период до 2006 г., чем условно вменяемый, ему засчитывается большее число лет. За период с начала 2006 г. условный капитал оценивается исходя из фактических поступлений взносов.

Ожидаемая продолжительность пенсионного периода зафиксирована в законе и составляет 144 месяца (12 лет). Закон Республики Азербайджан «О трудовых пенсиях» (Министерство юстиции Республики Азербайджан, 2022) предусматривает, что в дальнейшем эта величина может корректироваться в зависимости от тенденций продолжительности жизни, однако критерии и правила проведения такой корректировки неясны.

Если человек выходит на пенсию раньше установленного пенсионного возраста, ожидаемое количество месяцев пенсионного периода жизни соответственно увеличивается, то есть «наказанием» будет снижение размера месячной выплаты. Но если человек захочет отложить выход на пенсию на более поздний возраст, его условный капитал все равно будет делиться на 144 месяца, никакого дополнительного поощрения за сокращение пенсионного периода не предусмотрено.

Одновременно с полным переходом на схему NDC, с 2017 г. начал также внедряться комплексный подход к определению права на назначение пенсии по возрасту. В течение 2000-2016 гг. пенсионный возраст постепенно был повышен для женщин с 55 до 60 лет, для мужчин с 60 до 63 лет. С 2017 г. застрахованные лица, на счету которых имеется стаж не менее 25 лет или условный капитал, позволяющий получать выплату в размере не ниже установленной минимальной пенсии, имеют право выйти на пенсию, начиная с возраста 60 лет женщины и 63 года мужчины (то есть для них остается «старый» порог). Остальные смогут выйти на пенсию, когда их стаж или условный

капитал будут соответствовать одному из установленных критериев, или когда достигнут граничного возраста 65 лет (для мужчин этот порог уже действует с 2021 г., для женщин идет постепенное повышение в период до 2027 г.). С одной стороны, такой комплексный подход дает ощущение гибкости и должен стимулировать зарабатывать необходимый стаж, чтобы выйти на пенсию «вовремя». Но ожидаемое количество месяцев пенсионного периода жизни будет одинаковым (144 месяца), независимо от того, выйдет на пенсию по возрасту женщина в 60 или 65 лет, мужчина в 63 или 65 лет. Из-за размывания рамок «нормального» возраста выхода на пенсию, динамика ожидаемой продолжительности жизни как стимул работать дольше проигрывает конкуренцию критериям стажа.

В **Кыргызстане** своя модель перехода на схему NDC. Согласно Закону Кыргызской Республики «О государственном пенсионном социальном страховании» 1997 г., страховые пенсии за период до внедрения персонифицированного учета (до 1996 г.) рассчитываются по правилам «старой» схемы DB, с начала 1996 г. – по правилам «новой» схемы NDC (Министерство юстиции Кыргызской Республики, 2022). Общий размер пенсии определяется как сумма трех компонентов: 1) базовая часть пенсии, которая устанавливается правительством и финансируется за счет республиканского бюджета; 2) страховая часть пенсии по «старой» схеме DB; 3) страховая часть пенсии по схеме NDC. С каждым новым поколением пенсионеров удельный вес компонента DB постепенно снижается, его замещает NDC. Присутствие базовой части пенсии, которая обеспечивает около четверти общего размера пенсии, смягчает потери от перехода с DB на NDC схему. Тем не менее, разрыва между «новыми» и «старыми» пенсиями избежать не удалось. Средний размер назначенных в 2019 г. пенсий по возрасту был почти в два раза ниже, чем по всей совокупности пенсий по возрасту. Почти 90% новоназначенных пенсий были ниже фактически сложившегося прожиточного минимума для пенсионеров, тогда как по всей совокупности пенсионеров по возрасту аналогичная структурная доля составляла менее 30% (World Bank, 2021).

В формуле расчета выплаты из компонента NDC также есть особенность: пенсия исчисляется как сумма накоплений на личном счете, поделенная на 12 (число месяцев в году) и умноженная на актуарный коэффициент, который представляет собой обратную величину числу лет ожидаемой продолжительности пенсионного периода жизни. Актуарные коэффициенты рассчитываются ежегодно по данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики о продолжительности жизни в среднем по мужчинам и женщинам, с учетом динамики за последние пять лет. Коэффициенты рассчитываются и утверждаются для возрастного диапазона от 45 до 90

лет. Значение коэффициента привязано к возрасту выхода на пенсию: чем позже человек выходит на пенсию, тем короче пенсионный период жизни, выше актуарный коэффициент и, при прочих равных условиях, выше месячный размер NDC пенсии. Таким образом, в Кыргызстане поддерживается живая связь между динамикой ожидаемой продолжительности жизни, фактическим возрастом выхода на пенсию и формулой NDC пенсии. Тем не менее, в 2019 г. 59% новых пенсий по возрасту были назначены досрочно (World Bank, 2021). Частично это объясняется предоставлением возможности работающим пенсионерам ежегодно проводить перерасчет размера пенсии, что нехарактерно для NDC схем. Но также очевидно, что люди предпочитают оформить пенсию по возрасту, как только получают такое право, даже несмотря на уменьшение месячного размера выплаты.

В накопительных пенсионных схемах поступающие взносы не идут на текущие выплаты, а вместе с предыдущими накоплениями инвестируются в различные инструменты, то есть, в большей или меньшей мере, в них реально присутствуют рыночные механизмы и процессы инвестирования. Такие схемы изобилуют разнообразием и могут иметь очень разный дизайн; могут быть обязательными или добровольными, государственными, публичными или частными, могут реализовываться через разных провайдеров, включая частные пенсионные фонды, компании по страхованию жизни и т.д. Но если только речь не идет о наиболее развитых странах с сильными и диверсифицированными экономиками, в большинстве случаев пожизненные аннуитеты из накопительных схем остаются недостижимыми из-за недостаточных объемов накоплений.

Рейтинг Глобального пенсионного индекса Mercer CFA Institute (2021) охватывает всего 43 страны, поскольку его индикаторы и суб-индексы (адекватность, устойчивость и честность) ориентированы на пенсионные системы, где накопительные схемы играют существенную роль. Из стран постсоциалистического пространства в этом рейтинге представлена только Польша; она вошла в группу стран, где пенсионные системы имеют некоторые хорошие качества, но также имеют высокие риски и ограничения, без преодоления которых их долгосрочная устойчивость вызывает сомнения.

В странах СНГ накопительные схемы функционируют в основном в виде обязательных компонентов, дополнительных к основной солидарной системе, с небольшими взносами для работников организованного сектора. Такие системы в силу множества причин не в состоянии продуцировать выплаты в форме пожизненного аннуитета.

Например, в **Кыргызстане** обязательный накопительный компонент начал действовать с начала 2010 г., взнос работника составляет 2%. Выплаты предусмотрены в виде ежемесячных выплат на

установленный период, а если сумма накоплений меньше 30 прожиточных минимумов пенсионера – в виде единовременной выплаты. На этапе внедрения системы был установлен потолок возраста участников, и первые поколения, подлежащие обязательному участию, начнут выходить на пенсию в 2027 г. На конец 2019 г. пенсионные активы обязательного накопительного компонента оценивались в 3,5% ВВП. По прогнозу Всемирного банка, к 2050 г. они могут достигнуть 5,8% ВВП. Однако даже к этому времени более 99% новых пенсионеров смогут рассчитывать только на единовременные выплаты, и буквально несколько человек смогут преодолеть критерий для получения ежемесячных выплат на установленный период (World Bank, 2021).

Казахстан отличается тем, что обязательная накопительная схема была введена еще в начале 1998 г., с существенным взносом работника (10%). Однако и по прошествии почти 25 лет оформление пенсионных аннуитетов остается скорее исключением, чем правилом. По данным Единого накопительного пенсионного фонда (2022) общая сумма выплат за девять месяцев 2022 г. составила 1 076,4 млрд тенге. Из них переводы в страховые организации при заключении договора пенсионного аннуитета составили лишь 19,5 млрд тенге (1,8% общей суммы выплат), ежемесячные выплаты по установленному графику в связи с достижением пенсионного возраста (цикл ежемесячных выплат до исчерпания накоплений минимальной продолжительностью 1,5 года) – 88,7 млрд тенге (8,2% общей суммы). Основная же часть денег была выплачена в виде единовременных выплат на улучшение жилищных условий (692,8 млрд тенге, 66,4% общей суммы) и на оплату лечения (185,4 млрд тенге, 17,2% общей суммы). Возможность единовременно снять часть своих пенсионных накоплений на улучшение жилищных условий или оплату лечения была предоставлена в начале 2021 г. на фоне последствий пандемии Ковид-19. Участники накопительной схемы активно пользуются этой возможностью, несмотря на установленные ограничения по сумме накоплений и изъятий и контроль за целевым использованием денег. Количество исполненных заявлений о единовременных выплатах на улучшение жилищных условий за неполные два года уже достигло 1 336 516 при общей численности участников индивидуальных накопительных счетов 11 850 573, то есть один из десяти участников подал заявление и досрочно снял часть своих пенсионных накоплений. Чаще всего эти деньги расходуются на приобретение жилья в собственность (почти $\frac{2}{3}$ общей суммы выплат на улучшение жилищных условий).

Возможность преждевременного изъятия части пенсионных накоплений является обычной практикой для накопительных пенсионных схем. Перечень «важных» обстоятельств, дающих право для

таких изъятий, определяется национальными законодательствами и может включать не только расходы на жилье и медицинские услуги, но также плату за обучение, расходы на свадьбу, в связи с рождением детей, в случае безработицы и т.д. В некоторых странах Азии (Сингапур, Малайзия и др.) накопительные пенсионные схемы функционируют в рамках многоцелевых резервных фондов (SSA, 2018). Вместе с тем очевидно, что даже частичное изъятие пенсионных накоплений для особо важных нужд серьезно подрывает и без того призрачную надежду на пожизненный пенсионный аннуитет.

Проведенный анализ показывает, что теоретически обоснованное и математически проработанное присутствие ожидаемой продолжительности жизни в пенсионной формуле накопительных и условно-накопительных схем на практике имеет довольно ограниченное влияние на размеры выплат и фактический возраст выхода на пенсию.

Второй способ, а именно привязка повышения пенсионного возраста пропорционально росту ожидаемой продолжительности жизни пожилых людей, имеет более прямые последствия. Для ориентира берется динамика ожидаемой продолжительности жизни при достижении 60 лет или другого возрастного порога (как правило, за 5 лет до текущей границы между трудоспособным и пенсионным периодами жизни).

Первыми этот способ начали применять страны Западной Европы (Нидерланды, Великобритания, Финляндия, Дания), где установленный пенсионный возраст для женщин и мужчин уже составлял 65 лет, которые обозначены Конвенцией Международной организации труда № 102 как порог, превышение которого требует дополнительных обоснований. В поисках «железных» аргументов, рост ожидаемой продолжительности жизни в пожилом возрасте оказался самым подходящим, поскольку соединяет в себе позитивные социальные достижения и экономические стимулы. Установление четких пропорций, сколько процентов прироста ожидаемой продолжительности жизни переносится в повышение пенсионного возраста, создавало иллюзию принятия быстрых решений чуть ли не в автоматическом режиме. Совет Европы (European Council) даже хотел рекомендовать это правило для всех стран ЕС, но предложение не нашло поддержки (European Commission, 2016).

Несколько позднее привязку повышения пенсионного возраста пропорционально росту ожидаемой продолжительности жизни пожилых людей стали применять страны Южной Европы (Греция, Кипр, Италия, Португалия), но уже с противоположной мотивацией. После кризиса 2008–2009 гг. эти страны под давлением со стороны ЕС были вынуждены согласиться на резкое повышение пенсионного возраста,

который до тех пор оставался гораздо ниже, чем в странах Западной и Северной Европы. Южноевропейские страны имеют одни из самых высоких показателей ожидаемой продолжительности жизни в Европе и в мире, поэтому темпы ее роста замедлились. Связав повышение пенсионного возраста с динамикой ожидаемой продолжительности жизни, они видимо надеялись замедлить фактический темп повышения пенсионного возраста.

В настоящее время среди стран ЕС связку повышения пенсионного возраста с динамикой ожидаемой продолжительности жизни уже применяют или планируют внедрить в ближайшее время Дания, Эстония, Греция, Италия, Кипр, Нидерланды, Португалия, Финляндия, Швеция. Болгария, Словакия и Мальта задекларировали внедрение такой связки в среднесрочной перспективе. Правила связки предполагают, что граница пенсионного возраста периодически (чаще всего раз в 5 лет) пересматривается, исходя из динамики ожидаемой продолжительности жизни в возрасте 60 лет и старше, или около того, за период после последнего пересмотра или исходя из прогноза на следующий период. Португалия и Нидерланды установили даже пропорцию: пенсионный возраст должен повышаться на $\frac{2}{3}$ прироста ожидаемой продолжительности жизни. Обычно также предполагается, что повышение пенсионного возраста должно санкционироваться решением парламента (MISSOC, 2022; European Commission, 2021). То есть маловероятно, чтобы этот способ работал полностью автоматически, без корректировок на текущую ситуацию и решения, принимаемые в соседних странах.

В прогноз отчета ЕС по старению 2021 г. (The 2021 Ageing Report) был заложен автоматический принцип действия связки пенсионного возраста с прогнозируемой динамикой ожидаемой продолжительности жизни в старости, и результаты выглядят не вполне правдоподобно (Таблица 1). В странах, для которых авторы отчета применяют связку, повышение пенсионного возраста идет быстрым темпом и достигает 3-10 лет в период до 2070 г., тогда как в странах, не использующих связку, повышение составляет 0-2,5 года. На практике трудно представить ситуацию, чтобы большинство стран ЕС оставались с неизменным пенсионным возрастом 63-65 лет все последующие 50 лет. Также трудно представить, что, например, в Дании пенсионный возраст достигнет 74,5 лет, а в Финляндии только 67,7 лет, хотя обе страны используют связку и показатели ожидаемой продолжительности жизни у них почти одинаковые, и на старте, и в конце прогнозного периода. Вообще, настолько неравномерное повышение пенсионного возраста в странах ЕС выглядит неправдоподобным, учитывая, что граница пенсионного возраста – чуть ли не единственный параметр пенсионных систем, по

которому в ЕС есть согласованная политика унификации, поскольку это непосредственно касается построения общеевропейского рынка труда.

Таблица 1. Прогноз пенсионного возраста в странах ЕС в зависимости от использования связки с ожидаемой продолжительностью жизни

Страны	Мужчины				Женщины			
	2019	2030	2050	2070	2019	2030	2050	2070
Используют связку пенсионного возраста с ожидаемой продолжительностью жизни:								
Дания	65,5	68	72	74,5	65,5	68	72	74,5
Эстония	63,6	65,5	67,7	69,8	63,6	65,5	67,7	69,8
Греция	67	68,8	70,8	72,6	67	68,8	70,8	72,6
Италия	67	67,7	69,3	71	67	67,7	69,3	71
Кипр	65	66,5	68,3	69,9	65	66,5	68,3	69,9
Нидерланды	66,3	67,3	68,5	69,8	66,3	67,3	68,5	69,8
Португалия	66,4	67	68,3	69,3	66,4	67	68,3	69,3
Финляндия	63,5	65,1	66,5	67,7	63,5	65,1	66,5	67,7
Не используют связку пенсионного возраста с ожидаемой продолжительностью жизни:								
Бельгия	65	67	67	67	65	67	67	67
Болгария	64,2	65	65	65	61,3	63,3	65	65
Чехия	63,5	65	65	65	61,2	65	65	65
Германия	65,7	67	67	67	65,7	67	67	67
Ирландия	66	68	68	68	66	68	68	68
Испания	65,7	67	67	67	65,7	67	67	67
Франция	66,8	67	67	67	66,8	67	67	67
Хорватия	65	65	65	65	62,3	65	65	65
Латвия	63,5	65	65	65	63,5	65	65	65
Литва	63,8	65	65	65	62,7	65	65	65
Люксембург	65	65	65	65	65	65	65	65
Венгрия	64	65	65	65	64	65	65	65
Мальта	62,9	65	65	65	62,9	65	65	65
Австрия	65	65	65	65	60	63,5	65	65
Польша	65	65	65	65	60	60	60	60
Румыния	65	65	65	65	61,2	63	63	63
Словения	65	65	65	65	64,5	65	65	65
Словакия	62,5	64	64	64	62,5	64	64	64
Швеция	67	67	67	67	67	67	67	67

Источник: European Commission (2021). The 2021 Ageing Report. Underlying Assumptions and Projection Methodologies. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Существующая практика подтверждает, что связка динамики пенсионного возраста и ожидаемой продолжительности жизни не работает автоматически и политические решения принимаются по-прежнему тяжело. В той же Дании повышение пенсионного возраста остается предметом парламентских решений. По данным на 1 января 2022 г. на законодательном уровне согласовано постепенное повышение с нынешних 67 лет до 69 лет в 2035 г. (MISSOC, 2022).

Более того, в последние годы наметилась тенденция, когда страны ЕС начали сбавлять темпы повышения пенсионного возраста или даже отказываться от ранее принятых решений. В 2019 г. Словакия прекратила запланированное повышение пенсионного возраста до 65 лет, остановившись на достигнутой границе 64 года (European Commission, 2021). Еще более резонансным был случай Польши, которая в 2017 г. не просто остановила запланированное повышение пенсионного возраста с гендерным выравниванием на уровне 67 лет, но даже вернулась к границам 60 лет для женщин и 65 лет для мужчин. Нерациональность этого решения усугубляется тем, что в Польше действует условно-накопительная схема. Как было сказано выше, формула расчета пенсий в NDC схемах предполагает деление суммы условного капитала на ожидаемую продолжительность пенсионного периода жизни, т.е. снижение границ пенсионного возраста ведет к прямому уменьшению размера пенсий. В октябре и ноябре 2017 г. (первые два месяца после возвращения к старой границе пенсионного возраста) было назначено почти 350 тысяч новых пенсий, тогда как за весь 2016 г. было назначено меньше 230 тысяч. Среди этих новых пенсионеров почти 60% составляли женщины, и размер их пенсии в среднем был на 40% ниже, чем у мужчин (European Commission, 2018).

Следует отметить, что оба способа использования динамики ожидаемой продолжительности жизни для стимулирования параметрических пенсионных реформ были разработаны в условиях стабильного роста ожидаемой продолжительности жизни. В случае, если показатели продолжительности жизни стагнируют и не имеют устойчивой тенденции к росту, как это было долгое время в странах европейской части бывшего СССР, эти способы теряют стимулирующую роль либо же совсем не работают.

Пандемия COVID-19 и ее последствия впервые после второй мировой войны вызвали глобальное снижение ожидаемой продолжительности жизни. По оценкам Отдела народонаселения ООН (2022), в среднем по миру ожидаемая продолжительность жизни при рождении снизилась на 1,7 года, при достижении 65 лет – на 1,2 года. В среднем по Европе снижение составило соответственно 2,1 года и 1,2 года, а по Восточной Европе – 3,5 года и 1,9 года. Средний вариант прогноза ООН предполагает, что доковидные показатели ожидаемой

продолжительности жизни можно восстановить уже в 2023 г. Однако с учетом роста геополитической напряженности и глобальных кризисных явлений во всех сферах в 2022 г., этот прогноз может оказаться слишком оптимистичным, особенно для стран Восточной Европы. В новых условиях привычное трактование динамики ожидаемой продолжительности жизни может начать работать против пенсионной реформы.

Выводы. Принятая ныне демографическая аргументация пенсионных реформ базируется преимущественно на устойчивой позитивной динамике ожидаемой продолжительности жизни. При этом упускается из виду, что показатель ожидаемой продолжительности жизни является интегральной вероятностной оценкой возможной, а не фактически состоявшейся и тем более не гарантированной в будущем величины. Опыт применения динамики ожидаемой продолжительности жизни в пенсионной политике показывает, что этот аргумент не очень хорошо работает на практике.

В случае использования ожидаемой продолжительности жизни в пенсионной формуле условно-накопительных и накопительных схем, нужно понимать, что точное количество будущих выплат предсказать невозможно. Даже в классических пожизненных аннуитетах, где размер пенсии регулярно пересчитывается с учетом актуальной динамики ожидаемой продолжительности жизни, есть большой элемент условности, поскольку показатель берется в среднем по мужчинам и женщинам, без учета гендерного разрыва. Поскольку пожизненные аннуитеты становятся все большей редкостью, количество будущих выплат уже сейчас определяется скорее исходя из рационального сравнения размера выплаты со стоимостью ее обслуживания.

Что касается связки динамики ожидаемой продолжительности жизни в пожилом возрасте с повышением пенсионного возраста, она необходима и целесообразна только в том случае, если порог пенсионного возраста уже достиг объективно пожилого возраста. Такой возраст определен в Конвенции МОТ №152 – 65 лет. В странах Восточной Европы этот порог еще не достигнут, но интенсивные процессы старения происходят на фоне депопуляции и сокращения численности населения трудоспособного возраста. В этом случае объективная и самодостаточная демографическая аргументация повышения пенсионного возраста сводится к необходимости поддержания баланса между поколениями трудоспособного и пенсионного возраста.

ЛИТЕРАТУРА

UNDP (United Nations Development Programme) (2022). Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. New York.

- WEF (World Economic Forum) (2022). Strategic insights and contextual intelligence from the World Economic Forum. <https://intelligence.weforum.org>
- Держстат (Державна служба статистики України) (2022). Перелік національних індикаторів Цілей Сталого Розвитку, затв. розпорядженням Кабінет Міністрів України від 21.08.2019 № 686-р «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку», для яких здійснено розрахунок за методологією Економічної та соціальної комісії для Азії та Тихого океану (UNESCAP) у 2021 році. https://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2.htm
- Министерство юстиции Республики Молдова (2022). Национальная стратегическая программа в области демографической безопасности Республики Молдова (2011-2025 гг.) с изменениями и дополнениями. Утв. постановлением Правительства Республики Молдовы № 768 от 12.10.2011. Государственный реестр правовых актов. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=33219&lang=ru
- Вишневский А. Г. (2017). Нерешенные вопросы теории демографической революции. Население и экономика. Т. 1. 1, 3-21. <https://populationandeconomics.pensoft.net/article/36030/download/pdf/>
- European Commission (2018). The 2018 Ageing Report : Underlying Assumptions and Projection Methodologies. Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Школьников В. М., Жданов Д. А., Андреев Е. М., Джеймс В. Вепель (2014). Быстрый рост рекордной продолжительности жизни реальных поколений. Успехи геронтологии. 27/2, 229-235.
- Sidorenko A. (2019). Demographic transition and «demographic security» in post-Soviet countries. Population and Economics 3(3), 1-22. <https://doi.org/10.3897/popecon.3.e47236>
- Second World Assembly on Ageing (2002). Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing. New York: United Nations.
- UNECE (Европейская экономическая комиссия ООН) (2012). Активное старение. Программная справка № 13 по вопросам старения. CE/WG.1/17. https://unece.org/DAM/pau/age/Policy_briefs/ECE-WG.1-17-RU.pdf
- MOT (Международная организация труда) (1952). Конвенция № 102 О минимальных нормах социального обеспечения. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::N0::P12100_ILO_CODE:C102#A26

- Л. Ткаченко (2020). Демографические показатели в пенсионной политике. Стратегические задачи демографического развития: приоритеты и региональные особенности: Десятые Валентеевские чтения: Сборник докладов / Ред. О. С. Чудиновских, И. А. Троицкая, А. В. Степанова. М.: Экономический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова. С. 593-598.
- Агентство социального страхования и пенсий Республики Таджикистан (2022). <http://nafaka.tj/ru>
- Министерство юстиции Республики Азербайджан (2022). Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Закон Республики Азербайджан «О трудовых пенсиях») 2019 г. с изменениями и дополнениями. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/11566>
- Министерство юстиции Кыргызской Республики (2022). Закон Кыргызской Республики «О государственном пенсионном социальном страховании» 1997 г. с изменениями и дополнениями. Централизованный банк данных правовой информации Кыргызской Республики. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/557/410?cl=ru-ru>
- World Bank (2021). Kyrgyz Republic Public Expenditure Review : Better Spending for Building Human Capital. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/35790> License: CC BY 3.0 IGO
- Mercer CFA Institute Global Pension Index (2021). Pension reform in challenging times. <https://www.mercer.com/content/dam/mercer/attachments/private/gl-2021-global-pension-index-mercer.pdf>
- ЕНПФ (Единий накопительний пенсiонний фонд Республiки Казахстан) (2022). Показатели Фонда по пенсионным активам по состоянию на 01.10.2022. <https://www.enpf.kz/ru/indicators/pa/current.php#>
- Social Security Administration (2018). Social Security Programs Throughout the World: Asia and the Pacific. Office of Retirement and Disability Policy, Office of Research, Evaluation, and Statistics. Washington. <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/asia/index.html>
- European Commission (2016). Social Agenda: Adequate Pensions. EU Employment, Social Affairs and Inclusion Department. Brussels.
- MISSOC (Mutual Information System on Social Protection) (2022). The MISSOC Comparative Tables. <https://www.missoc.org/missoc-database/comparative-tables/>
- European Commission (2021). The 2021 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU. Volume 1. Directorate-

General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee. Luxembourg, Publications Office of the European Union.

European Commission (2018). The 2018 Pension Adequacy Report. Current and future income adequacy in old age in the EU. Volume 1. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Social Protection Committee. Luxembourg, Publications Office of the European Union.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2022). World Population Prospects 2022, Online Edition. [https://population.un.org/wpp/Download/Files/1_Indicators%20\(Standard\)/EXCEL_FILES/1_General/WPP2022_GEN_F01_DEMOGRAPHIC_INDICATORS_COMPACT_REV1.xlsx](https://population.un.org/wpp/Download/Files/1_Indicators%20(Standard)/EXCEL_FILES/1_General/WPP2022_GEN_F01_DEMOGRAPHIC_INDICATORS_COMPACT_REV1.xlsx)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА¹

Галина САВЕЛЬЕВА, кандидат экономических наук, доцент
НИЭИ, Центр демографических исследований, Республика Молдова
<https://orcid.org/0000-0002-0691-7640>, savelievagalina@rambler.ru, gts6@mail.ru

Светлана ЗАХАРОВ, кандидат экономических наук
НИЭИ, Центр демографических исследований, Республика Молдова
<https://orcid.org/0000-0001-8467-9572>, zaharov.svetlana@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.9>

Abstract. *In this article, an assessment of the changes in the balance between revenues and expenditures of the social insurance budget was carry out on the basis the analysis of the consequences of demographic ageing as an irreversible factor of change in the age structure of labour market, as well as transformational changes in the pension system. In order to assess the financial stability of the social insurance budget for the coming period, mechanism for assessing the expenditures of pension provision proposed by the authors was used. There is examined the issue of financial consequences of the reduction in the number of employees. Based on the results of research the proposals for improving socio-economic policies were developed, taking into account the use of modern innovative methods, approaches and forecast calculations to mitigate the impact of demographic factors.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilisation policies”.

Keywords: *demographic ageing, social insurance budget, pension system*

JEL: H55, J11, J18

UDC: 364.35(478)

Введение. Сокращение численности, демографическое старение и миграция населения представляют потенциальную угрозу как экономической, так и социальной безопасности Республики Молдова. Социальная безопасность является одним из факторов экономической безопасности, которая, в свою очередь, характеризует устойчивость и защищенность социальной сферы, посредством которой обеспечивается формирование человеческого капитала, его уровень и качество жизни и возможные для этого угрозы или риски безопасности вызывают социальную нестабильность в обществе. Демографические факторы, вызванные отрицательным приростом населения и миграционными процессами, нарушают процессы естественного воспроизводства

¹ Исследование выполнено в рамках проекта Государственной Программы 20.80009.0807.21 «Миграция, демографические изменения и политика по стабилизации ситуации» (2020-2023).

населения и ведут к дисбалансу возрастной структуры населения, в результате которого возрастает демографическая нагрузка на трудоспособное население, а также имеет место сокращение трудового потенциала страны. Согласно демографическому прогнозу Центра Демографических Исследований НИЭИ (Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență, 2021) доля населения старше 60 лет увеличится до 25,4% в 2025г и до 32,3% в 2040г., а коэффициент демографической нагрузки составит к 2040г. более 40 человек на 100 человек трудоспособного возраста (Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență, 2021, 132-138).

Как следствие процессов старения и миграции, изменяется ситуация на рынке рабочей силы, как в количественном, так и в качественном аспектах (в сторону более старших возрастных категорий), что сопровождается более низким уровнем экономической активности и ограничением возможностей экономического роста. Соотношение численности населения трудоспособного и пенсионного возраста в пользу последних приводит не только к постарению рынка труда, но и к необходимости увеличения расходов на пенсионное обеспечение, выдвигая на первый план проблему обеспечения финансовой стабильности бюджета социального страхования и устойчивости пенсионной системы в Республике Молдова.

В контексте вышеизложенного цель исследования состояла в определении механизма оценки финансовой устойчивости пенсионной системы на период 2022-2025 гг. на основе прогноза численности населения, а также в оценке взаимосвязи демографической ситуации и влияния демографических процессов на уровень социальной защищенности населения в пожилом возрасте.

Методология исследования. Оценка финансовой устойчивости пенсионной системы Республики Молдова осуществлена на основе использования *Модели прогнозных расходов на выплату пенсий по возрасту (2022-2025 гг.)* (далее по тексту ПРП 2022-2025), которая является комплексной и состоит из ряда последовательно рассчитанных взаимосвязанных формул:

$$\left\{ \begin{array}{l} Y_t = P_t \times C_{\tan} \\ P_t = N_t \times \beta_f \\ C_{\tan} = 3C_{t-1} + 9C_t = 3C_{t-1} + 9\alpha_{t-1}C_{t-1} \\ \alpha_{t-1} = \frac{I_{t-1}}{100} \\ \beta_f = \frac{P_f}{N_f} \\ C_t = \alpha_{t-1}C_{t-1} \end{array} \right. \quad (1)$$

где: Y_t - прогноз расходов на выплату пенсий по возрасту в t - году, тыс. лей;

N_t - прогноз численности населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте в t - году, человек;

C_{t-1}, C_t - среднемесячный размер пенсии по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования в $t-1, t$ - году, лей;

C_{\tan} - среднемесячный размер пенсии по возрасту в t - году (годовой), лей;

P_t - прогноз численности пенсионеров по возрасту в t - году, человек;

β_f - соотношение между численностью пенсионеров по возрасту (P_f) и численностью населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте по фактическим данным за последний отчетный год (N_f), %;

α_{t-1} - темп роста среднемесячного размера пенсии по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования в $t-1$ году, исходя из годового роста Индекса потребительских цен (на конец года) в предшествующем году по стране ($t-1$ году), %;

I_{t-1} - прогноз Индекса потребительских цен (ИПЦ) в предшествующем году $t-1$, %;

t - год прогноза.

В общем виде *Модель прогнозных расходов на выплату пенсий по возрасту (2022-2025 гг.) (ПП 2022-2025)* можно представить в виде формулы:

$$Y(i, t) = P(i, t) * C \text{ anual } (i, t), \quad (2)$$

где: Y – прогнозная сумма выплат по пенсиям по возрасту, всего;

P - прогнозная численность пенсионеров по возрасту;

$C \text{ anual}$ – средний размер пенсии по возрасту за один год;

i - пол пенсионера: f - женщины, m - мужчины;

t - год прогноза.

Расчёт *Модели прогнозных расходов на выплату пенсий по возрасту (2022-2025 гг.)* (ПРП 2022-2025) состоит из двух этапов:

I этап -Прогноз численности пенсионеров по возрасту (P), который включает расчеты:

- прогноз численности населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте;
- соотношение между численностью пенсионеров по возрасту (по данным Национальной кассы социального страхования, далее НКСС) и численностью населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте.

Гипотеза 1. Данное соотношение является постоянным на весь период прогноза.

II этап Прогноз среднего размера пенсии по возрасту (годового) (C annual) который включает расчеты:

- прогноз среднемесячного размера пенсии по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования в предшествующем году ($t-1$);
- расчёт темпа роста среднемесячного размера пенсии по возрасту с учётом индексации пособий по социальному страхованию, исходя из годового роста Индекса потребительских цен в предшествующем году ($t-1$);

Гипотеза 2. Прогноз годового роста Индекса потребительских цен (на конец года) остаётся неизменным.

Прогноз численности населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте рассчитан на основе Демографического прогноза Центра Демографических Исследований НИЭИ за период 2019-2040 гг. (Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență, 2021, 132-138). Для показателя количество пенсионеров по возрасту за 2021г. использованы данные Национальной Кассы Социального Страхования, а численность населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте за 2021г. определена на основе статистических данных Национального Бюро Статистики РМ. В качестве прогноза Индекса потребительских цен использованы данные предварительных расчётов макроэкономических показателей Министерства экономики на 2022-2025 (согласованные с Международным Валютным Фондом) от 23 марта 2022 (МЕ, 23.03.2022).

В связи с отсутствием информации о досрочном выходе на пенсию населения в предпенсионных возрастных категориях и начисленных им пенсиях, в прогноз не включена категория пенсий по возрасту как досрочная.

Основные результаты исследования. Увеличение продолжительности жизни явилось одним из факторов увеличения пенсионного возраста, что нашло отражение в главе V. о пенсионном возрасте

и стаже пенсионных отчислений в принятых в законодательном порядке изменениях к базовому Закону о государственной пенсионной системе в Республике Молдова (LP208 din 06.12.21, MO308/15.12.21 art.460; введен в действие с 01.01.22; LP127 din 30.09.21, MO238/01.10.2021 art.279; введен в действие с 01.01.2022). Так, согласно Закону о государственной пенсионной системе (Legea Republicii Moldova privind sistemul public de pensii № 156, ст. 41) в Молдове с 2017 г. введен в действие механизм унификации возраста выхода на пенсию для женщин и мужчин (де-юре/de iure). Период достижения возрастного ценза 63 года у женщин и мужчин различается: если для мужчин стандартный пенсионный возраст 63 года был установлен с 1 июля 2019 г., то для женщин он будет установлен, начиная с 1 июля 2028 г., его достижение происходит поэтапно за счёт ежегодного увеличения на 6 месяцев стандартного пенсионного возраста (Legea Republicii Moldova privind sistemul public de pensii 156, 14.10.1998).

Таким образом, в результате вышеуказанных изменений фактически с 2018 г. наблюдается тенденция сокращения количества пенсионеров по возрасту (де-факто/de facto), несмотря на то, что темп роста прекратился уже с 2017 г. (Рис.1).

Рисунок 1. Динамика средней численности пенсионеров по возрасту, 2014-2021

Источник: расчёты авторов на основе данных Национальной Кассы Социального страхования, www.cnas.md

Прогноз расходов на выплату пенсий по возрасту был определен по гендерному признаку: отдельно для мужчин и для женщин (Таблица 1.). В расчете для мужчин пенсионный возраст выхода на пенсию принят на уровне

63 лет, для женщин в 2022г. – 60 лет, в 2023г. – 60 лет и 6 месяцев, в 2024г. – 61 год и 2025г. – 61 год и 6 месяцев. Расчёты осуществлены в двух вариантах прогноза численности пенсионеров по возрасту: **Сценарий I** (низкий) и **Сценарий II** (средний) на основе прогноза численности населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте.

Согласно *ПРП 2022-2025* прогнозная численность пенсионеров по возрасту у мужчин увеличивается как следствие процесса старения населения, а у женщин снижается за счёт ежегодного повышения возраста выхода на пенсию согласно законодательству о пенсионировании в Республике Молдова.

Таблица 1. Прогноз расходов на выплату пенсий по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования на 2022-2025 гг.

	2022	2023	2024	2025
Прогноз численности населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте ¹ , человек N_t	Сценарий I Мужчины - 187981 Женщины - 356777 Сценарий II Мужчины - 191472 Женщины - 361190	Сценарий I Мужчины - 193353 Женщины - 351518 Сценарий II Мужчины - 196567 Женщины - 355222	Сценарий I Мужчины - 198115 Женщины - 346368 Сценарий II Мужчины - 200987 Женщины - 349295	Сценарий I Мужчины - 201755 Женщины - 340877 Сценарий II Мужчины - 204216 Женщины - 342959
Отношение между численностью пенсионеров по возрасту (НКСС) и численностью населения с обычным местом жительства в пенсионном возрасте β_f	Мужчины - 0.881 Женщины - 0.994	Мужчины - 0.881 Женщины - 0.994	Мужчины - 0.881 Женщины - 0.994	Мужчины - 0.881 Женщины - 0.994
Прогноз численности пенсионеров по возрасту , человек $P_t = N_t * \beta_f$	Сценарий I Мужчины - 165646 Женщины - 354635 Сценарий II Мужчины - 168722 Женщины - 359020	Сценарий I Мужчины - 170380 Женщины - 349407 Сценарий II Мужчины - 173212 Женщины - 353088	Сценарий I Мужчины - 174376 Женщины - 344288 Сценарий II Мужчины - 170107 Женщины - 347197	Сценарий I Мужчины - 177784 Женщины - 338830 Сценарий II Мужчины - 179953 Женщины - 340899
Темп роста среднемесячного размера пенсии по возрасту с учётом Индекса потребительских цен (t-1 году), % α_{t-1} ²	$\alpha_{2021}=1.139$	$\alpha_{2022}=1.157$	$\alpha_{2023}=1.05$	$\alpha_{2024}=1.05$

Среднемесячный размер пенсии по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования в t-1 году, лей C_{t-1}	$C_{t-1}=C_{2021}$ Мужчины $C_{2021}=2684.93$ Женщины $C_{2021}=2176.02$	$C_{2022}=C_{2021} * \alpha_{2021}$ Мужчины $C_{2022}=2684.93*1.139=3058.13$ Женщины $C_{2022}=2176.02*1.139=2478.49$	$C_{2023}=C_{2022} * \alpha_{2022}$ Мужчины $C_{2023}=3058.13*1.157=3538.26$ Женщины $C_{2023}=2478.49*1.157=2867.61$	$C_{2024}=C_{2023} * \alpha_{2023}$ Мужчины $C_{2024}=3538.26*1.05=3715.17$ Женщины $C_{2024}=2867.61*1.05=3010.99$
Среднемесячный размер пенсии по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования в t году, лей $C_t = \alpha_{t-1} * C_{t-1}$	Мужчины $C_{2022}=\mathbf{3058.13}$ Женщины $C_{2022}=\mathbf{2478.49}$	Мужчины $C_{2023}=\mathbf{3538.26}$ Женщины $C_{2023}=\mathbf{2867.61}$	Мужчины $C_{2024}=\mathbf{3715.17}$ Женщины $C_{2024}=\mathbf{3010.99}$	Мужчины $C_{2025}=\mathbf{3900.93}$ Женщины $C_{2025}=\mathbf{3161.54}$
Прогноз среднего размера пенсии по возрасту(годовой), лей $C_{tan}=3C_{t-1}+9 C_t$	Мужчины 35577.94 Женщины 28834.44	Мужчины 41018.69 Женщины 33243.94	Мужчины 44051.29 Женщины 35701.73	Мужчины 46253.85 Женщины 37486.82
Прогноз расходов на выплату пенсий по возрасту, тыс.лей $Y_t = P_t * C_{tan}$	Сценарий I М 5893360.527 Ж 10225690.647 $\Sigma = 16119051.174$	Сценарий I М 6988783.301 Ж 11615650.965 $\Sigma = 18604434.266$	Сценарий I М 7690318.532 Ж 12291663.008 $\Sigma = 19981981.540$	Сценарий I М 8223202.318 Ж 12701664.245 $\Sigma = 20924866.563$
	Сценарий II М 6002792.668 Ж 10352145.335 $\Sigma = 16354938.003$	Сценарий II М 7104947.993 Ж 11738047.439 $\Sigma = 18842995.432$	Сценарий II М 7801799.472 Ж 12395520.949 $\Sigma = 20197320.421$	Сценарий II М 8323496.909 Ж 12779214.099 $\Sigma = 21102711.008$

¹ Демографический прогноз для 2019-2040 гг. (Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență, 2021, 125-133).

² Для расчёта показателя α_{t-1} использован Предварительный прогноз макроэкономических показателей, 2022-2025 (согласованный с Международным Валютным Фондом), 23.03.2022, МЭ РМ (МЕ, 23.03.2022).

Источник: расчёты авторов на основе данных ЦДИ НИЭИ, НКСС, НБС: www.cnas.md, www.me.gov.md, www.statistica.md

В результате анализа полученных данных можно отметить тенденцию снижения численности пенсионеров по возрасту (Таблица 2.). В то же время увеличение расходов согласно ППП 2022-2025 составит в 2023г. -2485,4 млн лей, в 2024г. -1377,5 млн лей, в 2025г. – 942,9 млн лей согласно Сценарию I, соответственно увеличение составит порядка 15,4%, 7,7% и 4,7%. В Таблице 2. отражены данные о приросте расходов на выплату пенсий по возрасту с учетом индексации, полученные в результате прогноза по двум вариантам (низкий и средний сценарии на период 2023-2025 годы).

Таблица 2. Прогноз расходов на выплату пенсий по возрасту с учётом индексации пособий социального страхования, Сценарий I- Сценарий II, 2022-2025 гг.

	Сценарий	Прогноз численности пенсионеров по возрасту, человек P_t	Прирост + /снижение - численности пенсионеров по возрасту, чел. $\Delta P = P_t - P_{t-1}$	Прогноз расходов на выплату пенсий по возрасту, тыс. лей Y_t	Прирост расходов на выплату пенсий по возрасту, $\Delta Y = Y_t - Y_{t-1}$	
					тыс.лей	%
2022 – базовый год расчёта прогноза						
2022	Сценарий I	520281		$\Sigma=16119051.174$		
	Сценарий II	527742		$\Sigma=16354938.003$		
2023	Сценарий I	519787	-494	$\Sigma=18604434.266$	2485383.091	15.42
	Сценарий II	526301	-142	$\Sigma=18842995.432$	2488057.821	15.21
2024	Сценарий I	518864	-923	$\Sigma=19981981.540$	1377547.275	7.40
	Сценарий II	524304	-1997	$\Sigma=20197320.421$	1354324.989	7.19
2025	Сценарий I	516614	-2250	$\Sigma=20924866.563$	942885.022	4.72
	Сценарий II	520851	-3452	$\Sigma=21102711.008$	905390.587	4.48

Источник: расчёты авторов.

Сокращение численности населения, миграционные процессы и демографическое старение обусловили увеличение численности пенсионеров по возрасту в прогнозный период, что отражено в Таблице 3 в гендерном аспекте (мужчины, женщины) в разрезе двух прогнозных сценариях.

Таблица 3. Прогноз прироста численности пенсионеров за счёт влияния демографического старения, тыс. человек¹

	2023	2024	2025
Сценарий I			
Мужчины	4734	4196	3208
Женщины	4937	4570	4144
Всего	9671	8766	7352
Сценарий II			
Мужчины	4490	3895	2845
Женщины	4272	3830	3331
Всего	8762	7725	6177
¹ Расчётная численность пенсионеров по возрасту округлена.			

Источник: расчёты авторов.

В условиях роста численности населения в пенсионном возрасте наиболее острой является проблема пенсионирования, в том числе как своевременная выплата пенсий, так и ее достойный уровень с учетом повышения качества жизни пенсионера и его жизненно необходимых потребностей. Учитывая, что основным источником формирования бюджета социального страхования являются взносы социального страхования занятого экономической деятельностью трудоспособного населения, был осуществлен анализ возможности покрытия расходов вышеназванного бюджета в условиях изменения структуры занятого населения. Расчеты произведены по категории наемных работников, так как взносы социального страхования дифференцированы по различным категориям занятости, видам экономической деятельности и формам собственности и необходимые данные в названном разрезе отсутствуют. В *Таблице 4* отражены данные результатов расчетов потерь от неуплаты обязательных взносов социального страхования для категории наемных работников.

Анализ численности наемных работников следует, что тенденция ежегодного уменьшения наблюдалась в 2014-2016 годы, в том числе на 3,2% за рассматриваемый период. В 2018г. численность наемных работников практически достигла уровня 2014г. и в 2019г., практически за один год данная численность увеличилась на 2%. В то же время за 2020г. она сократилась на 3,8% и вновь увеличилась в 2021г. на 3,5% по сравнению с 2020г.

Таблица 4. Расчет изменения поступлений в бюджет социального страхования за счет обязательных взносов социального страхования работодателей, 2014-2021

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Численность наёмных работников, человек	613526	601400	594219	598947	613048	625203	601597	622652
Изменение по отношению к предыдущему году, +/- человек	-7992	-12126	-7181	4728	14101	12155	-23606	21055
Среднемесячная заработная плата одного работника в экономике, лей	4089.7	4538.4	4997.8	5587.4	6268	7233.7	7943	8979.8
Фонд оплаты труда сокращённых/принятых работников, лей	392218588.8	660391660.8	430670421.6	317006726.4	1060620816	1055107482	2250029496	2268836268
Размер взноса на социальное страхование работодателя, %	23	23	23	23	23	23	23	29
Потери/ рост от изменения численности, тыс.лей	-90210.275	-151890.082	-99054.197	72911.547	243942.788	242674.721	-517506.784	657962.518

Источник: расчёты авторов.

Данные колебания связаны с изменениями методологического характера (применение стандартов ЕС), проведение выборки обследования домашних хозяйств, кризисом пандемии Covid-19 (приостановление или прекращение деятельности со стороны экономических агентов и сокращение рабочей силы), достаточно высокая доля неформальной занятости, зависимость от международных связей (капиталовложения, сырьевые ресурсы т.д.) национальной промышленности, асимметрия в распределении финансовых вложений в пользу капитала, но не труда, кризис наемного труда, слабая законодательно-правовая база в области трудовых отношений и ослабление потенциала профсоюзов. Как следствие вышеуказанной ситуации, была нарушена стабильность поступления доходов бюджета социального страхования за счет основного источника его формирования - взносов социального страхования от работодателей и работников, то есть финансовая устойчивость. В целях анализа и предотвращения подобных рисков проведен анализ и осуществлены расчеты пополнения или уменьшения (возможных потерь) доходов бюджета социального страхования от перечисления взносов на социальное страхование работодателей, которые имели место в период 2014-2016 годы и в 2020 году, которые отражены в данных Таблицы 4. В расчетах использован размер взноса на социальное страхование, установленный в соответствии с Законом о государственной системе социального страхования № 489 от 08.07.1999г. (Legea Republicii Moldova privind sistemul public de asigurări sociale 489-XIV, 08.07.1999). Основную долю (60-70%) составляют взносы налогоплательщиков, однако в связи с их сокращением и учитывая важность социальной защиты населения, расходы на социальное страхования покрываются за счет государственного бюджета: если в 2014 г. трансферты из государственного бюджета составляли 30,4%, то в 2020г. они возросли до 40,2%, а в 2021г. составляли 39,4%.

Выводы. Демографические процессы (сокращение численности, старение, миграция населения), которые происходят в Республике Молдова, приобретают в последние годы инерционный устойчивый характер, негативные тенденции которых отражаются на стабильности и конкурентоспособности национального рынка рабочей силы. Старение населения и сокращение притока населения в молодых возрастных категориях приводит к изменению профессионального состава занятого населения, качества рабочей силы и, как следствие этого, влияет на устойчивость социально-экономического развития страны. Увеличение численности населения в пред- и пенсионных возрастах приводит к сокращению экономической активности, повышает демографическую нагрузку на работающее население, а также ведет к увеличению бюджетных расходов на систему социального

обеспечения. Вместе с тем, сокращение численности занятого населения, которое является основным источником формирования финансовых средств бюджета социального страхования (до 70%) посредством социальных взносов, отражается негативно на его финансовой безопасности. В частности, для оценки финансовой устойчивости пенсионной системы Республики Молдова, которая основана на принципе солидарности поколений, предлагается использовать *Модель прогнозных расходов на выплату пенсий по возрасту* на среднесрочный период. При разработке социальных политик использование данной модели предоставит возможность:

- проанализировать вектор расходов на пенсии по возрасту на основе прогноза на среднесрочную перспективу. Анализ перспективных значений расходов на выплату пенсий по возрасту является необходимым для разработки политик в области пенсионирования и рынка труда;
- оценить влияние демографических процессов на численность пенсионеров по возрасту;
- осуществить анализ прогноза расходов для выплаты пенсий по возрасту, разработанный НКСС в Бюджет государственного социального страхования (в качестве Приложения на планируемый период);
- осуществить анализ численности пенсионеров по возрасту в гендерном аспекте в перспективе, в том числе провести сравнительный анализ размера средней пенсии женщин и мужчин пенсионеров;
- определить численность женщин-пенсионеров по возрасту, находящихся за границей на постоянном месте жительства (ПМЖ), с акцентом на проблему их миграции в пенсионном возрасте. Данный вопрос также является актуальным для стран ЕС, в которых часть населения после наступления пенсионного возраста переезжает на ПМЖ в страны с низкими затратами на проживание и аренду жилья или низкими ценами на покупку недвижимости, а также с комфортным климатом.

ЛИТЕРАТУРА

Gagauz O., Savelieva G. (2019). Provocări demografice și socioeconomice pentru consolidarea sistemului de pensii. In: Creșterea Economică în Condițiile Globalizării: bunăstare și incluziune socială, Sesiunea științifică: Bunăstarea și incluziunea socială în contextul schimbărilor demografice: conferința internațională științifico-practică, 10-11 octombrie 2019. Institutul Național de Cercetări Economice. Ediția a XIV-a. Chișinău: INCE, 31-43.

- https://ince.md/uploads/Conferinta_2019/Sesiunea stiintifica Demografie Conferinta_2019.pdf,
DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2019.14-04>.
- Legea Republicii Moldova privind sistemul public de asigurări sociale nr. 489-XIV din 08.07.1999. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2000, nr. 1-4, art. 2.
- Legea Republicii Moldova privind sistemul public de pensii: nr. 156 din 14.10.1998. In: Monitor Oficial al Republicii Moldova. 2004, nr. 42-44, art. 247. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=313291&lang=1>.
- ME. (23.03.2022). Calculele preliminare ale prognozei indicatorilor macroeconomici pentru anii 2022-2025 (consultata cu FMI), ME al RM. https://me.gov.md/sites/default/files/document/attachments/tabel_prognoza_macro_martie.pdf (30.09.2022).
- Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare. (2021). Coord. Gagauz O. INCE, CCD. Chișinău: INCE, 168.
- Savelieva G., Zaharov S. (2013). Unele transformări ale sistemului de pensionare în contextul îmbătrânirii în Republica Moldova. In: Creșterea economică în condițiile globalizării, Sesiunea științifică: Dezvoltarea demografică: provocări pentru politici sociale: conf. inter. șt.-pr., 17-18 octombrie 2013. INCE. Chișinău: F.E-P. Tipografia Centrală, Ediția a VIII-a, 115-124.
- Sainsus V. (2010). Ageing impact on Pension System in the Republic of Moldova. Possible righting ways evolution, trends, socio-demographic effects and mechanisms of reestablishment. Edited by Iacob Cocos. Viena: Erste Stiftung.
- Vaculovchi D., Gilca V. (2012). [O abordare demografică asupra sustenabilității sistemului de pensionare \(din Republica Moldova\)](https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/3.0%20abordare%20demografica%20asupra%20sustenabilitatii%20sistemului.pdf). *Analele Științifice ale Academiei de Studii Economice din Moldova*, Ediția a X-a, 10, 24-32. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/3.0%20abordare%20demografica%20asupra%20sustenabilitatii%20sistemului.pdf.
- Saveliva G., Zaharov S. (2014). Necesitatea reformării sistemului de asigurări sociale a Republicii Moldova în contextul îmbătrânirii populației. In: Problemele actuale ale sectorului social și căile de soluționare a acestora în Republica Moldova: conf. șt., 1 noiembrie 2013. Chișinău: INCE, 62-78.
- Рожко А., Стременовская З. (2013). Пенсионная система Республики Молдова: проблемы и решения. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 114 с.

IMPACTUL MIGRAȚIEI PĂRINȚILOR ÎN OPINIA COPIILOR

**Diana CHEIANU-ANDREI, doctor în sociologie, conferențiar universitar
Universitatea de Stat din Moldova, SocioPolis**

<https://orcid.org/0000-0001-5637-1482>, dcheianu@yahoo.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.10>

Abstract. *Population migration represents one of the most complex social processes influencing contemporary family. The Republic of Moldova is one of the countries strongly affected by migration. Both men and women are involved in migration processes, especially those aged 25-34 who frequently have children at home. The given article presents the impact of parents' migration on children's opinions. Data were collected through individual in-depth interviews (4 interviews conducted by child researchers and 2 by adult researchers) and focus group discussions (2 discussions moderated by adult researchers) and present children's perception of migration, including their attitudes towards parents' migration. The research results highlight children's communication with their absent parents, the psycho-social effects, and the migration impact on the children's physical and mental health. Last but not least, the article includes suggestions for children left behind by migration to peers in a similar situation, including recommendations to the Republic of Moldova authorities.*

The research was developed within the European Union project CASTLE: Children left behind as a result of labor migration: supporting Moldovan and Ukrainian transnational families in the European Union coordinated by Babeș-Bolyai University and the Terre des hommes Romania Foundation.

Keywords: *migration, labor migration, migration of parents to work abroad, children left behind migration, families at a distance, transnational families*

JEL: F22

UDC: 316.65:331.556.4

Fenomenul migrației forței de muncă din Republica Moldova. Republica Moldova continuă să fie una din țările afectate semnificativ de migrațiune (UNICEF, 2007). Acest fenomen este perceput de o parte însemnată a populației ca o posibilitate de a asigura un trai decent familiei, inclusiv de a oferi copiilor un nivel mai înalt de educație, mai nou ca o modalitate de afirmare. Remitențele migranților moldoveni constituie o cotă importantă în Produsul Intern Brut – 15,1% în anul 2020, Moldova situându-se în top-10 a țărilor cu cele mai multe remitențe în Produsul Intern Brut din Europa și Asia Centrală (1,6 milioane USD) (World Bank Grup, 2020).

Migrația forței de muncă peste hotarele țării determină consecințe pozitive și negative în diferite domenii. Efectele cele mai mari sunt însă cele asupra membrilor familiei nucleare și extinse. *Studiul național privind situația copiilor în dificultate și a copiilor a căror părinți sunt plecați peste hotare*, realizat în Republica Moldova, în anul 2012, a avut în calitate de obiective cunoașterea numărului copiilor rămași fără îngrijirea părinților în rezultatul migrației și a necesităților specifice ale acestora. Astfel, au fost identificați 105 270 de copii cu cel puțin un părinte implicat în procese migratorii pe parcursul

ultimului an, ceea ce constituie 14,5% din numărul total de copii din Republica Moldova. Dintre acești copii, 53 695 aveau plecat peste hotare tatăl, 29.950 – mama, iar 21 625 – ambii părinți (MMPFS, 2012).

Studiul *Necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor rămași fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare* (Cheianu-Andrei D. ș.a., 2011) elucidează impactul psihologic, social și economic al migrației asupra copiilor și vârstnicilor, prezentând consecințele la nivel de familie, comunitate și societate în general. Copiii și vârstnicii explică migrația membrilor de familie ca fiind determinată de intenția de a scăpa de sărăcie sau de a îmbunătăți condițiile de trai, lipsa oportunităților de angajare, imposibilitatea de a asigura continuarea studiilor pentru copii etc.

Numărul mare al migranților moldoveni aflați la muncă peste hotare, inclusiv al copiilor rămași fără îngrijirea părinților în rezultatul migrației, a determinat autoritățile guvernamentale să adopte unele măsuri legislative pentru a minimaliza efectele negative ale migrației părinților asupra copiilor. Respectiv, a fost adoptată *Legea nr. 140 privind protecția specială a copiilor în situație de risc și a copiilor separați de părinți* care prevede evidența, monitorizarea, dar și protecția copiilor rămași fără îngrijirea părinților în rezultatul plecării la muncă peste hotare.

Aspecte metodologice. Datele studiului realizat în anul 2022 vin să evidențieze schimbările care s-au produs referitoare la copiii rămași acasă în rezultatul migrației părinților la muncă peste hotare. În realizarea acestui studiu, s-a optat pentru implicarea copiilor în studierea impactului migrației părinților. Copiii sunt „experți” în problemele care îi afectează, respectiv și surse importante în colectarea datelor de la semenii lor (UNICEF, CIDDC, 2006). Astfel, copiii au beneficiat de un seminar de instruire în colectarea datelor sociologice și realizarea interviurilor individuale aprofundate. Copiii-cercetători au realizat 4 din cele 6 interviuri individuale aprofundate realizate cu semenii lor care au părinți plecați. Datele colectate prin intermediul interviurilor individuale au fost completate cu 2 discuții focus grup realizate de cercetătorii adulți. Abordarea participativă a permis cunoașterea provocărilor din prima sursă și oferă idei utile pentru îmbunătățirea serviciilor și politicilor în domeniul migrației.

Perceperea migrației de către copii și atitudinea față de migrația părinților. Perceperea migrației și atitudinea copiilor față de migrația părinților este determinată de mai mulți factori: (i) cine a plecat (mama, tata, ambii părinți, părintele/părinții a plecat cu unul dintre copii), (ii) vârsta la care copilul a rămas la rude/persoane străine sau cu un singur părinte, (iii) perioada de migrație a părintelui/părinților, (iv) persona în grija căruia a rămas copilul după migrație (părinte, bunei, alte persoane), (v) prietenii copiilor rămași și suportul primit din partea acestora.

Plecarea mamei a fost resimțită mai dureros de copii, în comparație cu plecarea tatălui, fapt ce se explică prin legătura specială dintre copii și mamă,

inclusiv în cazul băieților „*eu eram deprinsă că tata se duce, aduce un rucsac de ciocolate și eu sunt cea mai fericită din întreaga lume, dar când a plecat și mama am simțit o ruptură*” (FGD_1_C). Situația a fost mai complicată în cazul familiilor monoparentale când unicul părinte a plecat sau atunci când părinții au despărțit frații/surorile, unii fiind luați peste hotare cu ei, iar altul lăsat în grija unor persoane în Moldova „*supărarea a rămas foarte tare pe dânșii. Pe mine atunci m-au luat, iar pe ea – nu. Și ea nu înțelegea de ce pe mine m-au luat, dar pe dânșii au lăsat-o*” (FGD_1_C). Totuși, indiferent cine este plecat - mama, tata sau ambii părinți, migrația afectează profund starea psihică și fizică a copiilor.

Părinții nu au solicitat opinia copiilor referitor la migrația lor, în marea majoritate a cazurilor. Atunci când unii copii au întrebat părintele/părinții despre plecare, răspunsul primit nu a fost unul sincer „*mă duc fuga și vin repede*”, „*amuș vin*”. Nici atunci când ambii părinți au decis să plece, opiniile nu au fost solicitate „*sincer nu ne-au întrebat cu cine vrem să rămânem*” (FGD_2_C); „*m-au lăsat cu oameni străini. Sunt buneii mei, dar eu practic nu-i cunosc...* *La școală lucrurile se schimbau, prietenii se schimbau, eu mă dezvoltam fizic și psihic... Banii mi-au furat copilăria, uneori regret, uneori mă bucur*” (FGD_1_C). Din acest motiv unii copii s-au simțit mințiți, trădați de părinți: „*Aveam 11 ani, eram micuță. Acum am 15. Atunci eram supărată pe ei pentru că m-au mințit*” (FGD_1_C).

Relatările copiilor evidențiază că opiniile lor practic nu au contat în luarea deciziei de plecare, nici emoțiile acestora, nici provocările pe care ei le aveau. Datele cercetării denotă doleanța copiilor ca părinții să discute cu ei acest aspect și să fie sinceri, aceasta ajutându-i să accepte plecarea părintelui/părinților.

Practic, părinții nu au pregătit copii pentru plecarea lor peste hotare, explicându-le doar că ei pleacă pentru copii „*pe mine m-au pregătit într-un fel, mi-au spus că tot ce fac ei, fac pentru mine, pentru viitorul meu și ca să-mi fie mie mai bine*” (FGD_1_C). Astfel, majoritatea părinților au explicat copiilor că plecarea lor peste hotare a fost influențată de încercarea de a le oferi lor condiții mai bune în viitor, un nivel mai înalt de bunăstare „*părinții nu s-au dus să se distreze fără noi sau să stea. S-au dus tot pentru noi, să lucreze, pentru că noi să avem un viitor mai bun. Să strângă și bani pentru o casă, un apartament, pentru studiile noastre*” (FGD_2_C). Evidențiem însă necesitatea pregătirii părinților ca ei să nu dea vina, direct sau indirect, pe copii în luarea deciziei de migrație.

Atitudinea copiilor despre migrație nu este întotdeauna pozitivă (Boxa 1).

Boxa 1. Atitudinea copiilor față de migrația părinților

„Am o părere bună și o părere rea”(IIA_2_C).

„N-am o părere foarte bună despre plecarea mamei pentru că e greu fără ea și vreau să o am alături. Nu am o părere foarte bună, deoarece copii au nevoie de părinți alături. Prezența părintelui în viața mea este foarte importantă. Am nevoie de susținere și vreau s-o am alături mereu” (IIA_4_C).

„Cred că e foarte rău că părinții pleacă, pentru că copiilor nu le ajunge susținerea, mai ales în perioada de adolescență” (IIA_6_C).

„Eu nu pot fi bucuroasă că mama sau tata pleacă de acasă peste hotare. Nu au existat bucurii pentru mine...” (FGD_1_C).

Aceste atitudini sunt rezultatul experiențelor trăite zi de zi de către copiii cu părinți plecați, nevoile lor emoționale la care nimeni nu le-a răspuns, comparațiile pe care ei le-au făcut cu semenii care aveau părinții acasă etc. *„eu am trăit această experiență mai puțini ani, fratele meu de la o vârstă fragedă a stat cu buneii. El practic a trăit printre buneii” (FGD_1_C).*

Fiind întrebați despre beneficiile migrației părinților, marea majoritate a copiilor au evidențiat că acestea lipsesc: *„nu există careva beneficii, doar faptul că situația materială comparativ cu 5 ani în urmă a crescut” (IIA_6_C); „nu mă jelui, nu vin cu hainele rupte, adică mereu am haine aranjate, haine curate, și asta e un avantaj” (FGD_2_C).* În cadrul discuțiilor de grup, copiii cu părinți plecați au subliniat că resursele financiare nu pot compensa *„grija și căldura părinților”*. Viața nu se rezumă la lucruri materiale, ei au menționat că *„este foarte greu pentru că nu totul constă în bani, căldura părintească mereu o să lipsească” (FGD_1_C).* Copiii au evidențiat multiple dezavantaje ale migrației (Boxa 2).

Boxa 2. Dezavantajele migrației percepute de copii

„Nu am acea dragoste față de părinți cum o au alții. Pentru că copilul învață de la părinte tot și el știe. Părintele este prima persoană căruia copilul poate să-i spună orice” (IIA_1_C).

„E trist când nu-i familia deplină. Te simți rău când nu e alături părintele, adică nu te simți confortabil, parcă ceva lipsește” (IIA_2_C).

„Nu este suportul mamei. Mama își pierde din sănătate... Fiecare copil încearcă cumva să rezolve mintal problema lipsei părintelui și să accepte cum este problema, dar pe mine mă afectează cam mult” (IIA_6_C).

„Nu ne vedem părinții, atât de des cum alții îi văd...” (FGD_2_C).

Comunicarea copiilor cu părinții. Dezvoltarea tehnologiilor informaționale și de comunicații au adus schimbări importante și au facilitat comunicarea părinților cu copiii rămași acasă în rezultatul migrației (Cheianu-Andrei D., 2011). Datele cercetării atestă o comunicare practic zilnică cu părintele/părinții lipsă *„în fiecare zi”, „comunicăm destul de des, în funcție de timpul disponibil”*. Unii copii, care sunt lăsați în grija rudelor comunică și mai frecvent *„în fiecare zi de 4-5 ori”*. Inițierea comunicării depinde de anumite practici care s-au format de-a lungul timpului, dar și de particularitățile muncii

părintelui plecat „cu mama comunic în fiecare zi, cu tata peste o zi, peste două pentru că el are o muncă mai intensă, el mereu e obosit și când mă sună, atunci vorbim” (FGD_1_C).

Subiectele discutate se referă la activitățile zilnice a copiilor – școală și rezultate școlare, activități extracurriculare, sănătate, uneori la bucuriile sau provocările pe care le întâmpină copiii: „cum mă simt, cum merge școala (IIA_1_C), „cum e la noi, dacă suntem toți sănătoși și ce se mai întâmplă pe acasă” (IIA_2_C). Mai rar și doar unii părinți discutată despre particularitățile culturale ale țării în care se află „despre ce tradiții sunt în Italia. Îmi spune ce mâncăruri sunt acolo, ce fel de băuturi, ce fel de jucării și altele” (IIA_5_C). Frecvent comunicarea este una rezervată (Boxa 3). Pe de o parte copiii se tem să spună provocările pe care le au, emoțiile personale, dar și părinții se rezumă la o comunicare formală, fără a evidenția problemele cu care se confruntă. În astfel de situații, uneori se implică rudele apropiate care sunt îngrijitori ai copiilor „bunica știe, vorbim cu ea, după asta bunică se împărtășește cu mama” (FGD_1_C).

Boxa 3. Aspecte ale comunicării copiilor cu părinții plecați

„Comunicarea mereu a fost aceeași, deoarece mămica a plecat când am avut un an, atunci nu știu ce vorbeam și ea spunea vreo câteva cuvinte” (FGD_2_C).

„Eu ascund de mama problemele, nu spun ceva personal, că simpatizez pe cineva” (FGD_2_C).

„Pentru că nu erau alături de mine, nu puteam să mă deschid în fața lor și îmi dădeam seama că ei sunt nu chiar fericiți că trebuie să lucreze și credeam că dacă le spun o să întristeze mai tare” (IIA_1_C).

„Nu discut problemele. Nu vreau să știe” (IIA_5_C).

Rezervele în comunicare, camuflarea intenționată a adevărului și controlul emoțiilor sunt determinate de distanța socială „când îi vezi pe părinți, când vine mama ta, când stă în fața ta și poți să o cuprinzi, să o săruți, asta este o treabă, dar când pur și simplu vorbește, auzi doar vocea ei, asta este altceva” (FGD_1_C). Rezervele în comunicare a copiilor sunt determinate și de deschiderea părinților spre comunicarea cu copiii. Copiii au relatat că și părinții „nu prea spun”, „rar când” le împărtășesc problemele pe care le au sau „cât de grea este viața acolo”. Relaționarea mai puțin sinceră, uneori rece a părinților cu copiii îi determină pe cei din urmă să se înstrăineze de copii și să se distanțeze afectiv de părinți.

O comunicare mai deschisă s-a constatat în cazul unor familii monoparentale sau familii divorțate în rezultatul migrației „îmi povestește despre persoana care o îngrijește și îmi dau seama că îi este greu și încerc și eu cumva să o susțin. Într-un fel susținere reciprocă? Nu mereu îmi spune, pentru a nu mă deprima și să mă umple cu problemele personale” (IIA_6_C).

Marea majoritate a copiilor participanți la cercetare au evidențiat că părinții se strădui să le înțeleagă problemele. Frecvent, problemele de sănătate sau alte provocări prin care au trecut i-au convins că părinții îi înțeleg și

trebuie să fie mai deschiși cu aceștia „în ultimul timp, mamă foarte bine mă înțelege... Am avut niște probleme de sănătate toamna aceasta. Eu, prima oară, am fost singură la spital, adică cumva a fost o frică pentru mine, că ce o să fie acolo, ce o să îmi spună, dar acum am înțeles cât de la 16 ani eu pot, să plec singură la medic cumva...” (FGD_1_C).

Există și situații când copiii nu sunt înțeleși și chiar se ceartă cu părinții, fiind la distanță: „Au fost câteva cazuri când ne-am sport de la nimica toată” (IIA_2_C); „Sunt și momente când avem opinii diferite și ambii ținem poziția noastră. Pot spune că și eu, și mama, și bunica, adică toată familia are caracter, și toți ținem la părerea personală, adică nu cedăm așa ușor” (FGD_2_C).

Copii cu părinți plecați preferă să spună părinților succesele, bucuriile lor, dar nu întotdeauna părinții sunt primii care află. Astfel, despre bucurii mai repede află cei ce sunt aproape de copii: frații/surorile, bunicii, ulterior părinții care sunt la distanță.

Revenirea părinților acasă. Părinții care au plecat peste hotare se străduie să vină cel puțin o dată în an acasă. Doar unii vin mai frecvent de 2-3 ori pe an. Unii părinți se reîntorc la anumite sărbători, ații însă, atunci când au de soluționat anumite probleme „au ceva să facă în Moldova” (IIA_1_C); „vine acasă dacă de exemplu s-o întâmplat un necaz” (IIA_2_C).

Revenirea părintelui/părinților acasă este primită cu bucurie de marea majoritate a copiilor pentru că aceștia văd deosebiri enorme în procesul de comunicare „când vorbești la telefon este un lucru, iar în față în față este complet altceva.” Revenirea acasă este așteptată de copii pentru a primi afecțiune din partea părinților, dar și a le arăta și oferi propria lor afecțiune. Aceasta denotă că copiii doresc să se bucure împreună cu părinții, să simtă atitudine empatică, afectivă, de suport.

Perioada de ședere a părinților în Moldova este diversă, de la câteva săptămâni, până la 1-2 luni de zile. Important însă este faptul că marea majoritate a părinților nu valorifică acest timp pentru a îmbunătăți comunicarea cu copiii și a fi alături de ei. Părinții sunt interesați în perioada revenirii să-și viziteze rudele, moment care îi frustrează pe copiii care i-au așteptat mult timp și își doresc ca părinții să fie cel puțin o mică perioadă alături de ei „când vin părinții, noi suntem mai mult pe ospeții, mai mult mâncăm în ospeție. Mama vine acasă și are un grafic, spunând: Eu trebuie să mă duc și acolo, și acolo pentru că nu i-am văzut demult și dacă nu o să mă duc o să spună că-s fudulă” (FGD_1_C). Deși unii copii consideră că și astfel de situații aduc beneficii „când vin părinții acasă, eu văd, explorez jumătate de Moldova”, marea majoritate ar prefera să-și petreacă mai mult timp cu ei „când vin părinții acasă, îmi place să-mi petrec timpul liber cu ei” (FGD_2_C).

Efectele psiho-sociale și impactul asupra sănătății mintale a copiilor. Plecarea unui părinte sau a ambilor părinți afectează enorm starea psiho-emoțională a copiilor. Datele cercetării atestă că migrația părinților a influențat diverse aspecte ale vieții copiilor, lăsându-și o pronunțată amprentă

asupra atașamentului dintre copii și părinți, proceselor emoționale primare care guvernează viața de familie, inclusiv asupra evoluției personalității copiilor. Descrierile copiilor privind starea lor psiho-emoțională după plecarea părinților sunt expuse în Boxa 4.

Boxa 4. Starea psiho-emoțională a copiilor cu părinți plecați

„Tristețe, te simți rău când nu este un părinte alături... Îmi amintesc cum s-o dus, emoțiile și tristețea și îmi vine să plângi oleacă” (IIA_2_C).

„Sentimente de tristețe. Îi simt lipsa. Îmi este dor...” (IIA_3_C).

„Tristă. Mi-a fost dor de el tare. dacă tata pleacă, atunci eu îl aștept cu mult drag ca să vină acasă” (IIA_5_C).

„Un gol pentru mine deoarece eu de mică știam că la mine tata se ducea peste hotare, dar atunci când eu am rămas cu sora, cu bunica și cu fratele mai mic, acest gol s-a simțit și mai mult” (FGD_1_C).

Lipsa unui părinte sau a ambilor părinți a determinat apariția unor carențe afective, relații provizorii și rupte între părinți și copii. Carențele afective sunt mai grave și ireversibile în cazul copiilor care au fost lăsați la o vârstă precoce. Tristețea, dorul, golul/lipsa sunt consecințele directe condiționate de lipsa părinților, lipsa afecțiunii materne și paterne. Consecințele indirecte despre care copii nu preferă să discute sunt lipsa unui mediu securizat, anxietatea, suferința, depresia.

Plecarea părintelui/părinților îi plasează într-o situație defavorabilă, de privare a afecțiunii materne/paterne/părintești. Privarea emoțională are efect negativ asupra copiilor cu părinți plecați, manifestându-se prin anxietate, reținere și ascundere a emoțiilor. Copii au încercat să-și dezvolte mecanisme de autoapărare *„am încercat să înțeleg și să nu am stări depresive” (IIA_4_C), „cu timpul, încetișor, încetișor, există trepte, urci una câte una și am început a trăi cu asta” (FGD_1_C), „când mama a plecat prima dată, eram la sfârșitul clasei a patra și mă gândeam că am să fiu mai liber. Dar mi-am dat seama repede că nu am suportul din partea ei și înțelegerea maternă” (IIA_6_C).*

Lipsa căldurii și dragostei părintești, copiii le resimt în mod special la sărbători, inclusiv zilele de naștere. De obicei, în instituțiile de învățământ (grădinițe, școli), copii pregătesc programe artistice pe care le prezintă părinților. Anume la astfel de manifestări, copii cu părinți plecați nu-și mai pot stăpâni emoțiile pentru că pe ei nu vine să-i vadă nimeni, să le aprecieze efortul. Părinții lor nu văd emoțiile lor și nici străduința pe care au depus-o. Pe ei nu are cine să-i cuprindă și să le spună cuvinte de dragoste *„La Anul Nou, 8 martie, sărbători care se fac în fiecare instituție. Cânti, dansezi, depui efort și se uită niște oameni străini la tine pentru că părinții tăi sunt departe undeva și fac bani în loc să vină și să te susțină, să te vadă, să te aplaude” (FGD_1_C).*

Situația este similară și atunci când părinții nu sunt alături de copii nici la cele mai importante sărbători din familie – Crăciun, Paște etc. *„sărbătorile sunt în familie. Copiii la care părinții sunt în Moldova, ei le sărbătoresc în familie,*

cu părinți. Iar noi, cei la care părinții sunt plecați peste hotare, noi, nu avem posibilitatea asta, ca să fim în duhul acesta de familie, cu părinții... Nu e o durere și nici o ciudă, pur și simplu lipsește asta” (FGD_2_C). Și mai grav este că unii copii nu și-au sărbătorit nici zilele de naștere în familie pe parcursul mai multor ani „*ziua mea, simt foarte mulți ani, vreo șase ani, de la 10 ani nu am mai sărbătorit niciodată ziua de naștere cu părinții”* (FGD_2_C). În acest context, subliniem că nu doar copii sunt privați de dragostea și afecțiunea părinților, dar și părinții de cea a copiilor. Părinții nu au posibilitatea să fie alături de copii și să se bucure zi de zi de realizările acestora.

În cadrul discuțiilor focus grup, copii au menționat că migrația le-a afectat unitatea familiei „*tata cu mama sunt divorțați. Cu tata nu vorbesc pentru că el nu prea dorește, stau acum la gazdă, femeia cu care stau are grijă de mine*”, „*la mine mama cu tata sunt divorțați. Mama e plecată de 15 ani în Italia, stau cu buneii”* (FGD_2_C). Situația dată au menționat participanții la discuțiile focus grup e caracteristică pentru aproximativ 30-40% din colegii lor.

Un moment important este că migrația nu a influențat doar ruperea relațiilor dintre părinți, dar frecvent și a comunicării acestora cu copilul „*acum tata nici nu are drepturi părintești*”, inclusiv comunicarea copilului cu rudele părinților „*după ce părinții mei s-au despărțit, rudele din partea mamei nu vorbesc cu mine. Nu știu ce s-a întâmplat acolo, dar nici rudelor lui tata, nu vorbesc cu mine și nici eu cu ei*” (FGD_2_C).

Lipsa părinților contribuie astfel la o maturizează mai rapidă, la un control emoțional „*noi suntem mai reci*”, la sentimente contradictorii, dar și la un anumit grad de independență.

Copii participanți la cercetare au menționat următoarele pierderi suferite de ei ca rezultat al migrației părinților: copilărie, afecțiune, educația din partea părinților „*am pierdut încrederea în oameni, fiind încă în copilărie*” (FGD_1_C). În același timp, ei au încercat să identifice și aspecte pozitive care s-au întâmplat cu ei după plecarea părintelui/părinților „*am început să citesc, am început să înțeleg adulții, cum gândește un adult și cum gândesc eu*” (FGD_2_C) „*avem (eu și fratele) o viață asigurată din punct de vedere financiar*” (FGD_1_C). Însă sufletul acestor copii este plin de revoltă și adesea de furie „*am dat vina pe bani, pentru că ei (părinții) au plecat de lângă mine, m-au lăsat pentru bani... Eu am blestemat banii pentru că nu totul constă în bani. Oricum problemele financiare mereu o să fie*” (FGD_1_C).

Copiii își manifestă protestul față de un astfel de comportament din partea părinților. La unii acest proces se manifestă prin refuzul de a comunica, iar la alții prin comportament rebel. În cadrul discuțiilor focus grup, participanții au oferit exemplele unor semeni care și-au manifestat protestul față de plecarea părinților „*o fetiță din clasa a șaptea vrea să fie cu mama ei și pentru că aceasta a plecat, ea face fapte rele, se comportă foarte rău. Ea a spus că până nu va veni mama ei acasă, ea nu o să fie ca toți copiii, adică nu o să aibă un comportament decent, normal*” (FGD_1_C).

Unii copii s-au atașat de buneii. Ei încearcă să-și înțeleagă buneii, să-i asculte și să-i ajute în situațiile dificile, chiar dacă și ei au nevoie de susținere morală și ajutor. Copiii s-au învățat să facă lucrurile singuri, așteptând dragostea părintească de care nu au parte.

Datele colectate de la copii atestă că plecarea părinților îi afectează psiho-emoțional prin: privarea de îngrijire, privarea de afecțiune din partea părinților și o stare de tristețe, nostalgie, dor. Emoțiile trăite de copiii părinții cărora au plecat peste hotare atestă că familia nucleară este grav afectată și nu oferă suportul necesar pentru dezvoltarea armonioasă a copilului: (i) nu asigură nevoie de securitate, protecție și suport emoțional, dragoste din partea părinților; (ii) creează provocări în asigurarea funcției de socializare; (iii) creează provocări în atașamentul copilului, dar și sentimentul de apartenență și coeziune la o anumită familie.

Cele menționate au influențat felul de a fi al acestor copii care au menționat „*m-am închis în mine mai mult*” (IIA_1_C), „*sunt o persoană mai independentă și doresc să-mi rezolv singură problemele, sfaturile încerc să mi le dau eu... Sunt o persoană mai închisă și nu prea spun secretele, temerile și durerile mele altor persoane. Rareori pot să i le spun mamei sau fratelui mai mare*” (IIA_4_C).

Datele studiului atestă că copii rămași fără îngrijirea părinților în rezultatul migrației au mai multe probleme emoționale și se confruntă cu mai multe presiuni din partea societății în comparație cu semenii lor care sunt alături de părinți, care se bucură de dragoste părintească, afecțiune și suport.

Sănătatea fizică și aspecte ale educației pentru sănătate. Marea majoritate a copiilor au evidențiat că își apreciază starea de sănătate ca fiind „*bună*”. Doar unii copii au semnalat dureri de cap, dureri de spate și probleme cu vederea din cauza învățământului online. Deși au unele probleme de sănătate, copii nu întotdeauna anunță despre aceasta părinții migranți. Unii au evidențiat că spun acest lucru „*bunicii pentru că aceasta este lângă mine*” (IIA_1_C).

Lipsa părinților afectează calendarul controlului medical pentru că copiii merg la medic o dată în an, în rare cazuri de 2 ori pe an. Acest fapt nu permite identificarea timpurie a problemelor de sănătate, determinând accesarea suportului medical la etape târzii.

Părinții plecați, în cea mai mare parte, în afară de neglijarea responsabilității pentru un control medical regulat al copilului, au neglijat și discuțiile privind maturizarea sexuală cu copiii, deși aceștia au nevoie de informații corecte, conform vârstei și capacității de înțelegere. Educația sexuală corectă are un rol esențial pentru reducerea riscurilor ce țin de contactul sexual neprotejat. Lipsa acestor cunoștințe este cauza principală a maladiilor sexual transmisibile cu impact major asupra sănătății reproductive.

Majoritatea copiilor au relatat că nu au avut discuții cu părinții privind educația pentru sănătate, în general, și educația sexuală, în special. Fiind

întrebați cum se manifestă maturizarea sexuală, o parte din copii au menționat că aceasta se caracterizează prin „dezvoltarea corpului”, alții au pus accentul doar pe faptul că „ai posibilități mai mari, poți să mergi la club, să mîini mașina” (IIA_2_C). Sursele de informare pentru acești copii la tema dată sunt: (i) școala „la școală nouă ni se spune”, (ii) sursele individuale identificate de copii „mi-am dat seama singură”, „singur m-am interesat despre asta”, (iii) foarte rar părinții „mama o abordează și îmi povestește”.

Proiectele de viitor. Lipsa părinților afectează și aspectele ce țin de discutarea și alegerea traseului profesional al copiilor. Marea parte a copiilor participanți la cercetare, au relatat că nu știu ce profesie doresc să îmbrățișeze în viitor „încă nu m-am gândit la asta” (IIA_5_C), „nu m-am decis” (IIA_2_C), „încă nu știu, și ideea de a mă gândi la ce profesie vreau să îmbrățișez, mă sperie” (IIA_1_C). Aceasta denotă că marea parte a părinților, intenționat sau neintenționat, practic neglijează viitorul copiilor.

Referitor la viitorul lor îndepărtat, o parte din copii au menționat că îl văd peste hotarele țării: „cel mai probabil peste hotare pentru că în Moldova nu chiar ai posibilități să faci ce-ți dorești și nu prea sunt posibilități” (IIA_1_C). Altă parte a copiilor au subliniat că vor continua studiile și vor rămâne în țara lor de origine „în Moldova pentru că îmi iubesc țara” (IIA_3_C). Unii copii care au avut posibilitate să-și viziteze părinții peste hotare au menționat că își doresc să rămână în Moldova din motiv că „mentalitatea peste hotare (Italia) nu este ca a noastră, diferă” (IIA_6_C); „aș vrea să plec în Italia, cu tata și cu toată familia, dar doar în vizită” (IIA_5_C).

Dacă ar avea posibilitatea să schimbe ceva în viața lor, un lucru care le afectează viitorul, copiii au menționat că ar face totul ca părinții să nu plece sau să plece atunci când „sunt mai maturi”, să plece pe perioade „mai scurte” și este important ca să revină cât mai frecvent acasă: „Părinții s-au dus când eram mică, poate ar fi trebuit să plece mai târziu și să vină mai des în timpul anului acasă” (FGD_1_C); „Eram mai mic și eu nu înțelegeam de ce mama se duce. M-a lăsat, adică nu că m-a lăsat, adică se duce pe o perioadă îndelungată de timp. Deja cu vârsta, eu înțeleg, că ea se duce să lucreze și să creeze un viitor mai bun pentru dânsa și pentru mine” (IIA_6_C); „Cred că e bine dacă părinții nu pleacă peste hotare mai mult de 3-4 ani, adică să nu fie o perioadă lungă. Pentru că copilul învață de la părinte tot ce el știe. Părintele e prima persoană caria copilul poate să-i spună orice” (IIA_1_C). În opinia copiilor, aceste momente ar influența personalitatea lor, dar și relațiile pe care ei acum le au cu părinții „ar influența persoana mea și gândirea, și dragostea față de ei”. Unii copii au relatat că ar fi sinceri cu părinții „aș spune lucrurile pe care le simt, aș spune ce fac, ce nu-mi place și ce mă face să fiu tristă” (FGD_1_C).

Dacă copiii ar fi în locul părinților, ei ar lua deciziile de a migra împreună și ar pleca cu toată familia (Boxa 5).

Boxa 5. Dorințele copiilor privind migrația

„Dacă eu aș fi în locul tatălui meu, mi-aș lua familia. E mai bine să fii cu toată familia ta, unde te afli... Să-ți i-ai familia, să fii cu ei alături și după asta te stabilești cu traiul. Copiii merg la școală și tu la muncă, și tot e bine, și frumos când toți sunt alături” (FGD_1_C).

„Eu mi-aș lua toată familia cu mine pentru că este o mare greșeală să lași copiii pe mâna altuia, indiferent de circumstanțe. Eu cred că copilul care nu e alături de părinți, el pe viitor o să aibă nevoie de mai multă atenție, de mai multă afecțiune, pur și simplu el a dus lipsă de chestia asta” (FGD_2_C).

„Nu-mi las copilul să treacă prin câte știu că am trecut eu. Nu aș avea eu atâta curaj cum au avut părinții mei” (FGD_1_C).

Sugestiile copiilor cu părinți plecați pentru autorități și alți copii cu părinți plecați. Copii, participanți la cercetare au înaintat următoarele sugestii autorităților:

–Înțelegerea importanței creșterii copiilor alături de părinți *„cred că legislația ar trebui să pună baza pe această temă, să se gândească la copii pentru că ei sunt viitorul Republicii Moldova, și să se gândească că fiecare copil trebuie să aibă sprijinul părintesc și să dea un imbold părinților de a rămâne acasă” (IIA_6_C).*

–Organizarea a diverse activități extracurriculare în instituțiile de învățământ *„pur și simplu putem să vorbim noi între noi, să îi influențăm pe cei mai mici, care la fel sunt în situația noastră, să le explicăm faptul că nu părinții sunt vinovați de situația respectivă” (FGD_1_C).*

–Acordarea suportului psihologic de către psihologii școlari sau persoane de încredere *„să fie cineva în școală care să ofere sfaturi copiilor” (FGD_1_C).*

–Crearea locurilor de muncă *„am putea vorbi cu cineva mai mare sau care face toate legile, ca să fie mai multe locuri de muncă și posibil că părinții ar sta mai mult aici, în Moldova” (FGD_1_C).*

–Salarii mai bune *„în Moldova sunt foarte multe locuri de muncă, neocupate de nimeni, la care poate să vină cineva și să le ocupe, dar problema nu este în locuri, dar în salarii. Părinții s-au dus în speranța că acolo o să aibă un salariu mai mare, mai mari șanse pentru a ne întreține” (FGD_2_C).*

–Evidența copiilor rămași singuri acasă și acordarea asistenței celor care au nevoie *„sunt familii cu 3-4 copii, la care părinții sunt duși peste hotare, acolo chiar este dificilă situația. În satul vecin în care eu am trăit, este o familie în care mama lor lucrează în Turcia. Ei au rămas cu bunelul acasă, ei într-un timp nu aveau nici ce mânca pentru că mama lor nu trimitea bani” (FGD_2_C).*

Sfaturile pentru alți copii cu părinți plecați:

–*„Să nu se supere pe părinți și să înțeleagă că părinților tot le este greu așa ca și nouă și să accepte ideea” (FGD_1_C).*

–*„Să nu se întristeze și să-și iubească părinții cum i-au iubit până acum” (FGD_2_C).*

–*„Să aștepte, să aibă răbdare și poate într-o zi se va întâmpla o minune și o să vină părinții acasă” (FGD_1_C).*

–„Să nu facă din faptul că părinții s-au dus peste hotar mare tragedie, pur și simplu să se împace cu faptul că părinții nu s-au dus pentru totdeauna acolo, ei oricum o să revină acasă” (FGD_2_C).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

UNICEF (2007). *Education for some more than other?* Geneva, p.32.

World Bank Group (2020). *Phase II. COVID-19 Crisis through a Migrations Lens. Migration and Development Brief 33*, p.36.

MMPSF (2012). *Studiul național privind situația copiilor în dificultate și a copiilor a căror părinți sunt plecați peste hotare*. Chișinău MMPSF, Chișinău, p.11-14.

Cheianu-Andrei D., Gramma R., ș.a. (2011), *Necesitățile specifice ale copiilor și vârstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare*. Chișinău, 250 p.

Legea nr.140 din 14.06.2013 privind protecția specială a copiilor în situație de risc și a copiilor separați de părinți.

UNICEF, CIDDC (2006). *Situația copiilor rămași fără îngrijire părintească în urma migrației*. Chișinău, 95 p.

ANEXE

Anexa 1. Date despre caracteristicile sociodemografice ale copiilor cu care s-au realizat interviuri individuale aprofundate

Cod	Sex	Vârstă	Mediu de reședință	Caracteristicile familiei	Cu cine a stat copilul în Moldova
IIA_1_C	F	13	Urban	4 membri în familie	Bunica și fratele
IIA_2_C	M	14	Rural	3 membri în familie	Mama, bunica, bunelul
IIA_3_C	F	15	Rural	3 membri în familie	Mama
IIA_4_C	F	14	Rural	4 membri în familie	Tata
IIA_5_C	F	11	Urban	4 membri în familie	Mama
IIA_6_C	M	16	Urban	2 membri (mama și copilul)	Fratele și sora mamei

Anexa 2. Date despre caracteristicile sociodemografice ale copiilor care au participat la discuții focus grup

Cod	Mediul de reședință	Număr de participanți	Vârsta
FGD_1_C	Rural	6 (5 F + 1 B)	14-16 ani
FGD_2_C	Rural	4 (1 F + 3B)	15-17 ani

PROCESUL DE INTEGRARE A MIGRANȚILOR ȘI A COPIILOR ACESTORA: DE LA ASIMILARE ȘI ACULTURAȚIE, LA TRANSNAȚIONALISM

Ecaterina DELEU, doctorandă,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, Republica Moldova
<https://orcid.org/0000-0003-4582-4604>, ecaterina.deleu@yahoo.it

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.11>

Abstract. *Migration, human mobility and population movements remain among the defining characteristics of human society. These phenomena are driven by an increasingly globalized international context and an appropriate technological development, with a lot of consequences for countries of origin and countries of destination. Republic of Moldova is considered to be a country with a high emigration rate. It has been facing several problems related to population emigration since the late 1990s. At the moment, there is a large presence of Moldovan citizens in several countries.*

This article refers to the process of integration of Moldovan migrants, their attempts to settle in the host country, to adapt to the new living and working conditions, new political, social, economic or cultural context, etc. The term integration is complex, with multiple meanings, there are also a variety of theories and approaches. In the context of research on the integration process of migrants, a special role belongs to the processes of assimilation and acculturation. The research study was carried out by applying a series of methods: systemic, statistical, historical, comparative, etc. Among the European countries, the largest communities of emigrants from the Republic of Moldova are currently in Italy. Analyzing the evolution of the communities of Moldovan citizens in Italy, were highlighted the characteristics of the stabilization and consolidation phase. In the case of the integration process, the risk factors must be taken into account.

Keywords: *international migration, Moldovan migrants, integration process, migrant communities, second generations, assimilation, acculturation, transnationalism*

JEL: J11, J61, R23

UDC: 314.15

Introducere. Procesul de integrare reprezintă una din etapele importante care vizează migrații stabiliți în alte țări (și copiii acestora), o temă actuală, aflată în vizorul autorităților europene sau internaționale, dar și în atenția cercetătorilor și a mass-mediei. Numeroase studii privind politicile de integrare a imigranților au apărut în Europa și SUA, cercetătorii evidențiind contextul actual și actorii implicați, politicile de integrare și factorii de risc, problemele cu care se confruntă copiii în contextul proceselor migraționale, abordarea selectivă față de copiii imigranților etc. (De Hass, 2010, Triandafyllidou, 2018, Vertovec&Cohen, 1999).

O serie de factori, cum ar fi tipul migrației (voluntare sau forțate, definitive sau temporare, de muncă sau la studii) și durata acesteia, motivațiile de emigrare (*push factors*) și intențiile de revenire / reemigrare, dar și specificul procesului de integrare (reușita / nereușita integrării) în țara de destinație, statutul juridic (străin cu permis de ședere temporară sau pe

termen nedeterminat, cetățenia țării-gazdă, aflare ilegală etc.), rețelele de migrație, locul nașterii (în țara-gazdă a părinților migranți sau în țara lor de baștină), determină anumite atitudini și comportamente (active, constante sau nu) din partea migranților față de țara de origine (De Hass, 2010, Sayad, 1999). În cazul migrației pe termen lung, acești factori pot avea impact asupra specificului formării diasporelor și a dialogului dintre migranți și țara lor de origine. În același timp, ar putea fi relevantă corelația dintre procesul de consolidare a comunităților cetățenilor moldoveni aflați în Italia – cele mai mari pe care le are Republica Moldova în străinătate - și activismul civic, interesul pentru participarea activă la procesele politice din țara-gazdă și țara de origine, prima generație de migrație având un rol determinant, deși în ultimul timp se remarcă și prezența generațiilor secunde.

Studiul de cercetare subliniază două etape diferite ce țin de stabilirea migranților și a copiilor acestora în țara-gazdă: asimilarea și aculturația, pe de o parte, și manifestările de transnaționalism, pe de alta. Este o diferență considerabilă în această problemă, dacă ar fi să comparăm situația de până la sec. XXI cu tendințele actuale. Există și o limitare, legată, în timp, de generațiile formate în urma migrațiilor (generațiile post-migrație). În acest sens, se reliefează specificul diferit al procesului de integrare a migranților în funcție de contextul istoric. În prezent se pune accent pe transnaționalism, care amână pentru mai târziu procesele de asimilare și aculturație inerente proceselor migraționale.

Scopul cercetării constă în reliefa tendințelor (transformărilor) care au intervenit asupra specificului procesului de integrare a migranților (amânarea proceselor de asimilare și aculturație, datorate manifestărilor de transnaționalism, în condițiile globalizării și dezvoltării tehnologiilor de comunicare). Abordarea interdisciplinară este esențială în acest demers de cercetare. Analiza integrată a datelor contribuie la reliefa tendințelor, iar aplicarea metodei sistemice, comparative, statistice și sociologice poate duce la conturarea unei viziuni generale privind evoluțiile și specificul procesului de integrare a migranților originari din Republica Moldova și a copiilor acestora.

Cercetarea segmentată, la diferite etape, cu identificarea unui eșantion intenționat, a furnizat datele empirice cantitative și calitative necesare pentru a reliefa tendințele. În anul 2008, în Italia a fost realizată o anchetă pe bază de chestionar, respondenți fiind 35 de migranți moldoveni reprezentativi pentru comunitățile din Italia (lideri de asociații, mediatori culturali, preoți, profesori, doctoranzi etc.). În 2015, la o primă chestionare a tinerilor din a doua generație de migrație au participat 100 de persoane în vârstă de 18-23 de ani care se aflau în Italia (57 de fete și 43 băieți); studiul fiind completat cu 21 de interviuri aprofundate. În anul 2016 a fost realizat un studiu cantitativ (care a vizat părinții migranți, care locuiau în Italia cu copiii lor: 31 de chestionare completate) și calitativ (49 de interviuri aprofundate). În anul 2017 au fost

organizate discuții în 3 focus-grupuri și realizată o anchetă pe bază de chestionar cu aplicarea a 65 de chestionare (58 de femei și 6 bărbați) despre femeile implicate în migrație. Ulterior, în anii 2018-2019 a fost realizat un studiu cantitativ în cadrul proiectului internațional FORMA (22 de chestionare aplicate: 8 femei și 14 bărbați, din numărul total 10 erau minori).

Integrare-asimilare-aculturație. Termenul de integrare este complex, cu multiple semnificații, prin urmare există o varietate de teorii și abordări privind integrarea. În cazul migranților, se discută despre încercările lor de a se integra în contextul țării-gazdă, după emigrare, a se adapta noilor condiții de trai, de muncă, noului context politic, social, economic sau cultural etc. Integrarea reprezintă un proces continuu, de lungă durată, care implică realizarea treptată a politicilor și măsurilor menite să îi sprijine pe migranți să învețe limba țării-gazdă, să se integreze în societate etc. Cercetătorul M. Radu afirmă că integrarea se referă „la o caracteristică a sistemului social, a societății în ansamblu, și anume la intensitatea relațiilor stabilite între părțile componente, grupuri și persoane individuale” (Radu, 2006). Procesul de integrare cuprinde câteva dimensiuni: social-economică, politică (juridică) și culturală. În cazul migranților, pentru a înțelege gradul de integrare în societatea-gazdă este nevoie nu doar de analiza datelor privind integrarea în școli, gradul ocupațional sau integrarea economică, ci și a altor aspecte (accesul la cetățenie, la asigurarea medicală, la serviciile de creditare, căsătoria mixte etc.). Unul din aspectele importante ale integrării este dobândirea cetățeniei țării-gazdă, fapt care oferă mai multe drepturi și facilități noilor cetățeni. Rolul factorilor de decizie politică în procesul de integrare a migranților din prima și cea de-a doua generație de migrație este foarte important, cele mai mari vulnerabilități fiind atestate în sistemul școlar și la trecerea de la instituțiile de învățământ la piața muncii. Un nivel înalt de integrare a migranților (și copiilor lor) indică participarea lor în cadrul societății, în general, cu referire specială la nivelul instituțional (piața muncii, sistem de sănătate, sectorul financiar-bancar, dar și instituții de învățământ).

Spre deosebire de dimensiunea instituțională (a procesului de integrare), „dimensiunea culturală semnifică procesele de reorientare a valorilor și identificare culturală a imigranților” (Radu, 2006). Aculturația este fenomenul prin care imigranții „preiau gradual anumite elemente majore ale mediului cultural înconjurător, fără însă a abandona complet propria identitate culturală”. Cercetătorii fac referire la cele trei modele de politici privind integrarea: modelul lucrătorului sezonier (specific Germaniei), modelul asimilaționist (implementat în Franța cel mai mult) și cel al comunităților etnice (caracteristic Marii Britanii). Termenul integrare este folosit și pentru a defini „politica de asigurare a incluziunii migranților pe piața muncii și în sistemul de protecție socială” (Vaculovschi, 2017). „Politica integrării, în funcție de țară, poate să comporte caracteristicile întregului

spectru, de la multiculturalism până la asimilarea totală”, susține cercetătorul D. Vaculovschi.

Aspecte privind procesul de integrare, corelația cu procesele de asimilare și aculturație au fost abordate în lucrări de referință din cadrul literaturii în domeniu și au fost analizate de numeroși cercetători: M. Gordon (1964), A. Portes (1996), R. Rumbaut (1997), A. Sayad (1999), M. Ambrosini (2005), S. Molina (2004), A. Colombo (2004), A. Triandafyllidou (2018), S. Vertovec (1999, 2001), M. Zhou (1997) etc. Aculturația, integrarea și (auto)identificarea reprezintă, în accepția lui R. Rumbaut, esența proceselor de adaptare (en. *incorporation*), pentru că asimilarea implică dimensiuni diferite: cea culturală (aculturația), cea structurală (integrarea) și psihologică (identificarea), numite de M. Gordon „trei variabile cruciale ale identității de grup, ale participării sociale și comportamentului cultural” (Gordon, 1964). În lucrarea sa privind procesul de asimilare a imigranților în SUA, M. Gordon sintetizează teoriile privind asimilarea, menționează problemele legate de prejudecăți, discriminare, negarea șanselor egale, atitudinea adesea negativă față de migranți. La capitolul marginalizare și excluziune socială, Gordon dezvoltă ideile lui R. Park despre „omul marginal” (Gordon, 1964). R. Rumbaut citează mai multe afirmații ale lui M. Gordon, în special când se referă la imigranții care se află la hotarele dintre două lumi, culturale – cea din țara de baștină și din țara-gazdă (Rumbaut, 1997).

Migrația internațională produce schimbări și transformări sociale profunde, greu de anticipat – în relațiile dintre diferite grupuri și societatea-gazdă, dar și între migranți și urmașii lor, iar „integrarea nu este urmată doar de procese de aculturație, ci și de nivelul diferit de acceptare, intoleranță și xenofobie”; astfel încât modurile de adaptare pot varia de la „omogenizare și solidaritate, în interiorul societății-gazdă” până la „mari și eterogene diferențe etnice” (Rumbaut, 1997, Sayad, 1999). Analizând mai multe aspecte privind asimilarea, Rumbaut face referire la tipurile diferite de interacțiune a migranților în procesul de integrare: competiție, conflict, acomodare și asimilare, care se referă, respectiv, la instituții economice, politice, sociale și culturale. El analizează în special asimilarea social-economică, cea culturală (aculturația) și cea lingvistică, precizând etapele de evoluție și de promovare a acestor teorii asimilaționiste: faima lor a crescut considerabil până în 1850, iar din 1900 din nou s-a revenit asupra lor (cu o atenție maximă în 1924), după care a urmat o perioadă de negare care a durat până la sfârșitul anilor '80. Din 1993, în special în anii 2005-2006, s-a discutat foarte mult despre asimilarea imigranților: de ex. americanizare devine sinonim cu asimilare, la fel ca termenul „italienizare” etc. (Alba&Nee, 1997).

La etapa actuală însă, în sec. XXI, este nevoie să se țină seama de transnaționalism, în special în contextul globalizării, circuitului informațional și dezvoltării tehnologiilor informaționale. Asimilarea culturală sau aculturația cunoaște mai multe forme, atenuate datorită anulării distanțelor

(geografice) percepute fizic și posibilităților de a interacționa mult mai mult cu membrii familiilor lărgite, indiferent în ce țară s-ar afla (au fost reduse nu doar distanțele, dar și costurile comunicării, în timp ce posibilitățile de comunicare s-au diversificat enorm). Majoritatea teoriilor converg spre asimilarea imigranților, odată cu trecerea de la o generație la alta, în special acolo unde nu sunt mari deosebiri de rasă. Teoria asimilaționistă, la care s-au referit la începutul sec. XX și reprezentanți ai Școlii de la Chicago, a fost supusă unor critici extrem de dure și mai mulți autori au insistat asupra reformulării acestora, accentuând că nu și-a pierdut pe deplin utilitatea la studierea imigrației. După cum susțin unii cercetători, este vorba de etapele diferite pe care le înregistrează diferite generații: fiecare nouă generație avansează în procesul de adaptare în societate în raport cu faza de început creată de părinții imigranți (Alba&Nee, 1997).

În literatura științifică au fost abordate mai multe aspecte ale procesului de integrare și de adaptare a copiilor migranților, fiind subliniate, în special, efectele aculturației, discriminării, concentrării în școli, socializarea și contextul familial. Un rol extrem de important îl au competențele lingvistice, cunoașterea limbii și nivelul de educație. L. Queirolo Palmas a remarcat importanța politicilor educative, în raportul dintre migrație, tineri și sistemul educativ (Queirolo Palmas, 2006). Cunoașterea limbii vorbite în țara-gazdă și, implicit, rezultatele parcursului educațional, diploma de studii obținută reprezintă un factor important pentru adulții din prima generație de migrație și pentru copiii lor, „cheia spre mobilitatea socioeconomică a imigranților” în țara-gazdă, determină creșterea oportunităților ocupaționale și economice. Rumbaut a analizat datele studiului longitudinal din Statele Unite (CILS, fiind unul dintre coordonatorii cercetării, alături de Portes) și a subliniat că descendenții imigranților înregistrează un anumit progres, la capitolul nivel de instruire, doar că acesta este foarte diferit, în funcție de clasa socială de unde provin, originea etnică și gen. În opinia noastră, și în cazul cetățenilor moldoveni câțiva factori acționează benefic în acest sens: acolo unde imigranții provin din clasa de mijloc (cu anumite calificări), cu un nivel înalt de instruire și educație, progresul înregistrat de copiii imigranților este mai mare (Rumbaut, 1997, Portes, 1996).

Acest nivel de progres este în relație directă cu contextul social din țara-gazdă, politicile promovate de stat, perspectivele de creștere și de mobilitate socială (Vertovec&Cohen, 1999). Un rol important îl are capacitatea membrilor familiei de a învăța, limba vorbită în familie, dar și importanța limbii materne (Deleu, 2017). Cunoașterea limbii materne asigură și contactele cu comunitățile de aceeași naționalitate, copilul poate conta pe sprijinul moral, capitalul social și pe resursele acestor comunități. O parte dintre copiii imigranților vorbesc doar limba țării-gazdă, majoritatea dintre ei cunoscând două limbi, inclusiv cea vorbită de părinții lor imigrați. Gradul de

asimilare lingvistică, în cazul lor, este mult mai mare, în raport cu adulții migranți (Ambrosini, 2005, Colombo, 2004).

După cum susțin unii cercetători, factorii care determină caracteristici specifice atât de diferite de la un grup la altul sunt naționalitatea (caracteristici tipice comunității de imigrați), *background*-ul social-economic (nivelul de studii, specializarea, ocuparea pe piața muncii) și specificul integrării (concentrarea geografică). Nivelul de integrare este diferit și în funcție de contextul din țara-gazdă. Deși se declară public că toți copiii născuți într-o țară au aceeași „poziție de start”, nu este clar în ce măsură diferențele dintre grupurile de imigranți favorizează sau, dimpotrivă, sunt în detrimentul generațiilor secundare. Unele deficiențe ale „ascensorului social” provoacă lipsa șanselor egale, iar acest fenomen afectează șansele migranților, pentru că ei sunt forțați, ca de altfel și cetățenii băștinași, să rămână blocați pe scara ascensiunii sociale. Totodată, aceasta este considerată una din cauzele emigrației tinerilor, care nu găsesc soluții de a ieși din acest blocaj al ascensiunii sociale și decid să plece în căutarea unor șanse mai bune, având așteptări mult mai mari decât ceea ce le poate oferi țara de reședință (Ambrosini&Molina, 2004).

Teoriile privind integrarea copiilor imigranților țin și de capitalul social, de capitalul uman, de diferitele forme ale asimilării. În acest context, literatura științifică remarcă relevanța capitalului social al comunităților de imigranți în viața acestora (integrarea socială, școlară și economică), ca și resurse comunitare; efectele solidarității comunitare, dar și impactul diferențelor culturale și lingvistice (De Haas, 2010). În procesul de integrare a unui tânăr (e)migrat sau doar cu *background* migrațional totul contează, ca șanse - nivelul de studii, de salarizare, componența familiei (numărul mare de copii determină un nivel crescut de risc de sărăcie, lipsa unuia din părinți este un factor critic), naționalitatea, la fel precum vârsta și genul. Capitalul uman, care include și educația formală, și competențele ocupaționale, duc la competitivitate pe piața muncii din țara-gazdă și la un anumit potențial pentru a obține poziții mai avantajoase, ca și statut social, doar că valorificarea acestui potențial depinde de contextul în care ajung să se integreze imigranții (Ambrosini, 2005).

Statutul de migrant legal sau ilegal este, de asemenea, foarte important. Prin urmare, există o relație directă între asociațiile de migranți, rețelele migraționale și resurse, cercetătorii fac o distincție clară între rețelele migraționale și resursele pe care acestea le pot pune la dispoziție. Resursele disponibile prin intermediul comunităților și rețelilor de migranți, de aceeași etnie, reprezintă un factor important al adaptării: descendenții migraților pot conta pe sprijinul moral și material al comunităților originare din țările de baștină ale părinților lor. Șansele lor de integrare (în școală, piața muncii, societate) depind în parte și de imaginea pe care o are în țara-gazdă comunitatea respectivă. Menționăm că în cazul comunităților cetățenilor

Republicii Moldova emigrați în Italia aceasta este o valoare în plus, datorită unei imagini bune create în timp. În general, unele comunități decid, spre exemplu, să sprijine copiii dezavantajați prin acordarea unor burse. Datorită unor specializări etnice pe piața muncii, comunitățile pot decide să creeze oportunități de angajare pentru imigranți.

Fenomenul numit *drop-out* sau abandonul școlar este un alt factor critic al integrării copiilor migranților. Cei care emigrează la vârsta adolescenței, cei care cunosc puțin sau insuficient limba de comunicare în țara-gazdă, care nu au șansa sprijinului din partea familiei, care vin din familii vulnerabile prezintă cel mai mare grad de risc (Sayad, 1999, Queirolo Palmas, 2006). Un alt factor critic îl prezintă discriminările și limitarea posibilităților economice; stereotipurile, prejudecățile, asocierile care se fac între imigranți și criminalitate, din cauza statutului de ilegalitate și a cronicilor negative din mass-media.

Un alt factor care are impact asupra procesului de integrare este familia – în cazul copiilor din familiile imigrate monoparentale există mai multe dezavantaje și vulnerabilități, social-economice, dar și de dezvoltare emoțională. Sărăcia, lipsa unor posibilități materiale, condițiile locative limitative (supraaglomerare, schimbare frecventă de domiciliu etc.), coroborate cu nivelul scăzut de cunoaștere a limbii țării-gazdă determină mari riscuri pentru reușita integrării copiilor migranților: suportă discriminări și limitări, se simt izolați social, iar uneori recurg la revoltă tocmai pentru că se cred înșelați în așteptările lor. Unii cercetători abordează tema declinului generațiilor secunde, subliniind că în cazul copiilor cu mai puține posibilități (unde părinții imigrați provin din familii sărace și dispun de un capital uman redus) crește riscul de a nu face față provocărilor din sistemul educațional, respectiv, nu pot obține competențele necesare solicitate pe piața muncii: crește riscul de a ajunge șomeri, implicați în circuitul infracțional, arestați, de a face abuz de alcool și de a fi consumatori de droguri. De asemenea, au fost analizate efectele așa-numitei „migrații în serie” (en. *serial migration*), fiind menționat stresul provocat de migrație și consecințele asupra copiilor. Procesul de integrare mai este influențat și de emigrarea treptată a membrilor unei familii (en. *relayed migration*), atunci când migrația are loc la etape diferite și presupune mai multe momente de stres, despărțirea copiilor de părinți, ruperea de contextul natal și de rețelele parentale. Mulți copii suportă despărțirea de mamă/tată/frați/surori din cauza amânărilor pe care le presupune reîntregirea familiei peste hotare. În urma migrației intervin schimbări și în relațiile dintre părinții migranți și copiii lor. Copiii frecventează instituțiile de învățământ și au o socializare mai complexă în raport cu părinții lor migranți, de aceea ei se transformă ulterior în traducători pentru părinții lor sau intervin pentru corectarea modului de pronunțare a limbii țării de reședință (Sayad, 1999, Ambrosini, 2005).

Mai multe studii au reliefat vulnerabilitățile procesului de creștere într-o familie de imigranți, pentru că urmările depășirii așa-numitului șoc cultural, la sosirea într-o nouă țară, într-o nouă societate, cu experiențe de discriminări, inegalități se răsfrâng apoi și asupra calității de cetățean al țării-gazdă, având efecte pe termen lung. Formarea noilor cetățeni este marcată de două extreme: „acceptarea graduală” și „confruntări traumatizante”, care au consecințe diferite, în funcție de capitalul social, caracteristicile de familie, dar și de contextul social al țării-gazdă.

Procesul de integrare în Italia a cetățenilor moldoveni emigrați și a copiilor acestora. Vom argumenta ipotezele de cercetare în baza exemplului comunităților cetățenilor moldoveni formate în Italia, cele mai mari, la ora actuală, ale Republicii Moldova. Cum demonstrăm corelația dintre procesul de integrare / gradul de participare activă a migranților la procesele politice și prezența consolidată a comunităților de cetățeni moldoveni în Italia / durata migrației (peste 25 de ani) / cauzele emigrației (forțată, că e migrație de muncă sau pentru reîntregirea familiei, iar copiii nu au fost întrebați dacă sunt de acord) / raportul de gen / categorii de vârstă / generații de migrație (prima sau a doua, în cazul tinerilor și copiilor e echilibru de gen)?

Etape de consolidare a prezenței cetățenilor moldoveni în Italia înseamnă depășirea etapei de urgență a migrației, dar și dezvoltarea rețelelor migraționale și transnaționale deja, depășirea dificultăților inerente primei perioade de migrație, obținerea permisului de ședere, stabilizarea situației financiare a familiilor migranților, achiziționarea unor bunuri și locuințe. Această perioadă de stabilizare, după o istorie a migrației de peste 25 de ani în Italia, a provocat schimbarea atitudinilor și comportamentelor. Trebuie să ținem cont de faptul că, preponderent, la început vorbim despre migrația femeilor, de vârstă medie, care au avut intenția să muncească pe termen scurt, să rezolve problemele familiei și să revină acasă (migrație pe termen scurt, transformată în timp în migrație pe un termen nedeterminat). Prin urmare, elementul de nostalgie și gradul înalt de intenție de revenire a persistat în rândul acestei categorii (și au atitudini active și vizibile în legătură cu situația din Republica Moldova – acțiuni de protest în diasporă etc.). În plus, au investit în construcția caselor, procurarea de apartamente și bunuri, deci având și posibilități de a avea un loc de trai (există speranța revenirii).

Pentru a înțelege cum s-au format într-o țară europeană, în Italia, cele mai mari comunități de emigranți originari din Republica Moldova, trebuie să analizăm cu atenție istoricul prezenței cetățenilor moldoveni. În plus, aceste comunități au fost și cele mai active, de-a lungul anilor, în ce privește participarea la procesele politice și electorale din Republica Moldova (Moșneaga, 2013, Moraru&Deleu, 2021). În Italia, prezența cetățenilor moldoveni a cunoscut până în 2014 o creștere explozivă, de până la 150 de mii de persoane. Începând cu anul 2014 a fost înregistrat un trend negativ, care a continuat până în anul 2021, când a intervenit o schimbare de tendințe, în

contextul pandemiei de COVID-19, numărul cetățenilor moldoveni fiind în ușoară creștere, până la circa 123 mii (cu peste 4 mii de persoane sau 3,5%) față de anul precedent. Conform datelor instituțiilor italiene, circa 23 mii de migranți moldoveni au dobândit cetățenia Italiei doar în perioada 2012-2019, timp de 7 ani. Până la 1 ianuarie 2022, numărul acestora a depășit 30 de mii de persoane. Se estimează o continuă creștere a numărului cazurilor de dobândire a cetățeniei în Italia prin naturalizare (care deja constituie 63% din total), în condițiile în care tot mai mulți migranți originari din Republica Moldova întrunesc condiția legală de aflare timp de 10 ani pe teritoriul țării (Deleu, 2017). A crescut până la peste 22% și numărul tinerilor (a doua generație de migrație) care au dobândit cetățenia Italiei prin moștenire de la părinții lor sau în urma cererii depuse la împlinirea a 18 ani. Numărul celor care au devenit cetățeni italieni în urma căsătoriilor mixte a rămas la nivelul de 14%, în anul 2019. Potrivit rapoartelor Ministerului Muncii și Politicilor Sociale din Italia, majoritatea migranților moldoveni au permise de ședere de lungă durată.

În anul de studii 2018-2019, în instituțiile școlare erau înscriși 25.722 de elevi moldoveni (începând cu anul 2010 numărul lor a depășit constant 20 de mii) sau 3% din numărul total al elevilor străini, Republica Moldova plasându-se pe locul 8 în contextul elevilor străini din Italia. Numărul a fost în ușoară creștere față de anul de studii 2017-2018, când cifra era de 25.546. Această ușoară creștere, care se înregistrează constant, atrage atenția în condițiile în care numărul cetățenilor moldoveni în Italia a scăzut, în statisticile oficiale, cu peste 30 de mii de persoane în ultimii 8 ani. Este un indicator al faptului că, în mare parte, această scădere s-a datorat creșterii posibilității de a obține cetățenia țării-gazdă. Din cei 25.722 de elevi moldoveni, 13.072 erau născuți în Italia sau 51,7%. Indicatorii au o ușoară creștere în raport cu anul anterior – 12.213 copii moldoveni născuți în Italia sau 48,6%. Repartizarea pe ciclurile de studii relevă o creștere la toate categoriile, mai puțin la clasele superioare: în grădinițe în anul de studii 2018-2019 erau înscriși 4.689 copii, în clasele primare – 8.651, în clasele medii – 5.040, iar în clasele superioare 7.342. Pe parcursul anului de studii 2019/2020 numărul a crescut, la fel, nesemnificativ, până la 26.014. Datele oficiale din Italia privind numărul elevilor cu cel puțin unul din părinți originar din Republica Moldova ne oferă o serie de indicatori relevanți.

Compararea datelor cu cele privind prezența minorilor din alte două comunități, originare din România și Ucraina, ne furnizează câteva argumente care explică primele implicări și manifestări ale activismului civic ale generațiilor secunde în Italia – numeroasele activități, proiecte și grupuri de migranți, care au stabilit de mulți ani colaborări eficiente în diferite domenii: școli duminicale pentru copii, ore de română și de cultură generală în limba română, spații închiriate sau donații de carte, sprijinul unor consilieri locali din partea comunităților respective (români sau ucraineni), care au ajutat

membrii comunităților cetățenilor moldoveni să găsească soluții la unele probleme cu care se confruntă. O colaborare bună, eficientă, și în diferite sectoare de muncă, existând o anumită solidarizare și empatie între aceste comunități, care au trebuit să suporte uneori atitudini de discriminare și etichetări. Un subiect aparte, la capitolul colaborări dedicate copiilor sau adulților migranți îl constituie *Accademia di Romania din Roma*, care a sprijinit necondiționat organizarea multor evenimente culturale și științifice, sau *Istituto Rumeno per la Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia* – instituții românești de referință, fondate încă în anul 1922 și, respectiv, 1930, la inițiativa lui Nicolae Iorga. Comunitățile românești sunt cele mai numeroase în Italia: au depășit 1 milion 145 de mii de rezidenți la 1 ianuarie 2020 sau 18,4% din numărul cetățenilor străini, iar numărul copiilor este de circa 157.470 (în creștere față de 156 de mii, în anul precedent) – cifre incomparabil mai mari în raport cu Republica Moldova sau Ucraina.

Acest lucru este un indicator însă al spațiului comun, lingvistic și cultural, care apropie comunitățile de emigranți din cele două țări, inclusiv pe copiii migranților, pentru că au fost numeroase cazuri în școli când copiii migranți din România și Republica Moldova se sprijineau reciproc în prima perioadă, cea mai dificilă, de integrare (se recurgea în astfel de cazuri la metoda *peer-to-peer*, dacă cineva din clasă vorbea româna, era rugat să își ajute colegul să se simtă mai confortabil în primele zile, o perioadă complicată de adaptare, mai ales când copiii nu cunoșteau limba italiană). În anul 2018, dintre copiii români înscriși în instituțiile de învățământ din Italia, 96.393 erau născuți în această țară sau 62,3 la sută (în anul precedent incidența era de 58,7%) [254]. Peste câțiva ani, majoritatea elevilor români din învățământul preuniversitar ar putea fi copii născuți pe teritoriul Italiei (generația a doua, în sens restrâns). România deja de câțiva ani organizează diferite programe educaționale pentru acești copii, inclusiv ore de română în cadrul programului școlar, în baza unor colaborări cu statul italian, dar și centre culturale, stagii în țara de origine etc.

Participarea activă a migranților la acțiuni și procese din țara de origine și țara-gazdă. Începând cu perioada 2014-2015, a fost evidentă participarea mult mai activă și mai dinamică a cetățenilor moldoveni stabiliți peste hotare la procesele electorale din Republica Moldova. La alegerile din Republica Moldova, birourile electorale sunt formate peste hotare cu includerea reprezentanților rezidenților moldoveni din acele țări. Campaniile de informare, precedente și ulterioare zilei alegerilor, la fel prezintă interes pentru migranții reprezentativi ai comunităților noastre.

În ce privește participarea la procesele electorale a cetățenilor moldoveni aflați peste hotare, această temă a devenit tot mai actuală din 2010, odată cu creșterea bruscă a numărului votanților din afara țării, când la alegerile parlamentare au participat circa 64.200 de cetățeni moldoveni (de cel puțin 4 ori mai mult decât anterior). La scrutinul prezidențial din 2020 numărul votanților peste hotare a fost de circa 263 de mii de persoane. Nivelul

Înalt al participării electorale a diasporei s-a menținut și în cadrul alegerilor parlamentare anticipate din 2021, numărul votanților fiind de peste 212 mii (cu peste 135 mii mai mult decât la precedentul scrutin parlamentar). Prin urmare, odată cu creșterea ponderii reprezentanților comunităților din străinătate la procesul de vot, odată cu creșterea rolului acestora la alegeri, a crescut rolul politic al diasporei, relevanța și, în același timp, atenția din partea autorităților politice de la Chișinău. De-a lungul anilor, numărul secțiilor de vot deschise în străinătate a crescut de la 6 secții, în 1994, până la 139, la alegerile prezidențiale din 2020 sau 150 – la scrutinul parlamentar din anul 2021. În ce privește înregistrarea prealabilă a cetățenilor moldoveni aflați peste hotare au intervenit schimbări: în 2020 pentru prima dată s-au înscris în prealabil în listele alegătorilor aproximativ 59 mii de persoane, în top 5 țări fiind Italia, Marea Britanie, Germania, Rusia, România. La scrutinul din 2021 s-au înregistrat în prealabil 100.050, dintre care 256 – din stânga Nistrului [261]. Ponderea covârșitoare – 99.908 – revine cetățenilor Republicii Moldova stabiliți în străinătate, pe I loc plasându-se cei din Italia, cu circa 22 de mii (urmați de cei din Marea Britanie – peste 16 mii și Germania – peste 14 mii).

Mai mult de jumătate din votanții de peste hotare aveau vârsta de 26-40 de ani. În top 5 țări cu cel mai înalt nivel de participare la alegeri au fost Italia, Franța, Marea Britanie, Germania și România. În Italia au votat peste 83 de mii de cetățeni moldoveni (în 2016 erau circa 52 de mii), în Franța – aproximativ 27 de mii (în 2016 au votat puțin peste 11 mii), în Marea Britanie – 26.408 (în 2016 au votat 6 mii), în Germania – peste 24 de mii (în 2016 erau 5.717), în România – 19.530 (în 2016 erau 16.028), în Federația Rusă – peste 14 mii (în 2016 au votat 8.758), în Irlanda – 11.189 (în 2016 erau 3 mii), în SUA – 9.838 (în 2016 au votat 6.815), în Spania – 8.272 (în 2016 au votat 5.050), în Portugalia – 5.847 (în 2016 au votat peste 4 mii).

În cazul tinerilor votanți din diasporă, incidența printre alegători crește până la peste 15% (la scrutinul din 2016 a fost chiar de 18%). Peste hotare au votat în primul tur din 2020 circa 23 de mii de tineri de 18-25 de ani, iar în turul II numărul a crescut până la peste 37 de mii (sau 14,1% dintre cei care au votat în străinătate). Din numărul total al cetățenilor moldoveni care s-au prezentat la secțiile de vot, 50,6% sau peste 133 de mii (în I tur - peste 76 de mii) aveau 26-40 de ani, 25,5% sau peste 67 de mii (I tur – circa 36 de mii) aveau 41-55 de ani, 9,4% sau circa 25 de mii (I tur – circa 14 mii) aveau 56-70 de ani, iar 0,34% sau 978 (I tur - 510) aveau vârsta de peste 70 de ani.

Pentru anul 2016 mai sunt câteva date privind participarea pentru prima dată la vot în străinătate a 1.471 de tineri în vârstă de 18 ani – 802 fete și 669 de băieți [181]. De menționat că în 2016 la turul I al scrutinului au participat în total peste 67 de mii de cetățeni aflați peste hotare, iar la turul II – peste 138 de mii.

Concluzii. Tendințele înregistrate de la începutul sec. XXI, mult mai dinamice din 2014-2015, indică transformări în procesul de integrare a

migranților. În general, o mare responsabilitate pentru reușita integrării și evitarea segregării, a formării unor enclave, a unor comunități etnice „închise”, revine politicilor elaborate de autoritățile din țările atractive pentru migranți. Cumulativ, numeroși factori ce țin de cauzele emigrației, *background*-ul familial și specificul țării-gazdă influențează reușita procesului de integrare și nivelul de intenții al migranților.

Datele statistice din Republica Moldova confirmă creșterea continuă a ritmului de emigrare a populației, în special a tinerilor. Numărul mare de cetățeni moldoveni aflați peste hotare are mai multe consecințe vizibile deja - participarea masivă la vot a cetățenilor moldoveni; creșterea volumului remitențelor; dezvoltarea și diversificarea rețelelor de transport internațional al Republicii Moldova; creșterea comunităților peste hotare etc. A crescut numărul evenimentelor culturale, sportive, economice cu participarea cetățenilor moldoveni, la fel și numărul personalităților care s-au afirmat în diferite domenii; a crescut diaspora științifică, numărul profesorilor la diferite instituții universitare și de cercetare din lume. O serie de factori provoacă diferite configurații ale comunităților diasporale ale Republicii Moldova, au impact asupra specificului diasporelor aflate în proces de formare și consolidare peste hotare.

Transnaționalismul înseamnă, pentru emigranți și familiile lor, acces la comunicarea online cu membrii familiei, rude și prieteni de oriunde din lume, participările online la evenimente din alte țări (fie de familie, fie științifice, consultații medicale etc.), comunicare facilitată de dezvoltarea tehnologiilor informaționale, acces imediat la informații despre țara de baștină (totul e la un click distanță) etc. Despărțirea și îndepărtarea de țara de baștină, de familia lărgită nu mai este atât de radicală și pe termen lung. De asemenea, a devenit posibilă activitatea simultană în două sau mai multe țări, dar și mai multe colaborări, stagii, care aduc beneficii inclusiv de ordin financiar persoanelor implicate în procesele migraționale. Contextul actual, tot mai tehnologizat și globalizat, au dus la ceea ce mai mulți cercetători au numit încă de la începutul anilor 2000 - familii transnaționale.

Oferta online de învățare a limbii române (cursuri, cărți, dicționare) a anulat dificultățile existente anterior privind identificarea în diferite țări sau orașe a unor spații pentru organizarea unor școli / cursuri pentru emigranții și copiii acestora (generațiile secunde), asigurarea cu un personal calificat, disponibil, stabilirea unui orar convenabil, deplasările pe distanțe lungi pentru a ajunge la destinație etc. Prin urmare, au sporit posibilitățile de a asigura șanse egale, inclusiv la învățarea limbii române, pentru familiile de emigranți: cu un venit redus, cu mulți copii, care se află în localități mai izolate, cu un număr mai mic de conaționali etc. Aceste tendințe au atenuat impactul decisiv al limbii și culturii din țara-gazdă asupra copiilor migranților, limitând procesul de aculturație în cazul celei de a doua generații de migrație.

Dezvoltarea tehnologiilor de comunicare a condus la diversificarea și, în mare măsură, la generalizarea manifestărilor de transnaționalism, au oferit migranților șansa de a fi activi în spațiul țării-gazdă și al țării de origine. Tendințele și manifestările de transnaționalism, transformările care au intervenit în ultimii ani vor duce la amânarea proceselor de asimilare și aculturație, specifice proceselor migraționale. În plus, posibilitatea de a menține legături de comunicare la distanță cu membrii familiei lărgite (bunici, alte rude) sau cu prietenii din copilărie, de școală etc. – fără a fi nevoie de a străbate distanțe lungi, care să necesite costuri mari – au sporit șansa generațiilor secunde de migrație să nu se rupă definitiv de țara de baștină și, în procesul de autoidentificare, să mai facă referire la țara de origine și la limba maternă a părinților.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Alba, R., Nee, V. (1997) Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration. In: *International Migration Review*, vol. 31(4), 826-874. DOI: <https://doi.org/10.2307/2547416>
- Ambrosini, M. (2005) *Sociologia delle migrazioni* (seconda edizione). Bologna: Il Mulino. 335 p.
- Ambrosini, M., Molina, S. (2004) *Seconde generazioni: un'introduzione dell'immigrazione in Italia*. Torino: Fondazione Giovanni Agnelli. 208 p.
- Colombo, A., Sciortino, G. (2004) *Gli immigrati in Italia. Assimilati o esclusi: gli immigrati, gli italiani, le politiche*. Bologna: Il Mulino. 132 p.
- DE HASS, H. (2010) The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 36, 1587-1617. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>
- Deleu, E. (2017) *Generații secunde de migrație: cazul Republicii Moldova*. Chișinău: ICJP. 343 p.
- Gordon, M. (1964) *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. Oxford University Press. 276 p.
- Moraru, V., Deleu, E. (2021) Discursul partidelor politice din Republica Moldova privind migrația și diaspora. In: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*. 2021, nr. 1(185), pp. 5-17. DOI: <https://doi.org/10.53783/18572294.21.185.01>
- Mosneaga, V. (2013) *Moldova: Emigration And Diaspora*. In: *CARIM-East Regional Migration Report: Eastern Europe*. European University Institute, 365-374.
- Portes, A. (1996) *The New Second Generation*. New York: Russel Sage Foundation. 246 p.
- Queirolo Palmas, L. (2006) *Prove di seconde generazione: giovani di origine immigrata tra scuole e spazi urbani*. Milano: FrancoAngeli. 208 p.

- Radu, M. (2006) Politica și practica privind integrarea imigranților și refugiaților în statele europene. In: Revista Calitatea vieții, XVII, nr. 3-4, 319-341.
- Rumbaut, R. G. (1997) Assimilation and its discontents: between rhetoric and reality. In: International Migration Review, nr. 4, 923-960. DOI: <https://doi.org/10.2307/2547419>
- Sayad, A. (1999) La double absence. Des illusions de l'émigré aux suffrances de l'immigré. Paris: Points. 448 p.
- Triandafyllidou, A. (2018) Handbook on Migration and Globalisation, Cheltenham, UK, Northampton, USA: Edward Elgar Publishing. 512 p.
- Vaculovschi, D. (2017) Migrație și Dezvoltare: Aspecte socioeconomice. Chișinău: OIM. 226 p.
- Vertovec, S. (2001) Transnationalism and identity. In: Journal of Ethnic and Migration Studies, vol. 27, nr. 4, 573-582. DOI: <https://doi.org/10.1080/13691830120090386>
- Vertovec, S., Cohen, R. (1999) Migration, Diasporas and Transnationalism. International Library of studies of migration: Edward Elgar Publishing. 658 p.
- Zhou, M. (1997) Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation. In: International Migration Review, 31 (4), 975-1008. DOI: <https://doi.org/10.2307/2547421>

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНЕ КАК ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Алексей ПОЗНЯК, кандидат экономических наук,
Институт демографии и социальных исследований имени
М.В. Птухи, НАН Украины

<https://orcid.org/0000-0002-1323-3896>, olex_poznyak@ukr.net

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.12>

Abstract. *The paper is devoted to assessing the impact of migration trends on the national security of Ukraine. The history of the formation of the population of Ukraine, population migration trends on the eve of the large-scale invasion of Russian troops, including the features of external labor and educational migration, immigration to Ukraine, intrastate migration movements, the impact of various components of the migration movement on national security, have been studied. Particular attention is paid to the changes in the migration situation after February 24, 2022 and the challenges to the national security of the country in modern conditions. The relevance of the study is due to the presence of a number of threats to the national security of Ukraine in the context of an unfavorable migration situation in 2014-2021 and unprecedented, the largest since the Second World War, the scale of forced migrations in Ukraine, formed after a large-scale invasion. The purpose of the study is to identify migration threats to national security and develop recommendations for their mitigation. Methods of abstract-logical, systematic approach, expert assessments, method of complex use of information from various sources are used.*

The cyclic interdependence of migration processes and components of national security is revealed. In particular, it is shown that unfavorable migration trends cause an increase in negative processes affecting national security, which, in turn, enhances the negative trends in population migration. It is shown that the role of migration in ensuring national security, being significant even before the large-scale invasion of Russian troops, is sharply increasing in modern conditions. Recommendations for adjusting the migration policy in the conditions of war and post-war reconstruction of the country are proposed.

Keywords: *migration, national security, forced migration, labor migration, migration policy, Ukraine*

JEL: *J15, J61, O15*

UDC: *314.15(477)*

Введение. В соответствии с Законом Украины «О национальной безопасности», национальная безопасность Украины – это защищенность государственного суверенитета, территориальной целостности, демократического конституционного строя и других национальных интересов Украины от реальных и потенциальных угроз (Verkhovna Rada of Ukraine, 2018). Миграционные процессы являются важнейшим фактором национальной безопасности. В современном мире именно миграция становится основным фактором динамики численности и трансформации структурных характеристик населения, что отображается на функционировании экономики. Следствием многолетних миграционных процессов является существующая

структура населения Украины по происхождению и этническому составу, отдельные элементы которой представляют угрозу национальной безопасности.

Статья посвящена оценке влияния миграционных тенденций и различных составляющих миграционного движения на национальную безопасность Украины. Актуальность исследования обусловлена наличием ряда угроз национальной безопасности страны в условиях неблагоприятной миграционной ситуации в 2014-2021 гг. и беспрецедентных, наибольших со времен Второй Мировой войны, масштабов вынужденных миграций в Украине, сформировавшихся после широкомасштабного вторжения. Особое внимание уделено изменениям миграционной ситуации после 24 февраля 2022 г. и вызовам национальной безопасности страны в современных условиях.

Обзор литературы. Проблемы взаимосвязи миграции и национальной безопасности пребывают в поле зрения мировой научной литературы с конца Холодной войны. Систематизация подходов к видению миграционного сегмента безопасности осуществлена украинской исследовательницей Е.Малиновской, по мнению которой рассматривать безопасность необходимо по нескольким направлениям, выделив, кроме военного, политическое, экономическое, социальное, экологическое, в контексте которых будет просматриваться миграционная проблематика, как в международной плоскости, так в национальной со всеми ее последствиями, в частности для экономики, социальной безопасности, культуры и идентичности (Malynovska 2018). Кроме того, ряд работ украинских авторов посвящено отдельным аспектам проблемы, в частности, отражению миграционных тенденций в законодательстве Украины в сфере миграционной безопасности (Rovenchak & Yavorsky, 2013), раскрытию миграционных угроз, связанных с внешними и массовыми внутренними межрегиональными миграциями, вызванными аннексией Крыма и вооруженной агрессией России на Донбассе в 2014 г. (Romanyuk, 2015), исследованию миграционных рисков в условиях пандемии COVID-19 (Libanova & Rozniak, 2020). Однако, события 2022 г. не только порождают новые угрозы национальной безопасности Украины, но и заставляют переоценить ранее существовавшие взаимосвязи миграции и национальной безопасности.

Методология. Цель исследования – выявить миграционные угрозы национальной безопасности и разработать рекомендации по их смягчению. Используются методы абстрактно-логический, системный подход, экспертных оценок, метод комплексного использования информации из различных источников.

В работе использованы данные Государственной службы статистики (Госстата) Украины, Государственной пограничной службы

(Госпогранслужба) Украины, Министерства социальной политики (Минсоцполитики) Украины, а также данные специальных исследований.

Основные результаты. Вхождение современной территории Украины в состав различных государств способствовало, в частности, усилению неоднородности населения. Следствием такой ситуации явилось расселение на украинских землях представителей основных этносов соответствующих государств. Особенно интенсивно за последние 3,5 века на территории центральной, восточной и южной (а с 1940-х годов – и западной) Украины расселялись этнические русские и представители других народов современной России.

Как показывает анализ динамики этноязыковой ситуации, основным фактором, обусловившим современную распространенность русского языка в Украине, стали межреспубликанские миграции в бывшем СССР и отсутствие у значительной части переселенцев действенных стимулов к изучению украинского языка. Переселенцы советского периода сформировали в Украине (и в других бывших советских республиках) многочисленную специфическую диаспору, которую, учитывая социально-политические ориентации ее представителей, целесообразно назвать советской. Именно ее наличие усложнило и продолжает усложнять гарантирование национальной безопасности в период независимости Украины. Итоги многолетних миграционных перемещений в бывшем СССР привели к агрессии российской федерации и оккупации некоторых украинских территорий.

Так, коэффициент корреляции между долей лиц, считающих родным русский язык, и удельным весом родившихся в РФ в общей численности населения по регионам страны согласно данным Первой Всеукраинской переписи населения 2001 г. составил 0,933, коэффициент детерминации – 0,870. То есть межрегиональные отличия распространения русского языка на 87,0% обусловлены территориальной дифференциацией доли рожденных в России (Pozniak, 2019). Политика перераспределения населения в бывшем СССР была направлена на формирование в составе населения национальных республик контингентов лиц, неинтегрированных в принимающее общество, как механизма интеграции коренного населения в т.н. «советский народ».

Значительная часть переселенцев советского периода не интегрировалась в украинское общество. Более того, в восточных и южных регионах страны (особенно в Крыму и крупных городах Донбасса), где выходцев из-за границ Украины было особенно много, имел место процесс частичной ассимиляции переселенцами местного населения (Libanova, 2014).

В целом миграционную ситуацию в Украине и до полномасштабного вторжения трудно было назвать благоприятной. С 1990-х годов Украина является одной из самых крупных стран-поставщиков рабочей силы в Европе.

Согласно данным третьего общенационального обследования по вопросам трудовой миграции, проведенного Госстатом Украины в январе-июне 2017 г., количество граждан Украины в возрасте 15–70 лет, которые с начала 2015 г. до середины 2017 г. работали или искали работу за границей, составила 1,3 млн. человек, или 4,5% населения соответствующего возраста (SSSU, 2017). По сравнению с данными второго общенационального опроса по соответствующим вопросам, проведенному в 2012 г. (ILO, 2013), уровень участия населения Украины в возрасте 15–70 лет во внешней трудовой миграции вырос на треть. При этом реальные масштабы явления больше и по оценкам специалистов Института демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины (ИДСИ) составляют от 2,5 до 3,0 млн. человек. Основными странами-реципиентами украинской рабочей силы, согласно данным опроса 2017 г., являются Польша (38,9%), Российская Федерация (26,3%), Италия (11,3%) и Чешская республика (9,4%) (SSSU, 2017).

Внешняя трудовая миграция украинских граждан с момента зарождения в середине 1990-х гг. и до начала 2020 г. претерпела ряд трансформаций. Постоянно менялась структура мигрантов по географическим направлениям поездок. Поменялась психология мигрантов. Почти все гастарбайтеры в начале осуществления своей трудовой миграции рассматривают ее как временное явление: «поеду-заработаю-вернусь». Однако со временем в большинстве цели меняются, становятся более амбициозными и долгосрочными, касаются не просто заработков, направленных на текущее потребление, а на сбережения, часто на открытие собственного дела на родине, на налаживание необходимых и привлекательных связей. Преимущественно это сопровождается адаптацией к условиям стран-реципиентов, расширением возможности трудоустройства и ростом заработков. Со временем гастарбайтеры привыкают к миграции как стилю жизни, а долгосрочные мигранты еще и отвыкают от жизни на Родине и перестают чувствовать себя дома даже во время эпизодических посещений.

После аннексии Крыма и начала антитеррористической операции на Донбассе произошли заметные изменения трудовых миграций населения Украины. Усилилась тенденция снижения доли России и увеличения доли стран ЕС (особенно Польши) в структуре украинской трудовой миграции. Постепенная переориентация работников из России на страны ЕС является объективным, а исходя из необходимости

обеспечения национальной безопасности – и положительным процессом. Исследования показывают, что длительное пребывание в другой стране отражается на мировоззрении граждан Украины. Так, по данным опроса, проведенного Украинским институтом социальных исследований в 2004 г., молодые люди, работавшие в России, выражают значительно большую готовность проголосовать на президентских выборах за политика, выступающего за объединение с Россией в единое государство, за интеграцию в ЕЭП и за то, чтобы Украина была полноправным членом СНГ. В то же время, работавшие в странах Западной и Центральной Европы готовы отдать свой голос за политика, ратующего за интеграцию в ЕС и вступление Украины в НАТО (State Institute of Family and Youth Problems, 2004).

В то же время, негативной тенденцией развития трудовых миграций в 2014-2021 гг. стало увеличение случаев перехода трудовой миграции украинских граждан в постоянную форму. Произошло не только увеличение масштабов внешних миграций населения Украины, но и изменение структурных характеристик уезжающих. В частности, имел место рост доли молодежи среди мигрантов, в частности, за счет увеличения объемов учебной миграции (Drbohlav & Jaroszewich, 2016). Выезд молодежи способствует старению населения, а также уменьшает количество граждан с высоким уровнем образования и квалификации, представителей определенных профессий (например, специалистов по информационным технологиям, научных работников естественных и математических отраслей и т.п.). Это негативно отражается на параметрах человеческого капитала. Негативные тенденции в экономике Украины и на рынке труда в 2014-2015 гг. привели к тому, что в трудовую миграцию все чаще стали включаться высокообразованные и высококвалифицированные специалисты. В результате даже в условиях наличия контингента безработных начинает ощущаться дефицит работников, отвечающих требованиям работодателей по своим квалификационным характеристикам.

Неблагоприятные тенденции миграций вызывают усиление негативных процессов, влияющих на национальную безопасность, что, в свою очередь, усиливает негативные тенденции миграций населения. Таким образом, существует цикличность взаимозависимости миграционных процессов и составляющих национальной безопасности.

Пандемия COVID-19 внесла существенные коррективы в тенденцию трудовой миграции. Введение карантина повлекло за собой не только резкое ограничение мобильности населения, но и приостановление или сокращение деятельности многих предприятий стран ЕС и даже целых секторов экономики, где работали мигранты из Украины. В целом трудовые мигранты, включая украинцев, являются одной из тех групп, которые при стремительном распространении

COVID-19 больше всего пострадали из-за потери работы, заработков, невозможности получения должной социальной защиты в странах пребывания (Libanova & Pozniak, 2020).

Миграция населения выступает одним из весомых факторов, формирующих экономическое и социальное неравенство. В частности, одним из последствий внешней трудовой миграции граждан Украины является формирование потока денежных переводов и соответствующее увеличение доходов членов домохозяйств мигрантов. Это приводит к росту уровня дифференциации доходов в регионах высокой интенсивности внешних трудовых миграций. Кроме того, ценой высокого уровня благосостояния членов домохозяйств мигрантов (в том числе их детей) становится недостаточное удовлетворение базовых потребностей человека. Серьезным вызовом для детей является увеличение масштабов социального сиротства. Дети, у которых за границу выезжают оба родителя или мать-одиночка, остаются на попечении пожилых людей или других родственников, а фактически – дети лишаются должного воспитания и заботы. Таким образом, в Украине формируется прослойка населения, чье поведение может быть квалифицировано как асоциальное или, по крайней мере, близкое к асоциальному, что тоже является проблемой для обеспечения национальной безопасности. На сегодняшний день в Украине проблемы детей трудовых мигрантов рассматриваются преимущественно в контексте решения проблем детей, оставшихся без родительской опеки, и детей без сопровождения родителей или заменяющих их лиц. Специальные меры по данному контингенту – отсутствуют.

Полномасштабная война, развязанная Российской Федерацией против Украины, повлекла за собой беспрецедентные со времен Второй мировой войны масштабы вынужденных миграций: жители украинских территорий, прилегающих к зоне боевых действий или подвергшихся оккупации, стали массово перемещаться как за рубеж, так и в другие регионы Украины.

По данным Госпогранслужбы, за период 24.02-23.08 из Украины выехали почти 7,9 млн. человек. Данные касаются границ со странами ЕС и Молдовой, поскольку пункты пропуска на границах с РФ, Беларусью и приднестровскому участку границы с Молдовой закрыты с начала войны, и включают в себя иностранцев, которые в течение первых недель войны активно выезжали из Украины.

В то же время с начала войны в Украину въехали более 6 млн. человек, доля украинских граждан за 02.03-23.08 составляет 89,4%. С 10 мая ежедневно в Украину въезжают в среднем на 3 тыс. человек больше, чем выезжают, а кумулятивная разница за период 10.05-23.08 составляет 327 тыс. человек. Однако названные цифры выезда и въезда свидетельствуют не об интенсивном возвращении вынужденных

мигрантов, а о том, что уже на рубеже марта-апреля основная часть пересечений границы (в обе стороны) стала приходиться на различные формы маятниковой миграции (как следствие многие попадали в статистику пересечений границы по несколько раз): временное возвращение для празднования Пасхи (в 2022 г. приехала на 17 и 24 апреля); приезды украинских женщин/детей с целью встретиться с мужьями/отцами; челночные миграции с целью снятия наличных за рубежом с карт украинских банков (использование курсовой разницы – снятие наличных за рубежом при дальнейшей перепродаже иностранной валюты в Украине на «черном рынке»); «автомобильная челночная миграция», связанная с ввозом подержанных автомобилей для собственного пользования и на продажу без уплаты акциза в период с 5 апреля по 30 июня; малое приграничное движение – пересечение границ жителями территории, расположенной на расстоянии до 30 км от общей границы с Молдовой, Польшей, Румынией, Словакией и Венгрией, по разным социальным, культурным, семейным и экономическим причинам, не относящимся к оплачиваемой работе, в частности, речь идет о завозе малыми партиями (т.е. в пределах объемов, на которые не распространяется действие таможенных пошлин) продуктов, а в перспективе – и строительных материалов.

Количество вынужденных внешних мигрантов, находящихся за пределами Украины, может быть оценено примерно в 4,4 млн человек, их численность в последние месяцы увеличивается почти исключительно за счет депортаций украинцев в Россию, однако большинство все же приходится на страны ЕС. Основная масса добровольно выехавших за границу сделали это в первые недели войны. По данным опроса, проведенного компанией 4Service Group в июне 2022 г., 26% вынужденных мигрантов уехали из Украины в феврале и 50% - в марте (4Service Group, 2022). Украину покидали преимущественно женщины, дети и, в меньшей степени, пожилые люди. В частности, в общей совокупности лиц, выехавших из Украины за период 24.02-10.04, по данным Госпогранслужбы, удельный вес женщин составил 66%, лиц до 18 лет – 31, а старше 60 лет – 13%. В июне 2022 г. среди взрослых украинцев в странах Европы женщины составляли 82%, при этом только 14% респондентов уехали за границу без детей, тогда как 29% – с двумя детьми, 9% – с тремя и более детьми (4Service Group, 2022). В составе выбывших доминируют жители городов (почти 90%), большинство из них (свыше 2/3) имеет высшее образование или ученую степень. Это, очевидно, является основой их достаточно высокой конкурентности на рынке труда, даже если приходится работать не по полученной профессии.

Таким образом, в результате вынужденной миграции Украина теряет демографический и интеллектуальный потенциал, при этом, по

крайней мере часть потерь являются безвозвратными. Это чревато угрозой невозможности обеспечения экономики рабочей силой соответствующего количества и качества, особенно в отдаленной перспективе, и уменьшением мобилизационного потенциала в будущем. Таким образом, обеспечение национальной безопасности Украины напрямую зависит от масштабов возвращения вынужденных мигрантов.

Перспективы возвращения украинских «беглецов от войны» из-за границы зависят от ряда труднопрогнозируемых факторов: дальнейшего течения боевых действий (продолжительности активной фазы и ее распространении по территории страны, общей экономической ситуации в Украине и скорости восстановления инфраструктуры и жилищного фонда после завершения войны), политики стран-реципиентов в отношении украинцев (возможности адаптации вынужденных мигрантов из Украины, в частности, трудоустройства, доступность образовательных и медицинских услуг, социальной поддержки и т.п.), которая во многом определяется отношением местного населения. Поддержка украинцев с его стороны чрезвычайно высока, хотя вряд ли она будет сохраняться очень долго и со временем, очевидно, будет снижаться.

По оценкам ИДСИ им. М.В.Птухи НАН Украины в случае относительно быстрого завершения горячей фазы войны безвозвратные миграционные потери Украины составят максимум 500-600 тыс. человек. Но с вероятным переходом военных действий в затяжную фазу, которая продлится несколько лет, многие вынужденно адаптируются к жизни в новой стране: найдут достойную работу, что позволит снимать приемлемое жилье, овладеют языком, дети будут посещать дошкольные, школьные, внешкольные заведения, колледжи и университеты, и будут постепенно терять связи с родиной. Соответственно, есть риск того, что после войны воссоединение семей будут проходить не в Украине, а за границей, и не женщины с детьми будут возвращаться домой (особенно, если жилье разрушено), а их родители и мужчины будут выезжать к ним. При таком сценарии Украина потеряет до 5 млн. молодых, образованных, активных граждан, что нанесет непоправимый вред демографическому потенциалу и национальной безопасности.

Предотвратить это можно только всячески поддерживая связи с нашими соотечественниками за рубежом (трудовые, образовательные, культурные, финансовые, юридические), сохраняя и развивая их чувство украинскости. Безусловно, потребуется не только патриотическая, но и экономическая мотивация, в частности, возможность получать приемлемую зарплату в Украине, быстрый экономический рост, демократическое развитие, противодействие

правовому нигилизму и коррупции. Необходимо также решить вопросы множественного гражданства и обеспечения избирательных прав украинцев, проживающих за границей.

Наиболее острой является проблема возвращения украинских граждан, депортированных на территорию страны-агрессора. Эффективность реализации этого направления государственной политики требует постоянного взаимодействия с международными организациями и государствами-партнерами.

Старение населения, характерное для всех наций европейского происхождения, неизбежно приводит к сокращению численности рабочей силы. В Украине этот процесс усугубляется за счет масштабного выезда трудоспособных граждан. В этих условиях едва ли не единственным источником обеспечения рынка труда рабочей силой является привлечение иммигрантов. Украина и до полномасштабного вторжения иностранных войск имела невысокий уровень привлекательности для граждан других стран, однако ситуация может измениться в случае успешного привлечения иностранных инвестиций в процессе послевоенного возрождения государства.

Внутригосударственные миграции, вызванные полномасштабным вторжением войск на территорию, подконтрольную Правительству Украины, по своим масштабам значительно превосходят вынужденные внешние миграции. ВПЛ и до 24 февраля 2022 г. оставались одним из самых незащищенных слоев населения со сравнительно более низким уровнем занятости и среднемесячного дохода, высокой зависимостью от государственной помощи. В настоящее время в условиях многократного роста численности контингента и уменьшения возможностей государства по поддержке переселенцев имеет место обострение проблем ВПЛ.

В преддверии полномасштабного вторжения Минсоцполитики Украины было зарегистрировано чуть менее 1,5 млн. ВПЛ. С начала вооруженной агрессии РФ численность ВПЛ стала резко возрастать и по состоянию на 13 июля 2022 г. превысила 4,3 млн. человек. Очевидно, что реальная численность вынужденных переселенцев внутри страны больше, поскольку часть их не регистрируется, ориентировочно она может быть оценена от 5,0 до 6,5 млн. человек.

Миграционная политика в период войны и сразу после ее завершения должна быть направлена на уменьшение объемов миграционных потерь, улучшение положения беглецов от войны, обеспечение экономики рабочей силой в период послевоенного возрождения и максимизации использования результатов миграции в интересах развития. Органам власти следует осуществить такие меры:

- развивать возможности дистанционного образования для детей мигрантов, в частности обеспечить детям вынужденных

мигрантов возможности сочетания обучения в школьных заведениях стран-реципиентов с дистанционным обучением по программе Международной украинской школы путем распространения видеозаписей уроков, разработки гибких систем контроля успеваемости;

- разработать и утвердить процедуры признания документов о периодах и содержании обучения с целью обеспечения продолжения обучения детей мигрантов-возвращенцев в учреждениях среднего и профессионально-технического образования Украины;
- усилить информационную поддержку украинцев за границей путем создания информационных пунктов при дипломатических представительствах Украины, в т.ч. на общественных началах (за счет сообществ украинцев в соответствующих странах);
- в сотрудничестве с представителями бизнеса, профсоюзов, Всемирного конгресса украинцев, ассоциаций трудовых мигрантов, других заинтересованных неправительственных организаций, экспертов, а также представителей охваченных наиболее массовой трудовой миграцией регионов и общин на основе достижений мирового опыта разработать и принять программу привлечения заработков мигрантов в экономику;
- усилить возможности Управления зарубежного украинства и гуманитарного сотрудничества МИД Украины с целью повышения эффективности сотрудничества с диаспорой;
- создать специальное подразделение в структуре Офиса Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека для повышения эффективности действий государства по возвращению украинских граждан, депортированных на территорию РФ во взаимодействии с международными организациями и государствами-партнерами;
- предоставить иностранцам украинского происхождения и украинским гражданам, работающим/находящимся за границей возможность обретения множественного гражданства, утвердить перечень стран, гражданство которых может иметь гражданин Украины;
- расширить возможности участия в выборах украинским гражданам за границей путем внедрения процедуры почтового голосования, предоставить им представительство в Верховной Раде Украины через образование отдельного мажоритарного зарубежного округа (округов) на выборах народных депутатов Украины;

- усовершенствовать нормативно-правовые акты Украины о подтверждении результатов неформального профессионального обучения трудовых мигрантов, возвращающихся на Родину. В частности, следует расширить перечень рабочих профессий, уровень квалификации которых можно подтвердить по результатам неформального профессионального обучения;
- поддерживать взаимосвязи с украинскими студентами и учеными, работающими или проходящими стажировку в странах ЕС, в частности, активизировать деятельность по обеспечению поддержки со стороны Еврокомиссии финансирования (на грантовой основе) совместных научных проектов коллективов украинских научных учреждений и научных учреждений стран ЕС, в которых работают украинские ученые;
- обеспечить возможности удаленной работы, в т.ч. за границей, для работников предприятий, учреждений и организаций Украины, чья деятельность не требует непосредственного присутствия на рабочем месте (кроме работ, предусматривающих доступ к секретной информации);
- привлекать средства международных доноров и стимулирование финансовых учреждений страны к предоставлению кредитов ВПЛ для открытия и ведения собственного бизнеса; усиление привлечения ВПЛ к программам переквалификации по специальностям, востребованным в процессе восстановления государства; организация бесплатных курсов по изучению иностранных языков (английского) и курсов программирования для ВПЛ с целью повышения их конкурентоспособности на рынке труда;
- в сотрудничестве с работодателями организовать курсы переподготовки по специальностям, в которых нуждаются работодатели, прежде всего в регионах, одновременно являющихся и реципиентами, и донорами ВПЛ;
- отнести иностранных студентов, учащихся или успешно завершивших обучение в Украине, к категориям лиц, которым разрешение на применение труда иностранца не требуется (при трудоустройстве на рабочие места, соответствующие профилю и уровню полученного в Украине образования). В целях поиска места работы иностранным выпускникам украинских вузов должна быть предоставлена возможность находиться на территории Украины в течение года после завершения учебы;
- провести иммиграционную амнистию, разработать законодательный механизм урегулирования правового статуса иммигрантов без надлежащего правового статуса, длительно

проживающих в Украине, имеющих крепкие социальные связи, семью, работу, не совершивших серьезных нарушений закона;

- с целью содействия интеграции иммигрантов в украинское общество организовать бесплатные курсы не только по изучению украинского языка, но и истории, культуры, разработать и внедрить специальные учебные программы для детей мигрантов, плохо владеющих украинским языком, что могло бы облегчить их адаптацию к обучению в Украине.

С окончанием войны и деокупации оккупированных территорий следует способствовать возвращению в места предыдущего проживания ВПЛ, желающие возвратиться, и интеграции в местах вселения ВПЛ, которые возвращаться не хотят. Развитие территорий т.н. рискованного проживания (предположительно 10-25 км от северных и восточных границ) потребует внедрения ряда достаточно эффективных стимулов для предпринимателей и миграции населения: налоговых льгот, прежде всего, бизнеса, дотаций территориальным общинам на создание/поддержание инфраструктуры, прямых выплат населению, бюджетного участия в страховании имущества.

Выводы. Роль миграций в обеспечении национальной безопасности, будучи значительной и до широкомасштабного вторжения российских войск, в современных условиях резко возрастает. Ключевым направлением деятельности государства в миграционной сфере должно быть поддержание связей с мигрантами из Украины (как вынужденными мигрантами 2022 г., так и трудовыми мигрантами предыдущих лет) и их социальная защита с целью обеспечения возвращения как можно большей части контингента. Учитывая объемы трудовой и вынужденной миграции украинцев за границу, вопрос послевоенного возвращения наших соотечественников, четверть которых составляют дети, является самым важным в контексте сохранения украинской нации и обеспечения национальной безопасности. Разработка и внедрение мер, направленных на привлечение мигрантов (иностранцев) в Украину пока не ко времени и должно быть осуществлено в процессе послевоенного возрождения. Но уже сейчас необходимо способствовать улучшению положения оставшихся в Украине иностранцев или планирующих вернуться после завершения войны (в частности, иностранных студентов).

ЛИТЕРАТУРА

4Service Group (2022) Ukrainian Refugees in Europe. A Study of the Behavior and Attitudes of Ukrainians Who Were Forced to Leave for Europe as a Result of the War in Ukraine. <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv>

- shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/ [in Ukrainian].
- Drbohlav, D., Jaroszewich, M. (Eds.). (2016). *Ukrainian Migration in Time of Crisis: Forced and Labor Mobility*. Prague.
- International Labor Organization. (ILO). (2013). *Report on the Methodology, Organization and Results of a Modular Sample Survey on Labor Migration in Ukraine*. Budapest.
- Libanova, E., Pozniak, O. (2020). External Labor Migration from Ukraine: the Impact of COVID-19. *Demography and Social Economy*, 4(42), 25-40. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.025> [in Ukrainian]
- Libanova, E. (ed.). (2014). *Human Development in Ukraine: the Historical Dimension of the Transformation of State Social Policy (Collective Monograph)*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Malynovska, O. (2018). *Migration Policy: Global Context and Ukrainian Realities: Monograph*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Pozniak, O. (2019). Problems of Immigration Policy in the Context of Ethnopolitical Development. *Scientific Notes*, 3-4 (99-100), 364-373. [in Ukrainian]
- Romanyuk, M. (2015). Migratory Threats of National Security of Ukraine: Modern Challenges, Problems of Overcoming Section. *Demography and social economy*, 3(25), 99-111. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2015.03.006> [in Ukrainian]
- Rovenchak, O., Yavorsky, V. (2013). International Migration as a Security Challenge: Personal, National and Global Dimensions. *Political Management*, 1-2, 212-226. [in Ukrainian]
- State Institute of Family and Youth Problems. (2004). *Rural youth of Ukraine: State, Problems and Ways to Solve Them: Annual Report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Situation of Youth in Ukraine*. Kyiv. [in Ukrainian]
- State Statistics Service of Ukraine. (SSSU). (2017). *External labor migration of population (according to the results of the modular sampling survey)*. Kyiv. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/12/bl_ztm_2017.zip [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *The Law of Ukraine "About the national security of Ukraine"*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian]

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ МИГРАЦИЯМИ И ИЗМЕНЕНИЯМИ КЛИМАТА В УКРАИНСКОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Ирина МАЙДАНИК, кандидат социологических наук,
Институт демографии и социальных исследований имени
М.В. Птухи НАН Украины

<https://orcid.org/0000-0003-0422-1364>, sulamif3@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.13>

Abstract. *Migration is linked to environmental issues through a variety of mechanisms. Economic, political, demographic and cultural factors are interconnected with climatic ones. All together, they form among the population a certain kind of migration response in the “leave or stay” coordinate system. The full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine has led to catastrophic consequences in both the migration and environmental spheres. The influence of the military factor at the moment is not final since the situation is constantly changing due to ongoing active battles. In the future, scientists will have to reveal and characterize the consequences of the full-scale war on the migration of the Ukrainian population, environmental changes and the interaction between these two domains. There are no doubts that these consequences are supranational in nature, going far beyond the borders of Ukraine. The study of materials from the pre-war period on the aforementioned problems gives an important base for subsequent developments. This article aims to investigate the relationship between migration and climate change in the migration legislation of Ukraine. In the process of work, methods of document analysis, generalization, comparison, induction and analogy were used. The research showed the insufficient representation of environmental factors in migration legislation. A small number of direct relationships between migration and environmental spheres were found. They were built in the legislation through the prism of social protection of certain categories of migrants. However, the existing legal field provides potential opportunities for expanding such interaction. The proclaimed principle of compatibility of migration policy with other spheres of state activity is surely open to the environmental sphere. Additionally, the state can use the resource potential of return migrants and refugees, stimulating energy-efficient, environmentally friendly production and opening enterprises that contribute to solving environmental problems in Ukraine. However, such initiatives can be implemented on a large scale after restoring a peaceful way of life.*

Keywords: *population migration, migration legislation, climate, environment*

JEL: *J60, K37, Q59*

UDC: *314.15:551.583(477)*

Миграционные процессы связаны с экологическими вопросами посредством разнообразных механизмов. Экономические, политические, демографические и культурологические факторы переплетаются с климатическими, формируя у населения некий миграционный ответ в системе координат «уехать или остаться». Полномасштабное вторжение РФ в Украину привело к катастрофическим последствиям как в миграционной, так и в экологической сферах. Ситуация ухудшается с каждым днем продолжающихся военных действий. Исследования показывают

наличие взаимосвязей между войнами, миграциями и изменениями климата в разных странах и регионах мира (G. Abel et al., 2019). Однако гораздо чаще ученые ограничиваются изучением взаимозависимостей между двумя последними, из названных, факторами. Среди таких публикаций отметим отчет МОМ «Миграции и изменения климата» (Brown O., 2008) и раздел Всемирного миграционного отчета «Человеческая мобильность и адаптация к изменениям климата» (Oakes R, et al., 2020). Международная коалиция по вопросам миграции и климата подчеркивает значимость законодательной тематики в своей деятельности (Climate and migration coalition, 2022). Разработка этого направления актуальна и для Украины. Цель этой статьи - изучить взаимосвязи между миграцией и изменениями климата в миграционном законодательстве Украины. В процессе работы использовались методы анализа документов, обобщения, сравнения, индукции и аналогии.

Подробный обзор основных направлений и стратегических задач миграционного законодательства Украины изложен в Концепции государственной миграционной политики. Этот документ охватывает миграционные потоки различной направленности и масштаба, поскольку Украина является одновременно государством происхождения, назначения и транзита международных мигрантов на фоне оживленной внутрисредственной миграционной активности. Контент-анализ Концепции показывает неоднозначное восприятие законодателем актуальности процессов внутренней и внешней миграции в стране: последняя проблематика рассматривается в документе в несколько раз чаще. Подобная ситуация характерна и для стратегии «Государственной миграционной политики Украины на период до 2025 года». Реализация положений «Концепции государственной миграционной политики» в сфере внутренней миграции предполагает предотвращение чрезмерного дисбаланса территориального размещения населения Украины. В Стратегии дополнительно вскользь упоминается наличие в стране масштабной категории внутренне перемещенных лиц. Актуальность тематики внутреннего переселения существенно возросла после полномасштабного нападения РФ.

Общие вопросы внутренней миграции регулируются Законом «О свободе передвижения и свободном выборе места жительства в Украине». Сфера действия этого документа распространяется на граждан Украины, иностранцев и лиц без гражданства, находящихся в Украине на законных основаниях. Законодательные ограничения свободы передвижения и свободного выбора места жительства могут иметь место в административно-территориальных единицах, находящихся в пограничной полосе, на территориях военных объектов, в зонах с ограниченным доступом, в случае введения военного или

чрезвычайного положения и на временно оккупированных территориях. Прямые упоминания экологических факторов, обуславливающих какие-либо ограничения, в Законе отсутствуют.

По масштабам, причинам возникновения и социальной значимости движение внутренне перемещенных лиц (ВПЛ) является одним из наиболее резонансных процессов в рамках внутренней миграции в Украине. По состоянию на 4 января 2021 года (то есть до начала полномасштабной войны), по информации Единой информационной базы данных о ВПЛ, было взято на учет почти 1,5 млн переселенцев из временно оккупированных территорий Донецкой и Луганской областей и АР Крым. Нападение в феврале нынешнего года, безусловно, увеличило количество внутренних переселенцев. После начала большой войны было официально зарегистрировано дополнительно 2 млн вынужденных переселенцев. Однако источники, включающие незарегистрированные случаи, приводят более высокие оценки: один из операторов сотовой связи называет 8,7 млн ВПЛ (Мельник, 2022), исследование МОМ – 8 млн (МОМ, 2022).

В соответствии с законодательством, внутренне перемещенным лицом считается гражданин Украины, иностранец или лицо без гражданства, находящиеся на территории Украины на законных основаниях и имеющие право на постоянное проживание в Украине, вынужденные оставить или покинуть свое место жительства в результате или во избежание негативных последствий вооруженного конфликта, временной оккупации, повсеместных проявлений насилия, нарушений прав человека и чрезвычайных ситуаций природного или техногенного характера. Таким образом, украинское законодательство содержит прямое упоминание о связи между сферой экологии, окружающей среды и внутренним перемещением в форме признания чрезвычайных ситуаций природного характера одной из возможных причин перемещения ВПЛ. Дополнительные точки соприкосновения этих сфер наблюдаются в области информирования украинских ВПЛ. Статья 9 Закона Украины «Об обеспечении прав и свобод внутренне перемещенных лиц» предусматривает, что внутренне перемещенное лицо имеет право на достоверную информацию об окружающей среде на территории его предыдущего места жительства. Статья 11 этого же Закона обязывает местные государственные администрации и органы местного самоуправления предоставлять ВПЛ информацию о состоянии окружающей среды в возможных местах для их временного проживания.

Согласно Концепции государственной миграционной политики, стратегические направления реализации государственной политики в сфере международной миграции охватывают вопросы внешней трудовой миграции граждан Украины, въезда иностранцев и лиц без гражданства в Украину, выезда их из Украины и транзитного проезда по

территории государства, нелегальной миграции, торговли людьми. Указанные аспекты рассматриваются через призму безопасности, социальной защиты, экономического развития.

Трудоустройство за границей является устоявшейся практикой реализации трудовой деятельности для большого количества украинцев уже в течение нескольких десятков лет, поэтому принятие Закона «О внешней трудовой миграции» стало актуальным событием в сфере миграционной политики. Наднациональный характер зарубежного трудоустройства отражается в Законе в форме таких направлений государственной политики как осуществление сотрудничества с государственными органами иностранных государств, международными и общественными объединениями, заинтересованными в решении вопросов внешней трудовой миграции, усиление институциональной состоятельности иностранных дипломатических учреждений Украины по предоставлению правовой, информационной и иной помощи трудовым мигрантам и членам их семей на территории государства пребывания, заключения международных договоров по защите прав трудовых мигрантов и членов их семей в государстве пребывания. Наднациональные и межгосударственные формы сотрудничества также являются ключевыми при урегулировании проблем экологического характера, многие из которых невозможно решить усилиями одного государства.

Закон «О внешней трудовой миграции» определяет правовые и организационные основы государственного регулирования различных аспектов, связанных с зарубежным трудоустройством, в частности права трудовых мигрантов на надлежащие условия труда и социальную защиту, право на образование и подтверждение результатов неформального профессионального обучения, консульское содействие за рубежом, удовлетворение национально-культурных, образовательных, духовных и языковых потребностей, обеспечение права на информацию, возмещение ущерба, причиненного при трудовой деятельности за границей, рассматриваются вопросы реинтеграции. В Законе обращается внимание на активную деятельную позицию трудовых мигрантов: нормируется самозанятость в стране пребывания, рассматривается деятельность общественных объединений трудовых мигрантов, образованных за рубежом.

В Законе «О внешней трудовой миграции» отсутствуют прямые ссылки на взаимосвязи с вопросами климата и окружающей среды, однако, содержится широкое поле возможностей для реализации практических шагов в этой сфере. В частности, к имеющемуся перечню направлений информирования трудовых мигрантов, планирующих вернуться в Украину, можно добавить предоставление информации об аспектах экологического характера: формировании экологически

ответственного потребления (приобретение электротранспорта, использование солнечных батарей, ветровых генераторов, экологических систем отопления помещений, безопасных строительных материалов), открытие бизнеса, способствующего сохранению окружающей среды (например, предприятий по вторичной переработке). Определенная законом возможность сотрудничества общественных объединений трудовых мигрантов с центральными и местными органами исполнительной власти и международными неправительственными организациями потенциально может включать аспекты экологии и окружающей среды.

Иммиграция в Украину является важной составляющей общих миграционных процессов. Порядок иммиграции в Украину иностранцев и лиц без гражданства определен в Законе «Об иммиграции». Данный Закон определяет основные понятия иммиграционной сферы, а именно «иммиграция», «иммигрант», «квота иммиграции», «разрешение на иммиграцию», «долгосрочная виза». Разрешение на иммиграцию предоставляется в пределах квоты иммиграции, устанавливаемой Кабинетом Министров Украины, однако существует дополнительная практика выдачи разрешения на иммиграцию вне квоты. Категории лиц, которым предоставляется разрешение на иммиграцию, можно разделить на две большие группы: к первой относятся лица, иммиграция которых отвечает интересам развития Украины (деятели науки и культуры, высококвалифицированные специалисты, лица, инвестирующие в экономику Украины), ко второму – люди, имеющие прочные связи с Украиной (ранее имевшие украинское гражданство, или имеющие близких родственников – граждан Украины).

Правовой статус иностранцев и лиц без гражданства, находящихся в Украине, порядок их въезда на территорию государства и выезда определяется Законом Украины «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства». В первой статье Закона, разъясняется понятие вынужденной остановки, где упоминается стрессовый фактор экологического характера. Под вынужденной остановкой понимают пребывание иностранца или лица без гражданства на территории Украины сверх установленного законодательством срока для транзитного проезда через ее территорию в связи с чрезвычайными обстоятельствами (стихийное бедствие, болезнь и т.п.) при наличии документа, подтверждающего причину и продолжительность задержки. Иностранцы и лица без гражданства для урегулирования правовых вопросов пребывания на территории страны получают вид на постоянное или временное проживание. Условия и основания получения указанных документов регулируются нормами Закона.

В «Стратегии государственной миграционной политики Украины на период до 2025 года» рассматриваются вопросы международной

защиты, находящие углубленное отражение в Законе Украины «О беженцах и лицах, нуждающихся в дополнительной или временной защите». Всех лиц, обращающихся за защитой, прибывая в Украину из-за границы, этот закон распределяет на три основные категории: беженцы, лица, нуждающиеся в дополнительной защите, лица, нуждающиеся во временной защите.

Важное значение в контексте этого распределения принадлежит определению причин, обуславливающих отсутствие безопасности. Статус беженца в Украине возможно получить вследствие обоснованных опасений стать жертвой преследований по признакам расы, вероисповедания, национальности, гражданства (подданства), принадлежности к определенной социальной группе или политическим убеждениям у себя на родине или в третьей стране. Потребность в дополнительной защите связано с опасностью применения смертной казни, пыток, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения, общераспространенным насилием в международном или внутреннем вооруженном конфликте, нарушением прав человека. Необходимость временной защиты возникает вследствие внешней агрессии, иностранной оккупации, гражданской войны, столкновений на этнической основе, природных или техногенных катастроф, или других событий, нарушающих общественный порядок в определенной части или на всей территории страны происхождения.

Таким образом, климатические факторы в структуре мотивации к прибытию в Украину иностранцев, нуждающихся в международной защите, признаются национальным законодательством только относительно предоставления временной защиты. Временная защита предоставляется сроком до прекращения негативных обстоятельств в странах происхождения, в связи с которыми иностранцы вынуждены были прибыть на территорию Украины, но не более чем на один год. Предусматривается однократное продление срока временной защиты, но не более чем на один год. Впрочем, лица, получившие статус временной защиты, имеют право на подачу заявления о признании беженцем или лицом, нуждающимся в дополнительной защите. Таким образом обеспечивается взаимосвязь между климатическими факторами вынужденного перемещения иностранцев из стран предыдущего пребывания и различными видами международной защиты в Украине (*Рис.1*).

Рисунок 1. Взаимосвязь между климатическими факторами выезда иностранцев из стран предыдущего пребывания и разными видами международной защиты в Украине

Источник: авторская разработка на основе положений Закона «О беженцах и лицах, нуждающихся в дополнительной или временной защите».

В Законе «О беженцах и лицах, нуждающихся в дополнительной или временной защите» отсутствует непосредственный запрет на высылку или принудительное возвращение беженца или лица, нуждающегося в дополнительной или временной защите, в страну, из которой они прибыли и где их жизни угрожает опасность из-за факторов экологического характера. В этом контексте Закон признает опасности по причине расовой, религиозной, национальной, социальной принадлежности, политическим убеждениям, пыток и других жестоких,

бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения. Однако этот перечень расширяется за счет учета других причин, признаваемых международными договорами или международными организациями, участниками которых является Украина. Эта норма Закона содержит потенциал для рассмотрения экологических факторов в контексте запрета на высылку или принудительное возвращение. В противоположность этому в Концепции государственной миграционной политики и Законе Украины «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства» содержится непосредственное упоминание о невозможности возвращения иностранцев и лиц без гражданства в страны, где невозможно проживать из-за экологических и техногенных факторов.

Следовательно, миграционное законодательство Украины редко упоминает прямые взаимосвязи между экологической проблематикой и миграциями населения. В основном эти взаимосвязи выстраиваются через призму социальной защиты. Концепция государственной миграционной политики запрещает выдворение иностранцев и лиц без гражданства в страны, где невозможно проживать из-за экологических и техногенных факторов. Аналогичная норма дублируется в Законе Украины «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства». Законы Украины «О беженцах и лицах, нуждающихся в дополнительной или временной защите» и «Об обеспечении прав и свобод внутренне перемещенных лиц» называют чрезвычайные ситуации природного или техногенного характера одними из причин прибытия в Украину лиц, нуждающихся в временной защите. Они также находятся в перечне факторов, вызывающих внутреннее перемещение населения.

Несмотря на ограниченный круг имеющихся непосредственных связей между проблематикой экологического и миграционного направления, основополагающие документы миграционного законодательства содержат потенциальную возможность для углубления такого взаимодействия. В частности, в Стратегии государственной миграционной политики Украины на период до 2025 года» содержатся принципы совместимости миграционной политики с другими сферами деятельности государства и укрепления институциональных возможностей государства через выработку эффективного, гибкого и устойчивого механизма межведомственного сотрудничества. Кроме того, Стратегия декларирует отход от реактивной миграционной политики к принципам проактивного управления. Такой подход предполагает включение в повестку дня широкого круга вопросов, имеющих потенциал существенного влияния на миграции в кратко-, средне- и долгосрочной перспективах. Одним из таких аспектов является взаимосвязь между миграциями, климатом и

окружающей средой, которая могла бы проявиться через призму инвестиционных возможностей мигрантов и диаспор.

Доминантами демографической динамики в Украине являются процесс старения населения и депопуляция (ИДСС, 2018). Логика украинских законодателей основывается на понимании того, что люди являются носителями инновационных идей, знаний и первичными производителями благ материального и нематериального характера. Основные документы миграционного законодательства учитывают миграционную составляющую в попытках увеличения численности населения. Речь идет о декларируемом содействии возвращению эмигрантов в Украину и прибытию зарубежных украинцев. Основными механизмами реализации государственной миграционной политики в сфере иммиграции являются: стимулирование иммиграционных потоков в Украину в зависимости от инвестиционных, научных и культурных потребностей государства, создание благоприятных условий для возвращения в Украину деятелей науки и культуры, квалифицированных специалистов и рабочих, необходимых для развития национальной экономики, их интеграции в украинское общество. После начала полномасштабной войны, развязанной РФ в Украине, миллионы украинцев вынуждены были покинуть страну из-за опасностей, связанных с военными действиями. Часть из них уже вернулись на родину, тем не менее большинство еще находятся за рубежом. Таким образом возникла еще одна масштабная группа зарубежных украинцев и государство вынуждено решать вопрос относительно стимулирования их будущего возврата на родину.

Концепция государственной миграционной политики предусматривает создание предпосылок для инвестирования представителей украинской диаспоры в национальную экономику и их информирование об инвестиционных возможностях в Украине, однако текст Закона «О зарубежных украинцах» не содержит соответствующих упоминаний. В нем в большей степени рассматривается налаживание культурных связей с диаспорой и развитие ее национальной осознанности, нежели использование экономического потенциала этой группы. Впрочем, государство поощряет благотворительность зарубежных украинцев, гарантирует и обеспечивает защиту прав и интересов участников благотворительности.

Законодательные нормы, касающиеся внешних трудовых мигрантов из Украины, содержат ряд упоминаний о развитии инвестиционной составляющей. Стремясь создать необходимые условия для их возвращения и реинтеграции в украинское общество, Закон Украины «О внешней трудовой миграции» предусматривает повышение уровня финансовой грамотности возвращающихся в Украину граждан Украины с целью более эффективного использования

ими денежных ресурсов для инвестирования, открытия и развития бизнеса. Дополнительным мероприятием рассматривается проработка вопроса о возможности внедрения государственной системы кредитования реэмигрантов, желающих открыть собственное дело, введение налоговых льгот для лиц, вкладывающих заработанные за границей средства в собственное дело (Рис.2).

Рисунок 2. Инвестиционная составляющая в национальном миграционном законодательстве Украины

Источник: авторская разработка.

Несмотря на значительные объемы денежных переводов от украинских трудовых мигрантов из-за рубежа, в законе, регулирующем иностранную занятость, содержится только беглое упоминание о трансфертах. Перевод денежных средств трудовых мигрантов осуществляется в соответствии с законодательством государства пребывания и законодательства Украины, если иное не предусмотрено международными договорами. Государство обязуется способствовать созданию благоприятных условий для осуществления денежных переводов в Украину, в частности путем открытия корреспондентских счетов банков Украины в иностранных банках и проведения консультаций с основными международными системами денежных переводов с целью уменьшения комиссии за переводы.

Важные аспекты стимулирования инвестиционной составляющей миграционных процессов содержатся в документах, регулирующих иммиграцию. Кабинет Министров Украины выделяет отдельную иммиграционную квоту для лиц, осуществивших иностранную

инвестицию в экономику Украины иностранной конвертируемой валютой на сумму не менее ста тысяч долларов США. В Законе «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства» основанием для выдачи вида на временное проживание являются ситуации, когда иностранец и лицо без гражданства является учредителем, участником или бенефициарным владельцем юридического лица при размере доли собственности не менее ста тысяч евро.

Привлечение новых знаний и идей из-за границы рассматривается в национальном миграционном законодательстве в образовательном контексте. Для зарубежных украинцев избрана стратегия содействия получению ими образования в Украине. С этой целью предусматривается установление ежегодных квот приема в высшие учебные заведения Украины в пределах объемов государственного заказа. Уделяется также внимание праву на образование и подтверждение результатов неформального профессионального обучения для трудовых мигрантов и членов их семей. Закон «О внешней трудовой миграции» предусматривает признание в Украине общего, среднего, профессионально-технического и высшего образования, полученного трудовыми мигрантами и членами их семей за рубежом и подтверждение результатов неформального профессионального обучения.

Таким образом, анализ национального миграционного законодательства приводит к осознанию, что его ресурсная составляющая непосредственным образом не пересекается с проблемами климата и окружающей среды. Однако некоторые законодательные документы предусматривают имплицитную возможность для осуществления деятельности, направленной на развитие взаимосвязей между климатом и миграциями. Потенциально такая деятельность может касаться разных миграционных групп. В русле программ кредитования для реэмигрантов, желающих открыть собственное дело, целесообразно создать отдельное направление по поддержке энергоэффективного, экологического производства, открытию предприятий, способствующих решению проблем окружающей среды в Украине. Подобные инициативы следует также стимулировать среди предпринимателей-иммигрантов. Поддержка благотворительной деятельности представителей диаспоры может, кроме прочего, направляться на проекты в области экологии и окружающей среды. Активные военные действия из-за агрессии РФ наносят значительный вред экологического характера, наряду с многими другими формами негативного влияния. Необходимым аспектом послевоенного возрождения Украины должно стать восстановление экосистемы. В этом может помочь использование потенциала возвратных мигрантов и беженцев.

ЛИТЕРАТУРА

- Abel J., Brottrager M., Crespo Cuaresma J., Muttarak R. (2019) Climate, conflict and forced migration. *Global Environmental change* 54, 239-249, <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.12.003>
- Brown O. (2008) *Migration and Climate Change*. IOM, 64.
- Oaks R., Banerjee S., Warner K. (2020) *World migration report 2020. Human mobility and adaptation to environmental change*, 283-313.
- The Climate and Migration Coalition. *Our work*. Retrieved from: <https://climatemigration.org.uk/our-work/>
- Мельник С. В «Київстарі» фіксують повернення українців додому. Економічна правда. 16 травня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/16/687089/>
- Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 4. 3 травня 2022 року. МОМ. Retrieved from: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R4_UKR_final.pdf
- Указ Президента України «Про концепцію державної міграційної політики» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>
- Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
- Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
- Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>
- Закон України «Про імміграцію» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text>
- Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>
- Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
- Українське суспільство: міграційний вимір (2018): Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН. України. К., 396 с.
- Закон України «Про закордонних українців» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>

MIGRAȚIA INTERNĂ ÎN MOLDOVA: SCHIMBĂRI ÎN PROFIL TERITORIAL¹

Vitalie ȘTÎRBA, cercetător științific
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova

<https://orcid.org/0000-0001-5948-6509>, vitalie.stirba@ccd.ince.md

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.14>

Abstract. *Internal migration is one of the main demographic processes that determine changes in the population structure in the districts of Moldova. The intensity of internal migration is determined by multiple social and economic factors and the migratory potential of the regions of migrants' origin. This study analyses internal migration in Moldova at the district level using the National Bureau of Statistics data on permanent residence changes. The results show that the internal migration flows are dominated by the young and working-age population between the age of 15-50, who are mainly involved in rural-urban migration. Among the overall number of internal migrants, females exceed males, which creates a disparity in the sex ratio at certain ages in certain localities. Internal migrants are primarily attracted by the main cities, such as Chisinau and Balti, and by the districts in the vicinity of the capital city. As a result, the population increase in these cities is mainly due to internal migration.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilisation policies”.

Keywords: *internal migration, rural-urban migration, population redistribution, urban and rural population*

JEL: J1, R23

UDC: 314.7

Introducere. În Moldova anual sunt înregistrate între 30-40 mii de cazuri de schimbare a locului de trai, proces în care este implicat peste 1% din numărul total al populației. Aceste mișcări migratorii au o contribuție semnificativă asupra schimbărilor în structura populației din localitățile Moldovei, având în vedere selectivitatea procesului din punctul de vedere al vârstei, sexului și altor caracteristici socioeconomice ale migranților.

Migrația internă în Moldova are un profil tânăr, care are la bază o structură a populației cu un potențial migrator sporit. În migrația internă în mare parte este implicată populația între vârstele de 20-50 ani, unde numărul femeilor este net superior celui al bărbaților. Principalele destinații sunt rural-urban, preponderent către orașele cu un potențial economic sporit. Fluxurile migratorii urban-urban în mare sunt îndreptate din orașele medii mici (cu o populație între 10-50 mii) către municipiile Chișinău și Bălți. Totuși, centrele raionale se regăsesc printre principala destinație a migranților interni din localitățile rurale din imediata vecinătate. Intensitatea migrației interne este determinată de mulți factori de împingere și atragere, dar și de potențialul migrator din localitățile de origine.

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

Acest articol analizează migrația internă în Moldova pentru anii 2014–2021, precum și impactul ei asupra dinamicii populației în profil teritorial. Rezultatele arată un grad sporit de implicare a populației în migrația internă, principalele destinații fiind municipiile Chișinău și Bălți. Localitățile din raioanele Strășeni și Ialoveni aflate în apropierea orașului Chișinău înregistrează un spor al migrației interne fiind printre beneficiarii procesului de suburbanizare. Raioanele din regiunea centrală cu o populație preponderent rurală înregistrează un spor migratoriu negativ pronunțat, populația cărora optează pentru schimbarea locului de trai în orașele mari. Raioanele cu un spor pozitiv al migrației interne înregistrează preponderent un aflus al populației tinere și în vârstă aptă de muncă, fapt ce asigură un spor natural pozitiv și creșterea economică din cadrul acestora. Numărul sporit de persoane implicate în migrația internă este asigurat de cohortele numerice născute între 1980–1992, dar și de generațiile consecutive, care înregistrează un grad major de mobilitate.

Rezultatele studiului facilitează înțelegerea schimbărilor în dinamica și structura populației la nivel de unități administrativ-teritoriale și pot fi utilizate ca bază științifică în procesul de elaborare a prognozei populației la nivel de raioane și localități.

Abordare a temei în literatura științifică. Migrația internă este unul din principalele procese demografice care influențează numărul, structura pe vârste și distribuția pe sexe a populației la nivel de regiuni și localități (Etzo, 2008). Mișcările migratorii interne în mare măsură sunt condiționate de factorii de atragere și respingere, unde un rol important îl au piața de muncă, capitalul uman și potențialul economic din localitățile de origine și destinație (Piras, 2016).

În comparație cu țările din Europa de Nord și Vest, în statele est-europene, populația este în mai mică măsură implicată în migrația internă, iar principalele destinații sunt rural-urban spre localitățile economic dezvoltate (Rowe, Bell, Bernard, Charles-Edwards, & Ueffing, 2019). În Moldova principalele destinații ale migranților interni sunt municipiile Chișinău și Bălți, dar și unele localități din vecinătatea acestora (Gagauz, și alții, 2016). Selectivitatea procesului migratoriu, când în schimbarea locului de trai este preponderent implicată populația tânără, afectează situația demografică în localitățile mici, care înregistrează o creștere a gradului de îmbătrânire și declin în numărul populației (Gagauz, și alții, 2021).

Date și metode. Datele privind numărul și distribuția migranților interni pe vârste și sexe la nivel de raioane, precum și numărul populației cu reședință obișnuită, au fost preluate de la Biroul Național de Statistică (Banca de date statistice Moldova). Din cohorta migranților interni fac parte persoanele care și-au schimbat domiciliul sau reședința prin înscrierea în registrul de evidență al populației al Agenției de Servicii Publice. Din cauza lipsei de date, acest studiu nu acoperă unitățile teritoriale din stânga Nistrului

și municipiul Bender. Sporul migrator în profil teritorial reprezintă diferența dintre numărul persoanelor sosite și plecate raportate la numărul populației din raion în anul de referință per 1000 persoane. Pentru vizualizarea rezultatelor prin intermediul produselor cartografice a fost utilizată aplicația QGIS.

Rezultate și discuții. Migrația internă implică un grad sporit de selectivitate având în vedere vârsta și sexul persoanelor care își schimbă locul de trai. Totodată, mărimea fluxurilor migrației este condiționată de potențialul migrator din localitățile de origine. În *Figura 1* este prezentată distribuția migranților interni după vârste și sexe, unde o pondere semnificativă o are populația tânără și cea în vârstă aptă de muncă. Vârsta de debut a persoanelor implicate în migrația internă este puțin sub 20 ani, care se datorează, inclusiv continuării studiilor în instituțiile de învățământ superior și de formare vocațională. Totuși, având în vedere algoritmul de înregistrare a migranților interni în baza schimbării domiciliului, datele statistice exclud persoanele (de regulă, copii și adolescenți) care nu au obținut acte de identitate la Agenția de Servicii Publice, dar și mișcările migrației neînregistrate (Știrba, 2017).

Populația tânără, care este economic activă, formează cea mai mare parte a fluxurilor migrației interne. În anii de referință 2015 și 2021, grupurile de vârstă de 20-34 ani au avut o pondere de circa 40-50% din numărul total de mișcări migrației interne, în timp ce vârstele 35-49 au constituit între 25-35%. Persoanele cu vârsta de peste 50 ani au înregistrat o pondere de circa 15% în numărul total de migranți interni. Având în vedere un grad sporit de mobilitate la femei comparativ cu bărbații, în grupurile de vârstă 20-34 de ani poate fi observată o discrepanță semnificativă dintre sexe în numărul de migranți interni.

Fluxurile migrației din perioada studiată, în mare parte, au fost formate în condițiile unei structuri tinere a populației cu un grad sporit de mobilitate, mărimea cărora este determinată de schimbările sociale și economice din ultimele decenii. În aceste condiții, generațiile născute în anii '80 și '90 au constituit un fundament solid în potențialul migrator.

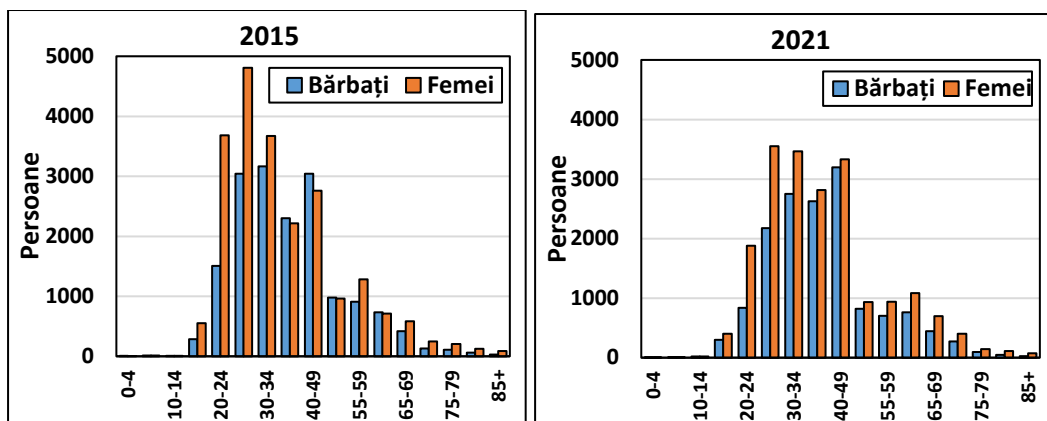

Figura 1. Distribuția mișcărilor migratorii interne pe vârste și sexe, anii 2015 și 2021

Sursa: Elaborat de autor în baza datelor BNS (Banca de date statistice Moldova).

Principalele destinații al migranților interni sunt regiunile cu un potențial economic sporit, îndeosebi municipiile Chișinău și Bălți, care sunt principalele centre de atragere a forței de muncă și studenților încadrați în învățământul superior și de formare vocațională. Astfel, între anii 2015 și 2021, sporul anual al migrației interne în municipiile Chișinău și Bălți a constituit între 6,2-13,4‰ și, respectiv, 4,5-5,8‰. Sporul migrator în localitățile de destinație este în mare parte asigurat de raioanele din vecinătate sau care se află la o distanță relativ mică.

Către municipiul Chișinău sunt îndreptate fluxurile migratorii din toate raioanele țării, inclusiv din cele din stânga Nistrului. Totuși, o parte semnificativă a sporului migrator din municipiul Chișinău este asigurat de raioanele din zona centrală a țării, unde prevalează populația rurală cu un potențial migrator sporit. Raioanele Ialoveni și Strășeni au înregistrat un spor migrator datorită apropierii imediate a centrelor raionale de municipiul Chișinău, fiind atractive pentru populația implicată în procesul de suburbanizare. Municipiul Bălți este unul din centrele spre care migrează populația din raioanele de nord, fiind o destinație atractivă din punct de vedere economic, având în vedere zona economică liberă.

Un spor negativ al migrației interne poate fi observat în raioanele din centru și sud, unde structura populației este tânără cu un potențial migrator, preponderent cu mediul de reședință în localitățile rurale. Astfel, un declin pronunțat în sporul migrației interne se observă în raioanele Telenеști, Nisporeni, Hâncești, Ștefan Vodă, Cantemir, Călărași, Cimișlia, Căușeni, Glodeni și Leova, cu valori anuale cuprinse între -5‰ și -10‰.

Raioanele din nordul țării au un spor migrator negativ moderat, în mare parte modelat de structura populației relativ îmbătrânite. O excepție sunt raioanele Șoldănești și Rezina, unde sporul migrator în 2021 a constituit între -8,2‰ și -8,7‰. Mișcările migratorii în/din raionul Taraclia și UTA Găgăuzia înregistrează un spor migrator negativ neînsemnat, care parțial se explică prin

componenta etnică din aceste raioane, preponderent populată de etnici găgăuzi și bulgari, care sunt în mai mică măsură implicați în migrația internă.

Fluxurile migratorii preponderent rural-urbane sunt în mare parte condiționate de factorii de respingere din localitățile de origine, precum oportunități reduse de angajare, infrastructura precară, dar și discrepanța în calitatea vieții din mediul urban și cel rural. Pe de altă parte, orașele atrag populația rurală datorită oportunităților economice și pieței muncii dezvoltate. Ca factori de stimulare a migrației interne sunt distanțele neînsemnate dintre localitățile de origine și cele de destinație, dar și costurile relativ mici pentru schimbarea locului de trai. O pondere semnificativă în numărul celor sosiți o are populația tânără care tinde să se stabilească în mediul urban, unde principalii factori de atracție sunt infrastructura dezvoltată, prezența instituțiilor de învățământ superior și formare profesională, dar și locurile de muncă pentru peroanele cu înaltă calificare.

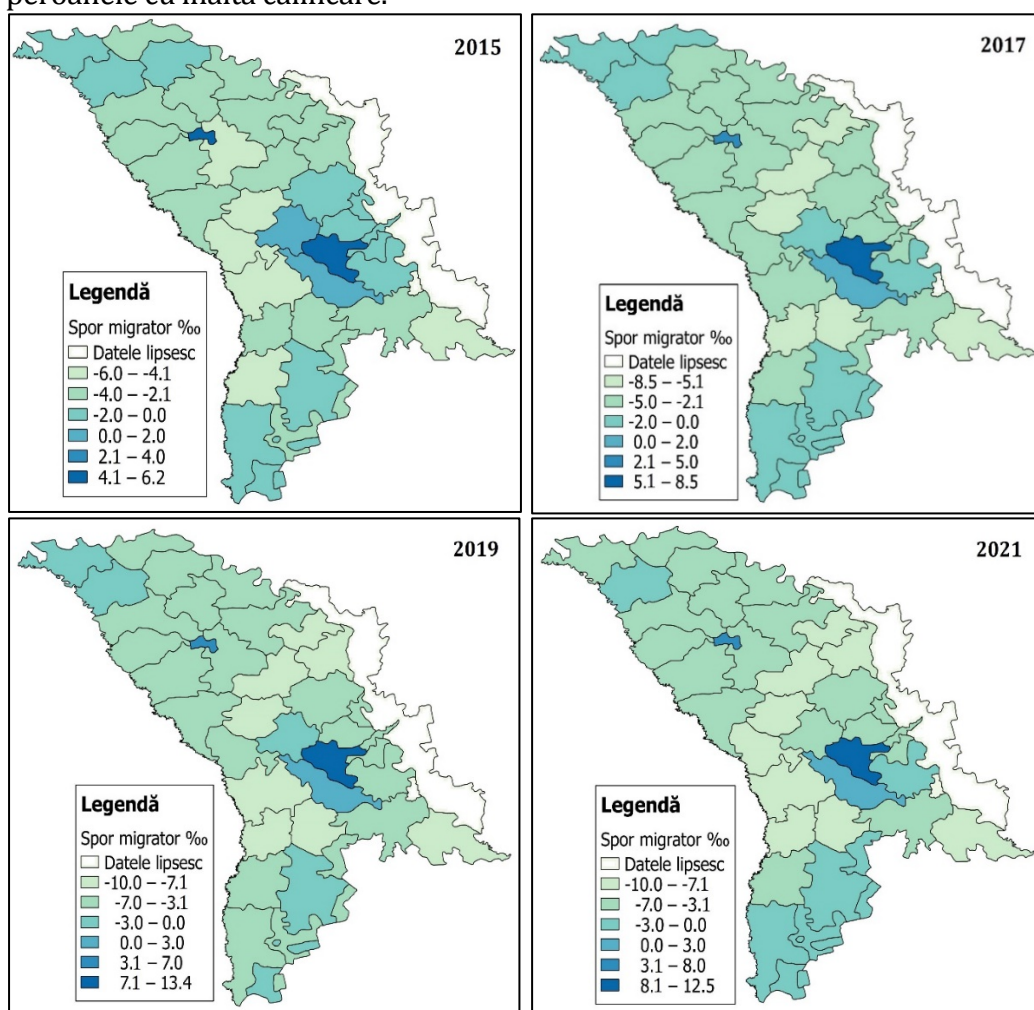

Figura 2. Sporul migrației interne pe raioane și sexe, anii 2015, 2017, 2019, 2021

Sursa: Elaborat de autor în baza datelor BNS (Banca de date statistice Moldova).

În perioada anilor 2014–2021 un spor cumulativ al migrației interne a fost înregistrat în Raionul Ialoveni și municipiile Chișinău și Bălți, în timp ce în alte raioane numărul de plecări depășește numărul de sosiri. În Chișinău migrația internă a sporit numărul populației cu 90‰ pentru femei și 65‰ pentru bărbați, în timp ce în municipiul Bălți s-a înregistrat un spor migrator de 41‰ la femei și 35‰ la bărbați. Ca rezultat, ambele municipii, în mare parte, își sporesc numărul populației datorită sporului migrator pozitiv, care, datorită selectivității migrației, mențin o structură tânără a populației. Raionul Ialoveni, inclusiv datorită vecinătății cu orașul Chișinău, a înregistrat un spor migrator de 6‰ pentru femei și 12‰ pentru bărbați, unde principala destinație este centrul raional.

Un declin moderat în sporul migrator în perioada 2014–2021 a putut fi observat în raioanele Cahul, Edineț, Briceni, Briceni, Anenii Noi, Strășeni, Orhei, Taraclia, Ocnîța, Dubăsari și UTA Găgăuzia, cu valori de până la -30‰ pentru femei și -20‰ pentru bărbați. Celelalte raioane, în mare parte din regiunea centrală, au înregistrat un spor negativ al migrației interne între -32‰ și -70‰ la femei și până la -57‰ la bărbați.

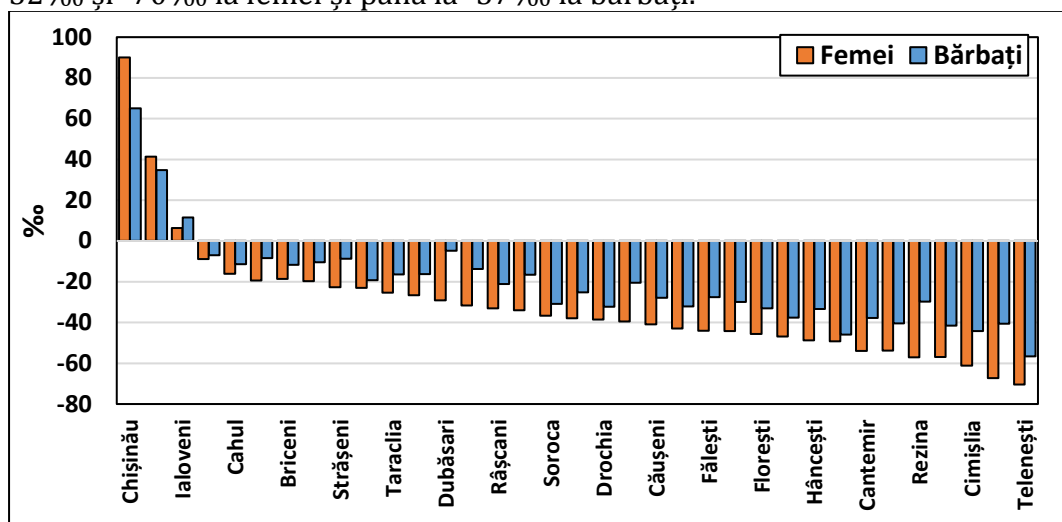

Figura 3. Sporul cumulativ al migrației interne pe raioane și sexe, 2014–2021

Sursa: Elaborat de autor în baza datelor BNS (Banca de date statistice Moldova).

Raioanele în care numărul celor plecați depășește numărul celor sosiți riscă să se confrunte cu o accelerare a procesului de îmbătrânire a populației, ceea ce va diminua considerabil potențialul migrator din cadrul acestora. Schimbările în structura populației din localitățile rurale și orașele mici sub influența migrației interne reduc capacitatea de creștere naturală a populației, unde numărul de decese depășește numărul de nașteri. Diferențierea în numărul de plecări/sosiri dintre bărbați și femei creează o disproporție în distribuția pe sexe a populației tinere în mediul urban și rural. Totuși, intrarea în vârsta de debut migrator a cohortelor puțin numerice născute după anul 2000 poate contribui la descreșterea numărului anual de mișcări migratorii interne.

Concluzii. În perioada analizată se evidențiază o predominare a migrației sat-oraș, unde principalele direcții sunt municipiile Chișinău și Bălți. Un spor moderat al migrației interne poate fi observat în localitățile din vecinătatea orașului Chișinău, fiind destinații pentru persoanele implicate în procesul de suburbanizare. Localitățile de origine a migranților interni sunt preponderent rurale din regiunea centrală a țării. Totuși, populația orașelor mici și centrelor raionale este activ implicată în migrația urban-urbană, unde principalele destinații sunt municipiile Chișinău și Bălți. Mărirea fluxurilor migratorii este preponderent determinată de mărirea generațiilor numerice născute între anii 1980 și 1992.

În migrația internă primordială este implicată populația de vârstă tânără, unde numărul de femei care și-au schimbat locul de trai depășește semnificativ cel al bărbaților. Selectivitatea migrației interne se răsfrânge asupra schimbărilor în structura populației la nivel de raioane și localități. Debutul timpuriu de implicare în migrația internă se explică prin implicarea în învățământul superior și de formare profesională adesea disponibil doar în municipiile Chișinău și Bălți și centrele raionale mari. Prin urmare, orașele mari își mențin o structură tânără a populației și o creștere a numărului de locuitori preponderent datorită migrației interne. Mișcările migratorii sunt în mare parte determinate de factorii de respingere și atragere în/din localitățile de origine și cele de destinație.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Banca de date statistice Moldova. (fără an). Preluat de pe <https://statbank.statistica.md/PxWeb/pxweb/ro/>
- Etzo, I. (2008). Internal migration: a review of the literature. *MPRA Paper No.8783*. Preluat de pe <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/8783/>
- Gagauz, O., Buciuceanu-Vrabie, M., Pahomii, I., Știrba, V., Tabac, T., & Grigoraș, E. (2021). *Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare*. Chișinău: INCE. doi:10.36004/nier.ccd.2021.978-9975-89-248-3
- Gagauz, O., Stratan, A., Buciuceanu-Vrabie, M., Penina, O., Ciubotaru, V., & Cheianu-Andrei, D. (2016). *Analiza situației populației din Republica Moldova*. Chișinău. Tratto da moldova.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/PSA_RO.pdf
- Piras, R. (2016). A long-run analysis of push and pull factors of internal migration in Italy. Estimation of a gravity model with human capital using homogeneous and heterogeneous approaches. *Papers in Regional Science*, 96(3), 571–602. doi:doi:10.1111/pirs.12211
- Rowe, F., Bell, M., Bernard, A., Charles-Edwards, E., & Ueffing, P. (2019). Impact of internal migration on population redistribution in Europe: Urbanisation, counterurbanisation or spatial equilibrium? *Comparative Population Studies*, 44, 201–34.
- Știrba, V. (2017). Principalele surse de înregistrare a mișcărilor migratorii interne din Republica Moldova. *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, 3, 180-186.

MIGRAȚIA INTERNAȚIONALĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA ÎN PROFIL TERITORIAL¹

Tatiana TABAC, doctorandă, cercetător științific
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova,
<https://orcid.org/0000-0001-9526-6642>, tania.tabac@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.16>

Abstract. *The paper focuses on analyzing the general and territorial trends of international migration in the period 2014-2020. The paper is based on revised data on the population with usual residence and international migration. The methodological approach consists of the estimation and analysis of specific indicators of migration: net migration and net migration rate according to age, gender, residence, and administrative-territorial units (districts).*

The results showed that the total net migration in 2014-2020 constituted -228.8 thousand people, which means a decrease of the population by -8.3% during this period. The population decrease in urban areas was -9.8%, and in rural areas was -7.3%. The analysis also revealed the active involvement of the rural female population in migration processes. Negative migration is particularly high at ages 0-39, while positive migration is seen in the population aged 40 and over. Positive migration is a specific phenomenon in rural areas. The population of the municipality of Chisinau decreased by -86.1 thousand or -12.6% during this period. The largest population decrease due to migration was recorded in the districts of Ialoveni -15.9%, Cantemir -14.9% and Cahul -13.4%. Four districts had a positive increase due to migration: Ocnîța (0.3%), Rîșcani (0.3%), Donușeni (0.2%), and UTA Găgăuzia (0.1%). The paper concludes that the prevention of future demographic disasters can be achieved through urgent measures to improve the socioeconomic situation and improve the quality of life of the population.

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilization policies”.

Keywords: *international migration, net migration, population decline, Moldova*

JEL: J11

UCD: 314.15(478)

Introducere. Migrația internațională a populației continuă să fie o problemă actuală în Republica Moldova. Analizele precedente au arătat că intensitatea migrației nu scade, dar se schimbă profilul migrantului, în creștere fiind migrația la vârstele cele mai tinere și a familiilor cu copii, precum și migrația de revenire la vârstele pre-pensionare și pensionare (Gagauz et al. 2021). Totodată, există un nivel înalt al intențiilor de emigrare în rândul populației din mediul urban, cu venituri ridicate și nivel de studii înalt (Ivan & Tabac, 2022), astfel încât, în prezent, asistăm la procesul de depopulare al acestei categorii de populație.

Până nu demult, estimarea migrației internaționale în profil administrativ teritorial a fost o sarcină greu de realizat din cauza lipsei datelor statistice fiabile și a metodologiei de estimare a fluxurilor migraționale la nivel

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

teritorial. Această sarcină a fost îndeplinită în anul 2022, când Biroul Național de Statistică (BNS) a publicat date statistice despre populația cu reședință obișnuită și migrația netă pentru fiecare raion (BNS 2022a). Analiza impactului migrației internaționale în funcție de mediul de reședință și la nivel raional a fost realizată parțial de G.Savelieva și S.Zaharov (Савельева & Захаров, 2021), A.Rojco (2018), M.Buciucenu-Vrabie (Бучучану-Врабие, 2012) în baza datelor BNS (ancheta forței de muncă, cercetarea bugetelor gospodăriilor casnice).

Scopul acestei cercetări constituie analiza tendințelor migrației internaționale în profil administrativ-teritorial în perioada anilor 2014-2020 cu determinarea contribuției migrației la reducerea populației fiecărui raion. Noutatea științifică rezidă în efectuarea unei analize a impactului migrației asupra evoluției populației la nivel teritorial. Rezultatele obținute pot fi utilizate la realizarea prognozei demografice în profil teritorial, sarcină, care până la momentul actual, era imposibil de realizat.

Date și metode. Pentru elaborarea acestui articol a fost folosită seria de date revizuite cu privire la populația cu reședință obișnuită în Republica Moldova și datele privind migrația internațională, publicate de BNS începând cu anul 2019 (BNS, 2022b; Moshe, 2020a). Analiza este realizată pentru perioada anilor 2014-2020. Conform definițiilor, emigrant este considerată orice persoană care a ieșit din țară, a locuit în străinătate cel puțin 9 luni cumulativ din ultimele 12 luni, trăind în Republica Moldova cel puțin 9 luni din precedentele 12 luni. Imigrant este considerată persoana care a intrat și a locuit în Republica Moldova cel puțin 9 luni cumulativ din ultimele 12 luni, după ce a locuit în străinătate cel puțin 9 luni din precedentele 12 luni (Moshe, 2020b). În esență, datele statistice analizate se referă la migrația internațională pe termen lung, conform definiției ONU (UN, 1998).

În baza acestor date a fost posibilă estimarea migrației nete și a ratei de emigrare pe vârste, sexe, medii de reședință și în profil administrativ-teritorial. Migrația netă reprezintă diferența dintre numărul imigranților și al emigranților. Rata netă a migrației se referă la raportul dintre migrația netă și populația prezentă și este estimată per 100 populație.

Rezultate principale. Tendințe generale ale migrației în anii 2014-2020. Migrația netă totală a fost semnificativ mai înaltă în anii 2016-2019 și a scăzut brusc în anul 2020 – primul an de la declanșarea pandemiei Covid-19 (Fig.1). În valori absolute, migrația netă în perioada analizată este estimată la -228,8 mii persoane, ceea ce înseamnă reducerea populației țării cu circa 8,3% din contul migrației internaționale.

Migrația netă în mediul urban a fost de peste două ori mai înaltă în primii ani (2014-2015), însă această tendință aproape că s-a inversat în următorii ani (2017-2019.). Migrația netă pe urban în perioada 2014-2020 a fost de -109 mii persoane, pe când în zona rurală de -119 mii persoane. Potrivit calculelor,

puțin peste 52% din reducerea absolută a populației în anii analizați a fost în zonele rurale.

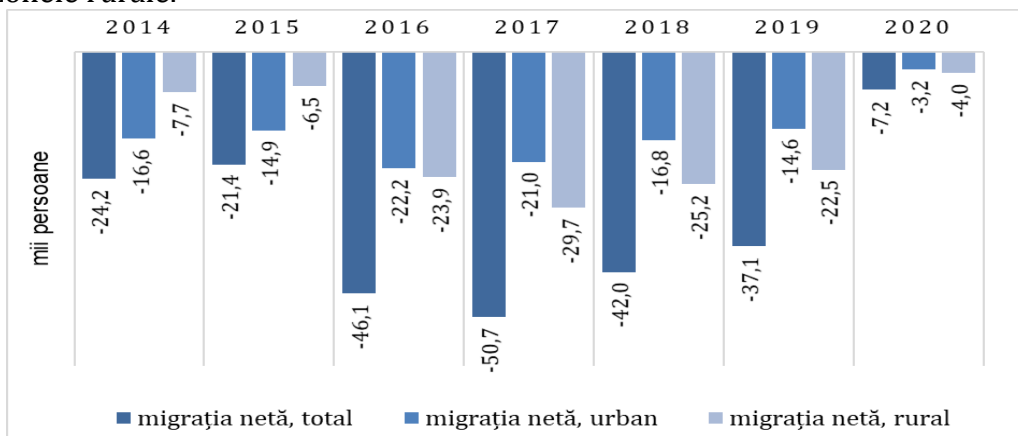

Figura 1. Migrația netă totală și pe medii de reședință, mii pers.

Sursa: calculat de autor în baza datelor BNS.

Rata netă a migrației reprezintă un indicator statistic relativ care măsoară raportul dintre migrația netă și numărul populației. Prima constatare care rezultă din calculele prezentate în *Figura 2* se referă la intensitatea înaltă a migrației populației în anii 2016-2019, rata netă totală a migrației a înregistrat valori între -1,4 și -1,8 migranți per 100 populație. Asemenea valori ridicate au mai fost înregistrate și în anii 2007-2011, când fluxurile migraționale în Italia au crescut datorită politicilor de reîntregire familială (Gagauz et. al, 2016). A doua observație la fel de importantă este tempoul înalt al migrației populației din zonele urbane, comparativ cu zonele rurale. Rata de emigrare în urban s-a menținut la niveluri înalte în toți anii și a înregistrat valori de la -1,3 până la -2,0 persoane per 100 populație. La nivel general, putem constata că populația în mediul urban a scăzut cu -9,8% în perioada analizată, pe când în mediul rural cu -7,3%.

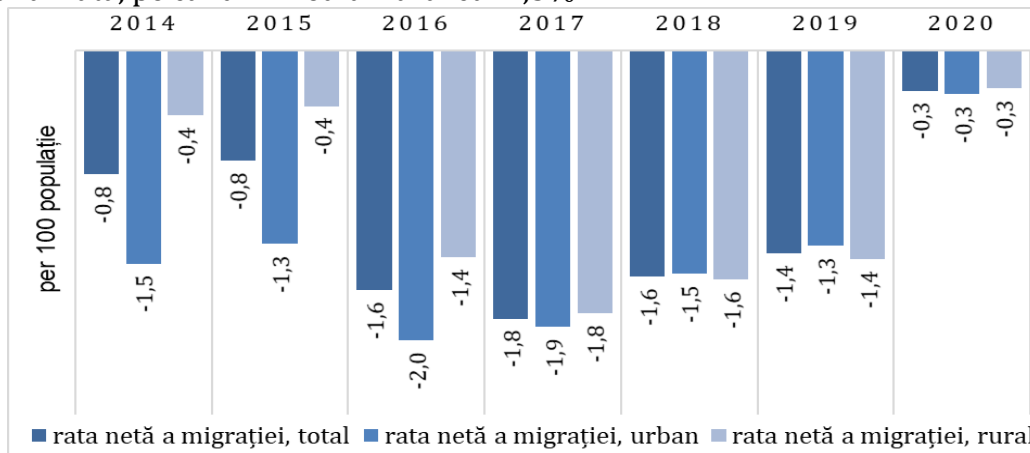

Figura 2. Rata netă a migrației totale și pe medii de reședință, mii pers.

Sursa: calculat de autor în baza datelor BNS.

Analiza derulată a relevat implicarea activă a populației feminine în migrația pe termen lung, în special, în primii ani analizați (*Tabelul 1*). Astfel, migrația femeilor din mediul rural a depășit de 15 ori (!) migrația bărbaților în anul 2014; raportul între sexe a constituit 7 bărbați-emigranți per 100 femei-emigrante. În anii 2016-2017 a urmat o creștere accelerată a migrației bărbaților, în special, din zonele rurale, depășind migrația femeilor, după care în anii 2018-2019 numărul bărbaților a scăzut considerabil. În anul de pandemie (2020), nivelul de implicare al femeilor și bărbaților în migrația internațională a fost asemănător; raportul între sexe în mediul urban a constituit 103 bărbați-emigranți per 100 femei-emigrante și, practic, a atins valoarea sa ideală.

Tabelul 1. Migrația netă pe sexe și medii de reședință

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TOTAL							
migrația netă, bărbați (mii pers.)	-7793	-8368	-25563	-29107	-20794	-17184	-3745
migrația netă, femei (mii pers.)	-16431	-13075	-20539	-21572	-21255	-19909	-3460
<i>raportul între sexe a migrației nete (bărbați per 100 femei)</i>	47	64	124	135	98	86	108
URBAN							
migrația netă, bărbați (mii pers.)	-7313	-7346	-11902	-11259	-7779	-6852	-1640
migrația netă, femei (mii pers.)	-9247	-7602	-10313	-9719	-9027	-7787	-1589
<i>raportul între sexe a migrației nete (bărbați per 100 femei)</i>	79	97	115	116	86	88	103
RURAL							
migrația netă, bărbați (mii pers.)	-480	-1022	-13661	-17848	-13015	-10332	-2105
migrația netă, femei (mii pers.)	-7184	-5473	-10226	-11853	-12228	-12122	-1871
<i>raportul între sexe a migrației nete (bărbați per 100 femei)</i>	7	19	134	151	106	85	112

Sursa: calculat de autor în baza datelor BNS.

Datele prezentate în *Tabelul 2* arată o migrație ridicată a populației de vârstele 0-39 de ani. Cel mai mult este remarcată migrația studenților la vârstele 0-19 ani și 20-29 de ani. Totodată, mai este observată migrația pozitivă la populația de vârstă 40 de ani și mai mult, ceea ce semnifică revenirea în țară a populației care urmează să încheie activitatea economică pe piața muncii, precum și revenirea populației în vârstele de pensionare. Migrația pozitivă la vârstele înainte de pensionare și pensionare este un fenomen specific mai mult migrației din mediul rural. Datele mai arată că există un flux înalt de reveniri în țară în anul de pandemie (anul 2020).

Tabelul 2. Migrația netă pe grupe de vârstă și medii de reședință, mii persoane

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TOTAL							
0-19 ani	-14199	-12863	-19357	-14860	-18936	-19073	-11228
20-29 ani	-10037	-9339	-15547	-18728	-14168	-10716	-3322
30-39 ani	-2688	-2968	-7535	-11138	-8108	-6268	-513
40-49 ani	629	966	-3096	-4926	-2514	-1971	1338
50-59 ani	1858	2448	343	-379	623	770	3687
60+	213	313	-451	-648	1107	165	2833
URBAN							
0-19 ani	-6747	-6240	-11911	-6319	-7719	-7353	-4202
20-29 ani	-5516	-5053	-4827	-6534	-4486	-3212	-496
30-39 ani	-2869	-2928	-3121	-4960	-3639	-2944	-772
40-49 ani	-1073	-851	-1422	-2292	-1332	-1035	-107
50-59 ani	-41	394	-111	-423	-5	70	1097
60+	-313	-271	-363	-448	374	-166	1251
RURAL							
0-19 ani	-7452	-6623	-7446	-8541	-11217	-11720	-7026
20-29 ani	-4521	-4286	-10720	-12194	-9682	-7504	-2826
30-39 ani	181	-40	-4413	-6178	-4469	-3324	259
40-49 ani	1702	1817	-1674	-2634	-1182	-936	1445
50-59 ani	1899	2054	454	44	628	700	2590
60+	526	584	-88	-200	733	331	1582

Sursa: calculat de autor în baza datelor BNS.

Migrația internațională în profil administrativ-teritorial. Este pentru prima dată când statisticile oficiale publică date riguroase în privința migrației internaționale la nivel raional. Analiza acestora a arătat că migrația netă în anii 2014-2020 a fost negativă în majoritatea raioanelor din republică. Migrația netă în mun. Chișinău este estimată la -83,5 mii populație în anii respectivi. În r. Ialoveni – -12,8 mii populație, r. Cahul – -12,1 mii populație, r. Hîncești – -10,5 mii populație, r. Orhei – -9,5 mii populație (Fig.3). Migrația a fost pozitivă în raionul Donușeni (0,1 mii), Ocnîța, Râșcani și UTA Găgăuzia câte 0,2 mii populație.

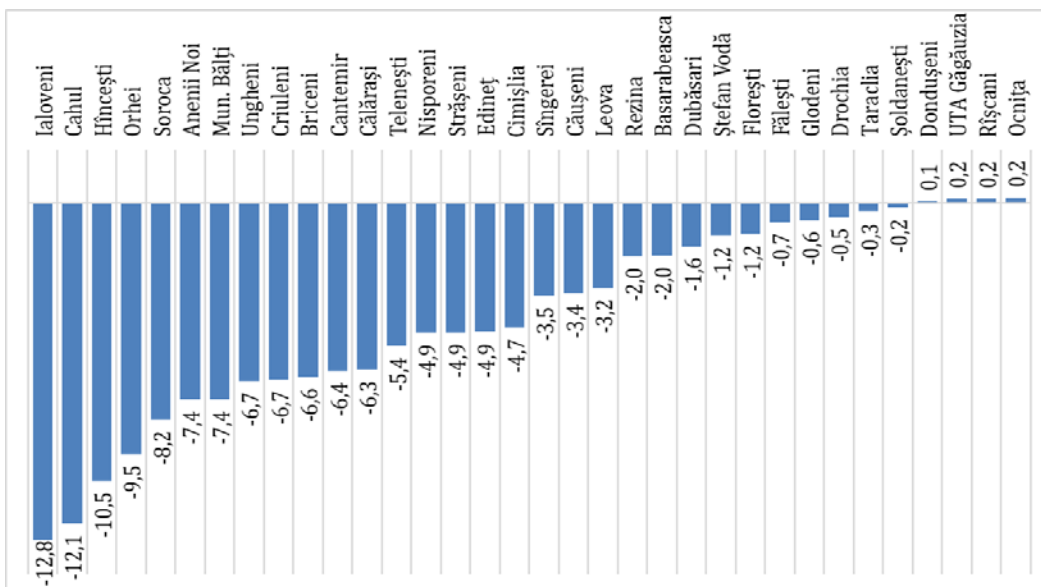

Figura 3. Migrația netă în profil administrativ-teritorial în anii 2014-2020, mii persoane

Sursa: calculat de autor în baza datelor BNS.

Intensitatea migrației a fost mai ridicată în raioanele Ialoveni, Cantemir, Cahul și apoi în mun. Chișinău. O creștere, deși mică dar, pozitivă a fost în raioanele Ocnita, Râșcani, Dondușeni, și unitatea teritorial administrativă Găgăuzia (Fig.4). Cele mai înalte rate de migrație au fost înregistrate în raioanele din centrul și sudul republicii.

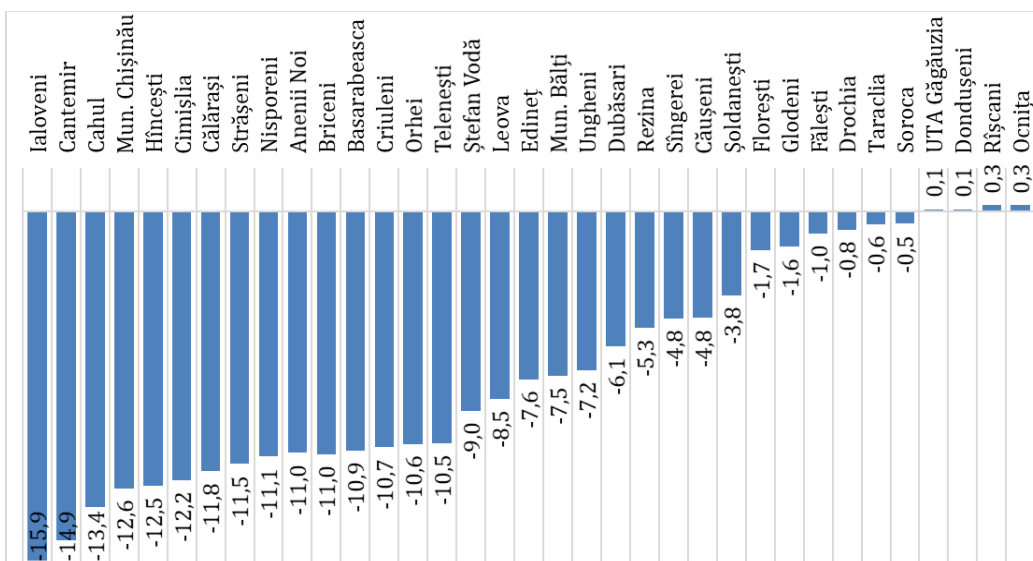

Figura 4. Rata netă a migrației în profil administrativ-teritorial în anii 2014-2020, %

Sursa: calculat de autor în baza datelor BNS.

Concluzii. Profilul demografic al Republicii Moldova arată o descreștere accentuată a populației în următoarele decenii, cauza principală a declinului demografic este migrația netă negativă a populației de vârstele tinere, apte de muncă și reproductivă. Pentru a preveni dezastrul demografic care poate avea loc în viitor este necesar de întreprins unele măsuri urgente de redresare a situației.

Migrația înaltă a tinerilor indică la nemulțumirea populației față de oportunitățile economice și sociale din țară, șansele pentru obținerea unor studii competitive și angajarea reușită pe piața muncii naționale. În aceste condiții este nevoie de coordonarea politicilor de tineret cu politicile socioeconomice. Ca măsuri prioritare pot fi menționate creșterea investițiilor în învățământul general și creșterea accesibilității la studii superioare pentru toate categoriile de populație. În scopul diminuării migrației familiilor tinere sunt necesare politici de creștere a bunăstării populației prin crearea oportunităților de angajare și perfecționarea sistemului de remunerare a muncii, îmbunătățirea serviciilor de îngrijire pre-școlară, și creșterea accesibilității populației la locuințele sociale.

Revenirea migranților de vârstele pre-pensionare și pensionare trebuie să fie însoțită de unele răspunsuri de politici privind asigurarea socială a populației și politici care să asigure flexibilitatea populației pe piața muncii naționale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- BNS (2022a). Populația cu reședință obișnuită la începutul anilor 2014-2022. Comunicat de presă la 11.07.2022.
https://statistica.gov.md/ro/populatia-cu-resedinta-obisnuita-in-profil-teritorial-la-inceputul-anilor-2014-2-9578_59589.html
- BNS (2022b). Metodologia privind estimarea numărului populației cu reședință obișnuită în Republica Moldova.
[https://statistica.gov.md/files/files/Metadate/alte/Metodologie PRO_2022.pdf](https://statistica.gov.md/files/files/Metadate/alte/Metodologie_PRO_2022.pdf)
- Gagauz, O., Buciuceanu-Vrabie, M., Pahomii, I., Știrba, V., Tabac, T. & Grigoraș, E. (2021). Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare. Chișinău: INCE, 160 p.
https://ince.md/uploads/files/1643955803_pop_30_de-ani_pt-diseminare-web.pdf
- Gagauz, O., Stratan, A., Buciuceanu-Vrabie, M., Penina, O., Ciubotaru, V. & Cheianu-Andrei, D. (2016). Analiza situației populației în Republica Moldova. UNFPA, Fondul ONU pentru populație, Centrul de Cercetări Demografice al INCE. – Chișinău, 176 p.
http://ccd.ucoz.com/ld/0/50_PSA_rom.pdf
- Ivan, C. & Tabac, T. (2022). Intenții de emigrare și fertilitate: factori explicativi și implicații demografice. MMPS, UNFPA Moldova, NIDI-GGP.

https://moldova.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/intentii_de_emigrare_si_fertilitate_factori_explicativi_si_implicatii_demografice_15.09.22_2.pdf

- Moshe, E., Vremiș, M., Istrati, V., Nașco, S., Cesnocova, N., Calfa, A. & Galer, E. (2020a). Recalcularea numărului populației Republicii Moldova conform recomandărilor ONU pentru perioada 2014-2019. Biroul Național de Statistică, UNFPA, Fondul ONU pentru populație. https://statistica.gov.md/files/files/Metadata/alte/Recalcularea_nr_pop_R_M_conform_recomandarilor_ONU_perioada_2014-2019.pdf
- Moshe, E., Vremiș, M., Istrati, V., Nașco, S., Cesnocova, N., Calfa, A. & Galer, E. (2020b). Estimări ale migrației internaționale pentru Republica Moldova. Metodologia și analize preliminare. Biroul Național de Statistică, UNFPA, Fondul ONU pentru populație. https://statistica.gov.md/files/files/Metadata/alte/Estimari_migratie_internationale_pentru_R_M_2014-2017.pdf
- Rojco, A., (2018). Rolul remitențelor în sporirea nivelului și îmbunătățirii condițiilor de trai ale gospodăriilor casnice migraționiste din Republica Moldova. *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, 2(177): 123-153.
- UN (1998). Recommendations on Statistics of International Migration, seria M, nr.5, p.105, NY. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_58rev1e.pdf
- Бучучану-Врабие, М. (2012). Трудовые мигранты из Молдавии и их дети. *Демоскоп Weekly*, №515-516. <http://www.demoscope.ru/weekly/2012/0515/tema05.php>
- Савельева, Г., & Захаров, С. (2021). Влияние конъюнктуры рынка труда на экономическую безопасность Республики Молдова. Conf. Intern. Șt.-Pract. "Creșterea Economică în Condițiile Globalizării", Ses. Șt. "Migrația și schimbări demografice: abordare interdisciplinară", 104-118. DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2021.15-11>

OPORTUNITĂȚI ȘI IMPEDIMENTE ÎN PROCESUL DE IMIGRARE A STRĂINILOR PENTRU STUDII ÎN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR DIN ÎN REPUBLICA MOLDOVA¹

Olga POALELUNGI, cercetător științific
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova
olga.poalelungi@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.15>

Abstract. *The article discusses the changes in the higher education system in the Republic of Moldova from the perspective of the current demographic transformations and the optimization of the cost-efficiency ratio with the quality of the studies offered. The need to promote systemic policies regarding immigration for studies is emphasized, recognizing it as a factor in attracting investments in educational institutions. The analysis is based on the preliminary results of the qualitative study on the opportunities to increase the potential of higher education institutions in the Republic of Moldova to attract foreign students, the existing possibilities, and the main impediments to developing this process. The study included 15 universities in the country where interviews were conducted with experts, and staff responsible for working with foreign students. The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilisation policies”.*

Keywords: *immigration for studies, higher education institutions, Moldova*

JEL: F22, I23

UCD: 314.15+ 331.556.4](478)

Reforma instituțiilor de învățământ superior din anul curent a generat reacții și poziții diferite privind mecanismele aplicate. Unul din motivele invocate în sprijinul reformei a fost cel demografic, și anume depopularea continuă a Republicii Moldova și reducerea constantă a numărului tinerilor - potențiali studenți ai universităților din țară. Prognoza demografică până în anul 2040, realizată de Centrul de Cercetări Demografice al INCE (Gagauz et.al., 2021), confirmă, în toate cele 3 scenarii elaborate, tendința acestor procese involutive și pentru viitor.

Astfel, unul dintre obiectivele anunțate în cadrul reformei îl reprezintă optimizarea numărului instituțiilor de învățământ, consolidarea capacităților acestora pentru prestarea unor servicii educaționale moderne și de calitate. Trendul demografic negativ va necesita și în continuare corelarea numărului studenților cu numărul instituțiilor de învățământ superior, raportului cost-eficiență cu calitatea studiilor oferite.

Pentru acoperirea eventualelor pierderi economice, o soluție ar fi atragerea mai activă a străinilor la studii în instituțiile de învățământ superior din Republica Moldova. Această activitate poate contribui la consolidarea și

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

modernizarea sistemului educațional, poate aduce țării avantaje demografice, dar și dividende economice și de imagine pe plan internațional.

Potrivit datelor Organizației Mondiale a Comerțului, membru al căreia din 2001 este și Republica Moldova, volumul pieței mondiale a exportului de servicii în educație se estimează între 50-60 mld \$.

Mai multe state promovează politici sistemice privind imigrarea în scop de studii, recunoscând-o drept factor de atragere a investițiilor în sistemul instituțiilor de învățământ. Lideri în atragerea studenților străini sunt SUA, Marea Britanie, Australia, Canada, Franța, Germania, Spania. În ultimii ani sunt tot mai vizibile și o serie de state mici, cum ar fi Estonia și Cehia.

Promovarea unor politici sistemice în domeniu ar putea aduce dividende semnificative economiei țării. Ca exemplu, mijloacele financiare atrase de universitățile din SUA pentru instruirea studenților străini sunt de 15 ori mai mari decât sumele alocate din bugetul public.

Numărul tinerilor care doresc să studieze în alte state decât cele de origine pe parcursul ultimelor decenii este în permanentă creștere. Se evidențiază două fluxuri de migrație educațională. Primul provine din țările asiatice - China, Coreea, Malaysia, India, Hongkong. Al doilea – din statele arabe ale Orientului Mijlociu și Orientului Apropiat, precum și din Africa de Sud: Iran, Iordania, Algeria, Palestina, Maroc. Potrivit unei prognoze UNESO, către anul 2025 contingentul respectiv va depăși cifra de 7, 2 mln. de persoane. Astfel, competiția globală pentru resursele umane calificate și efectele pozitive pe care le generează va fi în continuă creștere.

Important este să apreciem oportunitățile Republicii Moldova de a valorifica mai activ posibilitățile de atragere a străinilor la studii în instituțiile de învățământ superior din țară.

În luna mai 2022 a fost efectuat un studiu privind oportunitățile creșterii potențialului instituțiilor de învățământ superior din Republica Moldova de atragere a studenților străini, posibilitățile existente și impedimentele principale în calea desfășurării acestui proces. În cadrul interviurilor realizate cu experții, personalul responsabil pentru lucrul cu studenții străini din 15 instituții de învățământ din țară a fost pusă în discuție situația la zi, oportunitățile existente în instituție (ca ex. existența numărului suficient de personal academic și de pregătire a acestuia, baza tehnico-materială necesară pentru asigurarea procesului de studii, starea căminelor etc.) și impedimentele existente (de ordin legislativ, material, administrativ etc.).

Majoritatea experților intervievați consideră rațională implicarea mai activă a instituțiilor de învățământ superior din țară în atragerea străinilor la studii în Republica Moldova. Deși instituțiile din Moldova nu dețin poziții prestigioase în ratingurile internaționale în domeniu, în schimb, au alte atuuri, care ar interesa potențialii aspiranți străini la studii în țara noastră. Printre acestea ar fi aderarea la procesul de la Bologna, adoptarea Codului Educației (2014), reformarea, desi cu anumite carențe, a sistemului învățământului

superior din țară etc. În cadrul reformei au fost introduse standarde de educație de stat în domeniul învățământului superior, instruirea în cicluri, a fost implementat sistemul de credite, de studii transferabile, stimularea mobilității academice, promovarea cooperării europene în asigurarea calității și dezvoltării criteriilor și metodologiilor comparabile, cooperarea interinstituțională etc.

În mod special experții au remarcat experiența acumulată de lucru cu studenții străini, s-a remarcat interesul străinilor pentru implicarea în programele de mobilitate studențească, care au participat în cadrul programelor de studii în Ungaria, Cehia, Germania etc.

Astfel, experții au subliniat că Republica Moldova are un anumit avantaj competitiv în raport cu țările care nu sunt membre ale procesului Bologna, inclusiv în atragerea la studii a studenților de peste hotare.

La fel au fost menționate taxele relativ mici pentru studii. În funcție de instituție și facultate plata anuală poate varia între 1 -6 mii Euro, ceea ce este cu mult mai puțin decât în alte state din regiune.

Totodată, experții au remarcat că instituțiile dispun de cadre academice pregătite, care pot asigura predarea calitativă a cursurilor, inclusiv în limbi străine. De exemplu, USMF poate asigura predarea în limbile română, rusă, engleză, franceză; ASEM - în limbile română și engleză; ULIM - în limbile română și rusă; Universitatea din Comrat – în rusă și turcă etc.

Pe lângă avantajele legislației educaționale, au fost menționate și prevederile destul de liberale ale legislației migraționale. Potrivit datelor administrative, pe parcursul anilor 1993-2022 se observă o creștere constantă a numărului anual al străinilor care imigrează în Republica Moldova (BNS, 2021). Imigrarea în scop de studii deține cote semnificative în totalul imigrărilor străinilor. În anii 1996-2000 cota imigrării în scop de studii reprezenta 40%, în anii 2013-2018 - 22% din totalul imigranților. Numărul străinilor care își fac studiile în instituțiile de învățământ superior din țară în anul de studii 2020/2021 a constituit 4,6 mii persoane, iar în anul de studii 2021/2022 – 5,2 mii persoane. Cea mai mare parte de studenți provine din România (40,1%); Israel (35,6%), India (12,1%), Ucraina (2,6%), SUA (1,7%), Turcia (1,4%). Pentru studenții străini sunt atractive studiile în domeniul medicinei, farmacologiei, relații internaționale și economice, domeniul bancar s.a.

Concluzii. Ca rezultat al analizei legislației educaționale și migraționale, precum și al rezultatelor studiului putem constata că este rezonabil de a promova mai sistemic și pro-activ politicile ce țin de țin de atragerea la studii a cetățenilor străini, consolidând potențialul profesoral-didactic și modernizând baza tehnico-materială a instituțiilor de învățământ superior.

Pentru o eficacitate mai mare, la prima etapă urmează să fie consolidat potențialul instituțiilor/facultăților care prezintă la moment un interes sporit

pentru străini, cu dezvoltarea ulterioară a instituțiilor ce pot prezenta interes pentru viitor.

Totodată, este necesar de a stabili grupul de țări, din care potențialii aspiranți ar putea fi cooptați mai ușor pentru studii în țara noastră. În funcție de țările alese, urmează ca prin intermediul misiunilor diplomatice să fie promovate politici de informare a potențialilor studenți, simplificate procedurile de deschidere a vizelor în scop de studii, diminuate procedurile birocratice pentru documentarea străinilor ș.a.

Exportul serviciilor educaționale, indiscutabil, va aduce beneficii economice atât universităților, cât și țării în ansamblu. Totodată, implicarea plenară a instituțiilor de învățământ din Republica Moldova în oferirea serviciilor educaționale străinilor, va conduce la înăsprirea cerințelor față de calitatea produsului livrat, față de posibilitatea conversiei profesionale a acestuia în țara de origine și condițiile pentru calitatea studiilor. Acest proces va contribui, în consecință, la îmbunătățirea calității sistemului educațional din țară noastră în ansamblu.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Gagauz O. et al. (2021). Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare / O. Gagauz, M. Buciuceanu-Vrabie, I. Pahomii [et al.]. – Chișinău: INCE, 2021. – 168 p. <https://doi.org/10.36004/nier.ccd.2021.978-9975-89-248-3>
- Monitorul Oficial (2014). Codul educației Republicii Moldova nr.151 din 17.07.2014. Publicat în Monitorul Oficial Nr. 319-324, art. 634. 24-10-2014.
- BNS (2021). Activitatea instituțiilor de învățământ superior în anul de studii 2019/2020. <https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6547>

MODELE DE INEGALITATE EDUCAȚIONALĂ ÎN RÂNDUL TINERILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA¹

Mariana CRÎȘMARU, cercetător științific
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova
<https://orcid.org/0000-0003-2802-5376>, mariana.crismaru@yahoo.com,

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.17>

Abstract. *The paper investigates the patterns of multiple advantages and disadvantages of parents' educational attainment as well as place of residence and their impact on children's education level by using data from Generations and Gender Survey (2020).*

There were employed correlation and multiple regression analysis. The results show that parents' educational attainment is a much stronger predictor than the age or gender of an individual's education level. Young people (25-35 years) whose parents have general secondary education (gymnasium) or less are about twice as likely to complete similarly secondary education as those who have at least one parent who has higher education. Place of residence were also shown to have significant influences young people's level of education. Rural area of residence meant less years in education and urban area signified more years of in education, both for male and female.

It is concluded that parents' educational level (less educated) and place of living (rural) are factors that determine the unequal opportunities among young people and they face difficulties to get rid of the disadvantages of family and environment background.

Persistence of these issues over the years in our country denote that social policy do not reach their goal to break cycles of intergenerational disadvantage and thus to prevent the development of a self-replicating underclass.

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilisation policies”.

Keywords: *education, inequality, inheritance, young people*

JEL: *I20, I24, I29*

UDC: *316.344.34(478)*

Introducere. Traiectoria educațională individuală este considerată drept unul din cei mai importanți predictori care condiționează și modelează structura, caracteristicile și modelele de tranziție ale tinerilor la viața de adult. În acest context, sistemului educațional îi revine funcția de socializare a tinerilor și selectarea acestora pentru rolul de adulți, cetățeni, lucrători (angajați) (Emirbayer, 2003), ceea ce ar reduce din impactul backgroundului/mediului social și ar contribui la promovarea egalității de șanse (Lauder, Brown, Dillabough, & Halsey, 2006) prin accesul la cunoștințe, formarea competențelor pentru tranziția la viața de adult. Cu aceste achiziții, individul se presupune că trebuie să-și asigure un loc de muncă, să acumuleze venituri, să crească productivitatea, să reducă nivelul de sărăcie și să participe pe deplin în activitățile societății.

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

În cadrul acestei lucrări, operaționalizarea este văzută prin prisma triunghiului OED, modul în care originea (O) este legată de destinație (D) prin educație (E) (Richard B., 2009). Drept consecință, mediul social afectează nivelul de instruire, care, la rândul său, determină poziția socială a individului. Se remarcă faptul că modelele educaționale sunt rezultatul inteconexiunii unui șir de factori, atât a celor școlari și personali, cât și mediului familial și proximității.

La nivel macro, educația este văzută în primul rând ca un factor determinant major al achiziționării de capital uman, care este perceput la nivel global ca fiind cea mai importantă resursă pentru dezvoltarea socioeconomică a oricărei națiuni. Pornind de la aceste aspecte, procesul educațional și de formare profesională devine un proces continuu și de responsabilitate majoră, de calitate a căruia depinde nu doar bunăstarea oricărei națiuni, dar și puterea, influența și chiar existența acesteia ca entitate distinctă și competitivă pe plan regional și internațional (Baciu, 2014). Totodată, o educație de calitate este văzută ca fiind esențială pentru competitivitatea economică, reducerea sărăciei și a inegalității, asigurarea unui mediu durabil (Lauder, Brown, Dillabough, & Halsey, 2006).

Gradul de abordare a temei în literatura științifică. Traiectoriile educaționale ale tinerilor și factorii care îi influențează, inegalitatea educațională, părăsirea timpurie a sistemului educațional au constituit obiectul unui șir de studii, inclusiv la nivel național (Gagauz O., 2017) (Crismaru M., 2018). Aceste subiecte sunt analizate prin prisma unor conceptelor privind mobilitatea intergenerațională, persistența intergenerațională, transmiterea intergenerațională a avantajelor și dezavantajelor și egalitatea de șanse.

Marea majoritate a studiilor cu referință la situația din Republica Moldova semnalează persistența fenomenului de părăsire timpurie a sistemului educațional de-a lungul ultimilor decenii, chiar dacă per general nivelul de instruire în rândul populației tinere a crescut în aceeași perioadă (Gagauz O., 2021). Astfel, rata de părăsire timpurie a sistemului educațional a fost înaltă și în stagnare, variind în jurul la 20% (BNS, 2022), fiind semnificativ mai înaltă comparativ cu media europeană (circa 10% în anul 2021) (Eurostat, 2022).

Studiile arată că există o corelație strânsă între părăsirea timpurie a sistemelor de educație și nivelul scăzut de educație al părinților (Crismaru M., 2018; Cedefop, 2014.). Totodată, potrivit studiilor, persoanele cu un nivel de educație scăzut prezintă un risc sporit de a se confrunța cu probleme la angajarea în câmpul muncii, predomină munca informală, zilieră. Mai mult, nivelul de educație scăzut și, implicit, lipsa calificărilor / competențelor profesionale prezintă un factor de risc sporit de a fi plasat în categoria tinerilor NEET (not in employment, education or training) (Crismaru M., 2018).

Se remarcă, totodată, că odată cu trecerea timpului este probabil ca tinerii să nu-și mai continue studiile, rămânând cu un nivel scăzut de educație, ceea ce îi plasează într-o poziție socială vulnerabilă de-a lungul vieții (Găgăuz, 2017). Persoanele cu un nivel scăzut de educație au o tendință mai puternică spre lipsa de ocupare, ceea ce, pe termen lung, va conduce la o durată extinsă a șomajului în acest segment. Prin urmare, părăsirea timpurie a sistemului educațional reprezintă un obstacol major în calea creșterii economice și a ocupării forței de muncă, afectează productivitatea și competitivitatea, generează sărăcie și excluziunea socială, probleme de sănătate.

Metodologia cercetării. Sunt analizate datele Studiului "Generații și Gender" (GGG, 2020) cu referință la nivelul de instruire al tinerilor și părinților acestora, alte variabile aferente care permit evidențierea modelelor -- inegalității educaționale în Republica Moldova. Grupul țintă pentru analiză l-au constituit persoanele tinere cu vârsta cuprinsă între 15-35 ani. Totodată, grupul cu vârsta de 25-35 ani este utilizat drept unul de reper, dat fiind că au atins deja cel mai înalt nivel de instruire și nu mai sunt antrenați în procesul de studii și formare profesională. Este utilizată analiza descriptivă a datelor, urmând analiza inferențială în baza modelelor de regresie. În scopul elucidării factorilor cumulați care influențează traseul educațional al tinerilor a fost realizată analiza tridirecțională a varianței (ANOVA three-way), pentru a determina efectul variabilei sex, mediul de reședință și nivelul de studii al mamei asupra numărului de ani petrecuți în procesul de studii (în cazul dat determinat prin vârsta medie când a obținut cel mai înalt nivel de instruire).

Rezultate principale. Datele GGS cu referință la nivelul de instruire al respondenților și implicarea acestora în procesul educațional, pe grupe de vârstă, arată că marea majoritate a persoanelor tinere își finalizează studiile până la vârsta de 24 de ani (*Fig.1*). Astfel, dacă 76% din tinerii cu vârsta cuprinsă între 15-19 ani și circa 24% din tinerii de 20-24 ani erau antrenați în procesul educațional, atunci în grupul 25-35 ani doar în jur de 1% au declarat că fac studii. După cum a fost menționat, grupul cu vârsta de 25-35 ani este utilizat drept unul de reper. Potrivit datelor studiului, aproape o treime din tinerii din acest grup dețin doar studii gimnaziale și mai puțin (ISCED 1-2). Aceste date sunt în concordanță cu datele statistice oficiale, care atestă o rată înaltă de părăsire timpurie a sistemului educațional. Studii superioare au circa 26% din totalul tinerilor din această categorie de vârstă.

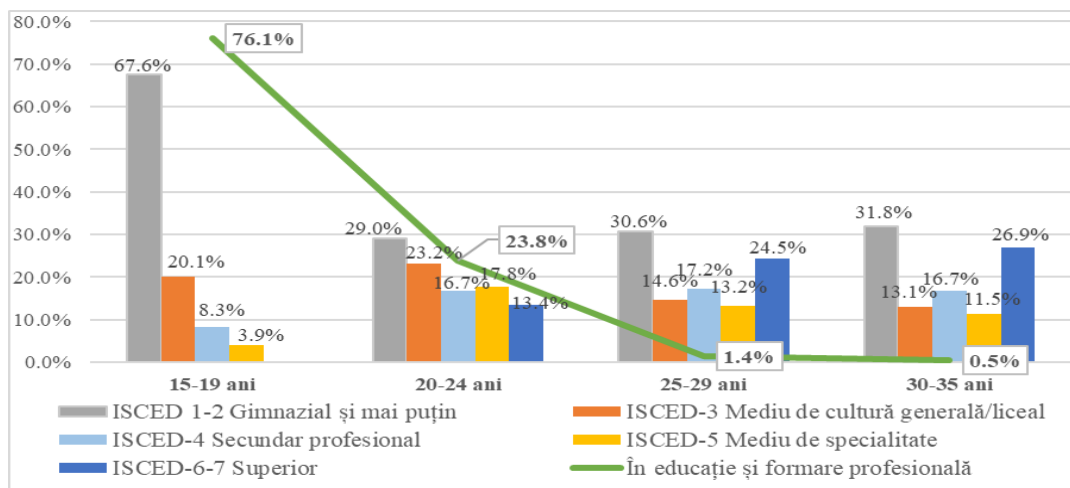

Figura 1. Nivelul de instruire și înrolarea în procesul educațional pe grupe de vârstă, %

Sursa: datele Studiului "Generații și Gender", 2020.

Analiza datelor în funcție de sexe și mediul de reședință atestă disparități importante (Tabelul 1). Este semnificativ mai mare ponderea tinerilor care dețin un nivel terțiar de educație în mediul urban comparativ cu mediul rural. Astfel, mai mult de jumătate din tinerii de 25-35 ani, care au studii de bază, locuiesc în sate, în timp ce mai mult de 40% din tinerii cu studii superioare sunt în orașe, excelând în acest plan mun. Chișinău. Totodată, ponderea femeilor care dețin studii superioare este ceva mai înaltă în rândul femeilor comparativ cu bărbații. Fapt ce este în concordanță cu datele statistice care arată o tendință de creștere în ultimul deceniu a numărului de persoane care dețin un nivel superior de instruire, marea majoritate fiind în mediul urban.

Tabelul 1. Nivel de instruire, pe sexe și mediul de reședință, 25 - 35 ani (%)

	Bărbați	Femei	Rural	Urban	Total	Grupare	Grupare
ISCED 0-1 Primar și mai puțin	3,5	1,9	4,0	1,1	2,7	31,3-ciclul obligator	45 - de bază
ISCED-2 Gimnazial	29,4	27,8	38,2	16,6	28,6		
ISCED-3 Mediu de cultură generală/liceal	15,2	12,0	13,6	13,8	13,7	30,6-ciclul secundar	29 - vocațional
ISCED-4 Secundar profesional	16,8	17,0	20,6	12,2	16,9		
ISCED-5 Mediu de specialitate	12,1	12,2	11,5	12,9	12,1	38,1-ciclul terțiar	26 - superior
ISCED-6 Superior (ciclul I)	18,4	23,5	9,7	35,0	20,9		
ISCED 7 Superior (ciclul II)	4,6	5,6	2,4	8,4	5,1		

Sursa: datele Studiului "Generații și Gender", 2020.

Este unanim acceptat faptul că familia deține unul din cele mai importante roluri în traseul educațional individual pentru fiecare copil, iar nivelul educațional al părinților marchează în cea mai mare măsură nivelul maxim de instruire pe care l-a atins un tânăr. Rezultatele studiului GGS demonstrează două realități privite în aspect intergenerațional - o pondere înaltă atât în rândul părinților, cât și al tinerilor a unui nivel scăzut de instruire, și anume circa o treime din ei dețin doar studii gimnaziale, fără a fi încadrați în următoarea treaptă a sistemului educațional (*Tabelul 2*). Pe de altă parte, se observă o creștere a ponderii tinerilor cu studii superioare comparativ cu părinții acestora – 26% pentru tineri față de 12% și 9% în cazul părinților.

Tabelul 2. Nivel de instruire al părinților (%)

		15-19 ani	20-24 ani	25-29 ani	30-35 ani	Total
Nivelul de instruire, tata	ISCED1-2 Gimnaziale și mai puțin	28.7	28.3	34.0	33.0	31.7
	ISCED 3 Medii de cultură generală/liceale	9.7	13.2	11.3	9.8	10.8
	ISCED 4 Secundare profesionale	31.6	32.5	30.5	32.1	31.7
	ISCED 5 Medii de specialitate	15.3	15.0	17.0	15.4	15.7
	ISCED 6-7 Superior si mai mult	14.7	11.0	7.2	9.7	10.1
Nivelul de instruire, mama	ISCED1-2 Gimnaziale și mai puțin	29.0	31.7	29.7	32.3	31.0
	ISCED 3 Medii de cultură generală/liceale	13.4	14.1	14.3	13.1	13.7
	ISCED 4 Secundare profesionale	19.0	21.3	21.6	22.8	21.6
	ISCED 5 Medii de specialitate	18.1	16.5	21.4	20.4	19.6
	ISCED 6-7 Superior si mai mult	20.5	16.4	13.0	11.3	14.1

Sursa: datele Studiului "Generații și Gender", 2020.

Un indicator important îl reprezintă mobilitatea educațională între generații. Măsura în care performanța socioeconomică persistă de la o generație la alta este adesea interpretată ca măsurarea succesului unei societăți în a oferi egalitate de șanse copiilor din medii familiale diferite. Un grad ridicat de persistență intergenerațională sugerează că mediul familial joacă un rol important în succesul de mai târziu al copiilor în viață, în timp ce un grad scăzut de persistență implică contrariul.

Analizând cel mai înalt nivel de instruire al tinerilor în funcție de educația parentală, se confirmă încă o dată corelația semnificativă dintre acești doi indicatori. Astfel, în cazul când ambii părinți dețin doar studii de bază, și copii lor în cea mai mare parte se vor limita la același nivel scăzut de

educație, 65% din tinerii cu vârsta de 18-24 ani și 71% din cei cu vârsta de 25-35 ani, la momentul studiului nu erau încadrați în procesul de educație și formare profesională.

Situația este diametral opusă atunci când cel puțin un părinte deține studii superioare - 63% din copiii lor (vârsta de 25-35 ani) de asemenea dețin studii superioare. În cazul tinerilor de 18-24 ani, ponderea este mai mică, totuși, există probabilitatea că ei își vor continua formarea profesională, chiar dacă la momentul studiului nu erau antrenați în procesul educațional.

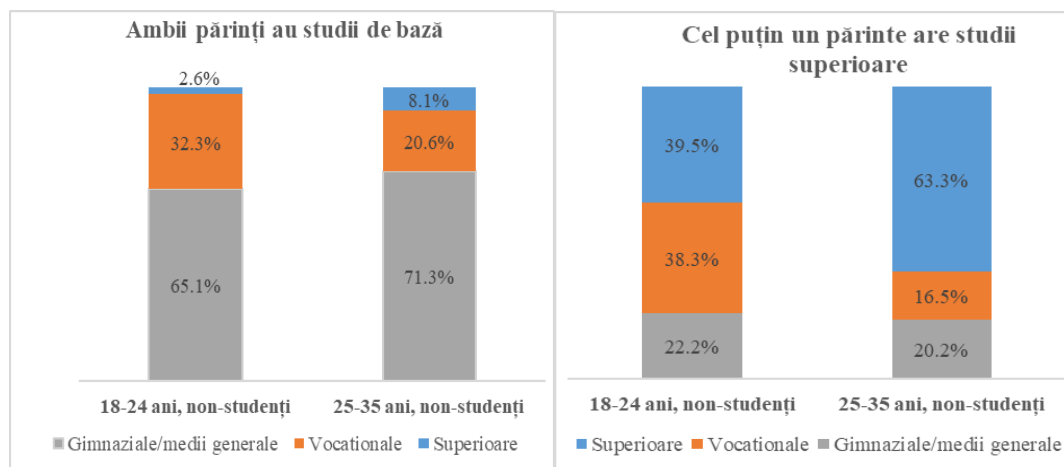

Figura 2. Nivelul de instruire al tinerilor în funcție de nivelul de instruire al părinților, %

Sursa: datele Studiului "Generații și Gender", 2020.

Prin urmare, este mai mult decât evidentă corelația dintre nivelul de educație al tinerilor și părinților acestora. Un alt factor determinant potențial important al setului de oportunități pentru tineri este mediul socioeconomic mai larg în care cresc. Cel mai probabil, un mediu socioeconomic mai dezvoltat poate oferi tinerilor mai multe oportunități, ceea ce poate atenua efectul/impactul background-ului familial asupra rezultatelor înregistrate de aceștia pe parcursul vieții. În acest sens, se estimează că niveluri mai înalte de dezvoltare economică să fie asociate cu un grad mai scăzut de persistență intergenerațională.

În scopul elucidării factorilor cumulați care influențează traseul educațional al tinerilor a fost realizată analiza tridirecțională a varianței (ANOVA three-way), pentru a determina efectul variabilei sex, mediul de reședință și nivelul de studii al mamei asupra numărului de ani petrecuți în procesul de studii (în cazul dat determinat prin vârsta medie când a obținut cel mai înalt nivel de studii). Datele prezentate sunt medii (mean) ± abaterea standard. Variabila dependentă continuă (vârsta în ani) a fost distribuită normal ($p > 0,05$), în baza testelor de normalitate Kolmogorov-Smirnov și

Shapiro-Wilk, a existat omogenitate a varianțelor, conform criteriului Levene pentru egalitatea varianțelor. A existat o interacțiune tripartită semnificativă statistic gender, mediul de reședință și nivelul de studii al mamei, $F(4, 2151) = 3,408$, $p = 0,009$. Semnificația statistică a fost luată la $p < 0,05$ pentru interacțiuni simple bidirecționale. Media generală pe eșantion este de 18.92 ani $\pm 3,9$.

Se atestă diferențe între vârsta medie când a atins cel mai înalt nivel de studii pe sexe și medii de reședință, constituind 20.74 pentru femei în mediul urban și 17.85 în mediul rural (Fig.3). În rândul tinerilor de sex masculin, această diferență este la fel evidentă - 20.54 în mediul urban și 17.36 în mediul rural. După cum a fost menționat este semnificativă statistic și vârsta medie a tinerilor când au atins cel mai înalt nivel de studii și nivelul de instruire al mamei. Vârsta medie crește proporțional cu nivel de educație al mamei, constituind 17.10 ani în rândul tinerilor mamele cărora au studii gimnaziale și 21.48 ani atunci când mamele au studii superioare.

Se observă, că vârsta medie când au obținut cel mai înalt nivel de studii este mai înaltă în mediul urban, chiar și în cazul când mama acestora are un nivel de educație scăzut.

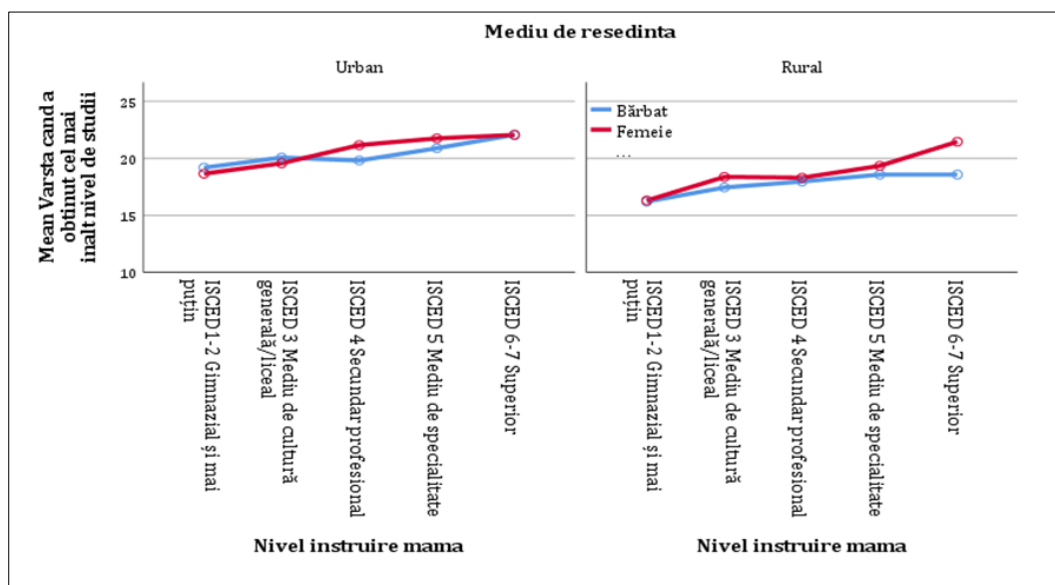

Figura 3. Vârsta medie finalizare studii în funcție de mediul de reședință și nivelul de instruire al mamei (%)

Sursa: datele Studiului "Generații și Gender", 2020.

Discutarea rezultatelor, concluzii. Se concluzionează că în pofida programului de educație pe bază universală și accesibilității educației pentru diferite categorii de tineri, capitalul uman, social și cultural din cadrul mediului familial și al proximității, cu referire la mediul de reședință, rămâne a fi resursele care influențează în cea mai mare măsură parcursul educațional

al tinerilor (Willingham, 2012). Aceasta se explică prin capitalul uman al părinților, în cazul dat „nivelul educațional și experiența” care sunt transferate copiilor sub formă de cunoștințe și capital social ca oportunități pe care părinții le dețin prin poziția sau interacțiunea lor socială. Drept consecință, cei care dețin aceste tipuri de capital sunt capabili să creeze oportunități copiilor în continuarea parcursului educațional dorit spre deosebire de cei care nu dispun de astfel de capital.

Prin urmare, în Republica Moldova mediul familial rămâne a fi un puternic predictor al riscului de a părăsi timpuriu sistemul educațional și de limitare la un nivel de studii scăzut în cazul tinerilor. Se face referință la experiența anterioară a părinților și apartenența acestora la grupuri vulnerabile, nivel scăzut de educație al părinților. Pe de altă parte, sărăcia, nivelul de trai scăzut al familiilor, sunt un factor determinant al participării slabe la educație și formare și al nivelului scăzut de calificare (Crismaru M., 2018).

Gradul de urbanizare și de dezvoltare economică a localității de reședință a tânărului are, de asemenea, un impact semnificativ asupra șanselor de a fi încadrat în procesul de studii, demonstrat prin prisma indicatorilor calculați. Analiza statistică a datelor vine să confirme corelația dintre nivelul de instruire al părinților și mediul de reședință care este pozitivă și semnificativă statistic. Aceste corelații cuantifică rata de transmitere a inegalității interpersonale de la o generație la alta și pot fi interpretate ca măsuri ale eșecului statului de a oferi egalitate de șanse copiilor din medii familiale diferite.

Totodată, băieții sunt mai predispuși de a se limita la un nivel scăzut de educație, fără nicio calificare sau cu calificări reduse comparativ cu fetele. Fapt confirmat și de datele studiului actual. Faptul că băieții sunt supra-reprezențați în rândul tinerilor care părăsesc timpuriu sistemele de educație și formare sugerează și o legătură puternică între sex și rezultatele școlare.

Pe lângă factorii legați de mediul familial și de reședință, sunt relevante și condițiile pieței muncii, care au un impact semnificativ asupra opțiunilor tinerilor de a continua studiile și a formării profesionale. În funcție de contextul economic, piața muncii poate fi un factor de stimulare sau de descurajare a tinerilor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Baciu, S. Paradigma managementului calității în instituțiile de învățământ superior / Sergiu Baciu ; Acad. de Studii Econ. a Moldovei. – Chișinău: ASEM, 2014;

Biroul Național de Statistică, BNS (2022). Tinerii în Republica Moldova. https://statistica.gov.md/ro/tinerii-in-republica-moldova-9580_59836.html;

- European Comisia Europeană/EACEA/Eurydice/Cedefop, 2014. Combaterea părăsirii timpurii a sistemelor de educație și formare profesională în Europa: Strategii, politici și măsuri. Raport al Eurydice și al Cedefop. Luxemburg: Oficiul pentru publicații al Uniunii Europene, 2014;
- Crismaru Mariana, Gagauz Olga, Buciuceanu-Vrabie Mariana, Incluziunea tinerilor aflați în afara sistemului de educație, formare și ocupație profesională (tineri NEET) - Inclusion of youth not in Employment, Education or Training (NEET youth). Chisinau, 2018;
- Emirbayer, M. (ed.). Individuality and autonomy: Introduction Emile Durkheim: Sociologist of Modernity, Blackwell Publishing Ltd, 2003;
- Eurostat (2022). Early leavers from education and training – today and a historical comparison. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_leavers_from_education_and_training&oldid=567219;
- Gagauz Olga, Buciuceanu-Vrabie Mariana, Pahomi Irina, Părăsirea timpurie a sistemului educațional: factori și grupuri de risc, Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă „Akademos”, nr 2 (45), 2017;
- Studiul ”Generation and Gender”, GGS (2020). https://moldova.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/raportul_studiului_generatii_si_gen_realizat_de_unfpa.pdf;
- Richard Breen, Ruud Luijckx, Walter Müller and Reinhard Pollak, Nonpersistent Inequality in Educational Attainment: Evidence from Eight European Countries, American Journal of Sociology, Vol. 114, No. 5, 2009, pp. 1475-1521;
- Willingham, D. T. (2012). Why Does Family Wealth Affect Learning? In American Educator (pp. 33-39). Berlin: Spring.

IMPACT OF RUSSIAN FULL-SCALE MILITARY INVASION ON VULNERABLE SOCIO-DEMOGRAPHIC GROUPS IN UKRAINE: PROBLEMS, CONSEQUENCES AND SOLUTIONS

Iryna KURYLO, Habilitated Doctor in economics
M.V. Ptukha Institute of Demography and Social Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1379-7023>, iryna.kurilo2017@gmail.com

Svitlana AKSYONOVA, PhD in economics, leading researcher
M.V. Ptukha Institute of Demography and Social Research of the
National Academy of Sciences of Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0516-9078>, svitlana_aksyonova@yahoo.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.18>

Abstract. *The situation with vulnerable people attracted considerable attention of the government and society in Ukraine even in pre-war times. Important steps taken to improve this situation were destroyed first by the pandemic of COVID-19, and then by the war. The purpose of this study is to determine current problems of vulnerable socio-demographic groups in Ukraine that are caused by russian full-scale military invasion and to define the consequences and possible solutions. In the analysis we used the requests for help received by the Red Cross phone hot line, the feedback from volunteers and people who needed help, forums of volunteers and online publications. The work used comparisons, statistical methods and analysis of telephone interviews. It was found, that the most frequent and important was request for medicine. The large share of vulnerable populations was at risk of not receiving critical health care and medicine. Many elderly people suffered from regular bombings and absence of electricity, water and food. It was a huge challenge to organize the evacuation of elderly people and particularly people with disabilities to relatively safe regions. The health and social support systems in Ukraine are facing exceptional challenges and pressure. The support of volunteers became extremely important. The further destiny of all people and predominantly vulnerable socio-demographic groups in Ukraine will largely depend on whether the whole world can unite to resist russian aggression.*

Keywords: *vulnerable groups of population, ageing, elderly people, persons with disabilities, volunteers, Russian war against Ukraine.*

JEL: *I1:I3; J1:J7*

UDC: *364.6(477)*

Introduction. Ukraine has already had a rapidly declining population, a high level of aging, the lowest fertility, and higher premature mortality in comparison to the countries of the European Union. The war can be demographically destroying Ukraine due to this unfavorable pre-war situation.

The demographic effects of the Russian-Ukrainian war extend beyond Ukraine's frontiers. However, this war affects everyone in Ukraine, especially older people, because the country has an aged population, and almost every

fourth person is 60 years and older. As *Figure 1* clearly shows, in Ukraine, the share of persons aged 60 years and older has been steadily increasing over the past 15 years.

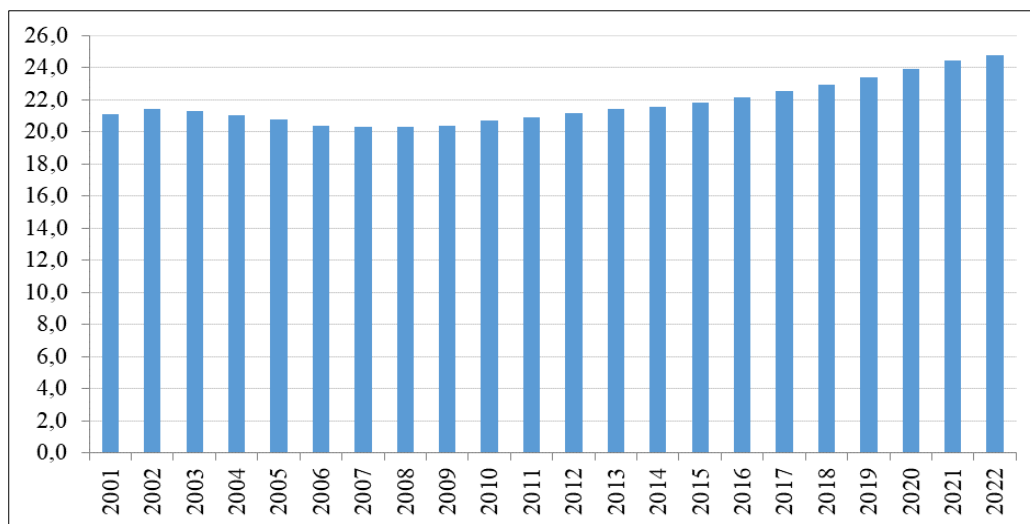

Figure 1. Share persons aged 60 years and older, Ukraine, 2001–2022, % beginning of the year

Source: author's calculations according to State Statistics Service of Ukraine data.

In the Donetsk and Luhansk oblasts — where some of the most intense fightings have occurred — share persons aged 60 years and older, according to data from the State Statistics Service of Ukraine, estimated about 30 percent of the population of the region. For comparison, in Zakarpattia, Rivne, or Volyn regions, the appropriate indicators are less than 20. Since the beginning of the war, many elderly people have fled to safety, but others remain in conflict areas because they cannot or do not wish to leave their homes and familiar surroundings.

According to the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, and the Pension Fund of Ukraine, in our country, at the beginning of 2022, there are 2 725.8 thousand people with disability (regardless of the type of pension received by persons with disabilities); 163.9 thousand of them are children with disability [1].

Share persons who were in difficult life circumstances and required social assistance at home among all persons in difficult life circumstances increased from 32.2% in 2019 to 38% in 2021. However, groups of people aged 80 years and older need special attention. Share persons aged 80 years and older who required social assistance at home among all persons aged 80 years and older who were in difficult life circumstances grew up from 55% in 2019 to almost 60% in 2021. *Table 1* demonstrates the growing need for social assistance at home to overcome problems during the pandemic period in

Ukraine in different groups of people in difficult life circumstances. Among all these groups, elderly people, people with disabilities, and sick people without relatives capable of providing care and assistance attract the most attention. In 2021, their share in the total number of persons who were in difficult life circumstances and required assistance reached 41%. Logically, these people are the most in need of social assistance at home: 57.3% of elderly people, people with disabilities, and sick people without relatives require social assistance at home.

Table 1. Share persons who required social assistance at home among persons of the corresponding group who were in difficult life circumstances, Ukraine, 2019–2021 (during of the year)

	2019	2020	2021
Total	32.2	32.9	38.0
persons aged 80 years and older	55.0	52.6	59.8
persons with group V motor activity	54.5	56.6	63.5
old age persons	35.2	36.0	41.8
persons with disabilities	30.0	30.6	35.1
elderly people, people with disabilities, sick people <i>without</i> relatives, capable of providing them with care and assistance	51.5	49.2	57.3
old age persons, people with disabilities, sick people living alone <i>but have</i> relatives who capable of providing them with care and help	19.3	21.6	27.7
holding a status ATO and/or JFO participants	8.7	9.3	12.3
holding a status internally displaced persons	10.9	12.9	15.8

Source: author's calculations according to data of Ministry of Social Policy of Ukraine.

The aging of the population causes new challenges for Ukrainian society. In response to these challenges, the new edition of the Law "On social services" was adopted in Ukraine, which entered into force on January 1, 2020. This Law contains many innovations: development of Social Care Ordering, detailed procedure for appointment and provision of social care ("Case Management"), creation of Register of Recipients and Providers of Social Care, distribution of powers between public and local authorities, and others. Even though «many procedures for receiving social services, benefits, payments were not transparent and understandable» [2], the Law "On social services" was an essential step toward reforming the system of social services. The efforts to improve the situation with vulnerable people were destroyed first by the COVID-19 pandemic and then by the war.

Our **paper aims** to determine the current problems of vulnerable socio-demographic groups in Ukraine that appeared because of the Russian full-scale military invasion and to define the consequences and possible solutions to these problems.

Literature review. The integrated research on demographic aging and various aspects of life activities and problems of older persons was conducted in a relatively peaceful period in Ukraine [3]. As society locked down during the Covid-19 pandemic, elderly people, persons with disabilities, and certain health conditions needed to shield themselves at home and required social assistance. These circumstances intensified scientific research in this direction. One such study aimed "to analyze peculiarities of Ukrainian social workers' activities under severe quarantine restrictions or lockdown" and based on the survey of representatives of territorial centers of social services in Ukraine (August 2020) [2]. Another study was targeted to identify the most promising approaches and models for bridging the gap between the research and policy on aging [4].

During the war, many publications on the impact of war on older people already appeared in the media [5, 6, 7]. In May 2022, older displaced people were interviewed by HelpAge International using a short multi-sectoral needs assessment to define their current needs [8]. According to the results of this survey, cash, medicine/healthcare, hygiene items, clothes, bedding materials, and assistive products are the top 6 needs of older displaced people.

Data and methods. The phone calls to the hotline and requests for help received by the Red Cross in Kyiv formed the basis of our research and the feedback from volunteers and people who needed help, forums of volunteers, and online publications. The methods of comparison, elementary theoretical analysis, and statistical and graphical methods were also used in the study. We supplemented our research with data from the State Statistics Service of Ukraine and the Ministry of Social Policy of Ukraine.

Results and discussions. Many elderly people could not get out or did not want to escape. They find it difficult to get out of their apartments (especially without help). It means, among other things, that they cannot get to the shelters when the flight sirens sound. Therefore, they stay at home and are at greater risk than younger people. It should be noted that many social workers, medical personnel, neighbors, and relatives who looked after elderly persons (on their initiative or under their professional duties) went abroad or moved out of residence because of their safety and safety of kids. Most elderly people are women who are often both single and poor.

The older persons who have chosen to remain in their homes are often confronted with specific challenges in finding appropriate shelter, necessities, and supplies due to infirmity, small social networks, lack of digital literacy, etc.

Red Cross volunteers were involved in the first month of the war in Kyiv to provide the elderly with essential supplies of food and medicines to stay

safe and at home. Requests for the help received on the Red Cross hotline were immediately transferred to volunteers who could potentially fulfill it. Almost all requests included an entreaty to bring medicine. These could be common over-the-counter medicines for headaches or colds and specific medicines. Under the influence of stress, the needs of elderly people with infectious and chronic diseases can increase. The ability to meet these needs has significantly deteriorated due to a significant decrease in the share of working pharmacies and the damage and destruction of relevant infrastructure and logistic ways.

One of the most challenging problems was the lack of medicines in many settlements, including large cities and Kyiv. Another challenge was that many of the requested drugs were very expensive. Before the war, people with disabilities received them for free or at a reduced price. The war destroyed this possibility, but such medicines were vital for these patients. However, we witnessed the Ukrainian people's remarkable solidarity and willingness to help, sometimes even risking their well-being. Many caring people gave the volunteers their money to buy medicine and take it to persons with disability for whom these drugs were essential for life support. In Ukraine, human values such as kindness, friendship, solidarity, and mutual assistance have strengthened during the quarantine. There are many examples of how friends and neighbors help each other in the situation of lockdown.

At the same time, vulnerable groups of the population often face threats to their lives, safety, health, and well-being. The war worsened their situation by increasing food shortages, clean water, medicine, and medical care. In addition, in almost every call to the hotline, there were requests from elderly people to provide food. However, humanitarian aid began to arrive quite quickly, making the volunteer task much more manageable.

The need to purchase hygiene products, especially diapers for adults, different sizes and types, and disposable clothes, was also often found in requests. It is tough to take care of sick persons or people with disabilities, especially those who are unable to move, in the absence of water, electricity, and hygiene products.

Every tenth phone call to the hotline was a request for help with the evacuation. Life-saving support and necessary evacuation assistance should be provided to those who have not been able or willing to leave their homes, including those living in care institutions. However, in the first month of the war, it became a challenging task because the transportation of the elderly, especially persons with disability, requires special conditions. The transport must be adapted for this because they are bedridden patients or those who cannot sit for a long time and need to lie down from time to time.

Another critical aspect worth paying attention to but not openly discussed in the calls is the need for psychological help. Many elderly people, especially those without relatives or relatives who were very far from them, experienced stress and panic attacks. They were in despair and believed that

they needed to leave immediately. In the first month of the Russian full-scale military invasion, some older people kept calling and shouting that they had been forgotten and no one wanted to solve their problems. However, some assistance was provided (perhaps not in full size and not as quickly as they desired). Specially trained specialists and psychological programs for working with such people are also actual for Ukraine.

The relocation of social workers to safer areas and the difficulty of moving around the city in the first month of the war (especially when the curfew lasted for 2–3 days) created a massive problem in providing care at home for lonely elderly people. Table 1 shows that the need for such services was significant even in the pre-war period. In the first month of full-scale aggression, paradoxical situations sometimes occur when sick, elderly persons who require external assistance try to care for another sick older person (for example, changing diapers, changing bedding, washing the sick person). The government has to develop innovative approaches to the provision of care services in very extreme situations, determining in advance who will take care of persons with disabilities when danger occurs, the war in particular.

As B. Sleep – a researcher on the rights of older people – said, "the impact of war on older people has never been more visible than in the conflict in Ukraine" [5]. It is true. Many older people still live in or near zones of active military action. They suffer from regular bombings, indiscriminate and targeted attacks, destruction and looting of their property, absence or interruption of electricity, water, food, medications, and communication with relatives. Many people in residential institutions for the elderly and people with disabilities have not been evacuated.

On the other hand, those older persons who have relocated to other regions within Ukraine also have undertaken arduous journeys, beset with risk, lacking access to primary health care and other needs while on the move. Older persons who have left the zones of active battles should also have their specific health and humanitarian needs met through access to essential services, including food and water, appropriate shelter, healthcare, essential medicines and assistive technologies, mental health, and psycho-social support, along with other entitlements such as access to pensions, transport, and information.

It became an indisputable fact that "Ukraine has the largest percentage of older people affected by conflict in a single country in the world" [6]. Many organizations help vulnerable population groups in Ukraine during the war, including Ukrainian Charitable Organization "Turbota pro Litnih v Ukraini" (Age Concern Ukraine), Ukrainian Red Cross, SOS Children's Villages Ukraine, and others. International organizations assist the elderly people in Ukraine as well as Ukrainian refugees. In particular non-profit charity association "Munich helps Ukraine" helps those suffering from the war in Ukraine with

donations in kind and with money [9]. Another organization involved in assistance to refugees from Ukraine is OPU (Organization for Aid to Refugees) in Prague (non-profit, non-governmental, humanitarian organization) [10].

The prolongation of Russian war against Ukraine needs data collection on older people, persons with disabilities, and other vulnerable groups in different regions in the country and abroad to ensure the necessary services, facilities, and information.

Ukraine's health and social support systems are facing unprecedented challenges and pressure (especially in some regions). Demand for medical and social services and medicines has vastly increased by the growing number of casualties caused by the military attacks on populated areas. It is logical to assume that increased mortality due to limited access to medicines, medical staff, and health facilities will be one of the indirect losses of this war.

Developments caused by the full-scale Russian invasion have led to numerous casualties (including civilians). The diverse medical and demographic consequences of ongoing Russian aggression are expected. The sex-age structure of the population will likely change, and the gap in life expectancy between females and males will increase.

Many residents of densely populated areas got physical injuries and psychological traumas due to shelling, bombing, and violence by the Russian military during the occupation. At the same time, many refugees are still fleeing Ukraine to other countries, leaving behind their property, schools, jobs, and other family members. In addition, perhaps both millions of refugees, internally displaced persons, and those who stay in Ukraine and face threats to their lives will have some physical and mental health problems.

Those who fled to neighboring countries face an uncertain future, with few options to earn an income, often managing chronic health conditions and without knowing when or if they will ever be able to go home. Fleeing the war, many women with children find themselves vulnerable due to barriers to housing, social infrastructure, stable income, and medical services. Refugees (including the elderly and persons with disabilities) sometimes live in overcrowded buildings unsuitable for their needs. There are some obstacles to obtaining aid and services, including that which is due to a lack of foreign language knowledge, digital, and some other skills. People often return home to unsafe regions because of insufficient support and aid.

Now efforts of charitable organizations, local and national authorities, and humanitarian actors must not lose momentum, given the many needs of vulnerable population groups.

It is essential not only to provide social services to vulnerable categories of the population in difficult life situations but to create conditions for the development of their social capital also.

Conclusions. The demographic effects of war are not only significant during the war itself but will continue to be impactful for decades into the future.

The vast destruction of civilian infrastructure, threats to the environment, inflation, shortages, and large size of population displacement endanger successful social reproduction.

A relative increase in the elderly population is expected due to large-scale emigration of the younger population (mainly women with children) and low fertility. As a result of military losses and forced migration of the working-age population is an increase in the number of elderly people (single and elderly couples). They will not receive economic support and assistance in housekeeping. Traditionally, in Ukraine, the family (as a rule, adult children or relatives) assumed these responsibilities. However, such a burden was mainly put on the state and relevant social services during the war and post-war period.

Perhaps unfavorable changes in sex ratio and the growing share of single-parent households will occur. Moreover, these households, especially those with several children, are at a higher risk of poverty, even in times of peace.

A more positive demographic situation needed for the economic recuperation and reconstruction of the country should be based on a set of policies and actions. Nevertheless, we think the entire world should come together to resist Russian aggression and solve the different problems this disaster war already creates.

REFERENCES

- Соціальний захист населення України у 2021 році. *Статистичний збірник. Державна служба статистики України*. — К., — 128 с. (Social Security of Ukraine Population in 2021. *Statistical Publication. State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv. P. 128)
- Semigina T., Karagodina O., Pozhydaieva O. (2021). Beyond Traditional Social Work with Elderly: Reflections from Ukraine in Times of Social Distancing. - *Traektoriâ Nauki. (Path of Science)*. Vol. 7. # 5. Section "Social work and Counselling".- P. 5001–5007
- Населення України. імперативи демографічного старіння (2014). — К: ВД «Адеф-Україна», — 288 с.
- Sidorenko, A.V. (2020). Global and European research priorities for evidence-based policy on aging. *Demography and social economy*, 2 (40), 3-20. <https://doi.org/10.15407/dse2020.02.003>
- Sleep B. (May 2022) Older People No Longer Invisible Casualties of War in Ukraine // *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/05/02/older-people-no-longer-invisible-casualties-war-ukraine>

Our Hundred Days: Older people and their war in Ukraine (May 2022). URL: <https://www.helpage.org/newsroom/latest-news/our-hundred-days-older-people-and-their-war-in-ukraine/>

Струк О. (Липень, 2022). Вразливі. Як живуть ті, хто не може втекти від війни. URL: <https://suspilne.media/260469-vrazlivi-ak-zivut-ti-hto-ne-moze-vtekti-vid-vijni/>

Ukraine: Rapid Needs Assessment of Displaced Older People. HelpAge International. Lvivska, Chernivetska and Dnipropetrovska Oblasts, June 2022. URL: https://www.helpage.org/silo/files/ukrainerapid-needs-assessment-of-displaced-older-people-30622_pub.pdf

We help victims of the war in Ukraine. München hilft Ukraine e.V. 2022. URL: <https://www.muenchen-hilft-ukraine.de/en/ueber-uns>

Support to refugees from Ukraine in the Czech Republic. Organization for Aid to Refugees. 2022. <https://www.opu.cz/en/2022/08/podpora-ukrajinskym-uprchlikum-v-cr/>

LEGĂTURA DINTRE POPULAȚIE ȘI DEZVOLTAREA DURABILĂ LA NIVELUL ECONOMIEI ROMÂNEȘTI

Mihaela SAVU, doctor, conferențiar universitar
Universitatea Constantin Brâncoveanu, Pitești

<https://orcid.org/0000-0001-7034-1167>, ioneci_mihaela@yahoo.com

Teslios DELIA, doctor, conferențiar universitar
Universitatea Constantin Brâncoveanu, Pitești

<https://orcid.org/0000-0002-8872-5705>, delia_teslios@yahoo.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.19>

Abstract. *The paper aims to present the link between population and sustainable development, through specific indicators: the number of the population and the human development index. In the last 20 years, at the level of Romania, a continuous reduction in the number of the population can be observed, which leads to the aging of the population, with a strong impact on the economy. Using correlation and regression, two statistical methods for highlighting the link between variables, we analyze the existing relationship between the number of the population and the human development index at the level of the Romanian economy, over a period of 10 years. The analysis of the two indicators is carried out with the help of the Excel spreadsheet program, Data Analysis. The results provided by Excel after entering the values recorded by the number of the population and the human development index demonstrate that there is a strong relationship between these indicators. The value of the human development index provided by the official data is recorded for 2 or 3 years ago, so we can compensate for this shortcoming through the regression function. The obtained results allow us to present the existing regression function between the indicators and to be able to determine the value of the human development index knowing the number of the population, because this information is provided at the beginning and in the middle of each year.*

Keywords: *population, sustainable development, regression, correlation, Romanian economy*

JEL: *O11, J11*

UDC: *314.1(498)*

Introducere. Lucrarea își propune să prezinte legătura între populație și dezvoltarea durabilă, prin intermediul indicatorilor specifici: numărul populației și indexul dezvoltării umane. Dezvoltarea durabilă nu poate să fie separată de populație, deoarece chiar finalitatea acesteia este analizată la nivelul populației. Din acest punct de vedere legătura între populație și dezvoltarea durabilă ne determină să ne oprim asupra acestora în dorința de a demonstra existența și intensitatea acesteia. Realitatea ultimilor 20 de ani, la nivelul României ne arată o continuă reducere a numărului populației, ceea ce conduce la îmbătrânirea populației, cu impact puternic asupra economiei, în special asupra sistemului de pensii.

Dezvoltarea durabilă este măsurată prin intermediul indexului dezvoltării umane. Indexul dezvoltării umane este un indicator compozit, care se determină având în vedere următorii indicatori:

- longevitate;
- cunoștințe
- controlul resurselor pentru o viață decentă.

Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare determină din 1990 un raport de dezvoltare umană (Human Development Report) în care clasifică statele pe patru categorii, în funcție de valoarea înregistrată de indexul dezvoltării umane (Mărginean, 2019):

- Dezvoltare umană foarte înaltă, IDU cu valoare peste 0,800
- Dezvoltare umană înaltă, IDU între 0,700 și 0,799
- Dezvoltare umană medie, IDU între 0,550 și 0,699
- Dezvoltare umană scăzută, IDU sub 0,550

Considerăm că prezentarea celor doi indicatori ne va permite să observăm legătura existentă între dezvoltarea economică a țării noastre și dinamica populației din ultima perioadă.

Gradul de abordare a temei în literatura științifică. Șerban și Aceleanu (2019) consideră că dezvoltarea durabilă este un concept care va evalua în timp, fiind un sistem complex, care se caracterizează prin următoarele principii:

- preocuparea pentru echitate și corectitudine între țări și între generații;
- viziunea de lungă durată asupra dezvoltării;

Importanța dezvoltării durabile în prezent este determinată chiar de obiectivele acesteia (Badea et al, 2020):

- reducerea emisiilor de gaze poluante;
- acordarea de subvenții pentru utilizarea tehnologiilor nepoluante;
- intensificarea impozitării consumului de resurse poluante și neregenerabile;
- conceperea de instrumente economice care să conducă la creșterea eficienței energetice a instalațiilor și echipamentelor.

Dezvoltarea durabilă este cuantificată prin intermediul indexului dezvoltării umane. Acest indicator în viziunea lui Hachi et al (2019) reflectă maturitatea anumitor state în materie de dezvoltare, dar permite să apreciem eficiența traiectoriilor de dezvoltare a statelor și/sau a comunităților umane. Minică (2000) consideră că legătura între nivelul de dezvoltare economică și sărăcia în profil teritorial trebuie să conducă la o reconceptualizare a rolului statului în economie.

Radu (2012) apreciază că cerințe relevante pentru o dezvoltare durabilă sunt:

- folosirea mai eficientă a capitalului uman prin promovare socială
- creșterea competitivității
- dezvoltarea unei economii bazate pe cunoaștere
- utilizarea resurselor regenerabile, protejarea și îmbunătățirea calității mediului

- creșterea nivelului de trai.

La nivelul economiei românești există o discrepanță între evoluția PIB-ului și a indexului dezvoltării umane. În perioada 2003 – 2018, PIB-ul național s-a mărit de 4 ori, PIB-ul pe locuitor de 2,3 ori, iar indexul dezvoltării umane a crescut doar cu 12,2% (Sorlescu and Gabroveau, 2018).

Îmbătrânirea populației reprezintă un fenomen important la nivelul oricărei economii naționale, mai ales prin implicațiile sale economice. Între îmbătrânirea populației și creșterea economică există o legătură negativă (Herrero et al, 2019).

Zgheib et al (2006) a realizat o cercetare care a cuprins 16 state din Orientul Mijlociu referitoare la impactul creșterii populației asupra indexului dezvoltării umane. Ca rezultat al cercetării s-a constatat existența unei legături negative între creșterea populației și indexul dezvoltării umane.

Metodologia cercetării. În lucrarea de față pentru a evidenția legătura dintre numărul populației și indexul dezvoltării umane utilizăm două metode statistice, deoarece statistica furnizează o paletă largă de metode de analiză a dependenței dintre două sau mai multe variabile. Astfel, ne-am oprit asupra corelației și regresiei ca metode prin care să încercăm să observăm existența acestei legături.

Metoda corelației statistice reprezintă o metodă de măsurare a intensității legăturii dintre variabile. În funcție de rezultatul obținut, cu cât este mai aproape de valoarea 0 cu atât intensitatea legăturii este mai slabă, cu cât este mai apropiat de valoarea 1 cu atât legătura este mai puternică (Grigorescu, 2010). De asemenea, semnul ne arată direcția legăturii:

- pozitiv semnifică o legătură directă,
- negativ semnifică o legătură inversă.

Metoda regresiei constituie o metodă statistică de cercetare a legăturii dintre variabile cu ajutorul unor funcții matematice, denumite funcții de regresie.

Funcția de regresie reprezintă o expresie matematică, dedusă în urma prelucrării unor date experimentale, ce estimează dependențele dintre două sau mai multe variabile ale unui sistem sau proces (Grigorescu, 2010).

În modelele liniare unifactoriale variabila rezultativă y depinde de un singur factor x , iar relația dintre acestea se prezintă astfel:

$$y_i = a + b \cdot x_i + u_i, i = \overline{1, n} \quad (1)$$

Unde u_i reprezintă acțiunea altor factori decât factorul analizat (perturbația), iar n este numărul observațiilor.

Cele două variabile au fost stabilite în următorul mod:

- numărul populației este notată cu X , adică variabila independentă,

- indexul dezvoltării umane este notată cu Y, adică variabila dependentă.

Utilizând corelația și regresia, două metode statistice de evidențiere a legăturii dintre variabile, putem să demonstrăm relația existentă între numărul populației și indexul dezvoltării umane la nivelul economiei românești, pe o perioadă de 10 ani. Analiza celor doi indicatori se realizează cu ajutorul programului de calcul tabelar Excel, Data Analysis.

Ipotezele de la care pornim sunt următoarele:

- Există o legătură între numărul populației și indexul dezvoltării umane,
- Legătura între numărul populației și indexul dezvoltării umane este o legătură inversă.

Prin analiza realizată în lucrare dorim să observăm dacă cele două ipoteze de la care am pornit sunt adevărate sau nu.

Din *Figura 1* putem să observăm declinul populației la nivelul României. Din prezentarea datelor oficiale furnizate de Insitutul Național de Statistică pentru perioada 2010 – 2019 numărul populației României a cunoscut un trend descrescător. La nivelul anului 2010 se înregistrau 20.294 mii persoane, iar în anul 2019 avem 19.425 mii persoane. Tendința de scădere este evidentă mai ales dacă analizăm acest indicator în ultimii 20 de ani.

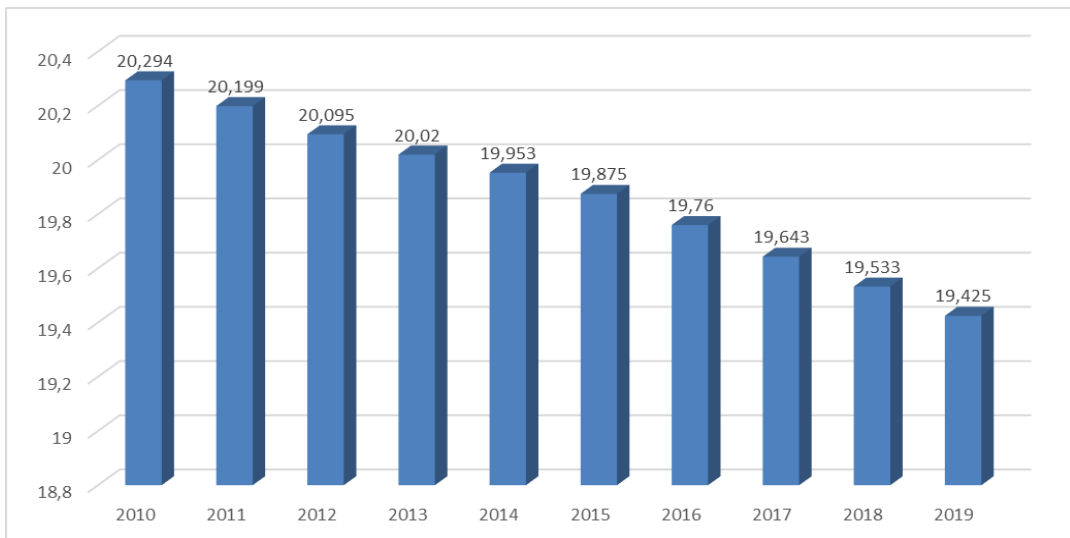

Figura 1. Populația României (mii pers.)

Sursa: Realizat de autori utilizand datele oficiale furnizate de Insitutul Național de Statistică, Populația rezidentă la 1 ianuarie, <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>.

Din *Figura 2* putem să observăm evoluția scorului obținut de indexul dezvoltării umane la nivelul României. Valorile înregistrate sunt date oficiale furnizate de Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare. Din prezentarea datelor pentru perioada 2010 – 2019 indexul dezvoltării umane a cunoscut un

trend crescător. La nivelul anului 2010 indexul dezvoltării umane a înregistrat valoarea de 0,797, iar în anul 2019 avem o valoare de 0,828.

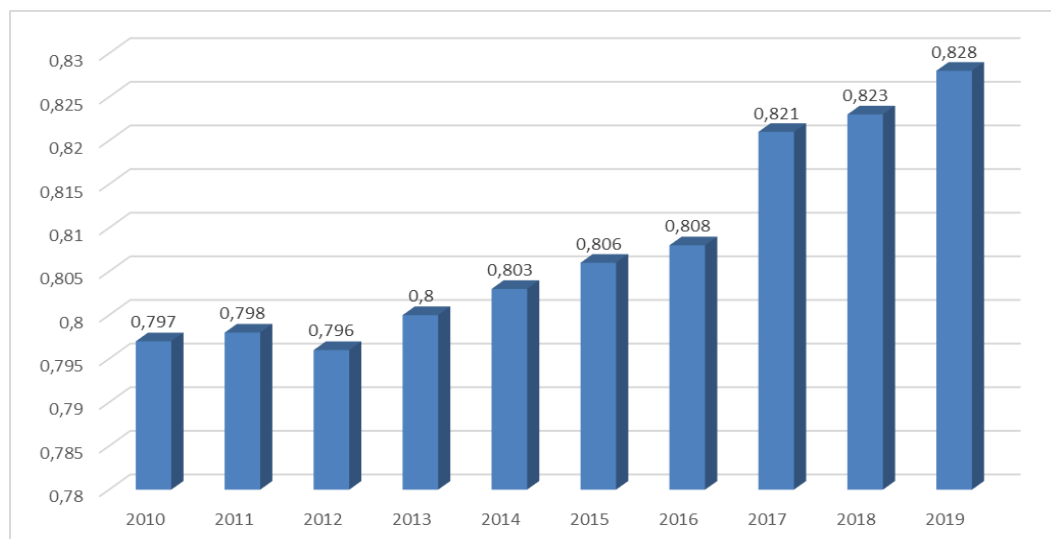

Figura 2. Indexul dezvoltării umane

Sursa: Realizat de autori utilizand datele furnizate de Statista, Indexul dezvoltării umane în România, <https://www.statista.com/statistics/878320/human-development-index-of-romania/>.

În anul 2019 indexul dezvoltării umane a fost calculat pentru 189 de state. În funcție de valoarea înregistrată, pe primul loc în clasament s-a situat Norvegia, România se găsea pe locul 49 aparținând categoriei – dezvoltare umană foarte înaltă.

Rezultatele principale. Prin utilizarea programului de calcul tabelar Excel, avem și primele rezultate obținute pentru analiza legăturii între numărul populației și indexul dezvoltării umane.

Rezultatele (*Tabelul 1*) oferite de Excel după introducerea valorilor pentru cei doi indicatori demonstrează că între aceștia există o legătură puternică, deoarece valoarea obținută este -0,95732. Această valoare ne permite să stabilim și sensul legăturii între indicatori și anume legătură inversă. Legătura inversă stabilită între cei doi indicatori înseamnă că reducerea numărului populației (evoluția din ultima perioadă prezentată în *Figura 1*) conduce la creșterea indexului dezvoltării umane.

Tabelul 1. Corelație între populația României și indexul dezvoltării umane

	Populația României	Indexul dezvoltării umane
Populația României	1	
Indexul dezvoltării umane	-0.95732	1

Sursa: Realizat de autori.

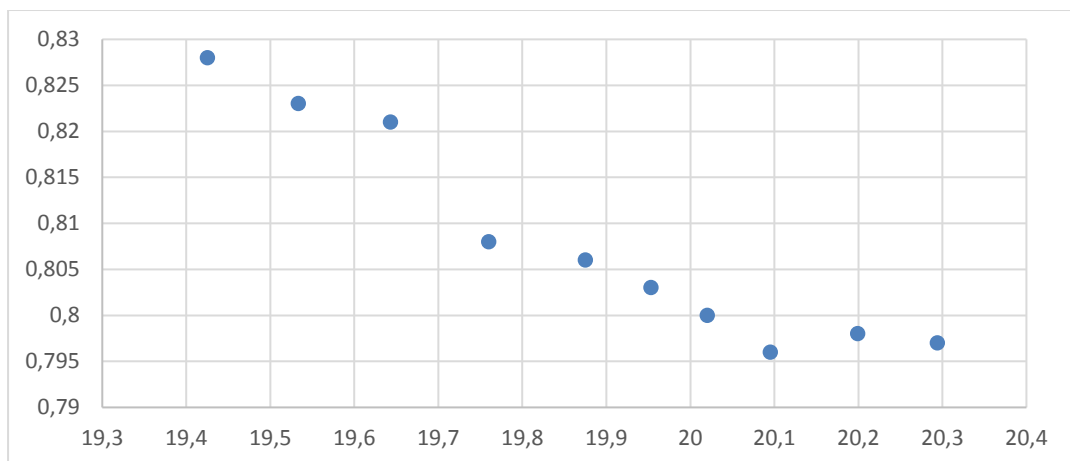

Figura 3. Reprezentarea grafică a legăturii între numărul populației și indexul dezvoltării umane

Sursa: Realizat de autori.

Legătura inversă între cei doi indicatori analizați este ilustrată în *figura 3* pentru a confirma rezultatul obținut prin utilizarea metodei corelației prezentată în *Tabelul 1*.

Tabelul 2. Regresia între populația României și indexul dezvoltării umane

Regression Statistics								
Multiple R	0.957318954							
R Square	0.91645958							
Adjusted R Square	0.906017028							
Standard Error	3.615.809.137							
Observations	10							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	Significance F			
Regression	1	1.147.407.394	1.147.407	8.776.203	0.000013			
Residual	8	1.045.926.057	1.307.408					
Total	9	1252						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	1.589.569.806	834.363.377	1.905.129	596.666	1.397.165.266	17.819.743	139.716.527	178.197.435
X Variable 1	-393.149.698	4.196.668.087	-936.814	0,000013	-4.899.250.379	-2.963.744	-48.992.504	-296.374.359

Sursa: Realizat de autori.

Rezultatele obținute (*Tabelul 2*) completează informațiile furnizate de către metoda corelației. Intensitatea legăturii între numărul populației și indexul dezvoltării umane este confirmată prin metoda regresiei. Legătura puternică între indicatori este mai mult decât evidentă, deoarece pentru calcularea indexului dezvoltării umane este folosit numărul populației la determinarea venitului național brut pe locuitor.

Coeficientul de determinație este pătratul coeficientului de corelație și arată că 91% din împrăștierea valorilor înregistrate de către indexul dezvoltării umane este determinat de numărul populației. Coeficientul de determinație ajustat arată că 90% din împrăștierea valorilor înregistrate de către indexul dezvoltării umane este determinată de numărul populației. Este rezultatul pe care îl luăm în calcul în cazul exemplului nostru, deoarece avem prezența indicatorii doar pe o perioadă de 10 ani. Restul de 10% sunt alți factori care influențează indexul dezvoltării umane, dar care nu sunt prezenți în modelul de față, deoarece am utilizat o funcție de regresie liniară unifactorială.

Testul Fisher arată dacă rezultatele obținute pentru funcția de regresie sunt fundamentate. Rezultatul de 0,000013 este mai mic decât 0,05, astfel încât putem afirma că este pertinent să determinăm funcția de regresie.

Rezultatele obținute (*Tabelul 2*) ne arată că în cazul de față, funcția de regresie între numărul populației și indexul dezvoltării umane se prezintă astfel:

$$Y_i = 1589,569 - 39,314 * X_i \quad (2)$$

Valoarea indexului dezvoltării umane furnizată de datele oficiale este înregistrată cu 2 sau 3 ani în urmă, astfel încât putem să compensăm acest neajuns prin funcția de regresie. Rezultatele obținute ne permit să prezentăm funcția de regresie existentă între indicatori și să determinăm valoarea indexului dezvoltării umane cunoscând numărul populației, deoarece aceste informații sunt furnizate de Institutul Național de Statistică la începutul și la mijlocul fiecărui an.

Discutarea rezultatelor concluzii. Prin metodele statistice alese să observăm legătura între numărul populației și indexul dezvoltării umane am reușit să demonstrăm că ipotezele cercetării s-au dovedit corecte. Astfel, s-a dovedit că între cei doi indicatori există o legătură. Rezultatele obținute au arătat și sensul legăturii, acum putem afirma că între numărul populației și indexul dezvoltării umane este o legătură inversă. Testul Fisher ne-a arătat că funcția de regresie determinată prin calcul este fundamentată, iar relația prezentată poate să fie utilizată în calculele viitoare.

În lucrare legătura între numărul populației și indexul dezvoltării umane a fost analizată pe o perioadă de 10 și funcția de regresie a fost o funcție liniară unifactorială. Rezultatele obținute deschid noi cercetări între indicatorii prezenți pe perioade mai mari de timp și folosind alte tipuri de funcții, în

special multifactoriale, deoarece s-a observat că 90% din împrăștierea valorilor înregistrate de către indexul dezvoltării umane este determinată de numărul populației iar 10% sunt alți factori care influențează indexul dezvoltării umane.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Badea, G.S., Ștefan, M.C., Iancu, D. (2020). Macroeconomie. Teorie și aplicații, Editura Pro Universitaria, București, 66.
- Grigorescu, R. (coord.). (2010). Statistică, Editura Independența Economică, Pitești, 95-96.
- Hachi, M., Răileanu, V., Jeleapov A. (2019). Nivelul de trai al populației și dezvoltarea umană în regiunea de dezvoltare centru, 290, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/290-298.pdf, <https://doi.org/10.53380/9789975330800.30>
- Herrero, C., Martínez, R. & Villar, A. (2019). Population Structure and the Human Development Index. *Soc Indic Res* 141, 731–763, <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1852-0>
- Mărginea I., 2019, Evoluții recente privind valorile indexului dezvoltării umane. România în context european și mondial, *Revista Calitatea Vieții*, XXX, nr. 1, 76-83, <https://www.revistacalitateavietii.ro/2019/CV-1-2019/05.pdf>
- Minică, M. (2000). Reforma economică și dezvoltarea umană, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, nr. 2(5), 250, <https://www.rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/view/400/395>
- Radu, M. (2012). Studiu empiric privind indicatorii performanței sustenabile – balanța scorecard sustenabilă, efect al schimbării strategice organizaționale, *Amfiteatrul Economic*, vol. XIV, nr. 32, 376, https://www.amfiteatruleconomic.ro/temp/Articol_1136.pdf
- Sorlescu, M., Gabroveanu, E. (2018). Analiza indicatorilor de dezvoltare durabilă a României, 133-134, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/130-156.pdf
- Șerban, A.C., Aceleanu, M.I. (2019). Macroeconomie, Editura ASE, 69 – 70.
- Zgheib, P. W., Ahmed, Z. U., Beldona, S., & Gebara, V. (2006). The impact of population growth on Human Development Index: a comparative analysis of Middle Eastern countries. *World Review of Science, Technology and Sustainable Development*, 3(3), 258-269.
- Institutul Național de Statistică, Populația rezidentă la 1 ianuarie, <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- Statista, Indexul dezvoltării umane în România, <https://www.statista.com/statistics/878320/human-development-index-of-romania/>
- United Nation Development Programme, Human Development Report 2020, <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr2020pdf.pdf>

FACTORI ASOCIAȚI CU NIVELUL SCĂZUT AL FERTILITĂȚII ÎN REPUBLICA MOLDOVA¹

Ecaterina GRIGORAȘ, cercetător științific,
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-5607-5322>, ecaterina.grigoras@ince.md

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.20>

Abstract. *The article presents a multivariate analysis of the groups of factors with an impact on the number of children born in the Republic of Moldova. Based on the Gender and Generations Survey conducted in Moldova in 2020, a total sample of 2705 women aged 15-49 years who gave birth to at least one child was selected. Using the binomial logistic regression method, the determinant factors of low levels of fertility were identified. The results showed that the place of residence, level of education, ever using contraceptives, age at first marriage, age at first birth, woman's work status, marital status of women, and the ideal number of children, were significant determinants of the number of children ever born. Women's sociodemographic characteristics showed a low contribution in the prediction of having two children and more: the urban place of residence, higher level of education, late age of mother at first birth, late age at first marriage, the ideal number of children in the family (up to two children), unmarried women, employed women. Orientation of policies to support couples in general and women, in particular, is necessary by combining the activity of raising children with a professional one, women with higher education, families with one child and employed women, and formation of public opinion regarding family planning.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilization policies”.

Keywords: low fertility, determinant factors, number of children ever born, Republic of Moldova
JEL: J13

UDC: 314.12(478)

Introducere. Nivelul de fertilitate este unul dintre factorii principali ai dinamicii populației, având o contribuție semnificativă în schimbarea dimensiunii și structurii populației de-a lungul timpului. Timp de două decenii rata totală de fertilitate (RFT) în Republica Moldova continuă să înregistreze nivelul de subînlocuire a generațiilor, ceea ce nu asigură reproducerea simplă a populației (2,1 copii per femeie de vârstă fertilă). Menținerea fertilității scăzute alimentează scăderea continuă a populației ceea ce duce la modificarea structurii demografice și intensificarea procesului de îmbătrânire demografică și impune necesitatea monitorizării continue a situației în acest domeniu. Studiile existente prognozează scăderea continuă a numărului de nașteri pentru anii calendaristici în deceniile viitoare (Gagauz și alții, 2018) și

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

scăderea numărului populației cu circa o treime către anul 2040 (Gagauz și alții, 2022).

Necesitatea de aprofundare a cercetărilor privind factorii care influențează nivelul fertilității și al comportamentului reproductiv poate contribui la o anumită înțelegere a schimbărilor ciclului reproductiv al femeilor din Republica Moldova, ceea ce va oferi o mai mare eficiență în elaborarea politicilor în domeniu.

Problema scăderii ireversibile a fertilității și a descreșterii continue a numărului populației este în atenția autorităților din Republica Moldova. Unul dintre actele legislative recente *Strategia „Moldova 2030”* are ca scop general sporirea calității vieții populației, fiind documentul strategic de referință pentru toate documentele de politici la nivel național, regional și local. Strategia nu prevede măsuri directe pentru creșterea natalității, însă este axată pe îmbunătățirea calității vieții populației Republicii Moldova. Totodată, documentul care prevede analiza contextului demografic *Teoria Schimbării pentru Reziliența Demografică* din Republica Moldova setează prioritățile de politici pentru transformarea schimbărilor demografice într-o oportunitate de dezvoltare.

Studiul are ca scop analiza factorilor (sociodemografici, economici) cu impact asupra numărului total de copii, pe care îi pot avea femeile din Republica Moldova și identificarea profilului femeilor cu un nivel scăzut de fertilitate. Rezultatele cercetării vor completa tabloul factorilor care afectează fertilitatea în țară. În cele din urmă, studiul ar putea fi util ca punct de pornire pentru cercetările ulterioare.

Gradul de abordare a temei în literatura științifică. Cercetările existente aduc o serie de explicații ale fertilității scăzute, cel mai frecvent legate de factori economici, sociodemografici, dar și culturali. Întrucât o serie de variabile sunt legate de statutul femeii, analiza fertilității în raport cu situația socială, economică, demografică este indispensabilă.

În spațiul european, cercetările recente accentuează importanța interacțiunii dintre factorii individuali și sociali în luarea deciziilor reproductivă. Din perspectiva macro- și micro-, ratele de fertilitate depind de condițiile existente în societate. Condițiile „macro” nu afectează, în mod direct, fertilitatea, ci, mai degrabă, afectează procesele decizionale ale indivizilor și cuplurilor. Prin urmare, ratele de fertilitate prezintă un rezultat al unui agregat de decizii multiple cu privire la nașterea copiilor, luate de către cupluri (Esping-Andersen & Billari, 2015).

Cercetări multiple demonstrează că nașterea copiilor la vârste tinere, de regulă, duce la un număr mai mare de copii născuți pe parcursul vieții reproductivă, pe când amânarea nașterilor spre vârstele mai mature reprezintă una din cauzele principale ale scăderii numărului de copii născuți (Frejka, 2012; Van Bavel, & Nitsche, 2013). Totodată, mai multe studii evidențiază că printre cele mai importante caracteristici sociodemografice ale

populației, care influențează comportamentul reproductiv și, implicit, nivelul fertilității mai înalt sau mai scăzut, se evidențiază raportul dintre populația urbană și cea rurală (Kulu, 2014), precum și nivelul de educație al populației (Brzozowska, 2015), (Бурлуцкая și Терещенко, 2018).

Sunt de menționat concluziile studiilor, prin care se conchide că efectul venitului sau al educației este influențat atât de momentul coabitării, cât și al nașterii. Femeile cu studii superioare amână căsătoria și/sau optează pentru coabitare, iar ambii acești factori influențează nașterea primului copil. Femeile cu studii superioare amână momentul nașterii sau chiar renunță la maternitate în favoarea carierei lor (Esping-Andersen, 2016).

Studii privind factorii fertilității scăzute în Rusia au evidențiat că impactul nivelului de educație al femeilor nu este constant în timp, în unele perioade nivelul de studii și încadrarea în câmpul muncii al acestora cresc probabilitatea de a naște un copil, în alte perioade acestea nu au nicio semnificație (Журавлева și Гаврилова, 2017). Rezultatele studiilor realizate în România au demonstrat că schimbările în comportamentul demografic sunt determinate de amânarea fertilității, amânarea căsătoriei, dar și de răspândirea coabitării populației. Femeile care au tendința de a amâna nașterea și nasc mai puțini copii sunt cele care lucrează, au studii superioare și ocupă o poziție mijlocie în straturile socioeconomice (Mureșan și alții, 2008)

Metodologia cercetării. Studiul se bazează pe analiza secundară a bazei de date Generații și Gen (2020) pe un eșantion total de 2705 femei cu vârsta de 15-49 de ani.

Analiza aprofundată a fost aplicată în scopul identificării factorilor asociați cu nivelul scăzut al fertilității. De menționat că termenul de fertilitate în accepțiunea demografică este definit ca numărul anual de născuți-vii, proveniți de la femeile în vârstă de 15-49 ani, care este raportat, de regulă, la 1000 de femei de aceeași vârstă.

În modelul regresiei logistice binomiale au fost incluse variabilele predictor (sociodemografice, economice), care arată relația dintre variabilele selectate și probabilitatea de a avea mai mult de doi copii. Prin metoda excluderii (Backward Wald) au fost selectați determinanții care au o semnificație statistică înaltă. Metoda excluderii treptate începe cu un model complet de variabile predictor, treptat sunt excluse variabilele cu cea mai scăzută semnificație statistică, într-un mod iterativ. Ultimul model regresional a permis evidențierea factorilor determinanți cu o semnificație statistică înaltă (Sig. <0,5). Variabila de referință utilizată în cadrul acestui model a vizat femeile care au mai mult de doi copii. Tabelul conține coeficienții și valorile exprimate ale modelului de regresie logistică care arată probabilitatea de a avea mai mult de doi copii. Semnificația statisticii Wald (sub coloana etichetată Sig) indică importanța variabilei predictor în model. Coloana beta exponențială exp (B) este factorul prin care se modifică probabilitatea de a avea mai mult de doi copii (raportul de șanse), atunci când variabila

independentă crește cu o unitate. Raportul de șanse măsoară asocierea a două variabile categoriale, reprezentând o proporție a două șanse.

De menționat este că modelul regresiei binomiale nu ne permite să identificăm o relație cauzală, însă indică o interdependență semnificativă. Determinarea direcției acestei dependențe implică necesitatea unor cercetări suplimentare.

Rezultate principale.

Rezultatele obținute evidențiază diferențieri semnificative ale probabilităților (șanselor) de a avea mai mult de doi copii. Interpretarea raportului de șanse al mediului de reședință utilizând variabila de referință mediul rural, relevă că femeile care locuiesc în mediul urban au cu 35,1% mai puține șanse de a avea doi copii și mai mulți în comparație cu femeile care locuiesc în mediul rural. Motivul diferențierii teritoriale a fertilității (și anume în mediul rural nivelul fertilității este mai înalt, iar în mediul urban este mai scăzut) se explică prin faptul că oamenii din mediul rural păstrează atitudini și stiluri de viață tradiționale, cu o orientare valorică către familiile numeroase și o preferință pentru familiile extinse (Matias, 2019). Orașele promovează autonomia individuală și auto actualizarea și, astfel, alegerile individuale, care (în ciuda varietății lor) înseamnă, de obicei, mai puțini copii (Kulu și Boyle, 2009).

Pentru variabila „nivelul de studii al femeilor” categoria de referință este „studii scăzute”¹. Probabilitatea ca femeile să aibă doi și mai mulți copii este aproximativ de 1,2 ori mai mare pentru femeile cu studii medii, pe când femeile cu studii superioare au cu 30% mai puține șanse de a avea mai mult de doi copii în comparație cu femeile cu studii scăzute.

Nivelul de educație este unul dintre cei mai importanți factori sociali care diferențiază fertilitatea. O relație de asociere dintre educația femeilor și fertilitatea scăzută a fost observată în majoritatea țărilor Europei Centrale și de Est (Brzozowska, 2015), inclusiv în Republica Moldova. Femeile cu un nivel mai înalt de educație nasc mai puțini copii și încep procrearea la vârste mai mari decât femeile cu un nivel mai scăzut de educație (Esping-Andersen, 2016). Contribuția nivelului de studii superioare este nesemnificativă în predicția numărului mai mare de copii pe care îi poate avea o femeie.

Starea civilă demonstrează o legătură statistică semnificativă cu variabila dependentă, reprezentând un predictor important pentru variabila “mai mult de doi copii” la femeile căsătorite. Astfel, pentru femeile căsătorite probabilitatea de a avea mai mult de doi copii – este de 1,7 ori mai mare decât pentru femeile necăsătorite.

¹ În accepțiunea Biroului Național de Statistică, nivelul scăzut de instruire (educație) implică cel mult studii gimnaziale; nivelul mediu de instruire (educație) - cel puțin studii Medii/liceale și cel mult studii de colegiu, iar nivelul superior de instruire (educație) - cel puțin studii superioare (ciclul I).

Vârsta mamei la prima naștere arată o contribuție semnificativă asupra numărului de copii pe care îi poate avea o femeie. Cu cât vârsta la prima naștere este mai mare cu atât probabilitatea de a avea mai mult de doi copii este mai mică. Pentru variabila –vârsta mamei la prima naștere, categoria de referință este până la 22 ani.

Femeile cu vârsta la prima naștere între 23-29 de ani au cu 1,0 mai multe șanse de a avea doi și mai mulți copii. În același timp, femeile care dau naștere primului lor copil după vârsta de 30 de ani au cu 40,5% mai puține șanse de a avea mai mult de doi copii în comparație cu femeile care nasc primul copil până la vârsta de 22 ani.

Tabelul 1. Factorii predictivi ai numărului de copii născuți, modelul regresiei logistice binomiale (N= 380)

	B	Sig.	Exp(B)
	VD: 0 = până la doi copii; 1= mai mult de doi copii		
Mediul de reședință (urban)	,433**	,004	,649**
Nivelul de studii (studii medii)	,684**	,005	1,154**
Nivelul de studii (studii superioare)	,014*	,043	,701*
Starea civilă (căsătorite)	-1,504*	,030	1,663*
Vârsta mamei la prima naștere (23-29 de ani)	,506***	,000	1,022***
Vârsta mamei la prima naștere (30 și mai mult)	-,928***	,000	,595***
Vârsta la prima căsătorie (30 și mai mult)	-,910***	,000	,480***
Utilizarea metodelor de contracepție (nici una dintre metode)	,322*	,026	1,379*
Numărul ideal de copii în familie (până la doi copii)	-1,504***	,000	,291***
Statutul ocupațional al femeii (neangajată)	,944***	,000	2,571***
Constanta	-,814	,004	,443
R²	0,409		
Numărul de cazuri	380		
Valori referință ale variabilelor incluse în analiză:			
1) Mediul rural; 2) Nivel scăzut de studii; 3) femei necăsătorite; 4) vârsta la prima naștere până la 22 ani; 5) vârsta la prima căsătorie până la 30 de ani; 6) utilizarea cel puțin a unei metode de contracepție (tradiționale/moderne); 7) Numărul ideal de copii în familie - mai mult de doi copii; 8) statutul ocupațional al femeii (angajată)			

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Sursa: elaborat de autor în baza datelor studiului Generații și Gen, 2020

Vârsta la prima căsătorie relevă că femeile care se căsătoresc după vârsta de 30 de ani au cu 52% mai puține șanse să nască mai mult de doi copii în comparație cu femeile care se căsătoresc mai devreme (până la vârsta de 30 de ani - variabila de referință).

Femeile care nu utilizează nicio metodă de contracepție înregistrează o probabilitate de a avea doi și mai mulți copii de 1,4 ori mai mare decât cele care utilizează cel puțin o metodă de contracepție (moderne/tradiționale).

Reprezentările reproductive arată o relație statistică semnificativă privind numărul de copii pe care îi poate avea o femeie. Astfel, pentru femeile care au declarat un număr ideal de copii în familie de până la doi copii probabilitatea de a avea mai mult de doi copii este în scădere cu 70,9% în comparație cu cele care au menționat numărul ideal de copii în familie - de doi și mai mulți copii.

Relația dintre statutul ocupațional al femeilor și numărul de copii arată că probabilitatea de a avea mai mult de doi copii pentru femeile neangajate este de 2,5 ori mai mare decât pentru femeile angajate. Explicațiile existente în literatură se axează pe două ipoteze. Prima ipoteză se referă la rolul incompatibil al femeilor de a îmbina maternitatea cu activitatea profesională, iar a doua ipoteză se referă la costul de oportunitate al femeilor. Ocuparea femeilor pe piața forței de muncă are un rol important în variațiile nivelului de fertilitate în interiorul țării, în special, dar și între țări, în general. Pentru țările din Estul Europei aceasta se explică prin faptul că participarea femeilor pe piața economică presupune concurența cu obligațiile lor de familie, deoarece mamele poartă responsabilitatea principală pentru activitățile casnice (Upadhyay et al., 2017).

De menționat este că modelul statistic prezentat indică o valoare R-Square (Nagelkerke R Square) de 0,409, ceea ce arată că variabilele independente incluse în modelul testat explică aproximativ 40,9% din variația totală a variabilei dependente – numărul de copii născuți de femeile de 15-49 de ani din Republica Moldova.

Discutarea rezultatelor, concluzii. Rezultatele cercetării arată că probabilitatea de a avea doi mai mult de doi copii este semnificativ mai mică în rândul femeilor cu studii superioare. Educația oferă femeilor mai multe informații și extinde posibilitățile de angajare pe piața muncii, dar și le face mai conștiente pentru calitatea descendenților (copiilor). Femeile educate au mai multe șanse să amâne căsătoria, să aibă o familie mai mică și folosesc metode contraceptive în comparație cu femeile cu un nivel de educație mai scăzut.

Mediul de reședință a avut un impact semnificativ asupra numărului total de copii, pe care îi poate avea o femeie. Diferența în dorința de a avea mai mulți copii între femeile din mediul rural și din mediul urban s-ar putea datora costurilor percepute de părinți.

Vârsta la prima căsătorie este o altă variabilă importantă, care afectează decizia privind numărul de copii pe care îi poate avea o femeie. Acest studiu arată că femeile căsătorite după 30 de ani au mai puține șanse să aibă mai mult de doi copii în comparație cu femeile căsătorite până la vârsta de 22 ani. Studiile

demonstrează că vârsta înaintată la prima căsătorie joacă un rol important în reducerea numărului de copii de ranguri mai mari (Van Bavel & Nitsche, 2013). Vârsta târzie a mamei la prima naștere este asociată cu un număr mai mic de copii pe care îi poate avea o femeie pe parcursul vieții reproductive din cauza timpului reproductiv limitat. Femeile care nasc la vârste mai tinere dispun de o perioadă reproductivă mai mare. Vârsta mai mare la prima căsătorie are un efect negativ asupra fertilității ridicate. Căsătoria timpurie nu marchează doar intrarea unei femei într-o uniune sexuală, dar poate fi, de asemenea, un indicator important al statutului femeii, deoarece cu cât este mai mare vârsta unei femei la prima căsătorie, cu atât este mai mare probabilitatea ca aceasta să fie angajată și să dispună de studii superioare (Бурлуцкая și Терещенко, 2018).

Orientările reproductive mai scăzute (numărul ideal de copii în familie de până la doi copii) arată o reducere a probabilității de a avea mai mult de doi copii. În același context, statutul marital al femeilor (necăsătorite) este asociat cu fertilitatea scăzută, din cauza că în Republica Moldova este răspândită accepțiunea de a naște copilul în cadrul căsătoriei. În conformitate cu rezultatele studiului GGS, majoritatea absolută a respondenților - 95% sunt „parțial de acord” sau „total de acord” că pentru a crește fericit copilul are nevoie de o familie cu mamă și tată (Gagauz, 2022). Statutul ocupațional al unei femei este o altă variabilă importantă care afectează numărul de copii pe care îi poate avea o femeie. Rezultatele acestei cercetări arată că femeile care lucrează înregistrează o probabilitate în scădere de a avea mai mult de doi copii, dat fiind faptul că acestora le este mai greu de a îmbina activitatea familială cu cea profesională. Totodată, existența unei inegalități în cadrul familiei reprezintă un impediment în calea nașterii numărului de copii dorit (McDonald, 2000a).

Analiza regresională a permis evidențierea caracteristicilor profilului femeilor cu fertilitate scăzută în Republica Moldova. Astfel, o contribuție scăzută în predicția de a avea mai mult de doi copii au arătat factorii: mediul urban de reședință, nivelul superior de educație, vârsta târzie a mamei la prima naștere, vârsta târzie la prima căsătorie, numărul ideal de copii în familie (până la doi copii), femeile necăsătorite și femeile angajate.

Orientarea politicilor de sprijinire a cuplurilor, în general, și a femeilor, în special, este necesară prin îmbinarea activității de creștere a copiilor cu cea profesională, prin sprijinirea femeilor cu studii superioare, a familiilor cu un singur copil și a femeilor angajate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Brzozowska, Z. (2015). Female education and fertility under state socialism: evidence from seven Central and South Eastern European countries. *Population (English Edition)*, 70 (4), 731-769.
- Бурлуцкая, М., Терещенко, О. (2018). Межпоколенная динамика репродуктивного поведения: влияние образования и установок. În: Беларусь: структура семьи, семейные отношения, репродуктивное

- поведение, Том II. Анализ результатов исследования Поколения и гендер, Минск, Белсэнс, 189 с.
- Esping-Andersen, G. & Billari, F. C. (2015). Re-theorizing family demographics. *Population and Development Review*, 41(1): 1–31.
- Esping-Andersen, G. (2016). *Families in the 21st century*. Stockholm: SNS Förlag.
- Frejka, T. (2012). The role of contemporary childbearing postponement and recuperation in shaping period fertility trends. In: *Comparative Population Studies*, vol. 36(4), pp. 927–957. 32 p.
- Gagauz, O., Buciuceanu-Vrabie, M., Pahomii, I., Știrba, V., Tabac, T., Grigoraș, E. (2021). Populația Republicii Moldova la 30 de ani de independență: provocări principale și politici necesare. Chișinău: INCE, 160 p.
- Gagauz, O. (2022). Sumarul studiului Generații și Gen: Fii vocea generației tale! Ministerul Muncii și Protecției Sociale, Fondul națiunilor Unite pentru Populație, Biroul național de Statistică, Institutul Interdisciplinar de Demografie din Olanda. – Chișinău; S. n., 2022, 47 p.: fig., fot.
- Götmark, F., Andersson, M. (2020). Human fertility in relation to education, economy, religion, contraception, and family planning programs. In: *BMC Public Health*, nr. 20, 265 p. ISSN 1471-2458. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-8331-7>.
- Kulu H., Boyle P.J. (2009). High fertility in city suburbs: compositional or contextual effects? In: *European Journal of Population*, vol. 25(2), pp. 157–174. ISSN 01686577, eISSN 1579895.
- Matias, L. (2019). Fertility Decline in Urban and Rural Areas of Developing Countries. In: *Population and Development Review*, nr. 45 (2), pp. 301–320. ISSN 0098-7921, eISSN 1728-4457.
- Mcdonald, P. (2000a). Gender equity in theories of fertility transition. In: *Population and Development Review*, vol. 26(3), pp. 427–439. ISSN 0098-7921, eISSN 1728-4457.
- Mureșan, C., Hărăguș, P., Hărăguș, M., Schröder, C. (2008). Romania: Childbearing metamorphosis within a changing context. Rostock: Max Planck Institute for Demographic. DOI 10.4054/DemRes.2008.19.2
- Musick, K., England, P., Edgington, S. and Kangas, N. (2009). Education differences in intended and unintended fertility. In: *Social Forces*, vol. 88 (2), pp. 543–572. ISSN 0037-7732, eISSN 1534-7605.
- Upadhyay, U., Gipson, J., Withers, M., Lewis, S., Ciaraldi, E., Fraser, A., et al. (2014). Women's empowerment and fertility: a review of the literature. In: *Social Science & Medicine*, vol. 115, pp. 111–120. ISSN 0277-9536.
- Van Bavel, J., & Nitsche, N. (2013). The proper age at parenthood—and second birth rates in Europe. *European Sociological Review*, 29(6), 1149–1161.
- Журавлева Т.Л., Гаврилова Я.А. (2017). Анализ факторов рождаемости в России: что говорят данные РМЭЗ НИУВШЭ? // Экономический журнал ВШЭ. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-faktorovrozhdaemosti-v-rossii-chto-govoryat-dannye-rmez-niu-vshe>

MORTALITATEA PREMATURĂ ÎN PANDEMIA COVID-19¹

Irina PAHOMII, doctorandă, cercetător științific
Universitatea Charlez, Republica Cehă
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-6595-9146>, braga.pahomiiirina@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.21>

Abstract. *The COVID-19 pandemic has had a major impact on mortality and led to a significant decrease in life expectancy at birth all around the world. The actual data demonstrate that not just the old population, but the young and adult population is also at risk of death due to COVID-19. The aim of this study is to analyse the level of premature mortality in observed COVID-19 deaths in the Republic of Moldova. The actuality of this study lies in the need to highlight the impact of the COVID-19 pandemic on the young and adult population, which at the beginning of the COVID-19 pandemic was not considered a high-risk group. The analysis is based on official data on the number of deaths due to COVID-19 presented on the official page of the Ministry of Health. The analysis used the share of premature deaths in total deaths due to COVID-19 and the relative indicator PYLL (Potential Years of Life Lost). The analysis demonstrates that half of all registered deaths due to COVID-19 could be considered premature. Also, was not observed the typical gender gap in aspects of premature mortality. The most affected population is adults and "younger elders". Further and deeper analysis is required in order to serve as a base for efficient politics and intervention tools.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilization policies”.

Keywords: COVID-19, number of deaths, premature mortality, PYLL

JEL: I10, I19

UDC: 314.144, 314.422, 314.424

Introducere. Pandemia COVID-19 a avut și continuă să aibă repercusiuni indiscutabile asupra nivelului mortalității la nivel mondial, dar și național. Impactul pandemiei COVID-19 asupra mortalității generale este tradus în pierderi atât directe, de moment, determinate de creșterea substanțială și bruscă a numărului de decese, ceea ce a condus la scăderea speranței de viață la naștere în majoritatea țărilor afectate (Islam, și alții, 2021), cât și de perspectivă, prin afectarea nivelului general al sănătății populației, dar și prin sechelele rămase în cazul persoanelor vindecate (Zarei, și alții, 2022).

La modul general, situația tuturor țărilor afectate prezintă anumite similitudini – creșterea numărului de decese, afectarea unui număr mare de persoane etc. Analiza aprofundată evidențiază și anumite particularități definitorii pentru fiecare caz abordat. Acestea se raportează primordial la structura pe vârstă a deceselor din cauza COVID-19, fiind afectată nu doar

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politica de stabilizare”.

populația vârstnică, dar și populația tânără (Ugarte, și alții, 2022). În acest context un interes aparte îl prezintă mortalitatea prematură din cauza COVID-19.

Scopul acestui studiu este analiza nivelului mortalității premature în decesele cauzate de COVID-19.

Actualitatea acestui studiu constă în necesitatea evidențierii impactului pandemiei COVID-19 asupra populației tinere și adulte, care la debutul pandemiei COVID-19 nu era considerată un grup cu risc crescut. Inițial, factorii de risc asociați cu o probabilitate mai mare de deces erau reprezentați de vârsta înaintată, de asemenea bărbații aveau un nivel de risc mai înalt de deces comparativ cu femeile (Albitar, Ballouze, Ooi, & Maisharah, 2020).

Date și metode. În cadrul acestui studiu au fost analizate datele cu privire la decesele din cauza COVID-19 înregistrate în perioada 18 martie 2020 -19 aprilie 2022, prezentate pe pagina oficială a Ministerului Sănătății al Republicii Moldova. Este important să menționăm că deces din cauza COVID-19 este considerat decesul persoanei care a fost confirmată ca infectată cu COVID-19 prin test de laborator, indiferent de locul unde a survenit decesul – spital, domiciliu etc.

Analiza s-a raportat la un număr de 10823 de cazuri pentru toată perioada analizată, decesele pentru care nu era indicată vârsta au fost excluse din analiză, ca și decesele până la vârsta de 15 ani (3 decese). De asemenea, decesele au fost analizate în dezagregare pe sexe, dar și perioade calendaristice. Perioada calendaristică 2020, în continuare anul 2020, se raportează la următorul interval de timp – 18 martie-31 decembrie 2020. Perioada calendaristică 2021, se raportează la intervalul de timp 1 ianuarie-31 decembrie 2021, aceasta fiind unica perioadă pandemică care cuprinde întregul an calendaristic. Perioada calendaristică 2022, în continuare anul 2022, se raportează la intervalul 1 ianuarie-19 aprilie 2022.

În literatura de specialitate nu există o definiție unanim acceptată cu privire la conceptul de mortalitate prematură, fiind utilizate diverse abordări în analiza acesteia (Mazzuco, Suhrcke, & Zanotto, 2021). În cadrul acestei analize ne vom raporta la conceptul propus de OECD (OECD, 2009) și vom considera un deces prematur dacă acesta are loc până la un anumit prag de vârstă. Astfel, vârsta limită sau pragul de vârstă va fi considerată vârsta de 70 ani. Acest prag de vârstă a fost ales datorită nivelului speranței de viață la naștere urmărit în ultimii ani pentru populația generală din Republica Moldova (BNS, 2022). Pentru analiza mortalității premature a fost utilizată ponderea deceselor premature în total decese din cauza COVID-19, dar și a indicatorului *Ani Potențiali de Viață Pierduți* (APVP). Metoda de calcul a APVP adoptată în cadrul acestei cercetări constă din sumarea deceselor ce s-au produs la fiecare vârstă înmulțite cu anii rămași de viață până la vârsta limită de 70 ani. Indicatorul APVP este considerat dreptul unul din cei mai reprezentativi indicatori în analiza mortalității premature, corelând numărul de decese și vârsta la care acestea au avut loc, oferind în acest

sens o pondere/greutate mai mare deceselor ce au loc la o vârstă mai tânără comparativ cu cele de la vârstele mai înaintate.

Rezultate și discuții. Debutul deceselor în pandemia COVID-19 pe teritoriul Republicii Moldova a fost înregistrat în data de 18 martie 2020, după care datele prezentate de Ministerul Sănătății au permis urmărirea acestora până în data de 19 aprilie 2022. Astfel, la finalul perioadei analizate ne raportăm la un număr total de 10823 cazuri.

Evoluția deceselor din cauza COVID-19 denotă existența a 4 valuri de creștere a numărului de decese (*Fig.1*). Primul val a fost înregistrat încă în perioada de debut, la sfârșitul anului 2020, după care în 2021 sunt consemnate alte 2 valuri, câte unul în fiecare jumătate de an, mult mai intense ca cel din 2020 și sfârșitul perioadei analizate, anul 2022 este marcat de un alt val, mult mai redus ca intensitate.

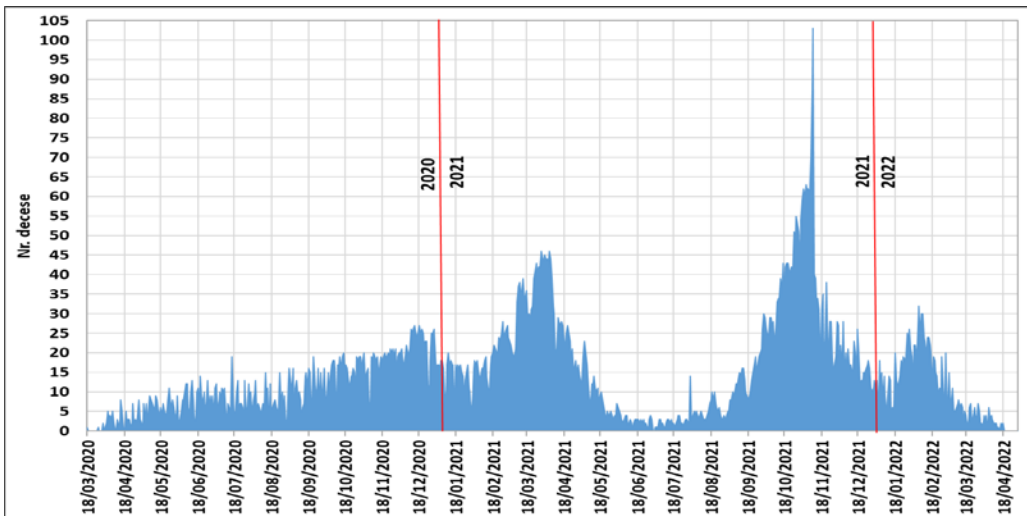

Figura 1. Numărul de decese COVID-19 pozitive înregistrate zilnic, 18/03/2020 – 18/04/2022

Sursa: Datele prezentate de Ministerul Sănătății.

Totuși, un interes major prezintă structura deceselor în perioada pandemică, aceasta venind cu anumite explicații, dar și servind drept bază importantă în adoptarea unor decizii și măsuri de redresare a situației. Astfel, în perioada analizată din totalul deceselor înregistrate practic 50% (5370 decese) pot fi considerate premature (*Fig.2*). Analiza deceselor separat pe ani a evidențiat o pondere fluctuantă a deceselor premature. Or, în anul 2020, 58% din decesele COVID-19 pozitive înregistrate au avut loc până la vârsta de 70 ani (1714 din 2938 decese), și în anul 2021 ponderea se apropie de 50% (3272 din 6698 decese), iar finalul perioadei de analiză a fost marcat de cea mai mică pondere a deceselor premature 32% (384 decese din 1187). Totuși, aceste cifre trebuie abordate cu multă precauție, pentru că în primul rând se referă la

perioade de timp diferite, dar și corelate cu ritmul evoluției generale a pandemiei sau raportat la o evoluție diferită a acesteia.

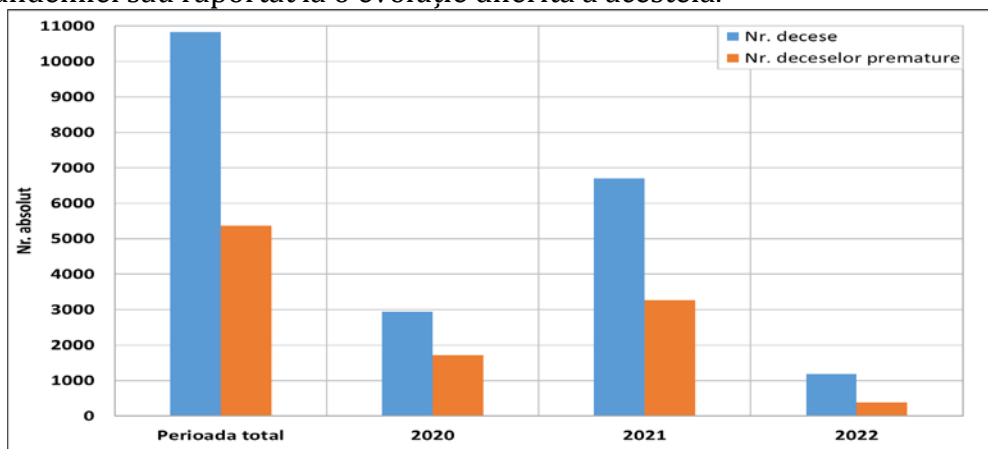

Figura 2. Numărul de decese COVID-19 pozitive total și premature, pentru întreaga perioadă de analiză și separat pe ani

Sursa: Datele prezentate de Ministerul Sănătății.

Pentru a stabili pierderile determinate de decesele premature din cauza COVID-19 a fost analizat indicatorul APVP. Astfel, decesele premature din cauza COVID-19 au determinat o pierdere de 51250 ani-persoană. Trebuie să menționăm că în comparație cu alte țări nu avem o discrepantă majoră între sexe (Fig.3). Distribuția acestor pierderi pe perioade calendaristice observate denotă faptul că 33% (16981 ani-persoană) din aceste pierderi revin anului 2020, 60% (30627 ani-persoană) anului 2021 și 7% (3642 ani-persoană) anului 2022. Repartizarea pe sexe pentru fiecare perioadă calendaristică păstrează același raport de practic 50%. O caracteristică atipică în nivelul mortalității premature, este reprezentată de faptul că în perioada pre-pandemică sau raportat la mortalitatea prematură generală pierderile în cazul bărbaților, de obicei, au fost mult mai substanțiale în raport cu cele observate pentru femei (Pahomii, 2018).

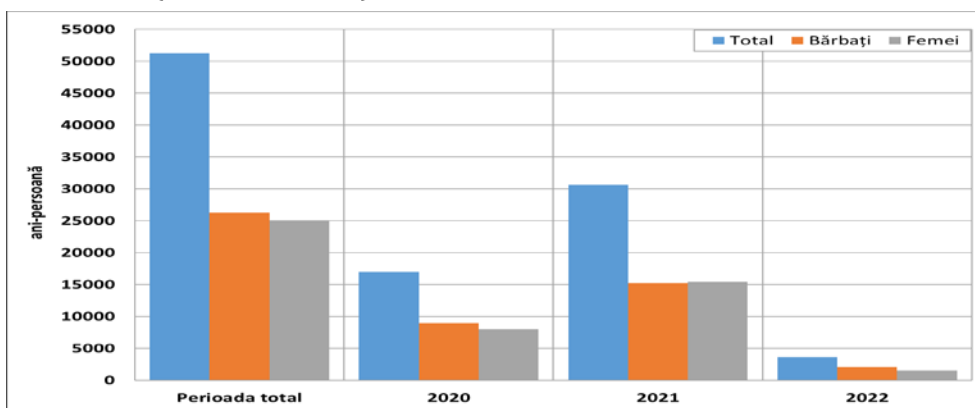

Figura 3. APVP pe sexe, pentru perioada totală analizată și separat pe ani

Sursa: calculele autorului.

Disparitățile observate în ceea ce privește valoarea APVP înregistrat pentru perioadele calendaristice sunt determinate, în primul rând, de numărul de decese înregistrate. Raportat la persoană, indicatorul APVP, practic, nu a suferit schimbări (Fig.4). Astfel, pentru perioada totală APVP per persoană prezenta 9.5 ani-persoană pentru populația generală și respectiv 9.8 - în cazul bărbaților și 9.3 - în cazul femeilor. Pentru anul calendaristic 2020 APVP pentru populația totală era 9.9 ani-persoană, pentru bărbați - 10.2 și pentru femei - 9.6 ani-persoană. Pentru anul calendaristic 2021 APVP per persoană pentru populația totală prezenta 9.4 ani, în cazul bărbaților - 9.6 ani, iar pentru femei - 9.2 ani. În anul 2022 indicatorul APVP per persoană la fel nu a suferit schimbări esențiale, având următoarele valori - pentru populația totală - 9.5 ani, pentru bărbați - 9.4 ani, iar pentru femei - 9.6 ani.

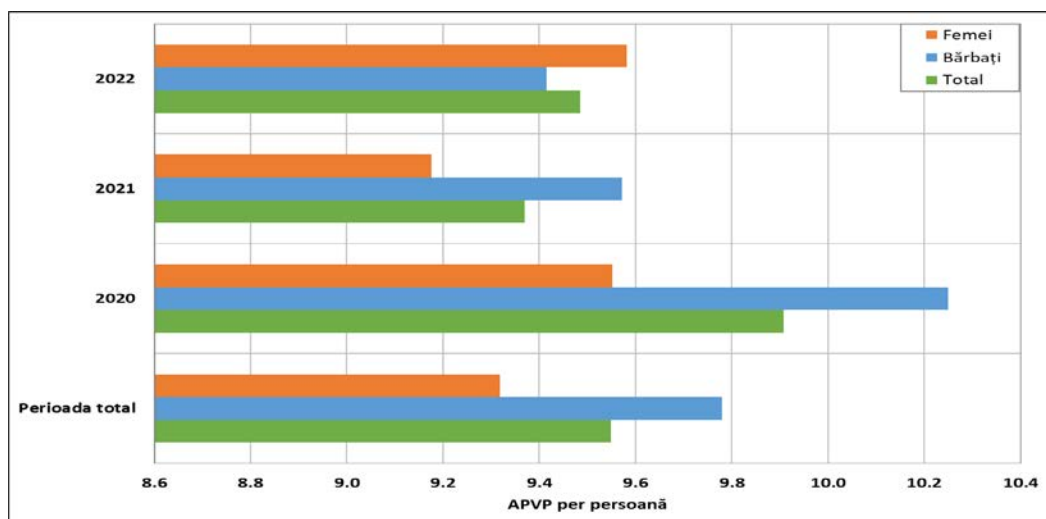

Figura 4. APVP per persoană, pe sexe, pentru perioada totală analizată și separat pe ani

Sursa: calculele autorului.

Pentru a evidenția vârstele care au adus o "contribuție" mai mare în formarea pierderilor determinate de mortalitatea prematură a fost construită curba ponderilor cumulate ale acestora (Fig.5). Astfel, practic 50% din totalul pierderilor sunt cumulate până la vârsta de 56 ani atât în cazul bărbaților, cât și în cazul femeilor, iar un sfert din pierderi revin vârstelor 57-61 ani. Adică, 25% din pierderile înregistrate revin unui grup de vârstă restrâns, de doar 4 ani - 57-61 ani. În pofida faptului că APVP este destul de apropiat atât pentru bărbați, cât și pentru femei, în cazul bărbaților se evidențiază un nivel puțin mai înalt al mortalității premature în populația adultă, în intervalul de vârstă 44-63 ani.

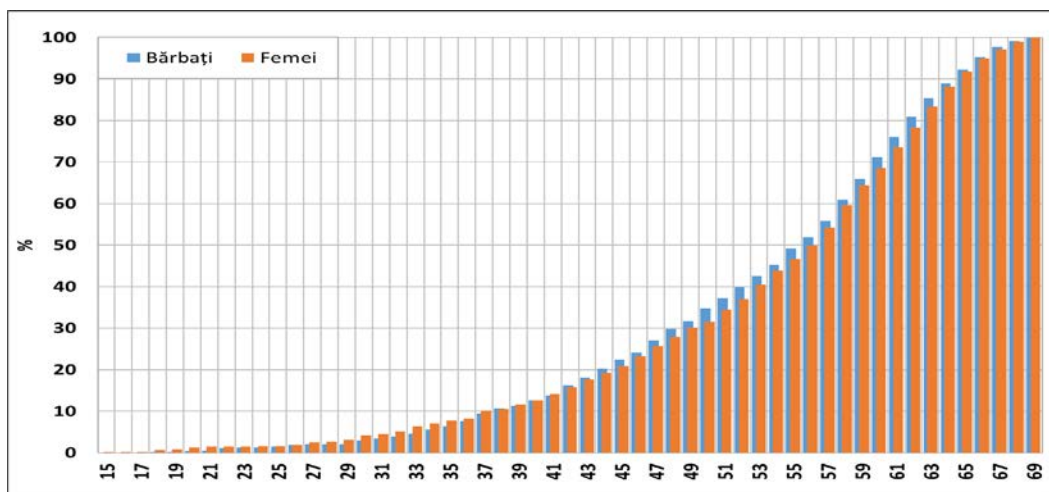

Figura 5. Ponderea cumulativă a pierderilor potențiale pe vârste și sexe pentru perioada totală analizată

Sursa: calculele autorului.

Este important să menționăm că ponderile cumulate pentru APVP pe vârste sunt destul de similare pentru perioadele calendaristice analizate. Acest fapt denotă că în pofida nivelului general divers semnalizat în distribuția pe perioade calendaristice nivelul mortalității premature din cauza COVID-19 a fost similar.

Concluzii. Analiza mortalității premature din cauza COVID-19 reprezintă un instrument de maximă importanță în analiza impactului pandemiei COVID-19 asupra nivelului sănătății populației tinere și adulte, dar și în procesul de evidențiere a factorilor și grupurilor de risc crescut.

Analiza realizată în cadrul acestui studiu a evidențiat încă o dată nivelul scăzut al sănătății populației, acest fapt fiind demonstrat și de nivelul mortalității premature din cauza COVID-19. Atât indicatorii ce vizează ponderea deceselor premature, cât și APVP au demonstrat inexistența diferențelor pe sexe, or, bărbații și femeile fiind afectați în egală măsură. Un alt motiv de îngrijorare este reprezentat de faptul că 50% din APVP se concentrează până la vârsta de 56-57 ani, iar 75% din pierderile determinate de mortalitatea prematură se concentrează până la vârsta de 61-62 ani, adică 25% din pierderile premature cauzate de COVID-19 sunt concentrate în intervalul de vârstă 57-61 ani. Acest fapt denotă că în Republica Moldova a fost afectată destul de mult populația adultă și vârstnicii „tineri”. Situația creată este în mare parte un răspuns sau o reflecție a situației mortalității generale din Republica Moldova, caracterizată printr-un nivel destul de ridicat al mortalității premature.

Pentru evitarea unor concluzii sau rezultate eronate este recomandabilă analiza întregii perioade pandemice. Aceasta ar permite evitarea erorilor determinate de cifrele mici, dar și de perioadele de fluctuație a numărului de

cazuri de deces, acest fapt fiind demonstrat de valorile destul de apropiate ale indicatorului APVP per persoană. Totodată, acest fapt denotă importanța continuării analizei efectelor pandemiei COVID-19 și necesitatea actualizării cercetărilor în acest domeniu.

Necesitatea continuării și aprofundării studiilor în acest domeniu este indiscutabilă, pentru că doar în baza dovezilor și analizelor științifice este posibilă elaborarea politicilor și instrumentelor de intervenție maxim eficiente centrate pe factori și grupuri de risc.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Albitar, O., Ballouze, R., Ooi, J. P., & Maisharah, G. S. (2020). Risk factors for mortality among COVID-19 patients. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 166. doi:<https://doi.org/10.1016/j.diabres.2020.108293>
- BNS. (2022). Durata medie a vieții în anul 2021. Chișinău, Republica Moldova. Preluat de pe https://statistica.gov.md/ro/durata-medie-a-vietii-in-anul-2021-9578_59580.html
- Islam, N., Jdanov, D., Shkolnikov, V., Khunti, K., Kawachi, I., White, M., & et.al. (2021). Effects of covid-19 pandemic on life expectancy and premature mortality in 2020: time series analysis in 37 countries. *BMJ*. doi:<https://doi.org/10.1136/bmj-2021-066768>
- Mazzucco, S., Suhrcke, M., & Zanotto, L. (2021). How to measure premature mortality? A proposal combining “relative” and “absolute” approaches. *Population Health Metrics*, 19(41). doi:<https://doi.org/10.1186/s12963-021-00267-y>
- OECD. (2009). Premature Mortality. În OECD, *Health at a Glance 2009: OECD Indicators* (p. 204). Paris: OECD Publishing. doi:https://doi.org/10.1787/health_glance-2009-5-en
- Pahomii, I. (2018). Dinamica mortalității premature în ultimele două decenii: studiu comparativ Republica Moldova-Estonia. *Creșterea economică în condițiile globalizării: competitivitate, inovativitate, sustenabilitate* (pg. 45-56). Chișinău: INCE.
- Ugarte, M., Achilleos, S., Quattrocchi, A., Gabel, J., Kolokotroni, O., Constantinou, C., . . . al., e. (2022). Premature mortality attributable to COVID-19: potential years of life lost in 17 countries around the world, January–August 2020. *BMC Public Health*, 22(54). doi:<https://doi.org/10.1186/s12889-021-12377-1>
- Zarei, M., Bose, D., Nouri-Vaskeh, M., Tajiknia, V., Zand, R., & Ghasemi, M. (2022). Long-term side effects and lingering symptoms post COVID-19 recovery. *Reviews in Medical Virology*(32). doi:<https://doi.org/10.1002/rmv.2289>

ABORDĂRI METODOLOGICE PRIVIND CALCULUL PIERDERILOR ECONOMICE DIN DIZABILITATEA POPULAȚIEI ÎN REPUBLICA MOLDOVA¹

Valentina COTELNIC, cercetător științific
INCE, Centrul de Cercetări Demografice, Republica Moldova
vcotelnic@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.22>

Abstract. *In this article, the author tried to investigate/analyze one of the most sensitive problems that exist in the Republic of Moldova, related to social protection, integration and inclusion in society of people with disabilities. The aim being to study the degree of their social inclusion in society, in particular, by supporting employment. Based on the analysis carried out, the author develop methodology for evaluating and determining the size of economic losses, because of the disability of the adult population. The scientific novelty consists in the development of economic methods, in order to estimate the economic losses from the disability of the population of the Republic of Moldova. The methodology is based on the concept of human capital, which considers the high level of public health as one of the most important conditions for the economic and social development of the country. The economic evaluation of the losses from the disability of the country's population is an important component in making decisions in the field of health and investment policy in the social sphere, as an economic justification for the development of social programs.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilization policies”.

Keywords: *population disability, social protection, economic losses, methodology*

JEL: *I1, I4, I9*

UDC: *364.694(478)*

Introducere. În vederea realizării prevederilor tratatelor internaționale la care Republica Moldova este parte, a obiectivelor documentelor strategice naționale, politicile din domeniul protecției sociale a persoanelor cu dizabilități, promovate de Guvernul Republicii Moldova sunt orientate spre promovarea și aplicarea unor noi mecanisme de protecție socială a persoanelor cu dizabilități, precum și perfecționarea cadrului legislativ-normativ pentru asigurarea respectării drepturilor, accesului acestora la prestații și servicii sociale, de ocupare în câmpul muncii, de reabilitare etc.

Politicile de angajare a persoanelor cu dezabilități, precum și asigurarea dreptului la muncă a persoanelor cu dizabilități, reprezintă o prioritate pentru Republica Moldova, menționată în documentele strategice publice privind ocuparea în general și în documentele de politici în domeniul incluziunii sociale și au la bază un șir de argumente stipulate în prevederile legale internaționale și naționale.

¹ Studiul a fost realizat în cadrul proiectului din Programul de Stat 20.80009.0807.21 „Migrație, schimbări demografice și politici de stabilizare a situației (2020-2023)”.

La nivel european, accesarea pe piața liberă a muncii a persoanelor cu dizabilități este stabilită în Strategia privind drepturile persoanelor cu dizabilități 2021-2030 (Strategia 2021-2030), fiind precedată de Strategia europeană pentru persoanele cu handicap (2010-2020) (Strategia 2010-2020).

La nivel național, instituționalizarea principiilor internaționale cu privire la incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități s-a realizat prin aprobarea Legii nr.60 din 30.03.2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități (Legii nr.60 din 30.03.2012), care reglementează drepturile persoanelor cu dizabilități în vederea incluziunii sociale a acestora, garantării posibilității participării lor în toate domeniile vieții fără discriminare, la un nivel identic cu ceilalți membri ai societății, având ca bază respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Profilul persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova. Potrivit datelor Casei Naționale de Asigurări Sociale, numărul persoanelor recunoscute cu dizabilități în Republica Moldova, în anul 2020 a constituit 174,5 mii persoane, (în descreștere cu 1,6 mii față anul 2019), inclusiv 10,4 mii copii cu vârsta de 0-17 ani (în descreștere cu 0,3 mii față anul 2019) (CNAS). Persoanele cu dizabilități au reprezentat 6,7% din populația totală a țării cu reședința obișnuită, iar copiii cu dizabilități au constituit 1,9% din numărul total al copiilor cu reședința obișnuită. Practic fiecare a șaptea persoană cu dizabilitate (15,0%) s-a încadrat în categoria celor cu dizabilitate severă (Tabelul 1).

Tabelul 1. Dinamica populației și numărul persoanelor cu dizabilități, 2016-2020

	2016	2017	2018	2019	2020
Numărul populației obișnuite, mii pers.	2824,4	2779,9	2730,4	2686,1	2643,9
Populația ocupată, mii persoane	1219,5	1207,5	1252,2	872,4	834,2
Numărul persoanelor cu dizabilități, mii pers.	181,1	179,6	175,1	176,1	174,5
Raportul dintre numărul persoanelor cu dizabilități și populația obișnuită, %	6,4	6,5	6,4	6,5	6,6
Raportul dintre numărul persoanelor cu dizabilități și populația ocupată, %	14,8	14,8	14,0	20,2	20,9
Numărul copiilor în vârstă de până la 18 ani	640,5	633,6	625,9	614,6	599,8
Numărul copiilor cu dizabilități, mii pers.	11,7	11,7	10,6	10,7	10,4

Raportul dintre numărul copiilor cu dizabilități și numărul total al copiilor, %	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7
Raportul dintre numărul copiilor cu dizabilități și numărul persoanelor cu dizabilități, %	6,5	6,5	6,0	6,1	6,0

Sursa: BNS, CNAS

Ponderea numărului persoanelor cu dizabilități în populația obișnuită a fost constantă practic în toți anii analizați. Raportul dintre numărul persoanelor cu dizabilități și populația ocupată a fost constantă până în anul 2018, pe când următorii doi ani a fost înregistrată o creștere esențială, de 6,2 p.p. în anul 2019 și respectiv, 6,9 p.p. în anul 2020. Această creștere se datorează îmbunătățirii legislației ce ține de plasarea în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități. (Legea cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj, nr.105 din 14.06.2018).

Potrivit datelor Biroului Național de Statistică, în anul 2020, rata de participare la forța de muncă a persoanelor cu dizabilități a constituit 14,0% (13,3% la bărbați, 14,8% la femei, 15,6% în mediul urban și 13,1% în mediul rural). Prin comparație, rata de participare la forța de muncă a populației generale de 15 ani și peste, a constituit 43,9% (inclusiv 45,1% bărbați și 36,1% femei, și 46,5% în mediul urban și 36,3% în mediul rural). Potrivit aceleiași surse, rata de ocupare a persoanelor cu dizabilități a constituit 13,7% (12,8% pentru bărbați și 14,7% pentru femei, 14,9% în mediul urban și 13,0% în mediul rural), de trei ori mai mică comparativ cu cea a persoanelor fără dizabilitate. Rata de ocupare a populației generale de 15 ani și peste a fost de 42,3% (bărbați 43,1%) și femei 35,0%, 44,4% în mediul urban și 35,1% în mediul rural) (BNS, 2020).

Totodată, rata de șomaj printre persoanele cu dizabilități a constituit 2,4% în anul 2020 (inclusiv 3,9% pentru bărbați și 0,7% pentru femei; 4,3% în mediul urban și 1,2% în mediul rural). Rata șomajului în populația generală a fost de 3,8%, (inclusiv 4,3% pentru bărbați și 3,2% pentru femei; 4,5% în mediul urban și 3,3% în mediul rural). Datele statistice oficiale, precum și cercetările din domeniul muncii demonstrează un nivel redus de participare a persoanelor cu dizabilități pe piața muncii.

În anul 2020, în contingentul general de persoane cu dizabilități în vârstă aptă de muncă predomină ușor bărbații - 51,8%, femeile reprezintă 48,2%. Ponderea bărbaților cu dizabilități în numărul total al populației bărbaților a fost de 7,3% mai mare cu 1,1 p.p. față de ponderea femeilor cu dizabilități în numărul total al populației de femei (6,2%).

Tabelul 2. Dinamica numărului persoanelor cu dizabilități ocupate, 2016-2020

	2016	2017	2018	2019	2020	Rata de creștere (descreștere) 2020/2016,%
Populația ocupată, mii persoane	1219,5	1207,5	1252,2	872,4	834,2	-31.59
Numărul populației în vârstă aptă de muncă (18 ani și mai mult), mii pers.	2281,8	2237,7	2191,3	2156,1	2125,3	-6.86
Numărul persoanelor cu dizabilități în vârsta (18 ani și mai mult) , mii pers. Din ei:	181,1	179,6	175,1	176,1	174,5	-3.64
cu dizabilități severe	27.6	27.6	26.7	26.8	26.3	- 4.71
cu dizabilități accentuate	116.7	115.0	110.6	107.6	103.8	-11.05
cu dizabilități medii	36.8	37.0	38.7	42.5	44.4	20.65
Numărul persoanelor cu dizabilități ocupate, mii pers.	38.9	38.4	37.9	40.5	40.4	3,86
cu dizabilități severe	1.7	1.7	1.5	1.7	1.8	5.88
cu dizabilități accentuate	24.0	23.3	22.2	22.5	21.4	-10.83
cu dizabilități medii	13.2	13.4	14.2	16.3	17.2	30.30

Sursa: elaborat de autor în baza datelor BNS, CNAS.

Conform datelor Casei Naționale de Asigurări Sociale, în anul 2020 numărul persoanelor cu dizabilități la nivel de țară a înregistrat o descreștere de 3,64%, pe când cei cu dizabilități medii au înregistrat o creștere esențială cu 20,65% față de anul 2016. Concomitent, în anul 2020 a crescut numărul persoanelor cu dizabilități ocupate în economia națională cu 3,86%, respectiv, cu dizabilități severe - 5,88%, dizabilități medii cu 30,30%, iar cei cu dizabilități accentuate au înregistrat o scădere de 10,83%, față de anul 2016 (Tabelul 2).

Potrivit datelor Consiliului Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă (CNDDCM), în anul 2020 s-au adresat 11,5 mii persoane pentru a fi expertizate (cu 5,7 mii mai puțin față de anul 2019). Dintre care 10,4 mii persoane - (91%)- (15,1 mii în anul 2019) au fost încadrate în grad de dizabilitate primară, inclusiv 9,2 mii adulți (90%)-(cu 4,5 mii mai puțin față de

2019) și 1,2 mii copii (95%). Ponderea persoanelor cu dizabilitate primară a fost mai mare în mediul rural și a constituit 64,5%- față de 62,9% în anul 2019 (Consiliului Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă). În perioada anilor 2016-2018, a existat o tendință descendentă a numărului de copii și adulți, atât în vârstă aptă de muncă, cât și în vârstă de pensionare, care au fost recunoscuți cu dizabilitate primară. În structura persoanelor recunoscute cu dizabilitate primară pe grupe de vârstă, ponderea cea mai mare revine celor cu vârsta de peste 50 ani. Prin urmare, cu cât vârsta este mai mare, cu atât și riscul de apariție a dizabilității este în creștere.

O analiză a structurii dizabilității primare în rândul populației în vârstă aptă de muncă a arătat că în toți anii de observație, primul loc le-a revenit persoanelor cu dizabilități din cauza tumorilor. Dacă în anul 2016 ponderea acestora era de 20,5%, în 2020 a fost de 30,5%, pe locul doi au fost bolile aparatului circulator (16,6%) și bolile sistemului nervos (11,1%), fapt- care a și determinat *dizabilitatea severă*. *Dizabilitatea accentuată* la fel, a fost acordată preponderent persoanelor care au suferit de tumori (21,5%), boli ale aparatului circulator (17,6%) și boli ale sistemului osteo-articular, ale mușchilor și țesutului conjunctiv (11,9%). În cazul *dizabilității medii*, în topul afecțiunilor s-au plasat bolile sistemului osteo-articular, ale mușchilor și țesutului conjunctiv (24,7%), bolile aparatului circulator (13,2%) și bolile endocrine și de nutriție (10,9%). În categoria altor boli sunt incluse boli ca: tuberculoza, bolile ochiului și anexelor sale, bolile aparatului respirator etc., Este necesar de menționat că numărul cazurilor de tumori predomină atât în mediul urban, cât și în cel rural, în mediul urban fiind de 23,9%, față de 18,4% mediul rural.

Analiza cazurilor de dizabilitate primară la copii scoate în evidență că ponderea cea mai mare revine tulburărilor mentale și de comportament (26,2%), malformațiilor congenitale, deformațiilor și anomaliilor (23,6%), bolile sistemului nervos (15,5%), tumorilor și bolilor endocrine revine cca (5,4%).

Prestații sociale. Protecția socială rămâne a fi una dintre cele mai importante valori pentru statele de drept și o adevărată sursă a stabilității sociale. Performanța în domeniul protecției sociale și performanța economică sunt intercorelate, iar optimizarea utilizării resurselor în sectorul protecției sociale este una esențială. Conform prevederilor legislației în vigoare, persoanele cu dizabilități, inclusiv copiii cu dizabilități, după caz, membrii familiilor lor, beneficiază de măsuri de protecție socială sub formă de prestații sociale, inclusiv: pensie sau alocație socială de stat, suport financiar de stat, compensație pentru serviciile de transport, după caz, alocație pentru îngrijire, însoțire și supraveghere, ajutor social și ajutor pentru perioada rece a anului, precum și diferite tipuri de servicii sociale.

În conformitate cu prevederile Legii nr. 156-XIV din 14.10.1998 privind sistemul public de pensii, persoana încadrată într-un grad de dizabilitate

cauzat de o boală obișnuită beneficiază de o pensie de dizabilitate dacă îndeplinește condițiile de stagiul de cotizare, în raport cu vârsta la data constatării dizabilității [8]. Mărimea pensiei de dizabilitate depinde de salariul persoanei din care s-au calculat contribuții de asigurări sociale, gradul de dizabilitate și stagiul de cotizare.

În structura persoanelor cu dizabilități, pensionarii de dizabilitate au constituit 70,0%, iar beneficiarii de alocații - 30,0%. Din totalul beneficiarilor de pensii de dizabilitate, 122,2 mii constituiau persoanele cu dizabilități, iar 52,3 mii persoane, care nu au întrunit condițiile necesare pentru obținerea pensiei, beneficiază de alocații sociale de stat, din ei, fiecare al doilea beneficiar este cu dizabilitate din copilărie și fiecare al cincilea beneficiar - copil cu dizabilitate în vârstă de până la 18 ani. În structura beneficiarilor femeile au constituit 42,7%.

Conform datelor Casei Naționale de Asigurări Sociale, în anul 2020 mărimea medie a pensiei de dizabilitate este mai mică decât mărimea medie a pensiei în general. Mărimea medie a pensiei de dizabilitate a constituit 1516,4 lei comparativ cu 2104,5 lei per total pensionari, pe când valoarea minimului de existență, în anul 2020, a constituit în medie pentru o lună 2088,4 lei/persoană. Astfel, mărimea medie a pensiei de dizabilitate a făcut posibilă acoperirea minimului de existență în proporție de 72,6%. Mărimea medie a pensiei de dizabilitate severă a acoperit minimul de existență în proporție de 89,8%, mărimea medie a pensiei de dizabilitate accentuată - 78,5%, iar a pensiei de dizabilitate medie - 50,9%. În funcție de gradul de dizabilitate, mărimea medie a pensiei s-a diferențiat, constituind 1062,4 lei pentru persoanele cu dizabilitate medie, 1639,5 lei pentru persoanele cu dizabilitate accentuată și 1875,0 lei pentru cele cu dizabilitate severă (*Fig.1*).

Totodată, cuantumul minim al pensiei de dizabilitate severă, de la 1 aprilie 2021 a constituit 891,0 lei, cuantumul pensiei de dizabilitate accentuată - 831,6 lei și al pensiei de dizabilitate medie - 594,0 lei. Respectiv, acesta a acoperit într-o proporție mai mică valoarea minimului de existență: 42,7% în cazul pensiei minime de dizabilitate severă, 39,8% în cazul pensiei minime de dizabilitate accentuată și 28,44% pentru pensia minimă de dizabilitate medie.

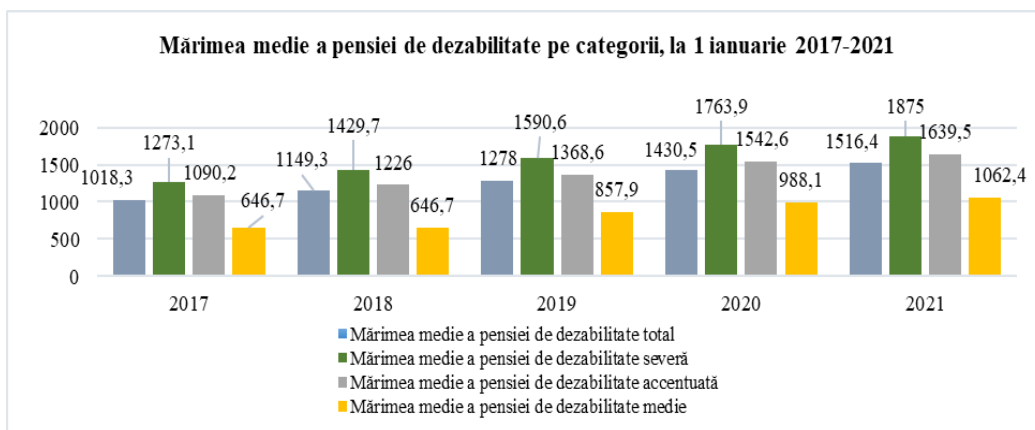

Figura 1. Mărimea medie a pensiei de dizabilitate pe categorii, la 1 ianuarie 2017-2021

Sursa: elaborat de autor în baza datelor CNAS.

În anul 2020, mărimea medie a pensiei de dizabilitate s-a majorat cu 48,9%, comparativ cu 1 ianuarie 2017, în timp ce mărimea medie a pensiei per total pensionari a crescut cu 65,0%. Pentru participanții la lichidarea avariei de la Cernobîl și militarii în termen, mărimea medie a pensiei de dizabilitate a constituit 3996,2 lei și, respectiv, 1786,7 lei.

Concomitent cu majorarea pensiei medii de dizabilitate, a fost majorată și mărimea medie a **alocației sociale de stat**, care la 1 ianuarie 2021, a constituit 678,2 lei, fiind în creștere cu 67,2%, față de 1 ianuarie anul 2017. Mărimea medie a alocației a fost mai mare la copiii cu dizabilități severe în vârstă de până la 18 ani (851,9 lei) și persoanele cu dizabilități severe din copilărie (834,9 lei). Totodată, persoanele cu dizabilitate severă au beneficiat și de **alocație pentru îngrijire, însoțire și supraveghere**. De această alocație au beneficiat circa 13,0 mii de persoane cu dizabilități, comparativ cu 15,0 mii persoane în anul precedent. Mărimea medie a acestei alocații a constituit 912,0 lei. În dependență de categoria beneficiarilor, quantumul alocației lunare de stat a fost majorat de la 250 lei până la 550 lei lunar.

Tabelul 3. Dinamica populației și numărul persoanelor cu dizabilități beneficiari de pensie, 2016-2020

Indicatorii	2016	2017	2018	2019	2020	Rata de creștere (uzură) 2020/2016, %
Numărul populației în vârstă aptă de muncă (16 ani și mai mult), mii pers.	2281,8	2237,7	2191,3	2156,1	2125,3	-6.86
Populația ocupată, mii persoane	1219,5	1207,5	1252,2	872,4	834.2	-31.59
Numărul persoanelor cu dizabilități în vârstă (18 ani și mai mult) total, mii pers. Din ei:	181,1	179,6	175,1	176,1	174,5	-3.64
Beneficiari de pensie de dizabilitate, inclusiv:	135,4	131,0	128,4	126,1	122,2	- 9,75
cu dizabilități severe	14,2	13,8	13,1	12,7	12,4	-12,67
cu dizabilități accentuate	93,8	90,7	87,3	83,3	79,2	-15,56
cu dizabilități medii	27,4	26,5	28,0	30,1	30,6	11,68
Din ei ocupați total. inclusiv:	34,1	32,3	31,6	33,1	32,5	-4,69
cu dizabilități severe	1,4	1,3	1,1	1,2	1,3	-7,14
cu dizabilități accentuate	21,4	20,1	19,0	18,8	17,6	-17,76
cu dizabilități medii	11,3	13,8	13,6	14,1	13,9	23,01
Numărul persoanelor cu dizabilități beneficiari de alocații sociale, inclusiv:	45,7	48,6	47,6	50,8	52,3	14,44
cu dizabilități severe	13,4	13,8	13,6	14,1	13,9	3,73
cu dizabilități accentuate	22,9	24,3	23,3	24,3	24,6	7,42

cu dizabilități medii	9,4	10,5	10,7	12,4	13,8	46,81
Numărul persoanelor cu dizabilități beneficiari de alocații sociale, ocupați, inclusiv:	4,8	6,1	6,3	7,4	7,9	64,58
cu dizabilități severe	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	66,67
cu dizabilități accentuate	2,6	3,2	3,2	3,7	3,8	46,15
cu dizabilități medii	1,9	2,5	2,7	3,2	3,6	89,47

Sursa: elaborat de autor în baza datelor BNS, CNAS.

În baza analizei efectuate observăm că în anul 2020, numărul beneficiarilor de pensii de dizabilitate la nivel de țară a înregistrat o descreștere de 9,75%, față de anul 2016, în același timp, s-a micșorat și numărul celor ocupați cu 4,69%. Pe când, numărul persoanelor cu dizabilități beneficiari de alocații sociale de stat a crescut cu 14,44% față de anul 2016. Concomitent, a crescut și numărul celor ocupați din categoria respectivă cu 64,58% față de anul 2016. (Tabelul 3).

Incluziunea în câmpul muncii a persoanelor cu dizabilități.

Persoanele cu dizabilități care sunt în căutarea unui loc de muncă și conform concluziei Consiliului Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă, li se recomandă încadrarea în câmpul muncii, au dreptul de a beneficia de măsuri active de stimulare a ocupării forței de muncă, care sunt prestate de Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă (ANOFM) și subdiviziunile sale teritoriale (STOFM), [9] inclusiv: informare, ghidare în carieră, intermediere a muncii, formare profesională etc.

Angajarea persoanei cu dizabilități în muncă se realizează în următoarele forme:

- a) la întreprinderi, instituții și organizații în condiții obișnuite;
- b) la domiciliu;
- c) la întreprinderi specializate.

Potrivit prevederilor stipulate în Legea nr. 60 din 30 martie 2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități, angajatorii, indiferent de forma de organizare juridică, care conform schemei de încadrare a personalului au 20 de angajați și mai mult, creează sau rezervă locuri de muncă și angajează în muncă persoane cu dizabilități într-un procent de cel puțin 5 la sută din numărul total de salariați.

În Republica Moldova principala instituție publică care oferă servicii de suport în angajare este ANOFM. În vederea asigurării dreptului la muncă al

persoanelor cu dizabilități, pe parcursul anului 2020 au fost înregistrate cu statut de șomer 1485 de persoane cu dizabilități (1,9%), dintre care 44% au constituit femeile (424 persoane). Au fost plasați în câmpul muncii 215 șomeri cu dizabilități (23,5% din numărul persoanelor cu dizabilități înregistrate), dintre care 105 femei.

În scopul facilitării integrării pe piața muncii, au urmat cursuri de formare profesională gratuite 31 persoane cu dizabilități (5,1% din numărul total de persoane cu dizabilități înregistrate). Din totalul absolvenților din rândul șomerilor cu dizabilități, au urmat cursuri de calificare 16 persoane (51,6%), cursuri de recalificare - 13 persoane (41,9%) și cursuri de perfecționare - 2 persoane cu dizabilități (6,5%). Cele mai multe persoane cu dizabilități care au absolvit cursurile de formare profesională au fost din categoria de vârstă 16-24 ani (15 persoane). După absolvirea cursurilor au fost plasate în câmpul muncii 23 de persoane cu dizabilități (74,2%), dintre care 10 persoane s-au angajat de sine stătător. Conform art. 36 din Legea nr. 105/2018 au beneficiat de subvenții 25 de agenți economici pentru angajarea a 45 șomeri, din care 28 persoane cu vârsta 50 de ani și peste (62,2%) și 17 persoane cu dizabilități (37,8%).

În pofida faptului că în Republica Moldova sunt promovate un șir de programe și strategii naționale de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități, totuși, nu sunt respectate integral drepturile persoanelor cu dizabilități. Există multiple bariere care explică nivelul redus de participare pe piața muncii a persoanelor cu dizabilități: dorința angajatorilor de a angaja persoane cu dizabilități; infrastructură inaccesibilă, care face dificilă atât deplasarea la serviciu a persoanei cu dizabilități, cât și integrarea la locul de muncă a acesteia; insuficiența serviciilor de suport pentru angajare; nivel redus de pregătire și calificare profesională a persoanelor cu dizabilități etc. Rezultatele cercetării denotă că cele mai dificile bariere sunt cele de atitudine. În această ordine de idei este necesar să depășim stereotipurile scăzute ale societății privind abilitățile persoanelor cu dizabilități. Acești membri ai societății trebuie tratați după abilitățile lor și nu după dizabilități.

Având în vedere abordarea internațională modernă a problemei dizabilității, persoanele cu dizabilități nu sunt considerate pacienți care au nevoie de tratament și îngrijire, ci persoane cu drepturi egale de a participa la viața publică și economică în condiții de egalitate cu ceilalți membri ai societății.

Numărul cetățenilor recunoscuți în conformitate cu procedura stabilită ca persoane cu dizabilități și înregistrați la Casa Națională de Asigurări Sociale, a înregistrat o scădere anuală, înregistrând cifra de 174,5 mii persoane la sfârșitul anului 2020, cu o rată de descreștere de 3,64%, față de anul 2016 (181,1 mii pers.).

În anul 2020 fiecare al patrulea pensionar de dizabilitate avea gradul mediu, iar fiecare al zecelea – grad sever de dizabilitate. Cea mai mare cotă

revine persoanelor cu dizabilitate primară accentuată. Însă este necesar de menționat că această cotă în perioada analizată a înregistrat un trend descendent, pe când cota persoanelor cu un drag mediu - un trend accentuat.

Dinamica nivelului și structurii dizabilității populației are un impact semnificativ asupra valorii pierderilor economice. În structura dizabilității din cauza tuturor bolilor predomină persoanele cu dizabilități din gradul *accentuat* -103,8 mii persoane, față de total -174,5mii persoane (*Tabelul 2*). Creșterea numărului de persoane cu dizabilități cu gradul *mediu* necesită punerea în aplicare a unor măsuri adecvate pentru angajarea lor rațională.

Pierderea stării de sănătate a populației din cauza dizabilității, pe lângă cea umanitară, are, de asemenea, un aspect pur economic asociat cu scăderea producției, costurile de îngrijire medicală, plata prestațiilor sociale și a pensiilor de dizabilitate, întreținerea locuințelor pentru persoanele cu dizabilități etc. Din aceste considerente a apărut necesitatea elaborării unei metodologii pentru evaluarea și determinarea dimensiunii pierderilor economice ca urmare a dizabilității populației adulte din Republica Moldova.

Metodologia pentru evaluarea și determinarea dimensiunii pierderilor economice ca urmare a dizabilității populației adulte din Republica Moldova

CARACTERISTICI GENERALE

Scopul este de a elabora o metodologie pentru evaluarea și determinarea dimensiunii pierderilor economice ca urmare a dizabilității populației adulte din Republica Moldova.

Obiectul îl constituie dizabilitatea populației din R.M.

Noutatea științifică constă în dezvoltarea metodelor economice, pentru a estima pierderile economice din dizabilitatea populației și este determinată de următoarele rezultate:

- A fost elaborată o metodologie holistică pentru evaluarea prejudiciului economic ca urmare a dizabilității populației din R.M.
- Pe baza metodologiei elaborate urmează a fi calculat prejudiciul economic ca urmare a dizabilității, permițând determinarea valorii daunelor economice pe fiecare grup de dizabilitate.

Semnificația teoretică. Această metodologie se bazează pe conceptul de capital uman, care consideră nivelul ridicat de sănătate publică drept una dintre cele mai importante condiții pentru dezvoltarea economică și socială a țării.

Semnificația practică a metodologiei. Estimările pierderilor economice cauzate de dizabilitatea populației pot fi utilizate în formarea politicii de investiții în sfera socială și în asistența medicală, ca o fundamentare economică pentru dezvoltarea programelor de dezvoltare socială, pentru a determina rentabilitatea economică a îmbunătățirii sănătății populației,

atunci când se planifică strategia lucrărilor de expertiză și reabilitare în instituții medicale, birouri de expertiză medicală și socială, instituții de reabilitare etc.

Indicatorii prejudiciului economic cauzat de dizabilitatea populației, pot fi considerați ca indicatori care caracterizează aspectele economice ale sănătății publice și utilizați în evaluarea integrală a situației socioeconomice a țării.

Baza de informații: datele statistice BNS, CNAS, CNDDCM ale evaluării economice, situației medicale și demografice din țară.

Dispoziții generale

1. Această metodologie definește regulile de calcul a pierderilor economice din dizabilitatea populației pentru diferite vârste și grupuri sociale.

2. Pierderile economice din dizabilitatea populației sunt considerate pierderi asociate cu subproducția brută, produsul intern ca urmare a pensionării unei persoane de la locul de muncă din motivul obținerii gradului de dizabilitate (în continuare pierdere economică).

3. Pierderile economice se calculează pe sex, grupe de vârstă, grupuri de dizabilități.

4. Pierderile economice din dizabilitatea populației sunt calculate ca suma pierderii profitului din producția din PIB (volumul de PIB subprodus) din cauza pensionării pe motiv de dizabilitate a unei persoane din sectorul economic.

5. Pierderile economice din dizabilitate ale populației se calculează în funcție de pe sex, vârstă (grupe de vârstă pe un an) și pe grupe de dizabilități (severă, accentuată, medie) (în continuare denumite factori de diferențiere în scopul calculării pierderilor economice din dizabilitate a populației).

6. La calcularea pierderilor economice din dizabilitatea populației se va lua în considerație numărul total de persoane cu dizabilități în anul de raportare, indiferent de anul în care a fost constatată dizabilitatea.

7. Pierderile economice din dizabilitatea populației se calculează ca diferență între volumul PIB care ar putea fi creat de cetățenii cu grad de dizabilitate (produsul numărului de persoane cu dizabilități și PIB la 1 angajat, ținând cont de nivelul de ocupare a forței de muncă corespunzătoare; sexul și grupa de vârstă a populației) și volumul PIB creat de persoanele cu dizabilități care lucrează (produsul numărului de persoane cu dizabilități în PIB per 1 angajat, ținând cont de nivelul de ocupare a persoanelor cu dizabilitate din grupa corespunzătoare, programul de lucru redus, precum și concediu prelungit pentru persoanele cu dizabilitate). (În conformitate cu Legea nr. 60 din 30 martie 2012).

8. Rezultatele calculului pierderilor economice din dizabilitate sunt:

- valorile indicilor care caracterizează creșterea (scăderea) pierderilor economice comparativ cu anul precedent;
- structura pierderilor pe sex și grupe de vârstă, cauzate de dizabilitate.

9. Valoarea indicelui care caracterizează creșterea (scăderea) pierderilor economice pe anul de raportare, comparativ cu anul precedent, este definit ca raportul pierderilor economice ale anului de raportare, calculat în condițiile anului precedent, la valoarea pierderilor economice ale anului precedent.

10. La calcularea structurii pierderilor economice pentru anul de raportare, parametrii care caracterizează dizabilitatea populației și datele privind caracteristica indicatorilor economici vor fi luați egali cu parametrii anului de raportare.

Calculul pierderilor economice din dizabilitatea populației se efectuează conform următoarelor formule: (*Formula 1*):

$$PVP_{v,s,g} = \frac{PIB}{NPO} \times \left[NPD_{v,s,g} \times \frac{NPO_{v,s}}{NPV_{v,s}} - \frac{NPDO_g}{NPD_g} \times NPD_{v,s,g} \times C_g \right], (1)$$

Unde:

PVP v. s .g.- este pierderea profitului din producția PIB (volumul de PIB subprodus) ca urmare a dizabilității persoanelor în vârstă de (v) sex (s) grup de dizabilități (g) în R.M.;

NpD v.s.g. - este numărul de persoane cu dizabilități în vârstă de (v) sex (s) grup de dizabilități (g);

NpDg - numărul de persoane cu dizabilități pe grupe de dizabilități (g) în R.M.;

PIB-ul - este produsul intern brut al R.M.;

NpO - este numărul persoanelor ocupate în economie în R.M.;

NpOv,s. - este numărul persoanelor ocupate în economia națională pe vârsta (v) de sex(e);

NpVv,s - este numărul populației în vârstă (v) de sex (s);

NpDOg - este numărul de persoane cu dizabilități ocupate în economie, pe grupuri de dizabilități (g);

Cg - este un factor de corecție pentru luarea în considerare a orelor de lucru reduse precum și durata concediului pentru persoanele cu dizabilități.

11. Pentru a calcula pierderile economice agregate din dizabilitatea populației se realizează însumarea pierderilor economice pentru fiecare factor de diferențiere.

12. Rezultatul calculării pierderilor economice din dizabilitatea populației este un indice, definit ca raportul pierderilor economice din anul de raportare din dizabilitatea populației, calculate în condițiile anului precedent, la valoarea pierderilor economice din dizabilitatea populației anului precedent, calculată în condițiile anului precedent.

În același timp, ca o condiție pentru calcularea pierderilor, sunt utilizate datele privind PIB-ul, numărul populației ocupate, nivelul de ocupare al

grupurilor relevante ale populației. Datele, caracterizează dizabilitatea populației (numărul de persoane cu dizabilități, inclusiv, numărul de persoanele cu dizabilități angajate), inclusiv prin factori de diferențiere, se iau pentru anul pentru care a fost făcut calculul pierderilor economice din dizabilitatea populației (Conform legii de pensionare a R.M.)

13. Calculul pierderilor economice din dizabilitatea populației vor fi efectuate pe baza statisticilor oficiale ale Casei Naționale de Asigurări Sociale, Biroului Național de Statistică, Consiliul Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă (CNAS, BNS, CNDDCM).

Din punct de vedere economic, fiecare caz de dizabilitatea duce la costuri financiare pentru stat și cetățenii înșiși.

Costuri directe: - cheltuieli pentru măsuri medicale (finanțarea serviciilor pentru persoanele cu dizabilități în cadrul organizațiilor medicale, în primul rând în policlinici; costurile tratamentului celor internați; costurile furnizării de medicamente; metode suplimentare de cercetare și examinări preventive; asistență medicală; apeluri medicale de urgență etc.);

Costurile de securitate socială pentru persoanele cu dizabilități (pensii de dizabilitate și alte prestații și plăți sociale) - costul asigurării unui mediu accesibil persoanelor cu dizabilități etc.

La efectuarea calculelor trebuie să iei în considerare mai mulți factori caracteristici (vârstă, sex, grupuri de dizabilități, participarea la producția socială). Trebuie remarcat faptul că "Metodologia" nu prevede calcularea pierderilor economice cauzate de costurile directe - costul măsurilor medicale, securitatea socială a persoanelor cu dizabilități, costul asigurării unui mediu accesibil pentru persoanele cu dizabilități etc.

În primul rând, pentru a calcula pierderile economice agregate cauzate de dizabilitatea populației adulte, ca date inițiale se vor lua numărul total de persoane cu vârsta de 18 ani (fără a detalia în funcție de vârstă și sex), recunoscute ca persoane cu dizabilități, din toate grupele și înregistrate la Casa Națională de Asigurări Sociale la 31 decembrie a anului de raportare sau la 1 ianuarie a anului.

În al doilea rând, la calcularea pierderilor economice, se va lua în considerare și cuantumul pensiilor de invaliditate alocate (conform datelor CNAS). Alte pierderi directe nu vor fi luate în considerare din cauza lipsei de date exacte în sursele disponibile (de exemplu, cu privire la costurile totale ale asistenței medicale, reabilitării persoanelor cu dizabilității etc.). Poate că, în viitor, organizarea contabilității statistice personalizate a persoanelor cu dizabilități, cu o analiză medicală și economică a eficacității implementării căilor lor de expertiză și reabilitare, va permite o evaluare mai exactă a pierderilor economice determinate de dizabilitatea populației, ceea ce va crește semnificativ valoarea practică a metodologiei.

În acest context, pierderile economice cauzate de dizabilitatea populației adulte pot fi estimate ca fiind daunele totale cauzate subproducția PIB și plățile pensiilor de dizabilitate (*Formula 2*):

$$\mathbf{PEDg=PPDg+SPDg} \quad (2)$$

Unde:

PEDg- Pierderile economice ca urmare a dizabilității populației în vârstă aptă de muncă conform gradului de dizabilitate (g);

PPDg- Pierderea venitului din producția PIB în rezultatul dizabilității populației în vârstă aptă de muncă conform gradului de dizabilitate (g), se va calcula conform *Formulei (3)*;

SPDg – Suma pensiei alocată conform gradului de dizabilitate (g) pentru un an.

Calculul volumului PIB sub programat (**PPDg**) se va efectua conform *Formulei (3)*:

$$\mathbf{PPDg=PIB/ NpO \times(NpDg \times NpO/ NpA- NpDOg \times Cg),} \quad (3)$$

Unde:

PPDg - Pierderea venitului din producția PIB în rezultatul dizabilității populației în vârstă aptă de muncă conform gradului de dizabilitate (g);

PIB – Produsul intern brut, produs într-un an în R.M.;

NpO – Numărul populației ocupate în economia națională;

NpDg - Numărul persoanelor cu dizabilități pe grupe (g) în R.M.;

NpA - Numărul populației în vârstă aptă de muncă în R.M.;

NpDOg -Numărul persoanelor cu dizabilități pe grupe (g), ocupate în economia națională;

Cg - factor de corecție pentru a lua în considerare reducerea programului de lucru, extinderea perioadei de concediu al persoanelor cu dizabilității (în conformitate cu legislația în vigoare).

Concluzii. Prezenta Metodologie a fost elaborată pe baza unei analize teoretice a surselor normative și a Metodologiei oficiale de calcul a pierderilor economice din mortalitatea, morbiditatea și invaliditatea populației (aprobată de către Ministerul Economiei, Ministerul Finanțelor, Ministerul Muncii și Statistica FR la 10.04.2012, Nr.192/323/45/113.), materialele articolelor științifice, precum și diferite abordări și metode de evaluare economică a pierderilor din dizabilitatea populației, utilizate în Federația Rusă.

Pierderile economice semnificative cauzate de dizabilitatea populației, necesită dezvoltarea măsurilor de prevenire a dizabilității, precum și căutarea unor modalități de creștere a eficacității măsurilor de reabilitare pentru

persoanele cu dizabilități în vederea reducerii gravității dizabilității și reintegrării acestora în viața publică. Aceste obiective pot fi atinse prin optimizarea interacțiunii interdepartamentale a tuturor partenerilor sociali în domeniul îngrijirii sănătății și al protecției sociale a populației.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Strategia privind drepturile persoanelor cu dizabilități 2021-2030, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPubs=yes>.

Strategia europeană pentru persoanele cu handicap (2010-2020): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=celex%3A52010DC0636>.

Legea nr. 60/2012 privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități. In: Monitorul Oficial nr. 155-159, art. 508, 2012. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=83915&lang=ro.

Casa Națională de Asigurări Sociale. Disponibil: C:/Users/pc/Downloads/public_publications_5425417_md_final_raport_a%20(1).pdf.

Legea nr.105 din 14.06.2018 cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 10.08.2018, nr. 295-308.

Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. (2020). Statistica persoanelor cu dizabilități în Republica Moldova în anul 2020. Disponibil: <https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=7194>.

Consiliului Național pentru Determinarea Dizabilității și Capacității de Muncă. Disponibil: <https://msmps.gov.md/wp-content/uploads/2021>.

Legea nr. 156-XIV din 14.10.1998 privind sistemul public de pensii. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 17.12.1998, nr. 111-113/683.

Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă. Disponibil: www.anofm.md.

Похвоцев, В.А. Методологические основы профессиональной реабилитации и содействия занятости людей с ограниченными возможностями здоровья. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-osnovy-professionalnoy-reabilitatsii-i-sodeystviya-zanyatosti-lyudey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya>.

Нацун, Л.Н., Шабунова, А.А. К вопросу об экономической цене инвалидности. Disponibil: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-ekonomicheskoy-tsene-invalidnosti/viewer>.

Методология расчета экономических потерь от смертности, заболеваемости и инвалидизации населения. 23983_metologiiia.pdf-Adobe Acrobat DC.

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ БРАЧНОСТИ В МОЛДОВЕ¹

Анна КИВАЧУК, научный сотрудник,
НИЭИ, Центр Демографических исследований, Республика Молдова
<https://orcid.org/0000-0003-1915-3202>, anna924kivachuk@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.2022.16.23>

Abstract. *The article analyzes the changes in the marriage rate in Moldova over the study period. It was revealed that against the background of a general trend of gradual decline, a significant drop in the number of marriages was recorded in 2020, which is largely due to measures to counter the spread of COVID-19 infection. Along with this, other factors are considered that have an adverse effect on the dynamics of marriages in the republic. The dynamics of marriage rates against the background of a general decline in the population and an unfavorable age-sex structure of young generations entering childbearing age is becoming one of the characteristics that explain the expected low fertility in the future.*

The article was elaborated within the State Program Project (2020-2023) 20.80009.0807.21 „Migration, demographic changes, and situation stabilization policies”.

Keywords: *young generations, marriage, childbearing, demographic decline*

JEL: J11

UDC: 314(478)

Введение. Глубокие социально-экономические, политические и культурные преобразования последних десятилетий оказали существенное воздействие на демографическое поведение населения в целом, и на брачное в частности. Мир буквально на наших глазах становится другим: сегодня мы – свидетели того, как общество шаг за шагом проживает изменения в рамках долговременного процесса демографических трансформаций, которые знаменуют собой переход к новой репродуктивной стратегии вида *Homo sapiens*. Локомотивом этих изменений является семья как социальный институт, обеспечивающий брачные отношения и рождение детей, что, в свою очередь, во многом определяет возрастную структуру и численность населения. Основными направлениями изменений, оказывающими возрастающее влияние, выступают: совместное проживание партнёров до брака, откладывание брака молодыми людьми на более поздний период жизни, снижение уровня брачности и числа рождений. Подобные тенденции давно охватили страны западной Европы, а со второй половины 1990-х годов начали быстро распространяться и на постсоветском пространстве. Молдова не является исключением – воспроизводство населения республики характеризуется целым рядом негативных тенденций. Как показывает в своём исследовании О. Gagauz: исторически для Молдовы

¹ Исследование выполнено в рамках проекта Государственной Программы 20.80009.0807.21 «Миграция, демографические изменения и политика по стабилизации ситуации» (2020-2023).

характерно традиционное матримониальное поведение, ранний возраст вступления в брак, высокая значимость семейных ценностей и родственных связей, однако, в последние десятилетия уровень брачности существенно снизился (Gagauz, 2021).

Методология исследования. Единой теории, исчерпывающе объясняющей закономерности в развитии народонаселения и лишенной внутренних противоречий, не выработано. Наиболее признанной и широко используемой современной теоретической конструкцией для интерпретации изменений в брачно-семейной сфере на глобальном и региональном уровнях, является теория второго демографического перехода (van de Kaa, 1987). Теория, как сумма взглядов на процесс масштабных демографических изменений, многократно дополняемая и корректируемая, двигаясь от понятия «демографическая революция» к термину «демографический переход», преследовала цель выработки комплексного подхода к объяснению демографической динамики. Как подчёркивает А. Г. Вишневский, её слабым звеном является то, что теория недооценивает относительную самостоятельность и взаимообусловленность демографических процессов, как результата единства трёх революций – в смертности, рождаемости и миграции, – и уделяет им неодинаковое внимание (Вишневский, 2017). Это приводит к преувеличению роли экономических, политических или культурных факторов, как определяющих эти сдвиги, и к преуменьшению роли самих сдвигов, как причины экономических, политических и культурных перемен. По словам А. Г. Вишневского: объяснительный потенциал теории демографического перехода будет до конца реализован тогда, когда она в достаточной степени интегрирует современные представления о функционировании сложных систем, их способности к самоорганизации и саморегулированию (Вишневский, 2017).

Процесс трансформация семьи привёл к депопуляции во многих странах, и в будущем приведёт к таким же последствиям во всём мире. Этот факт признают сторонники теории демографического перехода, однако, при этом утверждает, что абсолютная депопуляция невозможна и этот процесс когда-то прекратится. Изменение демографических характеристик семьи, включая уменьшение числа детей, с точки зрения данной теории рассматривается не как кризис, а как необратимая модернизация (Исупова, 2015). Именно поэтому попытки государства проводить пронаталистскую политику малоэффективны, хотя сами по себе поощрения роста рождаемости, укрепления в обществе статуса института семьи и брака политическими и экономическими мерами, признаются важными и позитивными (Захаров, 2007).

Другой теоретической основой, объясняющей современные демографические процессы, прежде всего – депопуляцию, выступает концепция институционального кризиса семьи. Её разработчики стремятся не дополнить теорию демографической революции, а скорее противопоставить свои положения. Семья, как социальный институт, с позиций демографов-фамилистов, проходит на современном этапе системный кризис, связанный, преимущественно, с понижением её посреднической роли «связующего звена» между обществом и личностью (Синельников, 2019). В этом контексте принято говорить о постепенном упадке «фамилистической цивилизации», основанной на традициях семейно-детного образа жизни (Антонов, 2014). Более того, утверждается, что в эпоху «прогрессирующего эгоизма» традиционная семья неспособна выжить, она стремительно деградирует, утрачивая своё ключевое предназначение – рождение и возвращение новых поколений (Новосёлова, 2013).

Сопоставление положений и аргументов этих двух подходов вызвало известную дискуссию в демографических кругах. На наш взгляд, несомненно, семья продолжает оставаться ведущей ценностью человечества, она не отмирает, а интенсивно и необратимо меняется в ответ на внешние вызовы. Подавляющее большинство мужчин и женщин в мире по-прежнему вступают в брак и стремятся иметь детей. Следует признать, что отдельные характеристики семьи и привычные семейно-брачные статусные и ролевые позиции трансформируются, однако, определить в долгосрочной перспективе, является это эволюционно оправданным процессом или деградацией – представляется сложным. По сути, второй демографический переход – частный случай самоорганизации общества, как сложной системы, при этом, стоит учитывать и тот факт, что демографические процессы носят, по своей природе, инерционный характер. Не стоит недооценивать угрозы депопуляции для многих постпереходных стран, однако видеть в депопуляции потенциал проблемы глобального масштаба, на фоне перенаселения планеты, не приходится. Значительно более эффективным представляется единый подход в объяснении происходящих масштабных демографических изменений, объединяющий обе точки зрения в тех теоретических позициях, где они не противоречат друг другу.

В этой связи, для понимания функционирования нынешней семейной жизни людей, как череды определенных циклов, видения тенденций дальнейшего развития семьи, необходим количественно-качественный анализ особенностей демографического поведения индивидов. Американский учёный П. Глик, который ввёл в научный оборот термин «жизненный цикл семьи» в 1940-х гг., определил его как понятие, используемое в отношении последовательности

критических этапов, через которые проходит типичная семья: брак; рождение детей; дети, покидающие дом; период после ухода детей; распад брака после развода или смерти одного из супругов (Ляликова, 2019). В последние десятилетия в области жизненного цикла молдавской семьи наблюдаются изменения демографических показателей. Исследовательского внимания заслуживают процессы, происходящие в новейший период, как ответ на ряд современных вызовов, а также под влиянием долгосрочных трендов. Недостаточно изучена динамика вступления в первый и повторные браки, как явлений, имеющих важное социально-демографическое значение. Создание союза, как и прекращение совместной жизни супружеской пары, – ключевые моменты, характеризующие не только прохождение жизненного цикла семьи в целом, но и его внутренних этапов.

Каждому из этапов соответствует определенное состояние семьи, ее конкретная величина и структура. Рассмотрение семьи начинается с ее образования – от вступления в брак и до появления первенца – это стадия «предродительства», и далее, руководствуясь последовательностью ключевых демографических событий. С целью выявления траекторий формирования молдавской семьи, фокус внимания в статье направлен в том числе на отдельные характеристики заключения первого и последующих браков. Не менее важны уровень и динамика показателей брачности, которые оказывают значимое влияние на показатели рождаемости. Прежде всего, это относится к первым бракам и первым рождением: откладывание первых браков и факта их регистрации зачастую влечёт за собой и откладывание первых рождений.

Основные результаты. Начиная с 1980 г. брачность населения Молдовы претерпела заметные изменения (Рис.1). Некоторые из них наиболее ярко проявились за последние несколько лет, как прямые индикаторы влияния нетипичных внешних условий и факторов.

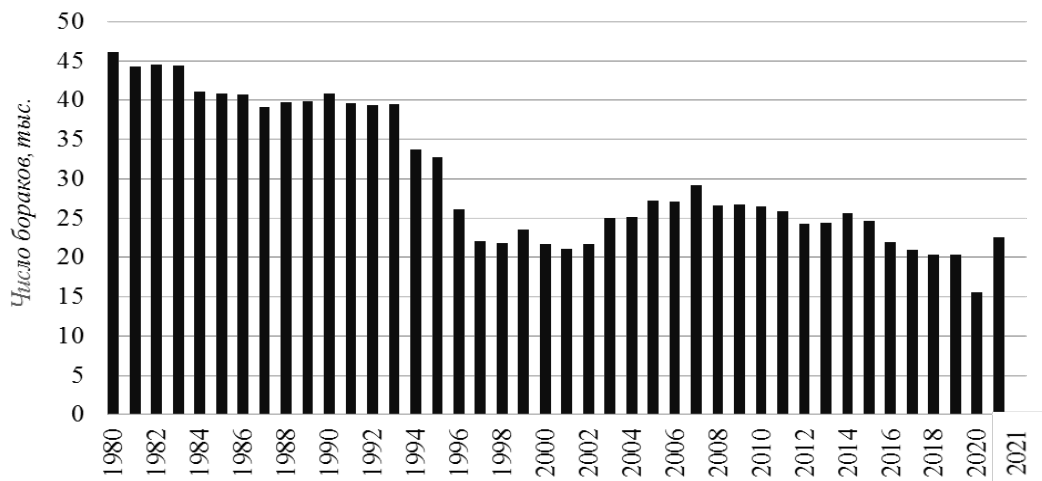

Рисунок 1. Динамика числа браков 1980-2021 гг

Источник: данные Национального бюро статистики РМ.

По данным Национального бюро статистики РМ, число браков за рассматриваемый период устойчиво снижалось вплоть до начала нового тысячелетия. Максимальное падение показателей зафиксировано в 2001 г., когда было заключено 21,1 тыс. брачных союзов. В следующем 2002 г. показатели регистрируемой брачности сравнялись с данными 2000 г., установив 21,7 тыс. браков и начало тенденции ежегодного роста числа новых семей. Восходящая траектория достигла пика роста в 2007 г., когда было заключено 29,2 тыс. браков. Такому увеличению общего числа браков способствовала благоприятная возрастная структура населения бракоспособного возраста 20-30 лет. Именно за счёт относительно многочисленных поколений, родившихся в 1980-е годы, когда число браков составляло диапазон 46,1 – 41 тыс., удалось преодолеть падение в нулевых 2000-2001 гг., и удержать показатели в течение последующих 20 лет до настоящего времени на относительно близких значениях, колеблющихся вокруг среднего значения 24 тыс. браков.

Тем не менее, общая динамика брачности после 2007 г. демонстрирует нисходящую траекторию – интенсивность заключения брачных союзов в Молдове постоянно, но не интенсивно снижается. Резкие колебания показателей – падение в 2020 г., когда было заключено 15,5 тыс. браков, и взлёт в 2021 г. до 22,5 тыс. браков, были зафиксированы в связи с установлением беспрецедентных карантинных мер по борьбе с пандемией COVID-19 и последующей их отменой. Масштабность, значимость и высокая степень неопределенности этого периода создали условия, при которых были отложены в том числе такие жизненно важные события, как свадебные торжества. Соответственно после отмены ограничительных мер на проведение массовых мероприятий и режима самоизоляции, число браков приросло теми парами, кто решил компенсировать отложенные бракосочетания. Данные о числе зарегистрированных браков дают самое общее представление о тенденциях брачности. Интерес представляют данные о процентном соотношении первых и повторных браков (*Рис.2*). Доля первых браков в общей совокупности постепенно снижается, при этом динамику нельзя назвать линейной: периоды роста волнообразно сменяются падениями значений.

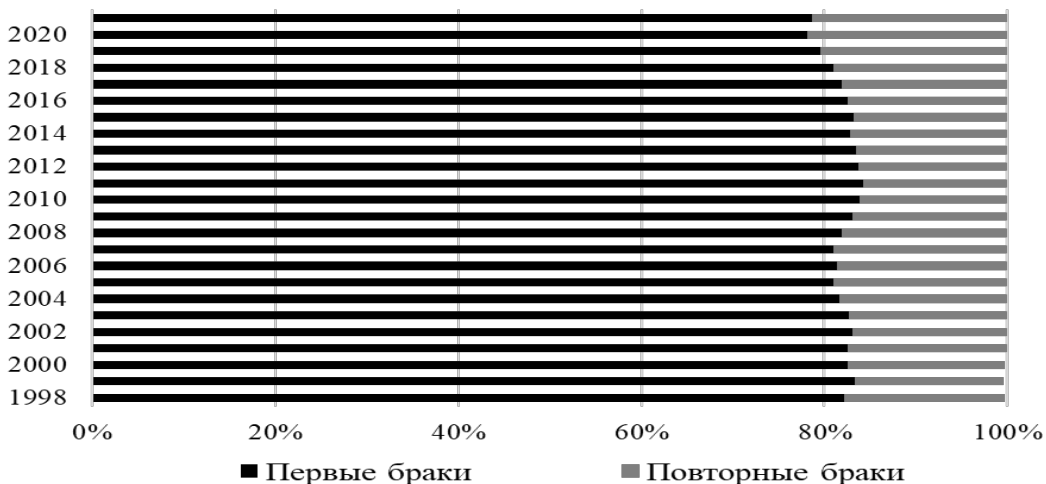

Рисунок 2. Доля первых и повторных браков в общей совокупности браков, 1998-2021 гг.

Источник: данные Национального бюро статистики РМ.

Так максимальные уровни, когда доля первых браков составляла порядка 83% - 84% за рассматриваемый период, относятся к 1999 г. и 2011 г. Наиболее заметно доля первых браков среди населения Молдовы сократилась в пользу повторных браков за истекшие пять лет: в 2020 г. их доля составила рекордные 22%. Статистика брачности в 2020 г. во многом несёт на себе отпечаток проведённых карантинных мер, несмотря на это, в следующем 2021 г. установившаяся тенденция образования супружеских пар во втором и последующих браках продолжилась. Демографами и социологами среди причин, способствующих увеличению доли повторных браков, отмечается ряд объективных и субъективных факторов, влияющих на поведение потенциальных супругов в постбрачном периоде жизни. Среди них – количество и качество супружеских альтернатив – соотношение женихов и невест в соответствующих возрастах.

Сопоставляя динамику числа браков и изменения в процентном соотношении первых и повторных браков, можно сделать ряд наблюдений. В период с 2003 г. по 2007 г. зафиксирован рост числа браков, обусловленный благоприятной возрастной структурой населения и вступлением в активный бракоспособный возраст многочисленных поколений, рождённых в 1980-е годы. Тем не менее, именно в этот период наблюдается волна увеличения доли повторных браков. Можно предположить, что в данной статистике отразилась брачная активность и более старшего контингента, и молодежи, при условии, что их первые брачные союзы продлились относительно недолго.

Как известно, повторные браки заключаются в более старших возрастах, зачастую уже имея детей от первого брака, поэтому они в меньшей степени способствуют деторождению (Синельников, 2019). Начиная с 2016 г. по настоящий момент, благоприятная конъюнктура для высокой брачности в структуре населения республики исчерпана, одновременно, на фоне неблагоприятных изменений численности бракоспособного контингента, доля повторных браков снова начала расти. Подобная демографическая картина может оказать двойное неблагоприятное воздействие на показатели ожидаемой рождаемости. Таким образом в современной Молдове динамика изменения доли первых браков, на фоне общего снижения ценности семьи, является неблагоприятной, при этом доля повторных браков составляет пятую часть брачного рынка и проявляет тенденцию к росту, что заставляет обратить на себя особое внимание. Рост удельного веса повторных браков в общем количестве брачных союзов является атрибутивной характеристикой современного типа брачности, охватывающего почти все европейские страны (Лактюхина, 2015).

Первый брак и его социально-демографические характеристики занимают особое место при анализе тенденций в сфере брачности. Традиционно первые браки составляют большинство заключённых брачных союзов, при этом именно в них происходит основная часть ежегодных рождений. Именно поэтому, такие две характеристики населения, как возраст и интенсивность вступления в первый брак, оказывают влияние на уровень рождаемости. Согласно расчётам, динамика числа первых браков изменялась за исследуемый период для мужчин и женщин не одинаково (Рис.3). Если в 2014-2016 годах женщины незначительно, но доминировали над мужчинами, то к 2017 г. эти показатели практически сравнялись.

Начиная со следующего 2018 г. перевес в численности первых браков оказался на стороне мужчин вплоть до 2021 г. По сути, соотношение мужчин и женщин, вступивших в первый брак в 2014 г. и 2021 г. сменилось в обратной пропорции – данные величин поменялись местами. При этом интенсивность вступления в первый брак неуклонно снижалась с 15‰ в 2014 г. до 12‰ в 2019 г. Провал значений в 2020 г. и волна компенсаторных первичных бракосочетаний в 2021 г. после отмены ковидных ограничений, проявились в полной мере: показатель интенсивности взлетел до 14‰ – практически до уровня 2014 г. В нынешнем 2022 г. году следует ожидать естественного падения волны интенсивности до своего ожидаемого значение около 12‰.

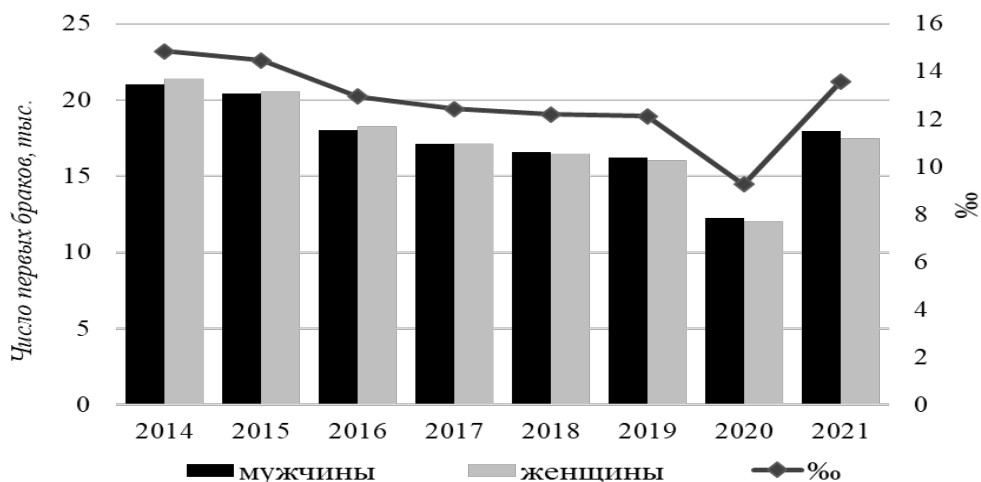

Рисунок 3. Динамика числа первых браков для мужчин и женщин, коэффициент брачности для первых браков, 2014-2021 гг.

Источник: данные Национального бюро статистики РМ.

Важный показатель брачности населения – возраст вступления в первый брак. Сопоставление возрастных коэффициентов брачности для первых браков мужчин и женщин позволяет наглядно представить образ возрастной модели и интенсивности этого процесса в Молдове за последние годы. Максимальная интенсивность заключения первых браков приходится на следующие возрастные группы: 20-24 года для женщин и 25-29 лет для мужчин (Рис.4).

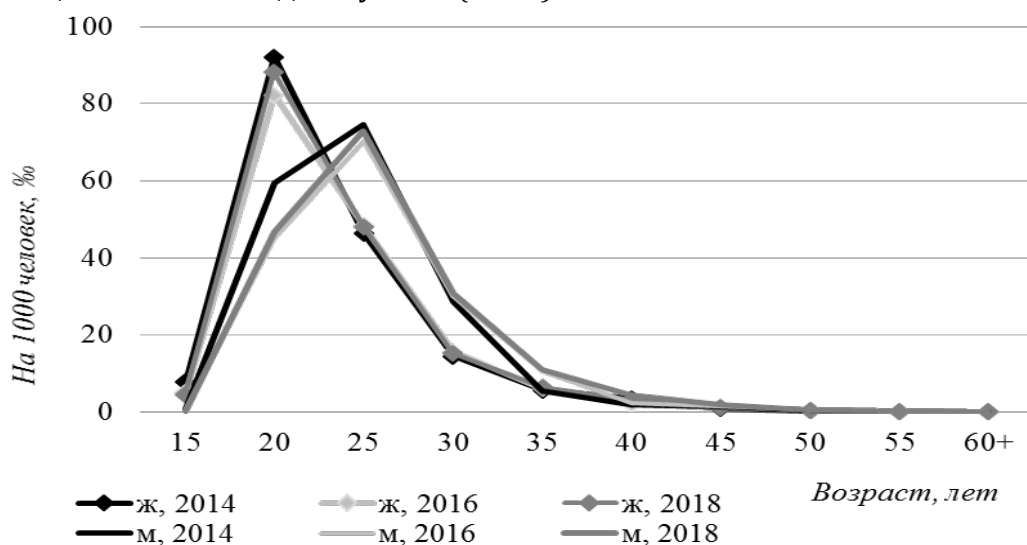

Рисунок 4. Возрастные коэффициенты брачности для первых браков мужчин и женщин, на 1000 чел., соответствующего пола и возраста

Источник: данные Национального бюро статистики РМ.

При этом показатель интенсивности для женщин в возрастах максимальной брачности варьируется в диапазоне 92,2‰ – 82,2‰, для мужчин пиковые значения составляют 74,6‰ – 72,8‰ соответственно за указанные годы.

Результаты изменений интенсивности заключения первых брачных союзов в следствие установления ограничительных карантинных мер в 2020 г. и их отмены в 2021 г., наиболее ярко отразились на статистике нескольких возрастных групп (Рис.5). Как для мужчин, так и для женщин, кривая коэффициента была деформирована не только в возрастах традиционной максимальной брачности, кризис также повлиял на матримониальное поведение населения более старших возрастов. Так, колебания интенсивности отмечены не только в группе 20-24 года, но и в группах 25-29 лет и 30-34 года, как в мужском, так и в женском сегменте. Примечательно, что компенсационный скачок не был отложен потенциальными женихами и невестами на длительный жизненный срок, а был реализован при первой представившейся возможности.

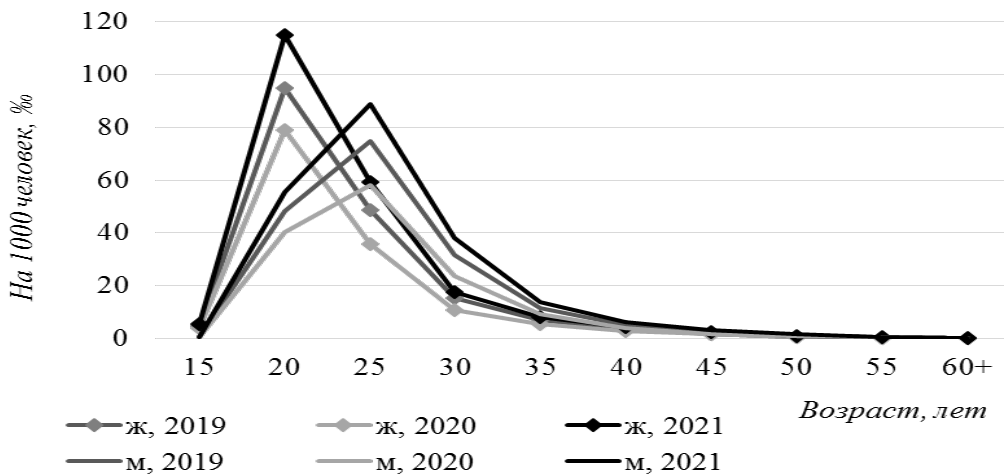

Рисунок 5. Возрастные коэффициенты брачности для первых браков мужчин и женщин, на 1000 чел., соответствующего пола и возраста
 Источник: данные Национального бюро статистики РМ.

Обсуждение и выводы. Брачно-семейная форма отношений по-прежнему остаётся в Молдове ценностно-ориентированной стратегией поведения для большинства населения в возрастах максимальной брачности и представляется доминантной для социально-культурного контекста страны. Несмотря на общую тенденцию снижения числа зарегистрированных браков и интенсивности брачности вообще, и первых браков в частности, молдавская молодёжь стремится к заключению брака. Другой стороной этого процесса выступает тот факт,

что доля повторных браков в общей совокупности браков неуклонно растёт. При этом возрастные параметры вступления в первый брак, на фоне общеевропейских тенденций, наблюдаются в относительно молодых возрастных группах. Следует отметить, что брачное поведение молдаван становится все более динамичным и вариативным с одной стороны, и достаточно уязвимым под натиском неблагоприятных социально-экономических факторов – с другой. Динамика числа браков в значительной степени зависит от динамики численности бракоспособного контингента, где наблюдается долгосрочная неутешительная тенденция на снижение показателей. Можно предположить, что в силу неблагоприятной возрастной структуры населения и перед лицом современных кризисов, в ближайший период динамика брачности продолжит снижаться, а возраст вступления в первый брак незначительно увеличится.

ЛИТЕРАТУРА

- Gagauz, O. (2021). Chisinau Youth on the Path from Romantic Relationships to Marriage. *Sotsiologicheskie issledovaniya* (3), pp.103-110 DOI: 10.31857/S013216250009360-9.
- Антонов, А. И. (2014). Институциональный кризис семьи и семейно-демографических структур в контексте социальных изменений и социального неравенства. *Интернет-журнал Семья и демографические исследования*.
- Вишневский, А. Г. (2017). Нерешенные вопросы теории демографической революции. *Народонаселение и экономика*. 1(1), с. 4 (3-21).
- Захаров, С. В. (2007) Демографический анализ эффекта мер семейной политики в России в 1980-х годах. *SPERO* (5), с. 33-69.
- Исупова, О. Г. (2019). Гендер, семья и здоровье в Европе. Демографическое обозрение, 5(4), 186-193. <https://doi.org/10.17323/demreview.v5i4.8669>
- Лактюхина, Л. Г., Антонов, Г. В. (2015) Постбрачное поведение и рынок повторных браков: современное состояние исследований. *Региональное развитие: электронный научно-практический журнал* 5(19).
- Ляликова, С. В. (2019). Понятие жизненного цикла семьи и особенности его типологизации в работах отечественных ученых с привлечением исследовательских данных. *Социология* (6), с. 233-248.
- Новосёлова, Е. Н. (2013). Цивилизация комфорта и гибель традиционной семьи. *Демографические исследования. Научный интернет-журнал* (14), с. 5. (1–20).

- Синельников, А. Б. (2019). Влияние распада семей, повторных браков и сожительства на рождаемость. *Социально-экономические и демографические аспекты реализации национальных проектов в регионе: сборник статей X Уральского демографического форума (1)*. С. 28-35. <http://hdl.handle.net/10995/77583>.
- Синельников, А. Б. (2019). Трансформация брака и рождаемость в России. *Народонаселение (2)*, с. 26-39. <https://doi.org/10.19181/1561-7785-2019-00013>.

Cover designer: Alexandru SANDULESCU
Good to print 01.12.2022. Circulation of 28 copies
Author's lists 12,2. Format B5.

NIER, 2022
MD 2064, Chisinau, 45 Ion Creanga str.
fax. (+37322) 74-37-94, tel.: (+37322) 50-11-40
info@ince.md; ccd.ince@gmail.com